
Printed by Mr. L. B. Kokate, at his "Hani
Press, 300 Sadashiva Peth, Poona City

AND

Published by Mr. H. R. Bhagavat, at 6
Sadashiva Peth, Poona City.

अनुक्रमणिका

विषयः ।	पृष्ठोंनाम ।
१ अपरोक्षानुभूतिः	१२
२ आत्मबोधः 	१३—१८
३ तत्त्वोपदेशः 	१९—२६
४ प्रौढानुभूतिः 	२७—२९
५ ब्रह्मज्ञानावलीमाला	३०—३१
६ लघुवाक्य वृत्तिः 	३२—३३
७ वाक्यवृत्तिः 	३४—३८
८ सदाचारानुसधानम् 	३९—४३
९ स्वात्मनिखलपणम् 	४४—५६
१० अद्वैतानुभूतिः 	५७—६३
११ दशल्लोकी	६४—६५
१२ प्रबोधसुधाकरः 	६६—८८
१३ प्रश्नोत्तररत्नमालिका	८९—९४
१४ ब्रह्मानुचितनम् 	९५—९७
१५ मोहमुद्रः - 	९८—१००
१६ योगतारावली	१०१—१०५
१७ शतश्लोकी	१०६—१२२
१८ स्वात्मप्रकाशिका	१२३—१२९
१९ सर्ववेदान्तासिद्धांतसारसंग्रहः 	१३०—२१८
२० विवेकचूडामणिः	२१९—२७१

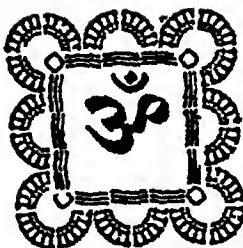
(४)

भूमिका ।

श्रीमदाचार्याणां ब्रह्मसूत्रभाष्यस्य मत्कृतप्रकाशनादनंतरं पंच वर्षां
तीतानि कालस्य । प्रकरणविधानां मुद्रणमारब्धमपि विनाशाद्यात्परि
क्तमिवासीन्मया । यद्यप्यद्युना मुद्रणाव्यनः पारं न गतोऽहं, तथापि
द्रष्टुं समर्थोऽस्मीत्येतदपि भगवत्कृपाप्रसाद एव । किंवद्युना ।

संशोधकः प्रकाशकश्च ।

श्रीशंकराचार्यविरचितप्रकरणग्रंथसंग्रहः ।

॥ अपरोक्षानुभूतिः ॥

श्रीहरि परमानन्दमुपदेष्टारमीश्वरम् ।
 व्यापकं सर्वलोकाना कारण त नमाम्यहम् ॥ १ ॥
 अपरोक्षानुभूतिवै प्रोच्यते मोक्षसिद्धये ।
 सद्गिरेषा प्रयलेन वीक्षणीया मुहुर्भुहः ॥ २ ॥
 स्ववर्णाश्रमधर्मेण तपसा हरितोपणात् ।
 साधनं प्रभवेत्पुंसां वैराग्यादिचतुष्टयम् ॥ ३ ॥
 ब्रह्मादिस्थावरान्तेषु वैराग्य विपर्येष्वनु ।
 यथैव काकविष्णायां वैराग्य तद्विनिर्मलम् ॥ ४ ॥
 नित्यमात्मस्वरूप हि दृश्य तद्विपरीतगम् ।
 एवं यो निश्चयः सम्यग्विवेको वस्तुनः स वै ॥ ५ ॥
 सदैव वासनात्यागः शमोऽयमिति शब्दितः ।
 निम्रहो बाह्यवृत्तीनां दम इत्यमिधीयते ॥ ६ ॥
 विपर्येष्यः परावृत्तिः परमोपरतिर्हि सा ।
 सहनं सर्वदुःखानां तितिक्षा सा शुभा मता ॥ ७ ॥
 निगमाचार्यवाक्येषु भाक्तिः श्रद्धेति विश्रुता ।
 चित्तैकाम्यं तु सल्लक्ष्ये समाधानमिति सृतम् ॥ ८ ॥
 ससारबधनिर्मुक्तिः कथ मे स्यात्कदा विभो ।

अपरोक्षानुभूतिः ।

इति या सुद्दा बुद्धिर्वक्तव्या सा सुमुक्षुता ॥ ९ ॥
 उत्तसाधनयुक्तेन विचारैः पुरुषेण हि ।
 कर्तव्यो ज्ञानसिद्धर्थमात्मनः शुभमिन्छता ॥ १० ॥
 ज्ञोत्पर्वते विना ज्ञानं विचारेणान्यसाधनैः ।
 यथा पदार्थभानं हि प्रकाशेन विना कृचित् ॥ ११ ॥
 कोऽहं कथमिदं जातं को वा कर्ता इत्यविद्यते ।
 उपादानं किमस्तीहं विचारः सोऽयमीदृशः ॥ १२ ॥
 नाहं भूतगणो देहो नाहं चाक्षण्णस्तथा ।
 एतद्विलक्षणः कक्षिद्विचारः सोऽयमीदृशः ॥ १३ ॥
 अज्ञानप्रभवं सर्वज्ञानेन प्रविलीयते ।
 संकल्पो विविधः कर्ता विचारः सोऽयमीदृशः ॥ १४ ॥
 एतयोर्यदुपादानमेक सूक्ष्मं सदव्ययम् ।
 यथैव मृद्घटादीनां विचारः सोऽयमीदृशः ॥ १५ ॥
 अहमेकोऽपि सूक्ष्मश्च ज्ञाता साक्षी सदव्ययः ।
 तदहं नात्र संदेहो विचारः सोऽयमीदृशः ॥ १६ ॥
 आत्मा विनिष्कलो ह्येको देहो बहुभिरावृतः ।
 तयोरैक्यं प्रपश्यन्ति किमज्ञानमतः परम् ॥ १७ ॥
 आत्मा नियामकश्चान्तर्देहो बाह्यो नियामकः ।
 तयोरैक्यं प्रपश्यन्ति किमज्ञानमतः परम् ॥ १८ ॥
 आत्मा ज्ञानमयः पुण्यो देहो मांसमयोऽशुचिः ।
 तयोरैक्यं प्रपश्यन्ति किमज्ञानमतः परम् ॥ १९ ॥
 आत्मा प्रकाशकः खन्छो देहस्तामस उच्यते ।
 तयोरैक्यं प्रपश्यन्ति किमज्ञानमतः परम् ॥ २० ॥
 आत्मा नित्यो हि सद्गूपो देहोऽनित्यो ह्यसन्मयः ।

आत्मनस्त्वयकाशत्वं यत्पदार्थवभासनेम् ।
 नाम्यादिदीसिवदीसिर्भवत्यान्यं यतो निशि ॥ २२
 देहोऽहमित्यय- मुद्गो मत्वा तिष्ठत्यहो जनः ।
 ममायमित्यपि ज्ञात्वा घटद्रष्टेव सर्वदा ॥ २३ ॥
 ब्रह्मैवाहं समः शान्तः सच्चिदानन्दलक्षणः ।
 नाह देहो ह्यसद्गौपो ज्ञानमित्युच्यते बुधैः ॥ २४ ॥
 निर्विकारो निराकारो निरवद्योऽहमव्ययः ।
 नाहं देहो ह्यसद्गौपो ज्ञानमित्युच्यते बुधैः ॥ २५ ॥
 निरामयो निराभासो निर्विकल्पोऽहमाततः ।
 नाहं देहो ह्यसद्गौपो ज्ञानमित्युच्यते बुधैः ॥ २६ ॥
 निर्गुणो निष्क्रियो नित्यो नित्यमुक्तोऽहमन्युतः ।
 नाहं देहो ह्यसद्गौपो ज्ञानमित्युच्यते बुधैः ॥ २७ ॥
 निर्मलो निश्वलोऽनतःऽशुद्धोऽहमजरोऽमरः ।
 नाहं देहो ह्यसद्गौपो ज्ञानमित्युच्यते बुधैः ॥ २८ ॥
 स्वदेहे शोभन सन्त पुरुषाख्यं च समतम् ।
 किं मूर्खं शून्यमात्मान देहातीत करोपि भो ॥ २९ ॥
 स्वात्मानं शृणु मूर्खं त्वं क्षुत्या युक्त्या च पूरुपम् ।
 देहातीत सदाकारं सदुर्दर्शं भवादृशैः ॥ ३० ॥
 अहग्न्येन विल्यात एक एव स्थितः परः ।
 स्थूलत्वावैकता प्रासः कथ स्यादेहकः पुमान् ॥ ३१ ॥
 अहं द्रष्टृतया सिद्धो देहो दृश्यतया स्थितः ।
 ममायमिति निर्देशात्कथं स्यादेहकः पुमान् ॥ ३२ ॥
 अहं विकारहीनतु देहो नित्यं विकारवान् ।
 इति प्रतीयते साक्षात्कथं स्यादेहकः पुमान् ॥ ३३ ॥
 प्रसात्परमिति क्षुत्या तया पुरुपलेक्षणम् ।

अपरोक्षानुभूतिः ।

विनिर्णीतं विमूढेन कथं स्यादेहकः पुमान् ॥ ३४ ॥
 सर्वं पुरुषं एवेति सूक्ते पुरुषसंज्ञिते ।
 अप्युच्यते यतः श्रुत्या कथं स्यादेहकः पुमान् ॥ ३५ ॥
 असंगः पुरुषः प्रोक्तो बृहदारण्यकेऽपि च ।
 अनन्तमल्लसंलिष्टः कथं स्यादेहकः पुमान् ॥ ३६ ॥
 तत्रैव च समाख्यातः स्वर्यज्योतिर्हि पूरुषः ।
 जडः परप्रकाशयोऽयं कथं स्यादेहकः पुमान् ॥ ३७ ॥
 प्रोक्तोऽपि कर्मकांडेन ह्यात्मा देहाद्विलक्षणः ।
 नित्यश्च तत्फलं भुंक्ते देहपातादनन्तरम् ॥ ३८ ॥
 लिंगं चानेकसयुक्तं चलं दृश्य विकारि च ।
 अव्यापकमसद्गूपं तत्कथं स्यात्पुमानयम् ॥ ३९ ॥
 एवं देहद्वयादन्य आत्मा पुरुष् ईश्वरः ।
 सर्वात्मा सर्वरूपश्च सर्वातीतोऽहमव्ययः ॥ ४० ॥
 इत्यात्मदेहभावेन प्रपञ्चस्यैव सत्यता ।
 यथोक्ता तर्कशास्त्रेण ततः किं पुरुषार्थता ॥ ४१ ॥
 इत्यात्मदेहभेदेन देहात्मत्वं निवारितम् ।
 इदानीं देहभेदस्य ल्लसत्त्वं स्फुटमुच्यते ॥ ४२ ॥
 चैतन्यस्यैकरूपत्वाद्वेदो युक्तो न कर्हिचित् ।
 जीवत्वं च मृपा ज्ञेयं रजौ सर्पिग्रहो यथा ॥ ४३ ॥
 रज्जवज्जानात्क्षणेनैव यद्वद्भुर्हि सर्पिणी ।
 भाति तद्वच्चितिः साक्षाद्विश्वाकारेण केवला ॥ ४४ ॥
 उपादानं प्रपञ्चस्य ब्रह्मणोऽन्यन्तं विद्यते ।
 तस्मात्सर्वप्रपञ्चोऽयं ब्रह्मैवास्ति न चेतरत् ॥ ४५ ॥
 व्याप्यव्यापकता मिथ्या सर्वमात्मेति शासनात् ।
 इति ज्ञाते परे तत्त्वे भेदस्यावसरः कुतः ॥ ४६ ॥

श्रुत्या निवारितं नूनं नानात्वं रवसुखेन हि ।
 कथं भासो भवेदन्यः स्थिते चाद्यकारणे ॥ ४७ ॥
 दोषोऽपि विहितः श्रुत्या मृत्योर्मृत्युं स गच्छति ।
 इह पश्यति नानात्वं मायया वंचितो नरः ॥ ४८ ॥
 ब्रह्मणः सर्वभूतानि जायन्ते परमात्मनः ।
 तस्मादेतानि ब्रह्मैव भवन्तीत्यवधारयेत् ॥ ४९ ॥
 ब्रह्मैव सर्वनामानि रूपाणि विविधानि च ।
 कर्माण्यपि समग्राणि विभर्तांति श्रुतिर्जगौ ॥ ५० ॥
 सुवर्णज्ञायमानस्य सुवर्णत्वं च शाश्वतम् ।
 ब्रह्मणो जायमानस्य ब्रह्मत्वं च तथा भवेत् ॥ ५१ ॥
 स्वल्पमध्यंतर कृत्वा जीवात्मपरमात्मनोः ।
 योऽवतिष्ठति मूढात्मा भयं तस्याभिभाषितम् ॥ ५२ ॥
 यत्राज्ञानाद्वेदैतमितरस्तत्र पश्यति ।
 आत्मत्वेन यदा सर्वं नेतरस्तत्र चाप्णपि ॥ ५३ ॥
 यस्मिन्सर्वाणि भूतानि ह्यात्मत्वेन विजानतः ।
 न वै तस्य भवेन्मोहो न च शोकोऽद्वितीयतः ॥ ५४ ॥
 अयमात्मा हि ब्रह्मैव सर्वात्मकतया स्थितः ।
 इति निर्धारित श्रुत्या बृहदारण्यसस्थया ॥ ५५ ॥
 अनुभूतोऽप्ययं लोको व्यवहारक्षमोऽपि सन् ।
 असद्गृहो यथा खम उत्तरक्षणबाधतः ॥ ५६ ॥
 स्वमो जागरणेऽलीकः स्वमेऽपि न हि जागरः ।
 द्वयमेव लये नास्ति लयोऽपि ह्युभयौर्न च ॥ ५७ ॥
 त्रयमेवं भवेन्मिथ्या गुणत्रयविनिर्मितम् ।
 अस्य द्रष्टा गुणातीतो नित्यो ह्यकंशिदात्मकः ॥ ५८ ॥
 यद्वन्मृदि घटभ्रान्ति शुक्रौ वा रजतस्थितिम् ।

अपरोक्षानुभूतिः ।

तद्वद्वल्लाणि जीवत्वं भ्रात्या पश्यति न स्वतः ॥ ५९ ॥
 यथा मृदि घटो नाम कनके कुंडलमिधा ।
 शुक्रौ हि रजतंख्यातिर्जीवशब्दस्तथा परे ॥ ६० ॥
 यथैव व्योम्नि नीलत्वं यथा नीरं मरुस्थले ।
 पुरुषत्वं यथा स्थाणौ तद्वद्विश्वं चिदात्मनि ॥ ६१ ॥
 यथैव शून्ये वेतालो गंधर्वाणां परं यथा ।
 यथा ॐकाशे द्विचंद्रत्वं तद्वत्सत्ये जगत्स्थितिः ॥ ६२ ॥
 यथा तरंगकहङ्कर्जलमेव सुरत्यलम् ।
 पात्रखपेण ताम्रं हि ब्रह्मांडैष्टस्तथा ॐता ॥ ६३ ॥
 घटनाम्ना यथा, पृथ्वी पटनाम्ना हि तंतवः ।
 जगन्नाम्ना चिदाभाति ज्ञेयं तत्तदभावतः ॥ ६४ ॥
 सर्वोऽपि व्यवहारस्तु ब्रह्मणा क्रियते जनैः ।
 अज्ञानान् विजानन्ति मृदेव हि घटादिकम् ॥ ६५ ॥
 कार्यकारणता नित्यमास्ते घटमृदोर्यथा ।
 तथैव श्रुतियुक्तिभ्यां प्रपञ्चब्रह्मणोरिह ॥ ६६ ॥
 गृह्णामाणे घटे यद्वन्मृतिका भाति वै बलात् ।
 वीक्ष्यमाणे प्रपञ्चेऽपि ब्रह्मैवाभाति भासुरम् ॥ ६७ ॥
 सदैवात्मा विशुद्धोऽपि ह्यशुद्धो भाति वै सदा ।
 यथैव द्विविधा रज्जुर्ज्ञानिनोऽज्ञानिनोऽनिश्चम् ॥ ६८ ॥
 यथैव मृन्मयः कुंभस्तद्वद्देहोऽपि चिन्मयः ।
 आत्मानात्मविभागोऽयं सुधैव क्रियते बुधैः ॥ ६९ ॥
 सर्पत्वेन यथा रज्जू रजतंत्वेन शुक्रिका ।
 विनिर्णीता विमूढेन देहत्वेन तथा ॐता ॥ ७० ॥
 घटत्वेन यथा पृथ्वी पटत्वेन तंतवः ।
 विनिर्णीता विमूढेन देहत्वेन तथा ॐता ॥ ७१ ॥

कनकं कुंडलत्वेन तरंगत्वेन वै जलम् ।
 विनिर्णीता विमूढेन देहत्वेन तथाऽऽत्मता ॥ ७२ ॥

चौरत्वेन यथा स्थापुर्जलत्वेन मरीचिका ।
 विनिर्णीता विमूढेन देहत्वेन तथाऽऽत्मता ॥ ७३ ॥

गृहत्वेनेव काष्ठानि खड्गत्वेनेव लोहता ।
 विनिर्णीता विमूढेन देहत्वेन तथाऽऽत्मता ॥ ७४ ॥

यथा वृक्षविपर्यासो जलाङ्गवति कस्यचित् ।
 तद्वदात्मनि देहत्वं पश्यत्यज्ञानयोगतः ॥ ७५ ॥

पोतेन गच्छतः पुंसः सर्वं भातीव चंचलम् ।
 तद्वदात्मनि देहत्वं पश्यत्यज्ञानयोगतः ॥ ७६ ॥

पीतत्वं हि यथा शुभ्रे दोषाङ्गवति कस्यचित् ।
 तद्वदात्मनि देहत्वं पश्यत्यज्ञानयोगतः ॥ ७७ ॥

चक्षुभ्यां भ्रमशीलाभ्यां सर्वं भाति भ्रमात्मकम् ।
 तद्वदात्मनि देहत्वं पश्यत्यज्ञानयोगतः ॥ ७८ ॥

अलातं भ्रमणैव वर्तुलं भाति सूर्यवत् ।
 तद्वदात्मनि देहत्वं पश्यत्यज्ञानयोगतः ॥ ७९ ॥

महत्वे सर्ववस्तुनामणुत्वं ह्यतिदूरतः ।
 तद्वदात्मनि देहत्वं पश्यत्यज्ञानयोगतः ॥ ८० ॥

सूक्ष्मत्वे सर्ववस्तुनां स्थूलत्वं चोपनेत्रतः ।
 तद्वदात्मनि देहत्वं पश्यत्यज्ञानयोगतः ॥ ८१ ॥

काचभूमौ जलत्वं वा जलभूमौ हि काचता ।
 तद्वदात्मनि देहत्वं पश्यत्यज्ञानयोगतः ॥ ८२ ॥

यद्वदग्नौ मणित्वं हि मणौ या वहिता पुमान् ।
 तद्वदात्मनि देहत्वं पश्यत्यज्ञानयोगतः ॥ ८३ ॥

अभ्रेषु सत्सु धावत्सु सोमो धावति भाति वै ।

अपरोक्षानुभूतिः ।

तद्वदात्मनि देहत्वं पश्यत्यज्ञानयोगतः ॥ ८४ ॥

यथैव दिग्विपर्यासो मोहाद्वचति कस्यचित् ।

तद्वदात्मनि देहत्वं पश्यत्यज्ञानयोगतः ॥ ८५ ॥

यथा शशी जले भाति चंचलत्वेन कस्यचित् ।

तद्वदात्मनि देहत्वं पश्यत्यज्ञानयोगतः ॥ ८६ ॥

एवमात्मन्यविद्यातो देहाभ्यासो हि जायते ।

स एवात्मा परिज्ञातो लीयते च परात्मनि ॥ ८७ ॥

सर्वमात्मतया ज्ञातं जगत्स्थावरजंगमम् ।

अभावात्सर्वभावानां देहानां चात्मता कुतः ॥ ८८ ॥

आत्मानं सततं जानन् कालं नय महामते ।

प्रारब्धमाखिलं भुजन्नोद्देशं कर्तुमर्हसि ॥ ८९ ॥

उत्पन्नेऽप्यात्मविज्ञाने प्रारब्धं नैव मुचति ।

इति यच्छ्रूयते शास्त्रे तन्निराक्रियतेऽधुना ॥ ९० ॥

तत्त्वज्ञानोदयादूर्ध्वं प्रारब्धं नैव विद्यते ।

देहादीनामसत्यत्वादथा स्वप्नो विवोधतः ॥ ९१ ॥

कर्म जन्मान्तरकृतं प्रारब्धमिति कीर्तिंतम् ।

तत्तु जन्मान्तराभावात्पुंसो नैवास्ति कर्हिचित् ॥ ९२ ॥

स्वप्नदेहो यथा अध्यस्तस्तथैवाय हि देहकः ।

अध्यस्तस्य कुतो जन्म जन्माभावे हि तत्कुतः ॥ ९३ ॥

उपादानं प्रपञ्चस्य मृद्घांडस्येव कथ्यते ।

अज्ञानं चैव वेदान्तस्तस्मिन्नष्टे क विश्वता ॥ ९४ ॥

यथा रज्जुं परित्यत्य सर्पं गृह्णाति वै भ्रमात् ।

तद्वत्सत्यमविज्ञाय जगत्पश्यति मूढधीः ॥ ९५ ॥

रज्जुरुखपे परिज्ञाते सर्पञ्चार्तिर्न तिष्ठति ।

अधिष्ठाने तथा ज्ञाते प्रपञ्चः शून्यतां ब्रजेत् ॥ ९६ ॥

देहस्यापि ग्रंथन्त्वात्प्रारब्धावस्थितिः कुतः ।
 अज्ञानिजनबोधार्थं प्रारब्धं वक्ति वै श्रुतिः ॥ ९७ ॥
 क्षीयन्ते चास्य कर्मणि तस्मिन्दृष्टे परावरे ।
 बहुत्वं तन्निषेधार्थं श्रुत्या गतिं च यत्कुटम् ॥ ९८ ॥
 उच्यते ऽज्ञैर्वलाचैतत्तदानर्थद्वयागमः ।
 वेदान्तमतहानं च यतो ज्ञानमिति श्रुतिः ॥ ९९ ॥
 त्रिपञ्चांगान्ययो वद्ये पूर्वोक्तस्य हि लब्धये ।
 तैश्च सर्वैः सदा कार्यं निदिव्यासनमेव तु ॥ १०० ॥
 नित्याभ्यासाद्वते प्राप्तिर्न भवेत्सच्चिदात्मन ।
 तस्माद्वल निदिव्यासेज्जासुः श्रेयसे चिरम् ॥ १०१ ॥
 यमो हि नियमस्त्यागो मौनं देशश्च कालतः ।
 आसनं मूलबंधश्च देहसाम्यं च दृक्शितिः ॥ १०२ ॥
 प्राणसंयमनं चैव प्रत्याहारश्च धारणा ।
 आत्मव्यानं समाधिश्च प्रोक्तान्यंगानि वै क्रमात् ॥ १०३ ॥
 सर्वं ब्रह्मेति विज्ञानादिदिव्यप्रामसंयमः ।
 यमोऽयमिति सप्रोक्तोऽभ्यसनीयो मुहुर्सुहुः ॥ १०४ ॥
 सजातीयप्रवाहश्च विजातीयतिरस्त्रृतिः ।
 नियमो हि परानदो नियमात्रियते ब्रुधैः ॥ १०५ ॥
 त्यागः प्रपञ्चरूपस्य चिदात्मत्वावलोकनात् ।
 त्यागो हि महतां पूज्यः सद्यो मोक्षमयो यतः ॥ १०६ ॥
 यतो वाचो निर्वर्तन्ते अप्राप्य मनसा सह ।
 यन्मौनं योगिर्मिर्गम्य तद्वजेत्सर्वदा ब्रुधः ॥ १०७ ॥
 चाचो यस्मान्निर्वर्तन्ते तद्वक्तुं केन शक्यते ।
 प्रपञ्चो यदि वक्तव्यः सोऽपि शब्दविवर्जितः ॥ १०८ ॥
 इति वा तद्वेन्मौनं सततुं सहजसङ्गितम् ।

गिरा मौनं तु बालानां प्रयुक्तं ब्रह्मवादिभिः ॥ १०९ ॥
 आदावंते च सध्ये च जनो यस्मिन्न विद्यते ।
 येनैदं सततं व्याप्तं स देशो विजनः स्मृतः ॥ ११० ॥
 कलनात्सर्वभूतानां ब्रह्मादीनां निमेप्रतः ।
 कालशब्देन निर्दिष्टो ह्यखंडानंद अद्वयः ॥ १११ ॥
 सुखेनैव भवेद्यस्मिन्नजस्त्रं ब्रह्मचित्तनम् ।
 आसनं तद्विजानीयात्तरत्सुखनाशनम् ॥ ११२ ॥
 सिद्धं यत्सर्वभूतादि विश्वाधिप्रानमव्ययम् ।
 यस्मिन्सिद्धाः समाविष्टास्तद्वै सिद्धासन विदुः ॥ ११३ ॥
 यन्मूलं सर्वभूतानां यन्मूलं चित्तबधनम् ।
 मूलबधः सदा सेव्यो योगोऽसौ राजयोगिनाम् ॥ ११४ ॥
 अंगानां समतां विद्यात्समे ब्रह्मणि लीयते ।
 नो चैनैव समानत्वमृजुत्वं शुष्कवृक्षवत् ॥ ११५ ॥
 दृष्टिं ज्ञानमर्यां कृत्वा पश्येद्ब्रह्मयं जगत् ।
 सा दृष्टिः परमोदारा न नासाग्रावलोकिनी ॥ ११६ ॥
 द्रष्टृदर्शनदृश्यानां विरामो यत्र वा भवेत् ।
 दृष्टिस्तत्रैव कर्तव्या न नासाग्रावलोकिनी ॥ ११७ ॥
 चित्तादिसर्वभावेषु ब्रह्मत्वेनैव भावनात् ।
 विरोधः सर्ववृत्तीनां प्राणायामः स उन्यते ॥ ११८ ॥
 निषेधनं प्रपञ्चस्य रेचकाख्यं समीरणः ।
 ब्रह्मवासीति या दृत्तिः पूरको वायुरीरितिः ॥ ११९ ॥
 ततस्तद्वृत्तिनैश्वर्लयं कुंभकं प्राणसंयमः ।
 अयं चापि प्रबुद्धानामज्ञानां प्राणपीडनम् ॥ १२० ॥
 विषयेष्वात्मतां दृष्ट्वा मनसश्चिति मज्जनम् ।
 प्रत्याहारः स विज्ञेयोऽभ्यसनीयो मुसुक्षुभिः ॥ १२१ ॥

यत्र यत्र मनो याति ब्रह्मणस्तत्र दर्शनात् । -
 मनसो धारणं चैव धारणा सा परा मता ॥ १२२-॥
 ब्रह्मैवासमीति सद्वृत्या निरालंबतया रिथितिः ।
 ध्यानशब्देन विख्याता परमानन्ददायिनी ॥ १२३ ॥
 निर्विकारतया वृत्या ब्रह्माकारतया पुनः ।
 वृत्तिविस्मरण सम्यक् समाधिर्ज्ञानसंज्ञकः ॥ १२४ ॥
 एवं चाङ्गुतिभान्दं तावत्साधु समभ्यसेत् ।
 वृश्यो यावत्क्षणात्पुसः प्रसुक्तः समेवत्स्वयम् ॥ १२५ ।
 ततः साधननिर्मुक्तः सिद्धो भवति योगिराद् ।
 तत्स्वरूपं न चैकस्य विश्यो मनसो गिराम् ॥ १२६ ॥
 समाधौ क्रियमाणे तु विज्ञा आयान्ति वै बलात् ।
 अनुसंधानराहित्यमालस्य भोगलालसम् ॥ १२७ ॥
 लयस्तमश्च विक्षेपो रसास्वादक्ष शून्यता ।
 एवं यद्विज्ञवाहुत्यं त्याज्य ब्रह्मविदा शनैः ॥ १२८ ॥
 भाववृत्या हि भावत्वं शून्यवृत्या हि शून्यता ।
 पूर्णवृत्या हि पूर्णत्वं तथा पूर्णत्वमभ्यसेत् ॥ १२९ ॥
 ये हि वृत्तिं जह्येनां ब्रह्मात्या पावनीं पराम् ।
 वृथैव ते हु जीवन्ति पञ्चभिश्च समा नराः ॥ १३० ॥
 ये हि वृत्तिं विजानान्ति ये ज्ञात्वा वर्धयन्त्यपि ।
 ये वै सत्पुरुषा धन्या वद्यास्ते भुवनत्रये ॥ १३१ ॥
 येषां वृत्तिः समावृद्धा परिपक्वा च सा पुनः ।
 ते वै सद्बलतां प्राप्ता नेतरे शब्दवादिनः ॥ १३२ ॥
 कुशला ब्रह्मवार्ताया वृत्तिहीना सुरागिणः ।
 ते ह्यज्ञानितमा नून पुनरायान्ति यान्ति च ॥ १३३ ॥
 निमेषाधै न तिष्ठन्ति वृत्तिं ब्रह्ममयीं विना ।

यथा तिष्ठन्ति ब्रह्माद्या सनकाद्याः शुकादयः ॥१३४॥
 कार्ये कारणताऽयाता कारणे न हि कार्यता ।
 - कारणत्वं ततो गच्छेत्कार्यभावे विचारतः ॥१३५॥
 अथ शुद्धं भवेद्वस्तु यद्वै वाचामगोचरम् ।
 द्रष्टव्यं मृद्घटेनैव दृष्टान्तेन पुनः पुनः ॥१३६॥
 अनेनैव प्रकारेण वृत्तिर्ब्रिदात्मिका भवेत् ।
 उद्देति शुद्धचित्तानां वृत्तिज्ञानं ततः परम् ॥१३७॥
 कारणं व्यतिरेकेण पुमानादौ विलोकयेत् ।
 अन्वयेन पुनस्ताद्वि कार्ये नित्यं प्रपश्यति ॥१३८॥
 कार्ये हि कारण पश्येत्पश्चात्कार्यं विसर्जयेत् ।
 कारणत्वं ततो नश्येदवशिष्टं भवेन्सुनिः ॥१३९॥
 भावितं तीव्रवेगेन वस्तु यन्निश्चयात्मना ।
 पुमांस्ताद्वि भवेच्छीघ्रं ज्ञेयं ऋमरकीटवत् ॥१४०॥
 अदृश्यं भावरूपं च सर्वमेताच्चिदात्मकम् ।
 सावधानतया नित्यं स्वात्मानं भावयेद्गुधः ॥१४१॥
 दृश्यं ह्यदृश्यतां नीत्वा ब्रह्माकारेण चित्तयेत् ।
 विद्वान्नित्यसुखे तिष्ठेद्विद्या चिद्रसपूर्णया ॥१४२॥
 एभिरंगैः समायुक्तो राजयोगे उदाहृतः ।
 किंचित्पक्कपायाणां हठयोगेन संयुतः ॥१४३॥
 परिपक्वं मनो येषां केवलोऽयं च सिद्धिदः ।
 गुरुदैवतभक्तानां सर्वेषां सुलभो जवात् ॥१४४॥

इति अपरोक्षानुभूतिः समाप्ता ॥

आत्मबोधः ।

॥ आत्मबोध ॥

तपोभिः क्षीणपापानां शन्तानां वीतरागिणाम् ।
 मुमुक्षुणामपेक्ष्योऽयमात्मबोधो विधीयते ॥१॥
 बोधोऽन्यसाधनेभ्यो हि साक्षान्मोक्षैकसाधनम् ।
 पाकस्य वहिवज्ञानं विना मोक्षो न सिद्ध्यति ॥२॥
 अविरोधितया कर्म नाविद्यां विनिवृत्येत् ।
 विद्याऽविद्यां निहन्त्येव तेजस्तिमिरसघवत् ॥३॥
 अविच्छिन्न इवाज्ञानात्माशे सति केवलः ।
 स्वयं प्रकाशते द्वात्मा मेघापायेऽशुभानिव ॥४॥
 अज्ञानकलुषं जीवं ज्ञानाभ्यासाद्विनिर्मलम् ।
 कृत्वा ज्ञानं स्वय नस्येजल कतकरेणुवत् ॥५॥
 संसारः स्वप्नुल्यो हि रागद्वेपादिस्कुलः ।
 स्वकाले सत्यवद्धाति प्रबोधे सत्यसद्वेत् ॥६॥
 तावत्सत्यं जगद्धाति शुक्लिकारजतं यथा ।
 यावन्न ज्ञायते ब्रह्म सर्वाधिष्ठानमद्यम् ॥७॥
 उपादानेऽखिलाधारे जगन्ति परमेश्वरे ।
 सर्गस्थितिलयान्यान्ति बुद्धदानीव वारिणि ॥८॥
 सच्चिदात्मन्यनुस्यूते नित्ये विष्णौ प्रकल्पिताः ।
 व्यक्तयो विविधाः सर्वा हाटके कटकादिवत् ॥९॥
 यथा॒काशो हृषीकेशो नानोपाधिगतो विसुः ।
 तद्देदाद्विनवद्धाति तन्नाशे केवलो भवेत् ॥१०॥
 नानोपाधिवशादेव जातिनामाश्रमादयः ॥
 आत्मन्यारोपितास्तोये रसवर्णादिभेदवत् ॥ ११ ॥

पंचीकृतमहाभूतसंभवं कर्मसंचितम् ।
 शरीरं सुखदुःखानां भोगायतनसुच्यते ॥ १२ ॥
 पंचप्राणमनोबुद्धिदेविसमन्वितम् ।
 अपंचीकृतभूतोत्थं सूक्ष्मांगं भोगसाधनम् ॥ १३ ॥
 अनाद्यविद्याऽनिर्वाच्या कारणोपाधिरुच्यते ।
 उपाधिग्रितयादन्यमात्मानमवधारयेत् ॥ १४ ॥
 पंचकोशादियोगेन तत्तन्मय इव स्थितः ।
 शुद्धात्मा नीलवस्त्रादियोगेन स्फटिकोऽयथा ॥ १५ ॥
 वपुस्तुषादिभिः कोशैर्युक्तं युक्त्यवधाततः ।
 आत्मानमान्तरं शुद्धं विविच्यात्तंडुलं यथो ॥ १६ ॥
 सदा सर्वगतोऽप्यात्मा न सर्वत्रावभासते ।
 बुद्धिवेवावभासेत स्वच्छेषु प्रतिबिंबवत् ॥ १७ ॥
 देहेद्रियमनोबुद्धिप्रकृतिभ्यो विलक्षणम् ।
 तद्वृत्तिसाक्षिणं विद्यादात्मानं राजवत्सदा ॥ १८ ॥
 व्यापृतेऽब्धिद्विष्वात्मा व्यापारीवाविवेकिनाम् ।
 दृश्यते ऽभ्रेषु धावत्सु धावन्निव यथा शशी ॥ १९ ॥
 आत्मचैतन्यमाश्रित्य देहेद्रियमनोधियः ।
 स्वक्रियार्थेषु वर्तन्ते सूर्यालोकं यथा जनाः ॥ २० ॥
 देहेद्रियगुणान्कर्मण्यमले सच्चिदात्मनि ।
 अध्यस्यन्त्यविवेकेन गगने नीलतादिचत् ॥ २१ ॥
 अज्ञानान्मानसोपाधेः कर्तृत्वादीनि चात्मनि ।
 कल्पन्ते ऽम्बुगते चंद्रे चलनादियथांभर्सः ॥ २२ ॥
 रागेच्छासुखदुःखादि बुद्धौ सत्या प्रवर्तते ।
 सुषुप्तौ नास्ति तन्नाशे तस्माहुद्ग्रेसु नात्मनः ॥ २३ ॥
 प्रकाशोऽकर्त्य तोयस्य शैत्यमग्नेर्यथोष्णता ।

स्वभावः सच्चिदानन्दनित्यनिर्मलतात्मनः ॥ २४ ॥
 आत्मनः सच्चिदंशश्च बुद्धेवैर्तिरिति द्वयम् ।
 संयोज्य चाविवेकेन जानामीति प्रवर्तते ॥ २५ ॥
 आत्मनो विक्रिया नास्ति बुद्धेवैर्धो न जात्वपि ।
 जीवः सर्वमलं ज्ञाता कर्ता इष्टेति मुद्दति ॥ २६ ॥
 रज्जुसर्पवदात्मानं जीव ज्ञात्वा भयं वहेत् ।
 नाह जीवः परात्मेति ज्ञातश्चेनिर्मयो भवेत् ॥ २७ ॥
 आत्मावभासयत्येको बुद्ध्यादीर्नांद्रियाणि हि ।
 दीपो घटादिवत्स्वात्मा जडैस्तैर्नावभास्यते ॥ २८ ॥
 स्वबोधे नान्यबोधेच्छा बोधखृपतयात्मनः ।
 न दीपस्यान्यदीपेच्छा यथा स्वात्मप्रकाशने ॥ २९ ॥
 निपिद्य निखिलोपाधीनैति नेतीति वाक्यतः ।
 विद्यादैक्यं महावाक्यैर्जीवात्मपरमात्मनोः ॥ ३० ॥
 आविद्यक शरीरादि दृश्य बुद्धुदत्तक्षरम् ।
 एताद्विलक्षणं विद्यादह ब्रह्मेति निर्मलम् ॥ ३१ ॥
 देहान्यत्वान्न मे जन्मजराकार्यलयादयः ।
 शब्दादिविषयैः सगो निरिद्रियतया न च ॥ ३२ ॥
 अमनस्त्वान्न मे द्रुःखरागद्वेषभयादयः ।
 अप्राणो ह्यमनाः शुभ्र इत्यादिश्चितिशासनात् ॥ ३
 निर्गुणो निष्क्रियो नित्यो निर्विकल्पो निरंजनः ।
 निर्विकारो निराकारो नित्यमुक्तोऽस्मि निर्मलः ॥ ४
 अहमाकाशवत्सर्वं बहिरत्तर्गतोऽच्युतः ।
 सदा सर्वसम् सिद्धो निःसगो निर्मलोऽचलः ॥ ५
 नित्यशुद्धविसुक्तैकमखडानंदमद्वयम् ।
 सत्यं ज्ञानमनत यत्पर ब्रह्माहमेव तत् ॥ ५६ ॥

एवं निरंतरकृता ब्रह्मैवासींति वासना ।
 हरत्यविद्याविक्षेपान्तरोगानिव रसायनम् ॥ ३७ ॥
 विविक्तदेश आसीनो विरागो विजितेंद्रियः ।
 भावयेदेकमात्मानं तमनंतमनन्यधीः ॥ ३८ ॥
 आत्मन्येवाखिलं दृश्यं प्रविलाप्य धिया सुधीः ।
 भावयेदेकमात्मानं निर्मलाकाशवत्सदा ॥ ३९ ॥
 रूपवर्णादिकं सर्वं विहाय परमार्थवित् ।
 परिपूर्णचिदानन्दस्वरूपेणावतिष्ठते ॥ ४० ॥
 ज्ञातृज्ञानज्ञेयभेदः परात्मनि न विद्यते ।
 चिदानन्दैकरूपत्वादीप्यते स्वयमेव सः ॥ ४१ ॥
 एवमात्मारणौ ध्यानमथने सतत कृते ।
 उदितावगतिज्वाला सर्वज्ञानेधनं दहेत् ॥ ४२ ॥
 अरुणेनैव बोधेन पूर्वं सतमसे हृते ।
 तत आविर्भवेदात्मा स्वयमेवांशुमानिव ॥ ४३ ॥
 आत्मा तु सततं प्राप्तोऽप्यप्राप्तवदविद्या ।
 तन्नाशे प्राप्तवद्भाति स्वकंठाभरण यथा ॥ ४४ ॥
 स्थाणौ पुरुपवद्भांत्या कृता ब्रह्मणि जीवता ।
 जीवस्य तात्त्विके रूपे तस्मिन्द्वष्टे निर्वर्तते ॥ ४५ ॥
 तत्त्वस्वरूपानुभवादुत्पन्न ज्ञानमंजसा ।
 अहं ममेति चाज्ञानं बाधते दिग्भ्रमादिवत् ॥ ४६ ॥
 सम्यग्विज्ञानवान्योगी स्वात्मन्येवाखिल स्थितम् ।
 एकं च सर्वमात्मानमीक्षते ज्ञानचक्षुषा ॥ ४७ ॥
 आत्मैवेदं जगत्सर्वमात्मनोऽन्यन्न किंचन ।
 मुदो यद्वद्वटादीनि स्वात्मानं सर्वमीक्षते ॥ ४८ ॥
 जीवन्मुक्तस्तु तद्विद्वान्पूर्वोपाधिगुणांस्त्यजेत् ।

स सच्चिदादिर्धर्मलं भेजे अमरकीटवत् ॥ ४९ ॥
 तीर्त्वा मोहार्णव हत्वा रागद्वेषोदिराक्षसान् ।
 योगी शांतिसमायुक्त आत्मा रामो विराजते ॥ ५०
 बाह्यानित्यसुखासाक्षि हित्वात्मसुखनिर्वृतः ।
 घटस्थदीपवच्छधदंतरेव प्रकाशते ॥ ५१ ॥
 उपाधिस्थोऽपि तद्द्वैरलितो व्योमवन्मुनिः ।
 सर्वविन्मूढवत्तिष्ठेदसक्तो वासुवच्चरेत् ॥ ५२ ॥
 उपाधिविलयाद्विष्णौ निर्विशेष विशेन्मुनिः ।
 जले जल वियद्वयोम्नि तेजरंतेजसि वा यथा ॥ ५३ ॥
 यज्ञाभानापरो छाभो यत्सुखानापरं सुखम् ।
 यज्ञानानापरं ज्ञानं तद्वहेत्यवधारयेत् ॥ ५४ ॥
 यद्भूष्मा नापर इत्यं यद्भूत्वा न पुनर्भवः ।
 यज्ञान्वा नापरं ज्ञेयं तद्वहेत्यवधारयेत् ॥ ५५ ॥
 तिर्यग्र्वर्वमधः पूर्णं सच्चिदानन्दमद्वयम् ।
 अनन्त नित्यमेक यत्तद्वहेत्यवधारयेत् ॥ ५६ ॥
 अनद्वयावृत्तिरूपेण वेदान्तैर्लक्ष्यतेऽव्ययम् ।
 अखडानदमेक यत्तद्वहेत्यवधारयेत् ॥ ५७ ॥
 अखंडानन्दरूपस्य तस्यानन्दलब्धाश्रिताः ।
 ब्रह्माद्यास्तारतम्येन भवत्यानदिनोऽखिलाः ॥ ५८ ॥
 तद्वृक्तमखिलं वस्तु व्यवहारश्चिदन्वितः ।
 तस्मात्सर्वगत ब्रह्म क्षीरे सर्पिरिवाखिले ॥ ५९ ॥
 अनणवस्थूलमहस्तमदीर्घमजमव्ययम् ।
 अरूपंगुणवर्णात्यं तद्वहेत्यवधारयेत् ॥ ६० ॥
 यद्भासा भासते ऽकांदि भास्यैर्यहु न भासते ।
 येन सर्वमिद भाति तद्वहेत्यवधारयेत् ॥ ६१ ॥

स्वयमंतर्बहिर्व्याप्य भासयन्नखिलं जगत् ।
 ब्रह्म प्रकाशते वहिप्रतसायसपिंडवत् ॥ ६२ ॥
 जगद्विलक्षणं ब्रह्म ब्रह्मणोऽन्यन किञ्चन ।
 ब्रह्मान्यद्भाति चेन्मिथ्या यथा मरुमरीचिका ॥ ६३ ॥
 दृश्यते श्रूयते यद्ब्रह्मणोऽन्यन तद्भवेत् ।
 तत्त्वज्ञानाच्च तद्ब्रह्म सच्चिदानन्दमद्वयम् ॥ ६४ ॥
 सर्वगं सच्चिदानन्द ज्ञानचक्षुर्निरीक्षते ॥
 अज्ञानचक्षुर्नेक्षेत भारवंत भानुमधवत् ॥ ६५ ॥
 श्रवणादिभिरुद्दीप्तज्ञानाग्निपरितापितः ।
 जीवः सर्वमलान्मुक्तः स्वर्णवद्योतते स्वयम् ॥ ६६ ॥
 हृदाकाशोदितो ह्यात्मा बोधमानुरत्नमोपहृत् ।
 सर्वव्यापी सर्वधारी भाति भासयतेऽखिलम् ॥ ६७ ॥

दिग्देशकालाद्यनपेक्ष्य सर्वग
 शीतादिहन्तिप्रसुखं निरजनम् ।
 यः स्वात्मतीर्थं भजते विनिष्टियः ।
 स सर्ववित्सर्वगतोऽमृतो भवेत् ॥ ६८ ॥

इति श्रीमत्परमहसपारिव्राजकाचार्यरथं श्रीगोविंदभगवत्पूज्य-
 पादशिष्यस्य श्रीशंकरभगवतः कृतौ·
 आत्मबोधः समाप्तः ॥

तत्त्वोपदेशः ।

॥ तत्त्वोपदेशः ॥

तत्त्वं पदार्थशुद्धयर्थं गुरुः शिष्यं वचोऽब्रवीत् ।
 वाक्ये तत्त्वमसीत्यत्र त्वं पदार्थं विवेचय ॥ १ ॥
 न त्वं देहोऽसि दृश्यत्वादुपजात्यादिमत्त्वतः ।
 मौतिकत्वादशुद्धत्वादनित्यत्वात्थैव च ॥ २ ॥
 अदृश्यो रूपहीनस्त्वं जातिहीनोऽप्यभौतिकः ।
 शुद्धनित्योऽसि दृश्यो घटो यद्वल दम्भवेत् ॥ ३ ॥
 न भवानिन्दियाप्येषां करणत्वेन या श्रुतिः ।
 प्रेरकस्त्वं पृथक्तेभ्यो न कर्ता करणं भवेत् ॥ ४ ॥
 नानैतान्यैकरूपस्त्वं भिन्नस्तेभ्यः कुतः शृणु ।
 न चैकेन्द्रियरूपस्त्वं सर्वत्रार्हप्रतीतिः ॥ ५ ॥
 न तेषां समुदायोऽसि तेषामन्यतमरय च ।
 विनाशोऽप्यात्मधीस्तावदरित र्यान्तेवमन्यथा ॥ ६ ।
 प्रत्येकमपि तान्यात्मा नैव तत्र नय शृणु ।
 नानास्वामिकदेहोऽयं नश्येद्विज्ञमताश्रयः ॥ ७ ॥
 नानात्माभिमतं नैव विरुद्धविषयत्वतः ।
 स्वाभैक्ये तु व्यवस्था स्यादेकपार्थिवदेशवत् ॥ ८ ॥
 न मनस्त्वं न वा प्राणो जडत्वादेव चैतयोः ।
 गतमन्यत्र भै चित्तमित्यन्यत्वानुभूतिः ॥ ९ ॥
 शुच्छृद्भ्या पीडितः प्राणो ममांय चेति भैदज्जः ॥ १० ॥
 तयोर्दृष्टा पृथक्ताभ्यां घटदृष्टा घटाद्यथा ॥ १० ॥
 सुतौ लीनास्ति या बोधे सर्वं व्याप्तोति देहकम् ॥
 चिन्छायया च सबद्धा न सा बुद्धिर्भवान्द्विज ॥ ११ ॥

नानाखूपवती बोधे सुसौ लीनातिचंचला ॥
 यतो द्वगेकखूपस्त्वं पृथक्तस्य प्रकाशकः ॥ १२ ॥
 सुसौ देहाद्यभावेऽपि साक्षी तेषां भवान्यतः ॥
 स्वानुभूतिस्वखूपत्वान्यस्तस्याति भासकः ॥ १३ ॥
 प्रमाणं बोधयन्तं तं बोधं मानेन ये जनाः ॥
 द्वुभुत्स्यन्ते त एवोभिर्दग्धुं वाञ्छन्ति पावकम् ॥ १४ ॥
 विश्वमात्मानुभवाति तेनासौ नानुभूयते ॥
 विश्वं प्रकाशयत्यात्मा तेनासौ न प्रकाश्यते ॥ १५ ॥
 ईदृशं तादृशं नैतन्न परोक्षं सदेव यत् ॥
 तद्व्याप्त्वं न देहादिदृश्यखूपेऽसि सर्वदृक् ॥ १६ ॥
 इदंत्वेनैव यज्ञात्मि सर्वं तत्र निषिध्यते ॥
 अवाच्यतत्त्वमनिदं न वेद्यं स्वप्रकाशतः ॥ १७ ॥
 सत्यं ज्ञानमनन्तं च ब्रह्मलक्षणमुच्यते ॥
 सत्यत्वाज्ञानखूपत्वादनंतत्वात्मेव हि ॥ १८ ॥
 सति देहाद्युपाधौ स्याज्जीवस्तस्य नियामकः ॥
 ईश्वरः शक्त्युपाधित्वाद्योर्बाधे स्वयंप्रभः ॥ १९ ॥
 अपेक्षयतेऽखिलैर्मानैर्न यन्मानमपेक्षते ॥
 वेदवाक्यं प्रमाणं तद्व्याप्तात्मावगतौ मतम् ॥ २० ॥
 अतो हि तत्त्वमस्यादिवेदवाक्यं प्रमाणतः ॥
 ब्रह्मणोऽस्ति यथा युक्त्या सास्माभिः संप्रकीर्त्यते ॥ २१ ॥
 शोधिते त्वंपदार्थे हि तत्त्वमस्यादि चितितम् ॥
 संभवेनान्यथा तस्माच्छोधनं कृतमादितः ॥ २२ ॥
 देहेऽद्वियादिधर्मान्यः स्वात्मन्यारोपयनमृषा ॥
 कर्तुत्वाद्यभिर्मोनी च वाच्यार्थस्त्वंपदस्य सः ॥ २३ ॥
 देहेऽद्वियादिसाक्षीं यस्तेऽन्यो भाति विलक्षणः ॥

स्वयं बौधस्वरूपत्वाहुक्ष्यार्थस्त्वपदस्य सः ॥ १
 वेदांतवाक्यसंवेद्यविश्वातीताक्षराद्वयम् ॥
 विशुद्धं यत्स्वसंवेदं लक्ष्यार्थस्तत्पदस्य सः ॥ २
 सामानाधिकरणं हि पदयोस्तत्त्वयोद्दियोः ॥
 संबंधस्तेन वेदान्तैव्रह्मैक्यं प्रतिपाद्यते ॥ २६ ।
 भिन्नप्रवृत्तिहेतुले पदयोरेकवस्तुनि ॥
 वृत्तित्वं यत्तथैवैक्यं विभक्त्यंतकयोस्तयोः ॥ ३
 सामानाधिकरणं तत्संप्रदायिभिरीरितम् ॥
 तथा पदार्थयोरेव विशेषणविशेष्वता ॥ २८ ।
 अयं सः सोऽयमितिवत्संबंधो भवति द्वयोः ॥
 प्रत्यक्त्वं सद्वितीयत्वं परोक्षत्वं च पूर्णता ॥ ४
 परस्परविरुद्धं स्यात्ततो भवति लक्षणा ॥
 लक्ष्यलक्षणसंबंधः पदार्थप्रत्यगात्मनोः ॥ ३०
 मानांतरोपरोधाच्च मुख्यार्थस्यापरिम्रहे ॥
 मुख्यार्थस्याविनाभूते प्रवृत्तिर्लक्षणोन्यते ॥ ३१
 ग्रन्थिविधा लक्षणा ज्ञेया जहत्यजहतीं तथा ॥
 अन्योभयात्मिका ज्ञेया तंत्राद्या नैव सभवेत् ॥ ३२
 वाच्यार्थमखिलं त्यक्त्वा वृत्तिः स्याद्या तदन्विते ॥
 गंगायां घोष इतिवज्जहती लक्षणां हि सा ॥ ३३
 चाच्यार्थस्यैकदेशस्य प्रकृते त्याग इष्यते ॥
 जहती संभवेनैव सप्रदायविरोधतः ॥ ३४ ॥
 वाच्यार्थमपरित्यज्य वृत्तिरन्यार्थके तु या ॥ ३५
 कथितेयमजहती शोणोऽयं धावतीतिवत् ॥ ३६
 च संभवति साम्यत्र वाच्यार्थेऽतिविरोधतः ॥
 विरोधांश्चपरित्यागो दृश्यते प्रकृते यतः ॥ ३७

बाच्यार्थस्यैकदेशं च परित्यज्यैकदेशकम् ॥
 या बोधयति सा ज्ञेया तृतीया भागलक्षणा ॥ ३७ ॥
 सोऽयं विप्र इदं वाक्यं बोधयत्यादितस्तथा ॥
 तत्कालत्वविशिष्टं च तथैतत्कालसंयुतम् ॥ ३८ ॥
 अतस्तयोर्विरुद्धं तत्तत्कालत्वादिधर्मकम् ॥
 त्यक्त्वा वाक्यं यथा विप्रपिंडं बोधयतीरितम् ॥ ३९ ॥
 तथैव प्रकृते तत्त्वमसीत्यत्र श्रुतौ शृणु ॥
 प्रत्यक्त्वादीन्परित्यज्य जीवधर्मस्त्वमःपदात् ॥ ४० ॥
 सर्वज्ञत्वपरोक्षादीन्परित्यज्य ततःपदात् ॥
 शुद्धं कूटस्थमद्वैतं बोधयत्यादरात्परम् ॥ ४१ ॥
 तत्त्वमोः पदयोरैक्यमेव तत्त्वमसीत्यलम् ॥
 इत्यमैक्यावबोधेन सम्यग्ज्ञानं दृढं नयैः ॥ ४२ ॥
 अहं ब्रह्मेति विज्ञानं यस्य शोकं तरत्यसौ ॥
 आत्मा प्रकाशमानोऽपि महावाक्यैस्तथैकता ॥ ४३ ॥
 तत्त्वमोर्बोध्यतेऽथापि पौर्वापर्यानुसारतः ॥
 तथापि शक्यते नैव श्रीगुरोः करुणां विना ॥ ४४ ॥
 अपरोक्षायितुं लोके मूढैः पंडितमानिभिः ॥
 अंतःकरणसंशुद्धौ स्वयं ज्ञानं प्रकाशते ॥ ४५ ॥
 वेदवाक्यैरतः किं स्याद्वृरुणोति न सांप्रतम् ॥
 आचार्यवान्पुरुषो हिं वेदेत्येवं श्रुतिर्जगौ ॥ ४६ ॥
 अनादाविह संसारे बोधको गुरुरेव हि ॥
 अतो ब्रह्मात्मवस्त्वैक्यं ज्ञात्वा दृश्यमसत्त्या ॥ ४७ ॥
 अद्वैते ब्रह्मणि स्थेयं प्रत्यग्ब्रह्मात्मना सदा ॥
 तत्पत्यक्षात्परिज्ञातमद्वैतब्रह्मचिद्विद्वनम् ॥ ४८ ॥
 प्रतिपाद्यं तदेवात्र वेदांतैर्न द्वयं जडम् ॥

सुखरूपं चिदद्वैतं दुःखरूपमसज्जडम् ॥ ४९ ॥
 वेदातैत्तिक्षयं सम्यद् निर्णीतं वस्तुतो नयात् ।
 अद्वैतमेव सत्यं त्वं विश्वि द्वैतमसत्सदा ॥ ५० ॥
 शुद्धे कथमशुद्धः स्यादृश्यं मायामय ततः ।
 शुक्लौ रूप्यं मृशा यद्रूत्या विश्वं परात्मनि ॥ ५१ ॥
 विद्यते न स्वतः सत्यं नासतः सत्त्वमस्ति वा ।
 बाध्यत्वानैव सद्वैतं नासत्यत्यक्षभानतः ॥ ५२ ॥
 सदसञ्च विस्मद्वत्वादतोऽनिर्वाच्यमेव तत् ।
 यः पूर्वमेक एवासीत्सूक्ष्मा पक्षादिद जगत् ॥ ५३ ॥
 प्रविष्टो जीवरूपेण स एवात्मा भवान्परः ।
 सच्चिदानन्द एव त्वं विस्मृत्यात्मतया परम् ॥ ५४ ॥
 जीवभावमनुप्राप्तः स एवात्मासि वोधतः ।
 अद्वयानन्दचिन्मात्रः शुद्धः साग्राह्यमागतः ॥ ५५ ॥
 कर्तृत्वादीनि यान्यासस्त्वयि ब्रह्माद्वये परे ।
 तानीदानीं विचार्य त्वं किंस्त्रूपाणि वस्तुतः ॥ ५६ ॥
 अत्रैव शृणु वृत्तात्मपूर्वं श्रुतिभाषितम् ।
 कश्चिदांधारदेशीयो महारल्विमूषितः ॥ ५७ ॥
 स्वगृहे स्वांगणे सुसः प्रमत्तः सन्कदाच्चन ।
 रात्रौ चौरः समागत्य भूषणानां प्रलोभितः ॥ ५८ ॥
 बद्धा देशांतरं चौरैर्नीतः सन्गाहने घने ।
 भूषणान्यपहृत्यापि बद्धाक्षकंरपादकः ॥ ५९ ॥
 निक्षिसो विपिनेऽतीव कुशकंटकवृश्चिकैः ।
 व्यालव्याघादिभिश्चैव सकुले तरुसंकटे ॥ ६० ॥
 व्यालादिदुष्टसत्येभ्यो महारण्ये भर्यातुरः ।
 शिलाकटकदर्भाद्यर्देहस्य प्रतिकूलकैः ॥ ६१ ॥

क्रियमाणे विलुठने विशीर्णागोऽसमर्थकः ।

झुरुडातपवाच्यथादिभिस्तसोऽतिंतापकैः ॥ ६२ ॥

बंधमुक्तौ तथा देशप्राप्तवेव सुदुःखधीः ।

ईद्धशे कंचिदाक्रोशनैकं तत्रैव तस्थिवान् ॥ ६३ ॥

तथा रागादिभिर्वर्गैः शङ्खभिर्दुःखदायिभिः ।

चौरैर्देहाभिमानादैः स्वानंदधनहरिभिः ॥ ६४ ॥

ब्रह्मानंदे प्रमत्तः स्वाज्ञाननिद्रावशीकृतः ।

बद्धस्वं बंधनैर्भोगतृष्णाञ्चरादिभिर्दृढम् ॥ ६५ ॥

अद्वयानंदरूपात्त्वां प्रच्याव्यातीव धूर्तकैः ।

दूरनीतोऽसि देहेषु संसारास्प्यभूमिषु ॥ ६६ ॥

सर्वदुःखनिदानेषु शरीरादित्रयेषु च ।

नानायोनिषु कर्माधवासनानिर्मितासु च ॥ ६७ ॥

प्रवेशितोऽसि सृष्टोऽसि बद्धः स्वानंदहृष्टिः ।

अनादिकालमारभ्य दुःखं चानुभवन्तदा ॥ ६८ ॥

जन्ममृत्युजरादोषनरकादिपंरपराम् ॥

निरंतरं विपण्णोऽनुभवन्त्यंतशोकवान् ॥ ६९ ॥

अविद्याभूतबंधस्य निवृत्तौ दुःखदस्य च ।

स्वरूपानंदसंप्राप्तौ सत्योपायं न लब्धवान् ॥ ७० ॥

यथा गांधारदेशीयश्चिरं दैवाद्यालुभिः ।

कैश्चित्पांथैः परिप्रात्मुक्तदृष्टयादिबंधनः ॥ ७१ ॥

सः स्वस्थैरुपदिष्टश्च पंडितो निश्चितात्मकः ।

ग्रामाद्वामांतरं गच्छेन्मेधावी मार्गतत्परः ॥ ७२ ॥

गत्वा गांधारदेशं सः स्वगृहं प्राप्य पूर्ववत् ।

बांधवैः संपरिष्वक्तः सुखी भूत्वा स्थितोऽभवत् ॥ ७३ ॥

त्वमप्येवमनेकोपु दुःखदायिपु जन्मसु ।

आंतो दैवाच्छुभे मार्गे जातश्रद्धः सुर्कमङ्गलः ॥ ७४ ॥
 वर्णाश्रमाचारपरोऽवासपुण्यमहोदयः ।
 ईश्वरानुग्रहालृब्धो ब्रह्मविद्वरुसत्तमः ॥ ७५ ॥
 विधिवल्लतसंन्यासो विवेकादियुतः सुधीः ।
 प्रासो ब्रह्मोपदेशोऽद्य वैराज्याभ्यासतः परम् ॥ ७६ ॥
 पंडितस्तत्र मेधावी युक्त्या वस्तु विचारयन् ।
 निदिव्यासनसपन्नः प्रासो हि त्वं पर पदम् ॥ ७७ ॥
 अतो ब्रह्मात्मविज्ञानमुपदिष्ट यथाविधि ।
 मयाचार्येण ते धीर सम्यक्तत्र प्रयत्नवान् ॥ ७८ ॥
 भूत्वा विमुक्तबंधस्त्वं छिन्नद्वैतात्मसंशयः ।
 निर्द्वंद्वो निःस्पृहो भूत्वा विचरस्व यथासुखम् ॥ ७९ ॥
 वस्तुतो निष्प्रपचोऽसि नित्यमुक्तः स्वभावतः ।
 न ते बंधविमोक्षौ स्तः कालिपतौ तौ यतस्त्वयि ॥ ८० ॥
 न विरोधो न चोत्पत्तिर्न वद्धो न च साधकः ।
 न मुमुक्षुर्न वै मुक्त इत्येषा परमार्थता ॥ ८१ ॥
 श्रुतिसिद्धांतसारोऽर्थं तथैव त्वं स्वया धिया ।
 संविचार्य निदिव्यास्य निजानदात्मक परम् ॥ ८२ ॥
 साक्षात्कृत्वा परिच्छिन्नाद्वैतब्रह्माक्षरं स्वयम् ।
 जीवज्ञेव विनिर्मुक्तो विश्रांतः शांतिमाश्रय ॥ ८३ ॥
 विचारणीया वेदान्ता वंदनीयो गुरुः सदा ।
 गुरुर्ब्रह्म स्वय साक्षात्सेव्यो वंद्यो सुमुक्षुभिः ।
 नोद्वेजनीय एवार्थं कृतज्ञेन विवेकिना ॥ ८४ ॥
 याबद्वायुस्त्वया वंद्यो वेदांतो गुरुरीश्वरः ।
 मनसा कर्मणा वाचा श्रुतिरेवैष निश्चयः ॥ ८५ ॥

२६

तत्त्वोपदेशः ।

भावाद्वैतं सदा कुर्यात्क्रियाद्वैतं न कार्हचित् ।
अद्वैतं त्रिषु लोकेषु नाद्वैतं गुरुणा सह ॥ ८७ ॥

इति श्रीमत्परमहंसपरिवाजकाचार्यस्य श्रीगोविंदभग-
वत्पूज्यपादशिष्यस्य श्रीशंकरभगवतः कृतौ
तत्त्वोपदेशः संपूर्णः ॥

॥ प्रौढानुभूतिः ॥

प्रौढप्रौढनिजानुभूतिगलितद्वैदेशजालो गुरु-

गुरुं गृहमघौघदुष्टकुशियां स्पष्टं सुधीशालिनाम् ।

स्थांते सम्यगिहानुभूतमपि सन्चिष्याववोधाय तत्

सत्यं ससुतवान्समस्तजगता नैं निजालोकनात् ॥ १ ॥

द्वैतं मय्यखिल समुत्थितमिदं मिथ्या मनःकल्पितं

तोयं तोयविवर्जिते मरुतले भ्रांत्यैव सिद्धं न हि ॥

यद्येव खलु दृश्यमेतदखिलं नाह न वा तन्मम

प्रौढानंदचिदेकसन्मयवपुः शुद्धोऽस्यखडोऽस्यहम् ॥ २ ॥

देहो नाहमचेतनोऽयमनिश्च कुडयादिवनिश्चितो

नाहं प्राणमयोऽपि वा दृतिधृतो वायुर्यथा निश्चितः

सोऽहं नापि मनोमयः कपिचलः कार्पण्यदुष्टो न वा

बुद्धिर्बुद्धकुञ्चितिकेव कुहना नाज्ञानमंवंतमः ॥ ३ ॥

नाह खादिरपि स्फुटं मरुतलभ्राजतप्यः साम्यत-

स्तेभ्यो नित्यविलक्षणोऽखिलदृशिः सौरप्रकाशो यथा

दृश्यैः संगाविवर्जितो गगनवत्संपूर्णरूपोऽस्यहं

वस्तुस्थित्यनुरोधतस्त्वहमिदं वीच्यादि सिंधुर्यथा ॥ ४ ॥

निर्द्वैतोऽस्यहमस्मि निर्मलचिदाकाशोऽस्मि पूर्णोऽस्यह

निर्देहोऽस्मि निरिद्रियोऽस्मि नितरां निष्प्राणवर्गोऽस्यहम् ।

निर्मुक्ताशुभमानसोऽस्मि विगलद्विज्ञानकोशोऽस्यह

निर्मायीऽस्मि निरंतरोऽस्मि विपुलप्रौढप्रकाशोऽस्यहम् ॥ ५ ॥

मत्तोऽन्यत्र हि किञ्चिदरिति यदि चिङ्गास्यं ततरतन्मूपा

गुंजावहिवदेव सर्वकलनाधिष्ठानभूतोऽस्यहम् ॥

सर्वस्यापि इगस्यहं समरसः शांतोऽस्यपापोऽस्यहं

प्रौढोनुभूतिः ।

पूर्णोऽस्मि द्वयवर्जितोऽस्मि विपुलाकाशोऽस्मि नित्योऽस्यहम् ॥
मध्यस्मिन्परमार्थके श्रुतिशिरोवेदे स्वतो भासने

का वा विप्रतिपत्तिरेतदखिलं भात्येव यत्संनिधेः ॥
सौरालोकवशाप्तीतमखिलं पश्यन्न तस्मिन्जनः

संदिग्धोऽस्यत एव केवलशिवः कोऽपि प्रकाशोऽस्यहम् ॥ ७ ॥

.नित्यस्फूर्तिमयोऽस्मि निर्मलसदाकाशोऽस्मि शांतोऽस्यहं

नित्यानन्दमयोऽस्मि निर्गतमहामोहांधकारोऽस्यहम् ॥ ८ ॥

विज्ञातं परमार्थतत्त्वमखिलं नैजं निरस्ताशुभं

मुक्तप्राप्यमपास्तमेदकल्पनाकैवल्यसङ्गोऽस्यहम् ॥ ९ ॥

स्वामद्वैतवदेव जाग्रतमपि द्वैतं मनोमात्रकं

मिथ्येत्येव विहाय सच्चिदमलस्वांतैकखपोऽस्यहम् ॥

यद्वा वेदमशेषमेतदनिश मद्भूपमेवेत्यपि

ज्ञात्वा त्यक्तमरुन्महोदधिरिव प्रौढो गर्भारोऽस्यहम् ॥ १० ॥

गतव्यं किमिहास्ति सर्वपरिपूर्णरयाप्यखंडाङ्गते:

कर्तव्यं किमिहास्ति निष्क्रियतनोर्मोक्षैकखपंस्य मे ॥

निद्वैतस्य न हेयमन्यदपि वा नोवाप्युपेयांतरं

शांतोऽद्यास्मि विमुक्ततोयविमलो मेघो यथां निर्मलः ॥ ११ ॥

किं नः प्राप्तमितः पुरा किमधुना लब्धं विचारादिना

यस्मात्तसुखखपमेव सततं जाज्वल्यमानोऽस्यहम् ॥

किं वापेष्यमिहापि मध्यतितरां मिथ्याविचारादिकं

द्वैताद्वैतविवर्जिते समरसे मौनं परं संमतम् ॥ १२ ॥

श्रोतव्यं च किमस्ति पूर्णसुदृशो मिथ्यापरोक्षस्य मे ।

मंतव्यं च न मेऽस्ति किञ्चिदपि वा नि:संशयज्योतिषः ॥

अ्यातृष्येयविमेदहनिवपुषो न ध्येयमस्येव मे

सर्वत्वैकमहारसस्य सततं नो वा समाधिर्मम ॥ १३ ॥

आत्मानात्मविवेचनापि मम नो विद्वल्कृता रोचते—

इनात्मा नास्ति यदस्ति गोचरवपुः को वा विवेकं क्षमी ॥
मिथ्यावादविचारचितनमहो कुर्वन्त्यदृष्टात्मका

भ्रांता एव न पारगा दृढधियस्तूष्यांशि शिलावत्स्थिताः ॥ १३ ॥
वस्तुस्थित्यनुरोधतस्त्वहमहो कश्चित्पदार्थो न चा—

येवं कोऽपि विभागि संततदृशी वाद्यमानसागोचरः ॥—
निष्पापोऽस्म्यभयोऽस्म्यहं विगतदुःरंकाकलंकोऽस्म्यहं

सशान्तानुपमानशीतलमहः प्रौढप्रकाशोऽस्म्यहम् ॥ १४ ॥
योऽह पूर्वमितः प्रशान्तकलनाशुद्धोऽस्मि बुद्धोऽस्म्यहं

यस्मान्मत्त इदं समुत्थितमभूदेतन्मया धार्यते ॥
मय्येव ग्रलय प्रयाति निरधिष्ठानाय तस्मै सदा

सत्यानदचिदात्मकाय विपुलप्रज्ञाय महां नमः ॥ १५ ॥
सत्ताचित्सुखखपमस्ति सतत नाह च न त्वं मृषा

नेद वापि जगप्रदृष्टमखिल नास्तीति जानीहि भो ॥
यत्प्रोक्तं करुणावशात्खयि मया तत्सत्यमेतत्सुटं

श्रद्धत्वानघ शुद्धबुद्धिरसि चेन्मात्रास्तु ते संशयः ॥ १६ ॥
स्वारस्यैकसुबोधचारमनसे प्रौढानुभूतिस्त्वयं

दातव्या न तु मोहदुर्घकुधिये दुष्टांतरंगाय च ॥
येय रम्यविदर्पितोत्तमशिरः प्राता चकास्ति स्वयं

सा चेन्मर्कटहस्तदेशपतिता किं राजते केतकी ॥ १७ ॥

इति प्रौढानुभूतिः समाप्ता ॥

॥ ब्रह्मज्ञानावलीमाला ॥

सकृच्छ्रवणमात्रेण ब्रह्मज्ञानं यतो भवेत् ।
 ब्रह्मज्ञानावलीमाला सर्वेषां मोक्षसिद्धये ॥ १ ॥
 असंगोऽहमसंगोऽहमसंगोऽह पुनः पुनः ।
 सच्चिदानन्दरूपोऽहमहमेवाहमव्ययः ॥ २ ॥
 नित्यशुद्धविमुक्तोऽह निराकारोऽहमव्ययः ।
 भूमानन्दस्वरूपोऽहमहमेवाहमव्ययः ॥ ३ ॥
 नित्योऽहं निरवद्योऽहं निराकारोऽहमन्युतः ।
 परमानन्दरूपोऽहमहमेवाहमव्ययः ॥ ४ ॥
 शुद्धचैतन्यरूपोऽहमात्मारामोऽहमेव च ।
 अखंडानन्दरूपोऽहमहमेवाहमव्ययः ॥ ५ ॥
 प्रत्यक्चैतन्यरूपोऽहं शांतोऽहं प्रकृतेः परः ।
 शाश्वतानन्दरूपोऽहमहमेवाहमव्ययः ॥ ६ ॥
 तत्त्वातीतः परात्माह मध्यातीतः परः शिवः ।
 मायातीतः पर न्योतिरहमेवाहमव्ययः ॥ ७ ॥
 नानारूपव्यतीतोऽहं चिंदाकारोऽहमन्युतः ।
 सुखरूपस्वरूपोऽहमहमेवाहमव्ययः ॥ ८ ॥
 मायातत्कार्यदेहादि मम नास्त्येव सर्वदा ।
 स्वप्रकाशैकरूपोऽहमहमेवाहमव्ययः ॥ ९ ॥
 गुणत्रयव्यतीतोऽहं ब्रह्मादीनां च साक्ष्यहम् ।
 अनंतानन्तरूपोऽहमहमेवाहमव्ययः ॥ १० ॥
 अंतर्यामिस्वरूपोऽह कूटरथः सर्वगोऽस्म्यहम् ॥
 परमात्मस्वरूपोऽहमहमेवाहमव्ययः ॥ ११ ॥
 निष्कलोऽह निष्ठियोऽहं सर्वात्माद्यः सनातनः ।

अपरोक्षस्वरूपोऽहमहमेवाहमव्ययः ॥ १२ ॥
 द्विद्वादिसाक्षिस्वरूपोऽहमवलोऽह सनातनः ।
 सर्वसाक्षिस्वरूपोऽहमहमेवाहमव्ययः ॥ १३ ॥
 प्रज्ञानधन एवाहं विज्ञानधन एव च ।
 अकर्त्ताहमभोक्ताहमहमेवाहमव्ययः ॥ १४ ॥
 निराधारस्वरूपोऽहं सर्वाधारोऽहमेव च ।
 आसक्ताभस्वरूपोऽहमहमेवाहमव्ययः ॥ १५ ॥
 तापत्रयविनिर्मुक्तो देहत्रयविलक्षणः ।
 अवस्थात्रयसाक्षयस्मि चाहमेवाहमव्ययः ॥ १६ ॥
 दृगदृश्यौ द्वौ पदार्थां रतः परस्परविलक्षणौ ।
 दृग्ब्रह्म दृश्यं भायेति सर्ववेदांतार्दिङ्डिमः ॥ १७ ॥
 अहं साक्षीति यो विद्याद्विविच्छैवं पुनः पुनः ॥
 स एव मुक्तः स विद्वानिति वेदांतार्दिङ्डिमः ॥ १८ ॥
 घटकुद्धयादिकं सर्वं गृह्णिकामात्रमेव त्व ।
 तद्वद्वल जगत्सर्वमिति वेदान्तार्दिङ्डिमः ॥ १९ ॥
 ब्रह्म सत्यं जगन्मिथ्या जीवो ब्रह्मैव नापरः ।
 अनेन वेदं सच्छास्त्रमिति वेदान्तार्दिङ्डिमः ॥ २० ॥

॥ हति् ब्रह्मज्ञानावलीमाला समाप्ता ॥

। लघुवाक्यवृत्तिः ॥
॥ लघुवाक्यवृत्तिः ॥
श्वलो मांसमयो देहो इहमः स्याद्वासनांमयः ।
शानकमोदियैः सार्धं धीप्राणौ तच्चरीरगौ ॥ १ ॥
अज्ञानं कारणं साक्षी बोधस्त्रैषां विभासंकः ।
बोधाभासो बुद्धिगतः कर्ता स्यात्पुण्यपापयीः ॥ २ ॥
स एव संसरेत्कर्मवशाल्लोकद्वये सदा ।
बोधाभासाच्छब्दबोधं विविच्यादतियत्तः ॥ ३ ॥
जागरस्वप्नयोरेव बोधः शुद्धो जाड्वं प्रकाशयेत् ॥ ४ ॥
भुती तु तद्वये बोधः शुद्धेन भासते ।
जागरेऽपि विषद्यृष्णीभावः शुद्धेन लंयताः ॥ ५ ॥
धीव्यापाराश्च चिङ्गास्याश्चिदाभासेन भासयेतथा ॥ ६ ॥
बहितसजलं तापयुक्तं देहस्य तापकाम् ।
चिङ्गास्या धीस्तदाभासयुक्तान्यं भासयेतथा ॥ ७ ॥
स्वपदौ गुणदोषादिविकल्पा बुद्धिगाः क्रियाः ।
ताः क्रिया विषयैः सार्धं भासयन्ती चितिर्भृता ॥ ८ ॥
स्वपाच गुणदोषाभ्यां विविक्ता कैवल्या चितिः ।
लैवानुवर्तते रूपरसादीनां विकल्पने ॥ ९ ॥
क्षणे क्षणेऽन्यथामूलता धीविकल्पाश्चितिर्न उ ।
मुकासु सञ्चवहुद्दिविकल्पयेषु चितिस्तथा ॥ १० ॥
मुकामिरावृतं सूत्रं मुक्तयोर्मध्य ईक्षते ।
तथा शतिविकल्पये तु यावदन्यस्य नोदयः ।
नष्टे पूर्वविकल्पये तु यावदन्यस्य नोदयः ।
निर्विकल्पकवैतन्यं स्पष्टं तावद्विभासते ॥ ११ ॥
एकाद्विनिक्षणेष्वेवं विकल्पस्य निरोधनम् ।

॥ वाक्यवृत्तिः ॥

—:x:—

सर्गस्थितिप्रलयहेतुमचित्यशक्ति
 विश्वेश्वर विदितविश्वमनंतमूर्तिम् ॥
 निर्मुक्तबंधनमपारसुखांबुराशि
 श्रीवल्लभं विमलबोधघनं नमामि ॥ १ ॥
 यस्य प्रसादादहमेव विष्णु—
 र्भव्येव सर्वं परिकल्पितं च ॥
 इत्थं विजानामि सदात्मरूपं
 तस्यांघ्रिपद्मं प्रणतोऽस्मि नित्यम् ॥ २ ॥
 तापत्रयार्कसंतसः कश्चिदुदिग्मानसः ।
 शमादिसाधनैर्युक्तः सहुरं परिपृच्छति ॥ ३ ॥
 अनायासेन येनास्मान्सुच्येय भवबंधनात् ।
 तन्में सक्षिप्य भगवन्केवलं कृपया वद ॥ ४ ॥
 साध्वी ते वचनव्यक्तिः प्रतिभाति वदामि ते ।
 इदं तदिति विस्पष्टं सावधानमनाः शृणु ॥ ५ ॥
 तत्त्वमस्यादिवाक्योत्थं यज्ञीवपरमात्मनोः ।
 तादात्म्यविषयं ज्ञानं तदिदं मुक्तिसाधनम् ॥ ६ ॥
 को जीवः कः परश्वात्मा तादात्म्यं वा कथं तयोः ॥
 तत्त्वमस्यादिवाक्यं वा कथं तत्प्रतिपादयेत् ॥ ७ ॥
 अत्र ब्रूमः समाधानं कोऽन्यो जीवस्त्वमेव हि ॥
 यस्त्वं पृच्छसि मां कोऽहं ब्रह्मैवासि न सशयः ॥ ८ ॥
 पदार्थमेव जानामि नाद्यापि भगवन् स्फुटम् ॥
 अहं ब्रह्मोति वाक्यार्थं प्रतिपद्ये कथं वद ॥ ९ ॥
 सत्यमाह भवानत्र विगानं नैव विद्यते ॥

हेतुः पदार्थबोधो हि वाक्यार्थवगतेरिह ॥-१० ॥
 अंतःकरणतद्वृत्तिसाक्षी चैतन्यविग्रहः ॥
 आनदरूपः सत्यः सन्क्षिप्त नात्मानं प्रपद्यसे ॥-१.१. ॥
 सत्यानदस्वरूप धीसाक्षिणं ज्ञानविग्रहम् ॥
 चितयात्मतया नित्य त्यक्त्वा देहादिगां वियम् ॥-३३-॥
 रूपादिमान्यतः पिंडस्ततो नात्मा घटादिवत् ॥ -
 वियदादिमहाभूतविकारत्वाच्च कुंभवत् ॥ ३३ ॥ .
 अनात्मा यदि पिंडोऽयमुक्तहेतुबलान्मतः ॥
 करामलकवत्साक्षादात्मानं प्रतिपादय ॥ १५. ॥ -
 घटद्रष्टा घटाद्विनः सर्वथान् घटो यथा ॥ -
 देहद्रष्टा तथा देहो नाहमित्यवधारय ॥ १५ ॥
 एवमिद्विद्वाहमिदियाणीति निश्चिन्तु ॥ .
 मनो बुद्धिस्तथा प्राणो नाहमित्यन्वधारय ॥ १६ ॥
 सधातोऽपि तथा नाहमिति दृश्यविलक्षणम् ॥ -
 द्रष्टारमनुमानेन निषुणं सप्रधारय ॥ १७ ॥
 देहेद्वियादयो भावा हानादिव्यापृतिक्षमाः ॥
 यस्य सनिधिमात्रेण सोऽहमित्यवधारय ॥ ३८ ॥ .
 अनापनविकारः सन्नयस्कांतवदेव यः ॥ . -
 बुद्धयादीश्वालयेत्प्रत्यक्ष सोऽहमित्यवधारय ॥ १९ ॥
 अजडात्मवदाभान्ति यत्सानिध्याज्जडा अपि ॥ . -
 देहेद्वियमनःप्राणाः सोऽहमित्यवधारय ॥ २० ॥ .
 अगमन्मे मनोऽन्यत्र सांप्रत च स्थिरीकृतम् ॥ . -
 एव यो वेद धीवृत्तिं सोऽहमित्यवधारय ॥ ३१-॥
 स्वप्नजागरिते सुसिं भावाभावौ ध्रिया त्राधा ॥ . -
 यो वेत्यविक्रियः साक्षात्सोऽहमित्यवधारय ॥ २३ ॥

घटावभासको दीपो घटादन्यो यथेष्यते ॥ २३ ॥
 देहावभासको देही तथाऽहं बोधविग्रहः ॥ २३ ॥
 पुर्वावित्तादयो भावा यस्य शेपतया प्रियाः ॥
 द्रष्टा सर्वप्रियतमः सोऽहमित्यवधारय ॥ २४ ॥
 । । परंप्रेमास्पदतया मा न भूवम् हं सदा ॥
 भूयासंमिति यो द्रष्टा सोऽहमित्यवधारय ॥ २५ ॥
 यः साक्षिलक्षणे बोधस्त्वंपदार्थः स उच्यते ॥
 साक्षित्वमपि बोद्धत्वमविकारितयाऽस्त्वनः ॥ २६ ॥
 देहेऽद्रियमनःप्राणाहंकृतिभ्यो विलक्षणः ॥
 प्रोज्जिताशेषबद्भावविकारस्त्वंपदाभिधः ॥ २७ ॥
 त्वर्थमेवं निश्चित्य तदर्थं चिंतयेत्पुनः ॥
 अतद्वयावृत्तिरूपेण साक्षाद्विधिसुखेन च ॥ २८ ॥
 निरस्ताशेषससारदोषोऽस्युलादिलक्षणः ॥
 अदृश्यत्वादिगुणकः पराकृततमोमलः ॥ २९ ॥
 निरस्तातिशयानंदः सत्यः प्रज्ञानविग्रहः ॥
 सत्त्वास्वलक्षणः पूर्णः परमात्मोति गीयते ॥ ३० ॥
 सर्वज्ञत्वं परेशत्वं तथा सपूर्णशक्तिता ॥
 वैदैः समर्थ्यते यस्य तद्वलेत्यवधारय ॥ ३१ ॥
 यज्ञानात्सर्वविज्ञान श्रुतिपु प्रतिपादितम् ॥
 मृदाद्यनेकदृष्टान्तैस्तद्वलेत्यवधारय ॥ ३२ ॥
 यदानन्त्यं प्रतिज्ञाय श्रुतिस्तास्तिद्वये जगौ ॥
 तत्कार्यत्वं प्रपञ्चस्य तद्वलेत्यवधारय ॥ ३३ ॥
 विजिज्ञास्यतया यच्च वेदान्तेषु मुमुक्षुभिः ॥
 समर्थ्यतेऽतियतेन तद्वलेत्यवधारय ॥ ३४ ॥
 जीवात्मनां प्रवेशंश्च नियन्तृत्वं च तान्प्रति ॥

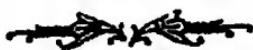
श्रूयते यस्य वेदेषु तद्बहुत्यवधारय ॥ ३५ ॥ ..
 कर्मणां फलदातृत्वं यस्यैव श्रूयते श्रृतौ ॥-
 जीवाना हेतुकर्तृत्वं तद्बहुत्यवधारय ॥ ३६ ॥ ..
 तत्त्वपदार्थोऽनिर्णीतौ वाक्यार्थश्चित्यतेऽधुना । ..
 तादात्म्यमत्र वाक्यार्थस्तयोरेव पदार्थयोः ॥ ३७ ॥
 ससर्गो वा विशिष्टो वा वाक्यार्थो नात्र संमतः ॥
 अखडैकरसत्वेन वाक्यार्थो विदुषां मतः ॥ ३८ ॥
 प्रत्यग्बोधो य आभाति सोऽद्वयानंदलक्षणः ॥
 अद्वयानंदखपश्च प्रत्यग्बोधैकलक्षणः ॥ ३९ ॥
 इत्थमन्योन्यतादात्म्यप्रतिपत्तिर्यदा भवेत् ॥
 अब्रह्मत्वं त्वमर्थस्य व्यावर्तेत तदैव हि ॥ ४० ॥
 तदर्थस्य च पारोक्ष्यं यदेव किं ततः शृणु ॥
 पूर्णानंदैकखपेण प्रत्यग्बोधोऽवतिष्ठते ॥ ४१ ॥
 तत्त्वमस्यादिवाक्य च तादात्म्यप्रतिपादने ॥
 लक्ष्यौ तत्त्वपदार्थोऽद्वयादाय प्रवर्तते ॥ ४२ ॥
 हित्वा द्वौ शब्दौ वाच्यौ वाक्यं वाक्यार्थवोधने ॥
 यथा प्रवर्ततेऽस्माभिस्तथा व्याख्यातमादरात् ॥ ४३ ॥
 आलबनतया भाति योऽस्मत्प्रत्ययशब्दयोः ॥
 अंतःकरणसभिन्नबोधः स त्वंपदाभिधः ॥ ४४ ॥
 मायोपाधिर्जगद्योनिः सर्वज्ञत्वादिलक्षणः ॥
 पारोक्ष्यशब्दः सत्याद्यात्मकस्तत्पदाभिधः ॥ ४५ ॥
 प्रत्यक्परोक्षतैकस्य सद्वितीयत्वपूर्णता ॥
 विरुद्धते यतस्तस्माद्लक्षणा संप्रवर्तते ॥ ४६ ॥
 मानान्तरविरोधे तु मुख्यार्थस्यापरिग्रहे ॥
 मुख्यार्थेनाविनामूले प्रतीतिर्लक्षणोच्यते ॥ ४७ ॥

तत्त्वमस्यादिवाक्येषु लक्षणा भागलक्षणा ॥
 सोऽयमित्यादिवाक्यस्थपदयोरिव नापरा ॥ ४८ ॥
 अहं ब्रह्मेति वाक्यार्थबोधो यावद्गीभवेत् ॥
 शमादिसहितस्तावदभ्यस्येन्द्रियादिकम् ॥ ४९ ॥
 श्रुत्याचार्यप्रसादेन दृढो बोधो यदा भवेत् ॥
 निरस्ताशेषसंसारनिदानः पुरुपरतदा ॥ ५० ॥
 विशीर्णकार्यकरणे भूतसूक्ष्मैरनावृतः ॥
 विमुक्तकर्मनिगलः सद्य एव विमुच्यते ॥ ५१ ॥
 प्रारब्धकर्मवेगेण जीवन्मुक्तो यदा भवेत् ॥
 केचित्कालमनारब्धकर्मवंधस्य संक्षये ॥ ५२ ॥
 निरस्तातिशयानन्दं वैष्णवं परमं पदम् ॥
 पुनरावृतिरहित कैवल्यं प्रतिपद्यते ॥ ५३ ॥

॥ इति वाक्यवृत्तिः संपूर्णा ॥

सदाचारानुसंधानम् ।

॥ सदाचारानुसंधानम् ॥

सच्चिदानन्दकंदाय जगंदकुरहेतवे ॥
 सदोदिताय पूर्णाय नमोऽनन्ताय विष्णवे ॥ १ ॥
 सर्व वेदान्तसिद्धतैर्ग्रथितं निर्मलं शिवम् ॥
 सदाचार प्रवक्ष्यामि योगिनां ज्ञानसिद्धये ॥ २ ॥
 प्रातः स्मरामि देवस्य सवितुर्भर्ग आत्मनः ॥
 वरेष्यं तद्विद्यो यो नश्चिदानन्दे प्रचोदयात् ॥ ३ ॥
 अन्वयव्यतिरेकाभ्यां जाग्रत्स्वप्नसुपुतिपु ॥
 यदेक केवल ज्ञान तदेवास्मि पर बृहत् ॥ ४ ॥
 ज्ञानाज्ञानविलासोऽय ज्ञाना ज्ञाने च शास्यति ॥
 ज्ञानाज्ञाने परित्यज्य ज्ञानमेवावशिष्यते ॥ ५ ॥
 अत्यन्तमलिनो देहो देही चात्यन्तनिर्मलः ॥
 असंगोऽहमिति ज्ञात्वा शौचमेतत्प्रचक्षते ॥ ६ ॥
 मन्मनो मीनवन्नित्यं त्रीडत्यानंदवारिधौ ॥
 सुस्नातस्तेन पूतात्मा सम्यग्विज्ञानवारिणा ॥ ७ ॥
 अथाघमर्षणं कुर्यात्प्राणापाननिरोधतः ॥
 मनः पूर्णे समाधाय मग्नकुमो यथार्णवे ॥ ८ ॥
 ल्यविक्षेपयोः संधौ मनस्तत्र निरामिगम् ॥
 स संधिः साधितो येन स मुक्तो नात्र सशयः ॥ ९ ॥
 सर्वत्र प्राणिनां देहे जपो भवति सर्वद ॥
 हंसः सोऽहमिति ज्ञात्वा सर्वबैर्धिमुच्यते ॥ १० ॥
 तर्पणं स्वसुखेनैव स्वेद्विद्याणां प्रतर्पणम् ॥
 मनसा मन आलोक्य स्वयमात्मा प्रकाशते ॥ ११ ॥
 आत्मनि स्वप्रकाशश्चौ चित्तमेकाहुतिं क्षिपेत् ॥

४० सदाचारानुसंधानम् ।

आग्निहोत्री स विज्ञेयश्चेतरा नामधारकाः ॥ १२ ॥
 देहो देवालयः प्रोक्तो देही देवो निरंजनः ॥
 अर्चितः सर्वभावेन स्वानुभूत्या विराजते ॥ १३ ॥
 मौनं स्वाध्ययनं ध्यानं ध्येयं ब्रह्मानुचितनम् ॥
 ज्ञानेनैति तयोः सम्यद्दनिषेधात्तत्त्वदर्शनम् ॥ १४ ॥
 अतीतानागतं किंचिन्न स्मरामि न चिंतये ॥
 रागद्वेषं विना प्रासं भुजाम्यत्र शुभाशुभम् ॥ १५ ॥
 देहाभ्यासो हि संन्यासो नैव काषायवाससा ॥
 नाहं देहोऽहमात्मेति निश्चयो न्यासलक्षणम् ॥ १६ ॥
 अभयं सर्वभूतानां दानमाहुर्मनीपिणः ॥
 निजानदे स्पृहा नान्ये वैराग्यस्यावधिर्मता ॥ १७ ॥
 वेदांतश्रवणं कुर्यात्मननं चोपपत्तिभिः ॥
 योगेनाभ्यसन नित्यं ततो दर्शनमात्मनः ॥ १८ ॥
 शब्दशक्तेरचित्यत्वान्छदादेवापरोक्षधीः ॥
 प्रसुतः पुरुषो यद्वच्छद्देनैवावबुध्यते ॥ १९ ॥
 आत्मानात्मविवेकेन ज्ञानं भवति निश्चलम् ॥
 गुरुणा बोधितः शिष्यः शब्दब्रह्मातिवर्तते ॥ २० ॥
 न त्वं देहो नेद्रियाणि न प्राणो न मनो न धीः ॥
 विकारित्वाद्विनाशित्वाद्यत्वाच्च घटो यथा ॥ २१ ॥
 विशुद्धं केवलं ज्ञानं निर्विशेषं निरंजनम् ॥
 यदेकं परमानंदं तत्त्वमस्यद्वयं परम् ॥ २२ ॥
 शब्दस्याद्यन्तयोः सिद्धं मनसोऽपि तथैव च ॥
 मध्ये साक्षितया नित्यं तदेव त्वं भ्रम जाहि ॥ २३ ॥
 स्थूलवैराजयोरैक्यं सूक्ष्महैरण्यगर्भयोः ॥
 अज्ञानमाययोरैक्यं प्रत्यग्विज्ञानपूर्णयोः ॥ २४ ॥

सदाचारानुसंधानम्:-।

चिन्मात्रैकरसे विष्णौ ब्रह्मात्मैक्यस्वरूपके ॥ १ ॥
 भ्रमेणैव जगज्ञात रच्चां सर्पभ्रमो यथा ॥ २५ ॥
 तार्किकाणां तु जीवेशौ वाच्यावेतौ विदुर्बुधाः ॥
 लक्ष्यौ च सांख्ययोगाभ्या वेदांतैरैक्यता तयोः ॥ २६ ॥
 कार्यकारणवाच्याशौ जीवेशौ यौ जहच्च तौ ॥
 अजहच्च तयोर्लक्ष्यौ चिदशावेकरूपिणौ ॥ २७ ॥
 कर्मशास्त्रे कुतो ज्ञान तर्के नैवारित निश्चयः ॥
 सांख्ययोगौ भिदापन्नौ शाब्दिकाः शब्दतत्पराः ॥ २८ ॥
 अन्ये पाषडिनः सर्वे ज्ञानवार्तासु दुर्लभाः ॥
 एक वेदांतविज्ञान स्वानुभूत्या विराजते ॥ २९ ॥
 अहं भ्रमेत्यर्थं बधो ममाह नेति मुक्ता ।
 वंधमोक्षौ गुणैर्भाति गुणाः प्रकृतिसमवा ॥ ३० ॥ १
 ज्ञानमेकं सदा भाति सर्वावस्थासु निर्मलम् ।
 मद्भाग्या न जानन्ति स्वरूप केवल बृहत् ॥ ३१ ॥ २
 सकल्पसाक्षि यज्ञानं सर्वलोकैकजीवनम् ।
 तदेवास्मीति यो वेद स मुक्तो नात्र सशयः ॥ ३२ ॥
 प्रमाता च प्रमाण च प्रभेय प्रभितिरतथा ।
 यस्य भासावभासन्ते मान ज्ञानाय तस्य किम् ॥ ३३ ॥
 अर्थाकारा भवेद्वृत्तिः फलेनार्थः प्रकाशते ।
 अर्थज्ञानं विजानाति स एवार्थः प्रकाशते ॥ ३४ ॥
 वृत्तिव्याप्त्यत्वमेवास्तु फलव्याप्तिः कथं भवेत् ।
 स्वप्रकाशस्वरूपत्वात्सिद्धत्वाच्च चिदात्मन ॥ ३५ ॥
 चित्त चैतन्यमात्रेण सयोगान्वेतना भवेत् । २
 अर्थादर्थातरे वृत्तिर्गन्तुं चलति चांतरे ॥ ३६ ॥
 निराधारा निर्विकारा या दशा सोन्मनी सृष्टा ।

चित्तं चिदिति जानीयात्तकाररहितं यदा ॥३७॥
 तकारो विषयाध्यासो जपारागो यथा मणौ ।
 ज्ञेयवस्तुपरित्यगज्ञानं तिष्ठति केवलम् ॥३८॥
 त्रिपुटी क्षीणतामेति ब्रह्मनिर्वाणमृच्छति ।
 मनोमात्रमिदं सर्वं तन्मनो ज्ञानमात्रकम् ॥३९॥
 अज्ञानं भ्रम इत्याहुर्विज्ञानं परमं पदम् ।
 अज्ञानं चान्यथाज्ञानं मायामेतां वदन्ति ते ॥४०॥
 ईश्वरं मायिनं विद्यान्भायातीतं निरंजनम् ।
 सदानन्दे चिदाकाशे मायामेघस्तडिन्मनः ॥४१॥
 अहंता गजन तत्र धारासारा हि वृत्तयः ।
 महामोहांधकारेऽस्मिन्देवो वर्षति लीलया ॥४२॥
 तस्या वृष्टेर्विरामाय प्रबोधैकसमारणः ।
 ज्ञानं दृष्ट्ययोर्भावं विज्ञानं दृश्यशून्यता ॥४३॥
 एकमेवाद्यं ब्रह्म नेह नानास्ति किञ्चन ।
 क्षेत्रक्षेत्रज्ञयोर्ज्ञानं तज्ञानं ज्ञानमुच्यते ॥४४॥
 विज्ञानं चोभयोरैक्यं क्षेत्रज्ञपरमात्मनोः ।
 परोक्षं शास्त्रजं ज्ञानं विज्ञानं चात्मदर्शनम् ॥४५॥
 आत्मनो ब्रह्मणः सम्यगुपाधिद्रुयवर्जितम् ।
 त्वर्मर्थविषयं ज्ञानं विज्ञानं तत्पदाश्रयम् ॥४६॥
 पदयोरैक्यबोधस्तु ज्ञानविज्ञानसंज्ञितम् ।
 आत्मानात्मविवेकस्य ज्ञानमाहुर्मनीषिणः ॥४७॥
 अज्ञानं चान्यथा लोके विज्ञानं तन्मयं जगत् ।
 अन्वयव्यतिरेकाभ्यां सर्वत्रैकं प्रपश्यति ॥४८॥
 यत्ततु वृत्तिं ज्ञानं विज्ञानं ज्ञानमात्रकम् ।
 अज्ञानध्वंसकं ज्ञानं विज्ञानं चोभयात्मकम् ॥४९॥

सदाचारानुसंधानम् ।

ज्ञानविज्ञाननिष्ठोऽयं तत्सब्लाष्टि चार्पणम् ।
 भोक्ता सत्त्वगुणः शुद्धो भोगानां साधन रजः ॥५०॥
 भोग्य तमोगुणः प्राहुरात्मा चैषां प्रकाशकः ।
 ब्रह्माध्ययनसयुक्तो ब्रह्मचर्यारतः सदा ॥५१॥
 सर्वं ब्रह्मेति यो वेद ब्रह्मचारी स उच्यते ।
 गृहस्थो गुणमध्यस्थः शरीर गृहमुच्यते ॥५२॥
 गुणाः कुर्वन्ति कर्माणि नाहं कर्तैति बुद्धिमान् ।
 किमुग्रैश्च तपोभिश्च यस्य ज्ञानमय तपः ॥५३॥
 हर्षामर्षविनिर्मुक्तो वानप्रस्थः स उच्यते ।
 स गृही यो गृहातीतः शरीरं गृहमुच्यते ॥५४॥
 सदाचारमिमं नित्यं योऽनुसंदधते बुधः ।
 संसारसागराञ्छीघ्र स मुक्तो नात्र संशयः ॥५५॥

इति सदाचारानुसंधान संपूर्णम् ॥

॥ स्वात्मनिरूपणम् ॥

श्रीगुरुचरणद्वद्व वंदेऽहं मथितदुःसहद्वद्वम् ।
 भ्रांतिग्रहोपशांतीं पांसुमय यस्य भसितमातचुते ॥ १ ॥
 देशिकवर दयालु वंदेऽहं निहतनिखिलसंदेहम् ॥
 यच्चरणद्वयमद्वयमनुभवमुपदिशति तत्पदस्यार्थम् ॥ २ ॥
 संसारदावपावकपंतसः सकलसाधनोपेतः ।
 स्वात्मनिरूपणनिपुणौर्वाक्यैः शिष्यः प्रबोध्यते गुरुणा ॥ ३ ॥
 अस्ति स्वयमित्यस्मिन्नर्थे कस्यास्ति सशयः पुंसः ॥
 अत्रापि संशयश्चेत् संशयिता यः स एव भवसि त्वम् ॥ ४ ॥
 नाहमिति वेत्ति योऽसौ सत्यं ब्रह्मैव वेत्ति नास्तीति ॥
 अहमस्मीति विजानन्ब्रह्मैवासौ स्वयं विजानाति ॥ ५ ॥
 ब्रह्म त्वमेव तस्मान्नाह ब्रह्मेति मोहमात्रमिदम् ॥
 मोहेन भवति भेदः क्लेशः सर्वे भवन्ति तन्मूलाः ॥ ६ ॥
 न कलेशपञ्चकमिदं भजते कृतकोशपञ्चकविवेकः ।
 अत एव पञ्च कोशान् कुशलधियः संततं विचिन्चन्ति ॥ ७ ॥
 अन्नप्राणमनोमयविज्ञानानंदपञ्चकोशानाम् ॥
 एकैकान्तरभाजां भजति विवेकात्प्रकाश्यतामात्मा ॥ ८ ॥
 वपुरिदमन्नमयाख्यः कोशो नात्मा जडो घटप्रायः ॥
 प्रागुत्पत्तेः पश्चात्तदभावस्यापि दृश्यमानत्वात् ॥ ९ ॥
 कोशः प्राणमयोऽयं वायुविशेषो वपुष्यवन्धनः ॥
 अस्य कथमात्मता स्यात् क्षुत्तृष्णाभ्यामुपेयुषः पीडाम् ॥ १० ॥
 कुरुते वपुष्यहंतां गेहादौ यः करोति ममतां च ॥
 रागद्वेषपविधेयो नासावात्मा मनोमयः कोशः ॥ ११ ॥
 सुतौ स्वयं विलीना बोधे व्याप्ता कलेवरं सकलम् ॥

स्वात्मनिरूपणम्।

विज्ञानशब्दवाच्या चित्प्रतिबिंबो न बुद्धिरप्यात्मा ॥ १२ ॥
 सुतिगतैः सुखलेशैरभिमनुते यः सुखी भवामीति ॥
 आनन्दकोशनामा सोऽहंकारः कथं भवेदात्मा ॥ १३ ॥
 यः स्फुरति विंबभूतः स भवेदानन्द एव सकलात्मा ॥
 प्रागूर्ध्वमपि च संत्वादविकारित्वादवाच्यमानत्वात् ॥ १४ ॥
 अन्नमयादेरस्मादपरं यदि नानुभूयते किंचित् ॥
 अनुभविताऽन्नमयादेरस्तीत्यस्मिन् कश्चिदपलापः ॥ १५ ॥
 स्वयमेवानुभवत्वाद्यग्येतस्य नानुभाव्यत्वम् ॥
 सकृदप्यभावशंको न भवेद्वौधरवरुपसच्चायाः ॥ १६ ॥
 अनुभवति विश्वमात्मा विश्वेनासौ न चानुभूयेत् ॥
 न खलु प्रकाश्यतेऽसौ विश्वमशेषप्रकाशयन्मानुः ॥ १७ ॥
 तदिदं तादृशमीदृशमेतावत्तावदिति च यन्न भवेत् ॥
 ब्रह्म तदित्यवधेयं नो चेद्विषयो भवेत्परोक्षे च ॥ १८ ॥
 इदमिदमिति प्रतीते वस्तुनि सर्वत्र वाच्यमानेऽपि ॥
 अनिदमवाच्य तत्त्वं संत्वादेतस्य न च परोक्षत्वम् ॥ १९ ॥
 नावेद्यमपि परोक्ष भवति ब्रह्म स्वयंप्रकाशत्वात् ॥
 सत्यं ज्ञानमनन्तं ब्रह्मोत्यतस्य लक्षणं प्रथते ॥ २० ॥
 सति कोशशक्त्युपाधौ सभवतस्तस्य जीवतेश्वरते ॥
 नो चेत्तयोरभावाद्विगतविशेषप्रिमाति निजरूपम् ॥ २१ ॥
 सति सकलदृश्यबाधे न किमप्यरतीति लोकसिद्धं चेत् ॥
 यन्न किमपीति सिद्धं ब्रह्म तदेवेति वेदतः सिद्धम् ॥ २२ ॥
 एव मतिरहितानां तत्त्वमसीत्यादिवाक्यचित्तनया ॥
 प्रतिभात्येप परोक्षवदात्मा प्रत्यक्षप्रकाशमानोऽपि ॥ २३ ॥
 तस्मात्पदार्थशोधनपूर्वं वाक्यस्य चित्तयन्नर्थम् ॥
 देशिकदयाप्रभावादपरोक्षयाति क्षणेन चात्मानम् ॥ २४ ॥

देहेन्द्रियादिधर्मानात्मन्यारोपयनमेदेन ॥ १
 कर्तृत्वाद्यभिमानी बोधः स्यात्त्वंपदस्य वाच्योऽर्थः ॥ २५ ॥
 देहस्य चेद्रियाणां साक्षी तेभ्यो विलक्षणत्वेन ॥
 प्रतिभाति योऽवबोधः प्रोक्तोऽसौ त्वंपदस्य लक्ष्योऽर्थः ॥ २६ ॥
 वेदावसानवाचा संवेद्यं सकलजगदुपादानम् ॥
 सर्वज्ञताद्युपेतं चैतन्यं तत्पदस्य वाच्योऽर्थः ॥ २७ ॥
 विविधोपाधिविशुकं विश्वातीतं विशुद्धमद्वैतम् ॥
 अक्षरमनुभववेद्यं चैतन्यं तत्पदस्य लक्ष्योऽर्थः ॥ २८ ॥
 सामानाधिकरण्यं तदनु विशेषणविशेष्यता चैति ॥
 अथ लक्ष्यलक्षकत्वं भवति पदार्थात्मनां च संबंधः ॥ २९ ॥
 एकत्र वृत्तिरथे शब्दानां भिन्नवृत्तिहेतूनाम् ॥
 सामानाधिकरण्यं भवतीत्येवं वदन्ति लाक्षणिकाः ॥ ३० ॥
 प्रत्यक्त्वपरोक्षत्वे परिपूर्णत्वं च संद्वितीयत्वम् ।
 इतरेतरं विरुद्धं तत इह भवितव्यमेव लक्षणया ॥ ३१ ॥
 मानान्तरोपरोधे मुख्यार्थस्यापरिग्रहे जाते ।
 मुख्याविनाकृतेऽर्थे वृत्तिः सैव लक्षणा प्रोक्ता ॥ ३२ ॥
 निखिलमपि वाच्यमर्थं त्वक्त्वा वृत्तिस्तदन्वितेऽन्यार्थे ।
 जहतीति लक्षणा स्यात् गंगायां घोषवदिह न ग्राह्या ॥ ३३ ॥
 वाच्यार्थमत्यजन्त्या यस्या वृत्तेः प्रवृत्तिरन्यार्थे ।
 इहमजहतीति कथिता शोणो धावतिवदत्र न ग्राह्या ॥ ३४ ॥
 जहदजहतीति सां स्याद्या वाच्यार्थैकदेशमपहाय ।
 बोधयति चैकदेशं सोऽयं द्विज इतिवदाश्रयेदेनाम् ॥ ३५ ॥
 सोऽयं द्विज इति वाक्यं त्वक्त्वा प्रत्यक्परोक्षदेशाद्यम् ।
 द्विजमात्रलक्षकत्वात्पर्ययत्यैक्यं पदार्थयोरुभयोः ॥ ३६ ॥
 तद्वत्स्तमसीति त्वक्त्वा प्रत्यक्परोक्षतादीनि ।

चिद्रस्तु लक्षयित्वा बोधयति स्पेष्टमसिपदेनैक्येम् ॥ ३७ ॥
 इत्थं बोधितमर्थं महंता वाक्येन दर्शितैक्येन । । । ।
 अहमित्यपरोक्षयतां वेदो वेदयति वीतशोकत्वम् ॥ ३८ ॥
 प्रायः प्रवर्तकत्वं विधिवच्चसां लोकवेदयोर्दृष्टम् ।
 सिद्धं बोधयतोऽर्थं कथमिव तद्वाति तत्त्वमस्यादेः ॥ ३९ ॥
 विधिरेव न प्रवृत्तिं जनयत्यभिलिपितवस्तुबोधोऽपि ।
 राजा याति सुतोऽभूत् इति बोधेन-प्रवर्तते लोकः ॥ ४० ॥
 ऐक्यपरैः श्रुतिवाक्यैरात्मा शश्वत्प्रकाश्यमानोऽपि ।
 देशिकदयाविहीनैरपरोक्षयितुं न शक्यते पुरुषैः ॥ ४१ ॥
 विरहितकाम्यनिपिद्धो विहितानुष्ठानर्निर्मलस्वान्तः । ।
 भजति स्वमेव बोध गुरुणा किमिति त्वया न मतव्यम् ॥ ४२ ॥
 कर्मभिरेव न बोधः प्रभवति गुरुणा विना दयानिधिना ।
 आचार्यवान्हि पुरुषो वेदेत्यर्थस्य वेदसिद्धत्वान् ॥ ४३ ॥
 वेदोऽनादितया वा यद्वा परमेश्वरप्रणीततया ।
 भवति परम प्रमाणं बाधो नास्ति स्वतश्च परतो वा ॥ ४४ ॥
 नापेक्षते यदन्यददपेक्षन्ते ऽखिलानि मानानि ।
 वाक्य तन्निगमानां मानं ब्रह्माद्यतींद्रियावगतौ ॥ ४५ ॥
 मान प्रबोधयन्त बोधं मानेन ये बुभुत्सन्ते ॥
 एधोभिरेव दहन दग्धु वाछन्ति ते महात्मानः ॥ ४६ ॥
 वेदोऽनादिरमुष्य व्यजक ईशः स्वयप्रकाशात्मा ॥
 तदभिव्यक्तिमुदीक्ष्य प्रोक्तोऽसौ सूरिभिः प्रमाणमिति ॥ ४७ ॥
 रूपाणामवलोके चक्षुरिवान्यन्न कारणं दृष्टम् ॥
 तद्वददृष्टावगतौ वेदवदन्यो न वेदको हेतुः ॥ ४८ ॥
 निगमेषु निश्चितार्थं तत्रे कश्चिद्यदि प्रकाशयति ॥
 तदिदमनुवादमात्रं प्रामाण्यं तस्य सिध्यति न किञ्चित् ॥ ४९ ॥

स्वात्मनिरूपणम् ।

अंशद्वयवति निगमे सोधयति द्वैतमेव कोऽप्येषः ॥
 अद्वैतमेव वस्तु प्रतिपादयति प्रसिद्धमपरोऽशः ॥ ५० ॥
 अद्वैतमेव सत्यं तस्मिन्द्वैतं न सत्यमव्यस्तम् ॥
 रजतमिव शुक्लिकायां मृगंतृष्णायामिवोदकस्फुरणम् ॥ ५१ ॥
 आरोपित यदि स्याद्वैतं वस्त्ववस्तुनि द्वैते ॥
 तदयुक्तमेव यस्मात्सत्येऽध्यासो भवत्यसत्यानाम् ॥ ५२ ॥
 यद्यारोपणमुभयोस्तद्वयतिरिक्तस्य कस्यचिदभावात् ॥
 आरोपण न शून्ये तस्माद्वैतसत्यता ग्राह्या ॥ ५३ ॥
 प्रत्यक्षाद्यनवगतं श्रुत्या प्रतिपादनीयमद्वैतम् ॥
 द्वैतं न प्रतिपाद्यं तस्य स्वत एव लोकसिद्धत्वात् ॥ ५४ ॥
 अद्वैतं सुखरूप दुस्सहदुःखं सदो भवेद्वैतम् ॥
 यत्र प्रयोजनं स्यात्प्रतिपादयति श्रुतिरतदेवासौ ॥ ५५ ॥
 निगमगिरा प्रतिपाद्यं वस्तु यदानदरूपमद्वैतम् ॥
 स्वाभाविकं स्वरूप जीवत्वं तस्य केचन छुवते ॥ ५६ ॥
 स्वाभाविक यदि स्याजीवत्वं तस्य विशदविज्ञसेः ।
 सकृदपि न तद्विनाशं गच्छेदुष्णप्रकाशवद्वह्नेः ॥ ५७ ॥
 यद्वदयो रसविद्ध कांचनता याति तद्वदेवासौ ।
 जीवः साधनशक्त्या परतां यातीति केचिदिच्छन्ति ॥ ५८ ॥
 तदिद भवति न युक्तं गतवति तस्मिन्श्चिरेण रसवीर्ये ॥
 प्रतिपद्यते प्रणाश हैमो वर्णोऽप्ययस्समाख्यः ॥ ५९ ॥
 जीवत्वमपि तथेदं बहुविधसुखदुःखलक्षणोपेतम् ॥
 गतमिव साधनशक्त्या प्रतिभात्येव प्रयाति न विनाशम् ॥ ६० ॥
 तस्मात्स्वतो यदि स्याजीवस्ततत स एव जीवः स्यात् ॥
 एव यदि परमात्मा परमात्मैवायमिति भवेत्तुकम् ॥ ६१ ॥
 यदि वा परेण साम्य जीवश्चेद्वजाति साधनबलेन ॥

कालेन तदपि कियता नश्यत्येवेति निश्चितं सकलैः ॥ ६२ ॥
 तस्मात्पर स्वकीयं मोह मोहात्मक च ससारम् ॥
 स्वज्ञानेन जहित्वा पूर्णाः स्वयमेव शिष्यते नान्यत् ॥ ६३ ॥
 सत्य ज्ञानमनंतं प्रकृत परमात्मखपमद्वैतम् ॥
 अवबोधयन्ति निखिलाः श्रुतयः सृतिभिः सम समरताभिः ६४ ॥
 एकत्वबोधकानां निखिलानां निगमवाक्यजालानाम् ॥
 वाक्यान्तराणि सकलान्यभिधीयन्ते ॥ स्य शेषभूतानि ॥ ६५ ॥
 यस्मिन्मिहिरवदुदिते तिमिरवदपयान्ति कर्तृताऽदीनि ।
 ज्ञान विरहितमेदं कथमिव तद्वत्वति तत्त्वमरयादेः ॥ ६६ ॥
 कर्मप्रकरणनिष्ठं ज्ञान कर्मांगमिष्यते प्राज्ञैः ।
 भिन्नप्रकरणभाजः कर्मांगत्वं कथ भवेच्छसेः ॥ ६७ ॥
 अधिकारिविषयमेदौ कर्मज्ञानात्मकावुभौ कांडौ ।
 एव सति कथमनयोरगागित्वं परस्पर घटते ॥ ६८ ॥
 ज्ञान कर्मणि न स्याज्ञाने कर्मेदमपि तथा न स्यात् ।
 तत्कथमनयोरुभयोस्तंपनतमोवत्समुच्चयो घटते ॥ ६९ ॥
 तस्मान्मोहनिवृत्तौ ज्ञानं न सहायमन्यदर्थर्यते ।
 यद्वद्वन्तरतिमिरप्रकरपरिच्छंसने सहस्राशुः ॥ ७० ॥
 ज्ञान तदेवममल साक्षी विश्वस्य भवति परमात्मा ।
 सबव्यते न धर्मैः साक्षी तैरेव सञ्चिदानदः ॥ ७१ ॥
 रुचादेवरगादैः सबंधवदस्य दृश्यसबधः ।
 सततमसगोऽयमिति श्रुतिरप्यमुमर्थमेव साधयति ॥ ७२ ॥
 कर्तृ च कर्म च यस्य स्फुरति ब्रह्मैव तन्न जानाति ।
 यस्य न कर्तृ न कर्म स्फुटतरमयमेव वेदिंतुं क्रमते ॥ ७३ ॥
 कर्तृत्वादिकमेतन्मायाशक्त्या प्रतीयते निखिलम् ।
 इति केचिदाङ्गेषा भ्रान्तिब्रह्मातिरेकतो नान्यत् ॥ ७४ ॥

तस्मिन्नल्लाणि विदिते विश्वमशेषं भवेदिदं विदितम् ।
 कारणभूदि विदितायां घटकरकाद्या यथाऽवगम्यन्ते ॥७५॥
 तदिदं कारणमेकं विगतविशेषं विशुद्धचिद्वृपम् ।
 तस्मात्सदेकखपान्मायोपहितादभूदिदं विश्वम् ॥७६॥
 कारणमसादिति कैचित्कथयन्त्यसतो भवेत् कारणता ।
 अंकुरजननी शक्तिः सति खलु वीजे समीक्ष्यते सकलैः ॥७७॥
 कारणमसादिति कथयन् वंध्यापुत्रेण निर्वहेत्कार्यम् ।
 किंच मृगतृष्णिकांभः पीत्वोदन्यां महीयसीं शमयेत् ॥७८॥
 यस्मान् सोऽयमसतो वादः संभवति शास्त्रयुक्तिभ्याम् ।
 तस्मात्सदेव तत्त्वं सर्वेषां भवति कारणं जगताम् ॥७९॥
 जगदाकारतयाऽपि प्रथते गुरुशिष्यविग्रहतयाऽपि ।
 ब्रह्माकारतयाऽपि प्रतिभातीदं परात्परं तत्त्वम् ॥८०॥
 सत्यं जगदिति भानं संसृतये र्यादपक्वचित्तानाम् ।
 तस्मादसत्यमेतन्निखिल प्रतिपादयन्ति निगमान्ताः ॥८१॥
 परिपक्वमानसाना पुरुपवराणां पुरातनैः सुकृतैः ।
 ब्रह्मैवेदं सर्वं जगदिति भूयः प्रवोधयत्येष ॥८२॥
 अनवगतकांचनाना भूपणधीरेव भूपणे हैमे ।
 एवमविवेकभाजां जगति जनानां न तात्त्विकी धिपणा ॥८३॥
 अहमालंबनसिद्धं करय परोक्षं भवेदिदं ब्रह्म ।
 तदपि विचारविहीनैरपरोक्षायितुं न शक्यते मुन्धैः ॥८४॥
 अहमिदमिति च मतिभ्यां सततं व्यवहरति सर्वलोकोऽपि ।
 प्रथमा प्रतीचि चरमा निवसति वपुरिन्द्रियादिवाह्येऽर्थे ॥८५॥
 वपुरिन्द्रियादिविषये याऽहंबुद्धिर्महत्यसौ भ्रान्तिः ।
 तद्बुद्धिरत्सिम्नित्यव्यासत्वेन शास्यमानत्वात् ॥८६॥
 तस्मादशेषसाक्षी परमात्मैवाहर्मर्थ इत्युचितम् ।

अजडवदेव जडोऽय सत्संबंधाद्ववत्यहंकारः ॥८७॥

तस्मात्सर्वशरीरेष्वहमहमित्येव भासते स्पष्टः ।

यः प्रत्ययो विशुद्धः तस्य ब्रह्मैव भवति मुख्योऽर्थः ॥८८॥

गोशब्दार्थो गोत्वं तदपि व्यक्तिः प्रतीयतेऽर्थतया ।

अहमर्थः परमात्मा तद्वद्भ्रान्त्या भवत्यहंकारः ॥८९॥

दग्धृत्वादिकमयसः पावकसगेन भासते यद्वत् ।

तद्वचेतनसंगादहमि प्रतिभान्ति कर्तृताऽऽदीनि ॥९०॥

देहेद्रियादिदृश्यव्यनिरिक्तं विमलमतुलमद्वैतम् ।

अहमर्थ इति विदिल्वा तद्वतिरिक्तं न कृत्पर्येत्किञ्चित् ॥९१॥

यद्वत्सुखदुःखानामवयवभेदादनेकता देहे ।

तद्वदिहासति भेदेऽप्यनुभववैचित्र्यमात्मनामेषाम् ॥९२॥

किमिद किमरय रूपं कथमिदमासीदसुष्य को हेतुः ।

इति न कदाऽपि विचित्यं चिन्त्य मायेति धीमता विश्वम् ॥९३॥

दंतिनि दारुचिकारे दारु तिरोभवति सोऽपि तत्रैव ।

जगति तथा परमात्मा परमात्मन्यपि जगत्तिरोधत्ते ॥९४॥

आत्मामये महति पटे विविधजगच्छ्रित्रमात्मना लिखितम् ।

स्वयमेव केवलमसौ पश्यन्प्रसुद प्रयाति परमात्मा ॥९४॥

चिन्मात्रममलमक्षयमद्यमानन्दमनुभवाखदम् ।

ब्रह्मैवास्ति तदन्यन्न किमप्यस्तीति निश्चयो विदुपाम् ॥९६॥

व्यवहारस्य दशेय विद्याऽविद्येति भेदपरिभाषा ।

नास्त्येव तत्त्वदृष्ट्या तत्त्वं ब्रह्मैव नान्यदस्त्यस्मात् ॥९७॥

अस्त्यन्यवदिति मत चेत्तदपि ब्रह्मैव चास्तितारूपम् ।

व्यतिरिक्तमस्तिताया नास्तितया शून्यमेव तत्सद्धम् ॥९८॥

तत्त्वावबोधशक्त्या सुस्थितया बाधिता हि सा माया ।

आदेहपातमेषा आभात्यात्माऽप्ययं निजो विदुषाम् ॥९९॥

एष विशेषो विदुषां पश्यन्तोऽपि प्रपञ्चसंसारम् ।

पृथगात्मनो न किञ्चित् पश्येयुः सकलनिगमनिर्णीतात् ॥ १०० ॥

किञ्चित्यं किमचित्यं किं कथनीयं किमप्यकथनीयम् ।

किञ्चित्यं किमक्षत्यं निखिलं ब्रह्मेति जानतां विदुषाम् ॥ १०१ ॥

निखिलं दृश्यविशेषं दग्धपत्वेन पश्यतां विदुपाम् ।

बंधो नाऽपि न मुक्तिर्परात्मत्वं न चाऽपि जीवत्वम् ॥ १०२ ॥

असङ्कृदनुचितितानामव्याहततरनिजोपदेशानाम् ।

प्रामाण्यपरमसीमां निगमनमिदमेव निखिलनिगमानाम् ॥ १०३ ॥

इति बोधितः स गुरुणा शिष्यो हृष्टः प्रणम्य त पदयोः ।

स्वानुभवासिद्धमर्थं स्वयमेवान्तर्विचारयामास ॥ १०४ ॥

अजरोऽहमक्षरोऽहं प्राज्ञोऽहं प्रत्यगात्मबोधोऽहम् ।

पूरमानंदमयोऽहं परमशिवोऽहं भवामि परिगूर्णः ॥ १०५ ॥

आद्योऽहमात्मभाजामात्मानंदानुभूतिरसिकोऽहम् ।

आबालगोपमखिलैरहमित्यनुभूयमानमहिमाऽहम् ॥ १०६ ॥

ईश्व्रियसुखविमुखोऽहं निजसुखवोधानुभूतिभरितोऽहम् ।

इतिमतिदूरतरोऽहं भावेतरसुखनिषिक्तचित्तोऽहम् ॥ १०७ ॥

ईशोऽहमीश्वराणा ईर्ष्याद्वेपानुपगरहितोऽहम् ।

ईक्षणविपयमतीनामीप्सितपुरुपार्थसाधनपरोऽहम् ॥ १०८ ॥

उदयोऽहमेव जगतासुपनिषदुद्यानकृतविहारोऽहम् ॥

उद्देलशोकसागरवाडवसुखहव्यवाहनार्चिरहम् ॥ १०९ ॥

ऊर्जस्वलनिजविभवैखर्वमधरस्तर्यगशनुवानोऽहम् ॥

जहापोहविचारैरुररीकृतवत्प्रतीयमानोऽहम् ॥ ११० ॥

ऋषिरहमूपिगणकोऽहं सृष्टिरह सृयमानमहमेव ॥

ऋद्धिरहं वृद्धिरहं तृत्सिरह तृत्सिदीपर्दीत्सिरहम् ॥ १११ ॥

रक्षीऽहमेतदीदृशमेवमिति स्फुरितमेदरहितोऽहम् ॥

एषब्योऽहमनीहैरतसुकृतानुभूतिरहितोऽहम् ॥ ११२ ॥
 ऐक्यावभासकोऽहं वाक्यपरिज्ञानपावनमतीनाम् ॥ ११३ ॥
 ऐशमहमेव तत्त्वं नैशतमःप्रायमोहमिहिरोऽहम् ॥ ११३ ॥
 औजोऽहमोषधीनामोतप्रोतायमानमुवनोऽहम् ॥
 औंकारसारसोल्लसदात्मसुखामोदमत्तमृगोऽहम् ॥ ११४ ॥
 औपथमहमशुभानामोपाधिकधर्मजालरहितोऽहम् ॥ ११५ ॥
 औद्दर्श्यातिशयोऽहं विविधचतुर्वर्गतारणपरोऽहम् ॥ ११६ ॥
 अंकुशमहमखिलानां महत्तथा मत्तवारणेन्द्राणाम् ।
 अंबरमिव विमलोऽहं शवररिष्ठातविकृतिरहितोऽहम् ॥ ११७ ॥
 आंत्मविकल्पमतीनामस्खलदुपदेशगम्यमानोऽहम् ।
 अस्थिरसुखविमुखोऽहं सुस्थिरसुखबोधसपदुचितोऽहम् ॥ ११७ ॥
 करुणारसभरितोऽहं कवलितकमलासनादिलोकोऽहम् ।
 कलुषाकृतिरहितोऽहं कल्पसुकृतोपलेपरहितोऽहम् ॥ ११८ ॥
 खानामगोचरोऽहं खातीतोऽहं खपुष्यभवगोऽहम् ।
 खलजनदुरासदोऽहं खंडज्ञानापनोदनपरोऽहम् ॥ ११९ ॥
 गलितद्वैतकथोऽहं गेहीभवदखिलमूलहृदयोऽहम् ।
 गन्तव्योऽहमनीर्हर्गत्यागतिरहितपूर्णवोधोऽहम् ॥ १२० ॥
 घनतरविमोहतिमिरप्रकरप्रच्छंसभानुनिकरोऽहम् ।
 घटिकावासररजनीवत्सरयुगकल्पकालभेदोऽहम् ॥ १२१ ॥
 चरदच्चरदात्मकोऽहं चतुरमतिश्लाघनीयचरितोऽहम् ।
 चपलजनदुर्गमोऽहं चंचलभवजलधिपारदेशोऽहम् ॥ १२२ ॥
 छंदस्सिद्धुनिगूढज्ञानसुखाङ्गादमोदमानोऽहम् ।
 छलपदविहितमतीनां छञ्जोऽहं शान्तिमार्गगम्योऽहम् ॥ १२३ ॥
 जलजासनादिगोचरपंचमहामूलमूलतोऽहम् ।
 जगदानंदकरोऽहं जन्मजरामरणरेगरहितोऽहम् ॥ १२४ ॥

संकृतिहुकृतिशिजितबृहितमुखविविधनादभेदोऽहम् ।

श्टटितिघटितात्मवेदनदीपपरिफुरितहृदयभवनोऽहम् ॥ १२५ ॥

ज्ञानमहं ज्ञेयमहं ज्ञाताऽहं ज्ञानसाधनगणोऽहम् ।

ज्ञातृज्ञानज्ञेयविनाकृतमस्तित्वमात्रमेवाहम् ॥ १२६ ॥

तत्त्वातीतपदोऽहं तत्त्वरहमस्मीतिभात्रहितोऽहम् ।

तामसदुरधिगमोऽहं तत्त्वंपदबोधग्रह्यहृदयोऽहम् ॥ १२७ ॥

दैवतदैत्यनिशाचरमानवतिर्यक्षमहीधरादिरहम् ।

देहेन्द्रियरहितोऽहं दक्षिणपूर्वादिदिविभागोऽहम् ॥ १२८ ॥

धर्माधर्ममयोऽहं धर्माधर्मादिबंधरहितोऽहम् ।

धार्मिकजनसुलभोऽहं धन्योऽहं धातुरादिभूतोऽहम् ॥ १२९ ॥

नामादिविरहितोऽहं नरकस्वर्गपिवर्गरहितोऽहम् ।

नादान्तवेदितोऽहं नानागमनिखिलविश्वसारोऽहम् ॥ १३० ॥

परजीवमेदबाधकपरमार्थज्ञानशुद्धचित्तोऽहम् ।

प्रकृतिरहं विकृतिरहं परिणतिरहमस्मि भागवेयानाम् ॥ १३१ ॥

फणधरभूधरवारणविग्रहविधृतप्रपञ्चसारोऽहम् ।

फालतलोदितलोचनपावकपरिभूतपञ्चबाणोऽहम् ॥ १३२ ॥

बद्धो भवामि नाहं बंधान्सुक्तस्तथापि नैवाहम् ।

बोध्यो भवामि नाहं बोधोऽहं नैव बोधको नाहम् ॥ १३३ ॥

भक्तिरहं भजनमहं सुक्तिरहं सुक्तियुक्तिरहमेव ।

भूतानुशासनोऽहं भूतभवद्व्यमूलभूतोऽहम् ॥ १३४ ॥

मान्योऽहमस्मि महतां मंदमतीनाममाननीयोऽहम् ।

मदरागमानमोहितमानसदुर्वासनादुरापोहम् ॥ १३५ ॥

यज्ञनयजमानयाजकयागमयोऽहं यमादिरहितोऽहम् ।

यमैवरुणयक्षवासवराक्षसमरुदशिवहिरूपोऽहम् ॥ १३६ ॥

रक्षाविधानशिक्षावीक्षितलीलावलोकमहिमाऽहम् ।

रजनीदिवसविरामस्फुरदग्नभूतिप्रमाणासिद्धोऽहम् ॥ १३७ ॥
 लक्षणलक्षयमयोऽह लक्षणिकोऽह लयादिरहितोऽहम् ।
 लाभालाभमयोऽह लब्धव्यानामलभ्यमानोऽहम् ॥ १३८ ॥
 वर्णश्रमरहितोऽह वर्णमयोऽहं वरेण्यगप्योऽहम् ।
 वाचामगोचरोऽहं वचसामर्थेन गम्यमानोऽहम् ॥ १३९ ॥
 शमदमविरहितमनसां शास्त्रशैरप्यगम्यमानोऽहम् ।
 शरणमहमेव विदुपां शकलीकृतविविधसंशयगणोऽहम् ॥ १४० ॥
 पदभावविरहितोऽह षडगुणरहितोऽहमहितरहितोऽहम् ।
 षट्कोशविरहितोऽह षट्ट्रिंशत्तत्त्वजालरहितोऽहम् ॥ १४१ ॥
 सवित्सुखात्मकोऽहं समाधिसकल्पकल्पवृक्षोऽहम् ।
 ससारविरहितोऽह साक्षात्कारोऽहमात्मविद्यायाः ॥ १४२ ॥
 हव्यमह कव्यमह हेयोपादेयभावशून्योऽहम् ।
 हरिरहमस्मि हरोऽह विभिरहमेवारिम कारण तेषाम् ॥ १४३ ॥
 क्षालितकलुषभयोऽह क्षपितभवकलेशजालहृदयोऽहम् ।
 क्षान्तावधकरसुघटितविविधव्यवहारम्बुलमहमेव ॥ १४४ ॥
 बहुभिः किमेभिरुक्तैरहमेवेद चराचरं विश्वम् ।
 शीकरफेन्तरगाः सिंधोरपराणि न खलु वस्तुनि ॥ १४५ ॥
 शरण न भवति जननी न पिता न सुता न सोदरा नान्ये ।
 परम शरणमिद् स्याच्चरण मम मूर्धिं देशिकन्यस्तम् ॥ १४६ ॥
 आस्ते देशिकचरण निरवधिरास्ते तदीक्षणे करुणा ।
 आस्ते किमपि तदुक्त किमतः परमस्ति जन्मसाफल्यम् ॥ १४७ ॥
 कारुण्यसारसान्द्राः काक्षितवरदानकल्पकविशेषाः ।
 श्रीगुरुचरणकटाक्षाः शिशिराः शमयन्ति चित्तसत्तापम् ॥ १४८ ॥
 कवलितचचलचेतोगुरुतरमंडूकजातपरितोपा ।
 शेते हृदयगुहायां चिरतरमैकैव चिन्मयी भुजगी ॥ १४९ ॥

स्वात्मनिरूपणम् ।

मयि सुखबोधपयोधौ महति ब्रह्मांडबुद्धसहस्रम् ।
मायामयेन मरुता भूत्वा भूत्वा पुनरितरोधते ॥ १५० ॥

गुरुकरुणयैव नावा प्राक्कनभाग्यालुकूलमारुतया ।
दुर्सहदुःखतरंगस्तुंगः संसारसागरस्तीर्णः ॥ १५१ ॥

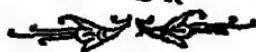
सति तमसि मोहख्ये विश्वमपश्यं तदेतदित्यखिलम् ।
उदितवति वोधभानौ किमपि न पश्यामि किं न्विद चित्रम् ॥ १५२ ॥

इत्यात्मबोधलाभं मुहुरनुचित्य प्रमोदमानेन ।
प्रारब्धकर्मणोऽन्ते पर पद प्राप्यते हि कैवल्यम् ॥ १५३ ॥

मोहांधकारहरणं ससारोद्वेलसागरोत्तरणम् ।
स्वात्मनिरूपणमेतत्प्रकरणमंतर्विचित्यतां सद्भिः ॥ १५४ ॥

॥ इति स्वात्मनिरूपणं सपूर्णम् ॥

॥ अद्वैतानुभूतिः ॥

अहमानंदसत्यादिलक्षणः केवलः शिवः ॥

सदानन्दादिरूप यत्तेनाहमचलोऽद्वयः ॥ १ ॥

अक्षिदोषाद्यथैकोऽपि द्वयवद्भाति चद्रमाः ॥

एकोऽप्यात्मा तथा भाति द्वयवन्सायया मृपा ॥ २ ॥

अक्षिदोषविहीनानामेक एव यथा शशी ॥

मायादोषविहीनानामात्मैकरतथा सदा ॥ ३ ॥

द्विल्बं भात्यक्षिदोपेण चद्रे स्वे मायया जगत् ॥

द्विल्बं मृपा यथा चद्रे मृपा द्वैतं तथाऽऽलमनि ॥ ४ ॥

आत्मनः कार्यमाकाशो विनात्मान न सभवेत् ॥

कार्यस्य पूर्णता सिद्धा किं पुनः पूर्णतात्मनः ॥ ५ ॥

कार्यभूतो यथाकाश एक एव नहि द्विधा ॥

हेतुमूलस्तथात्मायमेक एव विजानतः ॥ ६ ॥

एकोऽपि द्वयवद्भाति यथाकाश उपाधितः ॥ ७ ॥

कारणोपाधिचैतन्य कार्यसत्याच्चितोऽधिकम् ॥

न घटाध्वान्मूदाकाशः कुत्रचिन्नाधिको भवेत् ॥ ८ ॥

निर्गतोपाधिराकाश एक एव यथा भवेत् ॥

एक एव तथात्मायं निर्गतोपाधिकः सदा ॥ ९ ॥

आकाशादन्य आकाश आकाशरय यथा नहि ॥

एकत्वादात्मनो नान्य आत्मा सिद्ध्यति चात्मनः ॥ १० ॥

मेधयोगाद्यथा नीर करकाकारतामियात् ॥

मायायोगात्तथैवात्मा प्रपञ्चाकारतामियात् ॥ ११ ॥

वर्षोपल इवाभाति नीरमेवाभ्रयोगतः ॥

चर्षोपलविनाशेन नीरनाशो यथा नहि ॥ १२ ॥

अद्वैतानुभूतिः ।

आत्मैवायं तथा भाति मायायोगात्प्रपञ्चवत् ॥
 प्रपञ्चस्य विनाशेन स्वात्मनाशो नहि क्वचित् ॥ १३ ॥
 जलादन्य इवाभाति जलोत्थो बुद्धुदो यथा ॥
 तथात्मनः पृथगिव प्रपञ्चोऽयमनेकधा ॥ १४ ॥
 यथा बुद्धुदनाशेन जलनाशो न कर्हिंचित् ॥
 तथा प्रपञ्चनाशेन नाशः स्यादात्मनो न हि ॥ १५ ॥
 अहिनिर्वयनीजातः शुन्यादिर्नाहिमाप्नुयात् ॥
 तथा स्थूलादिसंभूतः शुन्यादिर्नाप्नुयादिमम् ॥ १६ ॥
 त्यक्तां त्वचमहिर्यद्वदात्मत्वेन न मन्यते ॥
 आत्मत्वेन सदा ज्ञानी त्यक्तदेहत्रय तथा ॥ १७ ॥
 अहिनिर्वयनीनाशादहर्नाशो यथा नहि ॥
 देहत्रयविनाशेन नात्मनाशरतथा भवेत् ॥ १८ ॥
 तत्रादिलवणोपेतमज्ञैर्लवणवद्यथा ॥
 आत्मा स्थूलादिसयुक्तो दूष्यते स्थूलकादिवत् ॥ १९ ॥
 अयःकाष्ठादिकं यद्वद्विद्विद्वियोगतः ॥
 भाति स्थूलादिक सर्वमात्मवत्त्वात्मयोगतः ॥ २० ॥
 दाहको नैव दाह्यं रथादाह्यं तद्गू दाहकः ॥
 नैवात्मायमनात्मा स्यादनात्माय न चात्मकः ॥ २१ ॥
 प्रमेयादित्रय सार्थं भानुना घटकुडयवत् ॥
 येन भाति स एवाहं प्रमेयादिविलक्षणः ॥ २२ ॥
 भानुस्फुरणतो यद्वत्स्फुरतीव घटादिकम् ॥
 स्फुरतीव प्रमेयादिरात्मफुरणतरतथा ॥ २३ ॥
 पिष्ठादिर्गुलसंपर्काहुलवर्पीतिमान्यथा ॥
 आत्मयोगात्प्रमेयादिरात्मवर्पीतिमान्भवेत् ॥ २४ ॥
 घटनीरानपिष्ठानामुष्टात्वं वहियोगतः ॥

अद्वैतानुभूतिः ।

वह्नि विना कथं तेषामुष्णता स्याद्यथा कवचित् ॥ २५ ॥
 भूतमौतिकदेहानां रक्षितंता स्वात्मयोगतः ॥
 विनात्मान कथं तेषा रक्षितंता स्यात्तथा कवचित् ॥ २६ ॥
 नानाविधेषु कुंभेषु वसत्येकं नभो यथा ॥
 नानाविधेषु देहेषु तद्वदेको वसाम्यहम् ॥ २७ ॥
 नानाविधत्वं कुंभानां न यात्येव यथा नभः ॥
 नानाविधत्वं देहानां तद्वदेव न याम्यहम् ॥ २८ ॥
 यथा घटेषु नष्टेषु घटाकाशो न नश्यति ॥
 तथा देहेषु नष्टेषु नैव नश्यामि सर्वगः ॥ २९ ॥
 उत्तमादीनि पुष्पाणि वर्तन्ते मूलके यथा ।
 उत्तमाद्यारतथा देहा वर्तन्ते मयि सर्वदा ॥ ३० ॥
 यथा न सस्पृशेत्सूत्रं पुष्पाणामुत्तमादिता ।
 तथा नैकं सर्वगं मां देहानामुत्तमादिता ॥ ३१ ॥
 पुष्पेषु तेषु नष्टेषु यद्वल्सूत्रं न नश्यति ।
 तथा देहेषु नष्टेषु नैव नश्याग्यहं सदा ॥ ३२ ॥
 पर्यंकरञ्जुरञ्जिषु नानेवैकापि सूर्यभा ।
 एकोऽत्यनेकवद्वाति तथा क्षेत्रेषु सर्वगः ॥ ३३ ॥
 रञ्जुरधस्थदोपादि सूर्यभां न सपृशेत् ।
 तथा क्षेत्रस्थदोपादि सर्वगं मां न सपृशेत् ॥ ३४ ॥
 तद्वञ्जुरधनाशेषु नैव नश्यति सूर्यभा ।
 तथा क्षेत्रविनाशेषु नैव नश्यामि सर्वगः ॥ ३५ ॥
 देहो नाह प्रदद्यत्वाद्वौतिकत्वान्न चेद्वियम् ।
 प्राणो नाहमनेकत्वान्मनो नाह चलत्वतः ॥ ३६ ॥
 बुद्धिर्नाहं विकारित्वात्तमो नाहं जडत्वतः ।
 देहेद्वियादिकं नाह विनाशित्वाद्वटादिवत् ॥ ३७ ॥

अद्वैतानुभूतिः ।:

देहेऽद्रियप्राणमनोबुद्धयज्ञानानि भासयन् ।
 अहंकारं तथा भामि चैतेषामभिमानिनम् ॥ ३८ ॥
 सर्वं जगदिदं नाहं विपयत्वादिद-ध्रियः ।
 अहं नाहं सुपुस्त्यादौ अहमः साक्षितः सदा ॥ ३९ ॥
 सुसौ यथा निर्विकारस्तथावस्थाद्वयेऽपि च ॥
 द्वयोर्मात्राभियोगेन विकारीव विभाग्यहम् ॥ ४० ॥
 उपाधिनीलकादैः स्फटिको नैव लिप्यते ।
 तथात्मा कोशजैः सर्वैः कामादैनैव लिप्यते ॥ ४१ ॥
 फालेन भ्राग्यमाणेन भ्रमतीव यथा मही ॥
 अगोऽप्यात्मा विमूढेन चलतीव प्रदृश्यते ॥ ४२ ॥
 देहत्रयमिदं नित्यमात्मत्वेनाभिमन्यते ।
 यावत्तावदयं मूढो नानायोनिषु जायते ॥ ४३ ॥
 निद्रादेहजदुःखादि जाग्रदेहं न सस्पृशेत् ।
 जाग्रदेहजदुःखादिस्तथात्मानं न सस्पृशेत् ॥ ४४ ॥
 जाग्रदेहवदाभाति निद्रादेहस्तु निद्र्या ।
 निद्रादेहविनाशेन जाग्रदेहो न नश्यति ॥ ४५ ॥
 तथायमात्मवद्भाति जाग्रदेहस्तु जागरात् ।
 जाग्रदेहविनाशेन नात्मा नश्यति कर्हिचित् ॥ ४६ ॥
 हित्वायं स्वामिकं देहं जाग्रदेहमपेक्षते ।
 जाग्रदेहप्रबुद्धोऽयं हित्वा ऽत्मानं यथा तथा ॥ ४७ ॥
 स्वप्रभोगे यथैवेच्छा प्रबुद्धस्य न विद्यते ।
 असत्स्वर्गादिके भोगे नैवेच्छा ज्ञानिनस्तथा ॥ ४८ ॥
 भोक्त्रा बहिर्यथा भोग्यः सर्वे दृपदि कालिपतः ।
 खूपशीलादयश्चात्प्रभोगा भोग्यस्वरूपकाः ॥ ४९ ॥
 ज्ञस्य नास्त्येव संसारो यद्वदज्ञस्य कर्मिणः ।

अद्वैतानुभूतिः ।

६१

जानतो नैव भीर्यद्वद्वच्छुसर्पमजानतः ॥ ५० ॥
 सैधवस्य घनो यद्वज्जलयोगाजलं भवेत् ।
 स्वात्मयोगात्तथा बुद्धिरात्मैव ब्रह्मवेदिनः ॥ ५१ ॥
 तोयाश्रयेषु सर्वेषु भासुरेकोऽप्यनेकवत् ।
 एकोऽप्यात्मा तथा भाति सर्वक्षेत्रेष्वनेकवत् ॥ ५२ ॥
 भानोरन्य इवाभाति जलभानुर्जले यथा ।
 आत्मनोऽन्य इवाभासो भाति बुद्धौ तथात्मनः ॥ ५३ ॥
 विविविना यथा नीरे प्रतिविविवो भवेत्कथम् ।
 विनात्मान तथा बुद्धौ चिदाभासो भवेत्कथम् ॥ ५४ ॥
 प्रतिविविवलत्वाद्या यथा विवरय काहिंचित् ॥
 न भवेयुरत्थाऽभासकर्तृत्वाद्यास्तु नात्मनः ॥ ५५ ॥
 जले गैत्यादिक यद्वज्जलभानु न संस्पृशेत् ।
 बुद्धे कर्मादिक तद्वच्चिदाभासं न संस्पृशेत् ॥ ५६ ॥
 बुद्धे कर्तृत्वमोक्तृत्वदुःखित्वादैस्तु सयुतः ।
 चिदाभासो विकारीव शरावस्थाबुभानुवत् ॥ ५७ ॥
 शरावस्थोदके नष्टे तत्त्वो भानुर्विनष्टवत् ॥
 बुद्धेल्ये तथा सुसौ नष्टवत्प्रतिभात्ययम् ॥ ५८ ॥
 जलस्थाकं जल चोर्मि भासयन्भाति भारकरः ॥
 आन्माभास धिय बुद्धेः कर्तृत्वादीनय तथा ॥ ५९ ॥
 मेघावभासको भानुर्मेघच्छन्नोऽवभासते ॥
 मोहावभासकस्तद्वन्मोहच्छन्नो विभात्ययम् ॥ ६० ॥
 भास्य मेघादिक भानुर्मासयन्प्रतिभासते ॥
 तथा स्थूलादिकं भास्य भासयन्प्रतिभात्ययम् ॥ ६१ ॥
 सर्वप्रकाशको भानुः प्रकाशैर्नैव दूष्यते ॥
 सर्वप्रकाशको ह्यात्मा सर्वैरतद्वन्न दूष्यते ॥ ६२ ॥

मुकुरस्थं मुखं यद्वन्मुखवत्प्रथते मृषा ॥
 बुद्धिस्थाभासकस्तद्वात्मवत्प्रथते मृपा ॥ ६३ ॥
 मुकुरस्थस्य नाशेन मुखनाशो भवेत्कथम् ॥
 बुद्धिस्थाभासनाशेन नाशो नैवात्मनः कञ्चित् ॥ ६४ ॥
 ताम्रकल्पितदेवादिस्ताम्रादन्य इव सुरेत् ॥
 प्रतिभास्यादिरूपेण तथात्मोत्थमिदं जगत् ॥ ६५ ॥
 ईशजीवात्मवद्वाति यथैकमपि ताम्रकम् ॥
 एकोऽप्यात्मा तथैवायमीशजीवादिवन्मृषा ॥ ६६ ॥
 यथेष्वरादिनाशेन ताम्रनाशो न विद्यते ॥
 तथैष्वरादिनाशेन नाशो नैवात्मनः सदा ॥ ६७ ॥
 अध्यस्तो रञ्जुसर्पोऽयं सत्यवद्गञ्जुसत्तया ॥
 तथा जगदिदं भाति सत्यवत्स्वात्मसत्तया ॥ ६८ ॥
 अन्यरताहेरभावेन रञ्जुरेवावशिष्यते ॥
 तथा जगदभावेन सदात्मैवावशिष्यते ॥ ६९ ॥
 स्फटिके रक्ता यद्गुपाधेनालितावरे ॥
 यथा जगदिदं भाति तथा सत्यमिवाद्वये ॥ ७० ॥
 स्फटिके रक्ता मिथ्या मृपा खे नीलता यथा ॥
 तथा जगदिदं मिथ्या एकसिमनद्वये मयि ॥ ७१ ॥
 जीवेष्वरादिभावेन भेद पद्यति मूढधीः ॥
 निर्भेदे निर्विशेषेऽरिमन्कथं भेदो भवेदधुत्रम् ॥ ७२ ॥
 लिंगस्य धारणादेव शिवोऽयं जीवतां वजेत् ॥
 लिंगनाशे शिवस्यास्य जीवतावेशता कुतः ॥ ७३ ॥
 शिव एव सदा जीवो जीव एव सदा शिवः ॥
 वैत्यैक्यमनयोर्यस्तु स आत्मज्ञो न चेतरः ॥ ७४ ॥
 क्षीरयोगाद्यथा नीरं क्षीरद्वयते मृपा ॥

अद्वैतानुभूतिः ।

६३

आत्मयोगादनात्मायमात्मवद्वृश्यते तथा ॥ ७५ ॥
 नीरात्कीरं पृथक्कृत्य हसो भवति नान्यथा ॥
 स्थूलादेः सपृथक्कृत्य मुक्तो भवति नान्यथा ॥ ७६ ॥
 क्षीरनीरविवेकज्ञो हंस एव न चेतरः ॥
 आत्मानात्मविवेकज्ञो यतिरेव न चेतरः ॥ ७७ ॥
 अध्यस्तचोरजः स्याणोर्विकारः स्यानहि क्वचित् ॥
 नात्मनो निर्विकारस्य विकारो विश्वजस्तथा ॥ ७८ ॥
 ज्ञाते स्याणौ कुतश्चोरश्चोरभावे भय कुतः ॥
 ज्ञाते स्वस्मिन्कुतो विश्व विश्वाभावे कुतोऽखिलम् ॥ ७९ ॥
 गुणवृत्तित्रयं भाति परस्परविलक्षणम् ॥
 सत्यात्मलक्षणे यस्मिन्स एवाहं निरंशकः ॥ ८० ॥
 देहत्रयमिदं भाति यस्मिन्न्रहाणि सत्यवत् ॥
 तदेवाहं पर ब्रह्म देहत्रयविलक्षणम् ॥ ८१ ॥
 जाग्रदादित्रयं यस्मिन्प्रत्यगात्मनि सत्यवत् ॥
 स एवाहं पर ब्रह्म जाग्रदादिविलक्षणः ॥ ८२ ॥
 विश्वादिकत्रयं यस्मिन्परमात्मनि सत्यवत् ॥
 स एव परमात्माहं विश्वादिकविलक्षणः ॥ ८३ ॥
 विराङ्गादित्रयं भाति यस्मिन्साक्षिणि सत्यवत् ॥
 स एव सञ्चिदानन्दलक्षणोऽहं स्वयप्रभः ॥ ८४ ॥

इति अद्वैतानुभूतिः सपूर्णा ॥

॥ दशश्लोकी ॥

न भूमिर्न तोयं न तेजो न वायु—
र्न खं नेद्रियं वा न तेषां समूहः ॥

अनैकांतिकत्वात्सुषुप्त्येकसिद्ध—
स्तदेकोऽवशिष्टः शिवः केवलोऽहम् ॥ १ ॥

न वर्णा न वर्णाश्रमाचारधर्मा
न मे धारणाध्यानयोगादयोऽपि ॥

अनात्माश्रयाहं ममाध्यासहाना—
त्तदेकोऽवशिष्टः शिवः केवलोऽहम् ॥ २ ॥

न माता पिता वा न देवा न लोका ।
न वेदा न यज्ञा न तीर्थं छ्रुवन्ति ॥

सुपुत्रौ निरस्तातिशून्यात्मकत्वात्
तदेकोऽवशिष्टः शिवः केवलोऽहम् ॥ ३ ॥

न सांख्य न शैवं न तत्पांचरात्र
न जैन न मीमांसकादर्दितं वा ।

विशिष्टानुभूत्या विशुद्धात्मकत्वात्
तदेकोऽवशिष्टः शिवः केवलोऽहम् ॥ ४ ॥

न चोर्ध्वं न चाधो न चांतर्नं बाह्यं
न मध्यं न तिर्यङ् न पूर्वाऽपरा दिक् ।

वियद्वयापकत्वादखंडैकरूप-
स्तदेकोऽवशिष्टः शिवः केवलोऽहम् ॥ ५ ॥

न शुक्लं न कृष्णं न रक्तं न पीत
न कुञ्जं न पीनं न हस्तं न दीर्घम् ।

अरूपं तथा अयोतिराकारकत्वात्

तदेकोऽवशिष्टः शिवः केवलोऽहम् ॥६॥
 न शास्ता न शास्त्रं न शिष्यो न शिक्षा
 न च त्वं न चाह न चाय प्रपञ्चः ।
 स्वखण्डपादबोधो विकल्पासहिष्णु-
 स्तदेकोऽवशिष्टः शिवः केवलोऽहम् ॥७॥
 न जाग्रन्न मे स्वप्नको वा सुपुस्ति-
 र्न विश्वो न वा तैजसः प्राङ्मुको वा ।
 अविद्याऽन्मकत्वात्प्रयाणां तुरीय-
 स्तदेकोऽवशिष्टः शिवः केवलोऽहम् ॥८॥
 अपि व्यापकत्वाद्वितीयोगात्
 स्वतस्सिद्धभावादनन्याश्रयत्वात् ।
 जगत्तुच्छमेतत्समस्त तदन्यत्
 तदेकोऽवशिष्टः शिवः केवलोऽहम् ॥९॥
 न चैकं तदन्यद्द्वितीय कुतः स्या-
 न वा केवलत्वं न चाकेवलत्वम् ।
 न शून्यं न चाशून्यमद्वैतकत्वात्
 कथं सर्ववेदान्तसिद्धं ब्रवीमि ॥१०॥

इति दशश्लोकी समाप्ता ॥

॥ प्रबोधसुधाकरः ॥

—३५:३५—

॥ देहानिदाप्रकरणम् ॥

नित्यानंदैकरसं सच्चिन्मात्रं स्वयज्योतिः ॥

पुरुणोत्तममजमीशं वन्दे श्रीयादवाधीशम् ॥ १ ॥

यं वर्णयितु साक्षाच्छृतिरपि मूकेव मौनमाचरति ।

सोऽस्माकं मनुजानां किं वाचां गोचरो भवति ॥ २ ॥

यद्यप्येवं विदितं तथापि परिभाषितो भवेदेव ।

अध्यात्मशास्त्रसारैर्हरिचितनकीर्तनाभ्यासैः ॥ ३ ॥

कलृतैर्बहुभिरुपायैरभ्यासज्ञानमक्त्यादैः ।

पुंसो विना विराग मुक्तेरधिकारिता न स्यात् ॥ ४ ॥

वैराग्यमात्मबोधो भक्तिश्वेति त्रयं गदितम् ।

मुक्तेः साधनमादौ तत्र विरागो वितृष्णता प्रोक्ता ॥ ५ ॥

सा चाहंमताभ्यां प्रच्छन्ना सर्वदेहेषु ।

तत्राहंता देहे ममता भार्यादिविषयेषु ॥ ६ ॥

देहः किमात्मकोऽयं कः सबंधोऽस्य वा विपयैः ।

एवं विचार्यमाणेऽहंताममते निवर्तेते ॥ ७ ॥

स्त्रीपुंसोः सयोगात्संपाते शुक्रशोणितयोः ।

प्रविशञ्जीवः शनकैः स्वकर्मणा देहमाधत्ते ॥ ८ ॥

मातृगुरुखदरदयां कफमूत्रपुरीपपूर्णायाम् ।

जठराग्निज्वालाभिर्नवमासं पच्यते जतुः ॥ ९ ॥

दैवात्प्रसूतिसमये शिशुस्तिरश्चीनतां यदा याति ।

शस्त्रैर्विखंडय स तदा बहिरिह निष्कास्यतेऽतिवलात् ॥ १० ॥

अथवा यंत्रच्छिद्राद्यदा तु निःसार्यते प्रवलैः ।

प्रसवसमीरश्च तदा यः क्लेशः सोऽप्यनिर्वाच्यः ॥ ११ ॥

आधिव्याधिवियोगात्मीयविपत्कलहदीर्घद्वारिष्ठैः ।
 जन्मानतरमपि यः छेशः किं शक्यते वक्तुम् ॥ १२ ॥
 नरपशुविहंगतिर्यग्योनीनां चतुरशीतिलक्षणाम् ।
 कर्मनिबद्धो जीवः परिभ्रमन्यातना भुञ्जे ॥ १३ ॥
 चरमस्तत्र नृदेहस्तत्रोजन्मान्वयोत्पत्तिः ।
 स्वकुलाचारविचारः श्रुतिप्रचारश्च तत्रापि ॥ १४ ॥
 आत्मानात्मविवेको नो देहस्य च विनाशिताज्ञानम् ।
 एव सति स्वमायुः प्राज्ञैरपि नीयते मिथ्या ॥ १५ ॥
 आयुःक्षणलवमात्र न लभ्यते हेमकोटिभिः क्वापि ।
 तच्चेहच्छति सर्वं मृपा ततः काभिका हानिः ॥ १६ ॥
 नरदेहातिक्रमणाद्यासौ पश्चादिदेहानाम् ।
 स्वतनोरप्यज्ञाने परमार्थस्यात्र का वार्ता ॥ १७ ॥
 सतत प्रवाह्यमानैर्वृषभैरश्वैः खरैर्गजैर्महिषैः ।
 हा कष्टं क्षुत्क्षामैः श्रातैर्नो शक्यते वक्तुम् ॥ १८ ॥
 रुधिरत्रिधातुमज्जामेदोमासास्थिसहतिर्देहः ।
 स बहिस्त्वचा पिनङ्गस्तस्मान्नो भक्ष्यते काकैः ॥ १९ ॥
 नासाग्राद्वदनाद्वा कफ मलं पायुतो विसृजन् ।
 स्वर्यमेवैति जुगुप्सामतः प्रसृत च नो वेत्ति ॥ २० ॥
 पथि पतितमस्थि दृष्ट्वा स्पर्शभयादन्यमार्गतो याति ।
 नो पद्यति निजदेह चास्थिसहस्रावृत परितः ॥ २१ ॥
 कैशावधिनखराग्रादिदमतः पूतिगंधसपूर्णम् ।
 बहिरपि चागरुचदनकर्पूराद्यैर्विलेपयति ॥ २२ ॥
 यत्नादस्य पिघत्ते स्वाभाविकदोपेसंघातम् ।
 औपाधिकगुणनिवह प्रकाशयन्त्वा धते मृढः ॥ २३ ॥
 क्षतमुत्पन्न देहे यदि न प्रक्षाल्यते त्रिदिनम् ।

तत्रोत्पतन्ति वह्वः कृमयो दुर्गंधसंकीर्णा ॥ २४ ॥

यो देहः सुतोऽभूत्सुपुष्पशब्द्योपशोभिते तत्पे ।

सप्रति स रज्जुकाप्रैर्नियंत्रितः क्षिप्यते वह्वौ ॥ २५ ॥

सिंहासनोपविष्ट दृश्वा यं मुदमवाप लोकोऽयम् ।

तं कालाङ्गुष्ठतनुं विलोक्य नेत्रे निमीलयति ॥ २६ ॥

एवंविधोऽतिमालिनो देहो यत्सज्जया चलति ।

तं विसृत्य परेश वहत्यहंतामनित्येऽस्मिन् ॥ २७ ॥

कात्मा सञ्चिद्रूपः क मांसरुधिरास्थानिर्मितो देहः ।

इति यो लज्जाति धीमानितरशरीरं स किं मनुते ॥ २८ ॥

विषयार्निदाप्रकरणम् ।

मूढः कुरुते विषयजकर्दमसमार्जनं मिथ्या ॥

दूरदृष्टवृष्टिविरसो देहो गेह पतत्येव ॥ २९ ॥

भार्या रूपविहीना मनसः क्षोभाय जायते पुंसाम् ॥

अत्यंतं रूपाढ्या सा परपुरुषैर्वशीक्रियते ॥ ३० ॥

यः कक्षित्परपुरुषो मित्रं भृत्योऽथवा भिक्षुः ॥

पश्यति हि सामिलाप विलक्षणोदाररूपवतीम् ॥ ३१ ॥

यं कंचित्पुरुषवरं स्वर्भर्तुरतिसुदर दृश्वा ॥

मृगायति किं न मृगाक्षी मनसेव परस्त्रियं पुरुषः ॥ ३२ ॥

एव सुखपनार्या भर्ता कोपात्प्रतिक्षण क्षीणः ॥

नो लभते सुखलेशं बलिमिव बलिभुग्बहुष्वेकः ॥ ३३ ॥

वानिता नितांतमज्ञा स्वाज्ञामुलुंघ्य वर्तते यदि सा ॥

शत्रोरप्यधिकतरा परामिलापिण्यसौ किमुत ॥ ३४ ॥

लोको नापुत्रस्यास्तीति श्रुत्यास्य कः प्रभापितो लोकः ॥

मुक्तिः संसरणं वा तदन्यलोकोऽथवा नाद्यः ॥ ३५ ॥

झर्वेऽपि पुत्रभाजरतन्मुक्तौ ससृतिर्भवति ॥

अवणादयोऽप्युपाया मृषा भवेयुस्तर्तीयेऽपि ॥ ३६ ॥
 तत्प्राप्युपायसत्वादद्वितीयपक्षेऽप्यपुत्रस्य ॥
 पुत्रेष्यादिक्यागप्रवृत्तये वेदवादोऽयम् ॥ ३७ ॥
 नानाशरीरकष्टैर्धनव्ययैः साव्यते पुत्रः ॥
 उत्पन्नमात्रपुत्रे जीवितचिता गरीयसी तस्य ॥ ३८ ॥
 जीवन्नपि किं मूर्खः प्राज्ञः किंवा सुशीलभागभविता ॥
 जारश्वौरः पिशुनः पतितो द्यूतप्रियः क्रूरः ॥ ३९ ॥
 पितृमातृवधुधार्ती मनसः खेदाय जायते पुत्रः ॥
 चितयति तातनिधनं पुत्रो द्रव्याद्यधीशताहेतोः ॥ ४० ॥
 सर्वगुणैरुपपन्नः पुत्रः कस्यापि कुत्रचिद्द्ववति ॥
 सोऽत्पायूरुणो वा ह्यनपत्यो वा तथापि खेदाय ॥ ४१ ॥
 पुत्रात्सद्विरिति चेत्तदपि प्रायोऽस्ति युक्त्यसहम् ॥
 इत्थं शरीरकष्टैर्दुःख संप्रार्थते मूढैः ॥ ४२ ॥
 पितृमातृवधुभगिनीपितृव्यजामातृमुख्यानाम् ॥
 मार्गस्थानामिव युतिरनेकयोनिभ्रमात्क्षणिका ॥ ४३ ॥
 दैवं यावद्विपुलं यावत्प्रचुरः परोपकारश्च ॥
 तावत्सर्वे सुहृदो व्यत्ययतः शत्रवः सर्वे ॥ ४४ ॥
 अश्वन्ति चेदनुदिन वंदिन इव वर्णयन्ति संतृसाः ॥
 तच्चेदद्वित्रदिनांतरमभिनिंदतः प्रकुप्यन्ति ॥ ४५ ॥
 दुर्भरजठरनिमित्तं समुपार्जयितुं प्रवर्तते चित्तम् ॥
 लक्षावधि बहुवित्तं तथाप्यलम्यं कपर्दिकामात्रम् ॥ ४६ ॥
 लब्धश्वेदधिकोऽर्थः पल्यादीनां भवेत्स्वार्थैः ॥
 नृपचौरतोऽप्यनर्थस्तस्मादद्व्योद्यमो व्यर्थः ॥ ४७ ॥
 अन्यायमर्थभाजं पद्यति भूतोऽध्वगामिनं चौरः ॥
 पिशुनो व्यसनप्राप्तिं दायादानां गणः कलहम् ॥ ४८ ॥

प्रबोधसुधाकरः ।

पातकभरैरनेकैरर्थं समुपार्जयन्ति राजानः ॥
 अश्वमतंगजहेतोः प्रतिक्षणं नाश्यते सोऽर्थः ॥ ४९ ॥
 राज्यांतराभिगमनाद्रणभंगान्मन्त्रिभृत्यदोषाद्वा ॥
 विषशब्दगुप्तघातान्मग्नाञ्चितार्णवे भूपाः ॥ ५० ॥

मनोर्निदाप्रकरणम् ।

हसति कदाचिद्दैति भ्रांतं सदश दिशो भ्रमति ॥
 हृष्टं कदापि रुष्टं शिष्टं दुष्टं च निदति स्तौति ॥ ५१ ॥
 किमपि द्वेष्टि सरोपं ह्यात्मानं क्लाघते कदाचिदपि ॥
 चित्तं पिशाचमभवद्राक्षस्या तृष्णया व्यासम् ॥ ५२ ॥
 दंभाभिमानलोभैः कामक्रोधोरुमत्सरैश्चेतः ॥
 आकृष्टते समंतान्द्विभिरिव पतितास्थिवन्मार्गे ॥ ५३ ॥
 तस्माच्छुद्धविरागो मनोऽभिलपितं त्यजेदर्थम् ॥
 तदनभिलषितं कुर्यान्निर्ब्यापारं ततो भवति ॥ ५४ ॥

विषयानेत्रहप्रकरणम् ।

संसृतिपारावारे ह्याधविषयोदकेन सपूर्णे ॥
 नृशरीरमंबुतरणं कर्मसमीरैरितस्ततश्वलति ॥ ५५ ॥
 छिद्र्नवभिरुपेतं जीवो नौकापतिर्महानलसः ॥
 छिद्राणामनिरोधान्जलपरिपूर्णं पतत्यधः सततम् ॥ ५६ ॥
 छिद्राणां तु निरोधात्सुखेन पारं परं याति ॥
 तस्मादिद्वियनिग्रहमृते न कश्चित्तरत्यनृतम् ॥ ५७ ॥
 पश्यति परस्य युवति सकाममपि तन्मनोरथं कुरुते ॥
 शत्रैव तदप्राप्तिं व्यर्थं मनुजोऽतिपापभाग्भवति ॥ ५८ ॥
 पिशुनैः प्रकाममुदितां परस्य निंदां शृणोति कर्णाभ्याम् ॥
 तेन परः किं प्रियते व्यर्थं मनुजोऽतिपापभाग्भवति ॥ ५९ ॥
 अनृतं परापवादं रसना वदति प्रतिक्षणं तेन ॥

परहानिर्लिङ्गः का व्यर्थं मनुजोऽतिपापभाग्भवति ॥ ६० ॥
 विषयेद्वियोर्योगे निमेषसमयेन यत्सुखं भवति ॥
 विषये नष्टे दुःखं यावच्चीव च तत्त्योर्मध्ये ॥ ६१ ॥
 हेयमुपादेयं वा प्रविचार्य सुनिश्चितं तस्मात् ॥
 अत्प्रसुखस्य त्यागादनल्पदुःखं जहाति सुधीः ॥ ६२ ॥
 धीवरदत्तमहामिषमश्वैसारिणो प्रियते ॥
 तद्विषयान्मुञ्जन्कालाकृष्टो नरः पतति ॥ ६३ ॥
 उरगप्रस्तार्धतनुर्भेकोऽश्रातीह मक्षिकाः शतशः ।
 एवं गताखुरपि सन्विपयान्समुपार्जयत्यंधः ॥ ६४ ॥

मनोनिग्रहप्रकरणम्

स्वीयोद्भवतोयवहा सागरमुपयाति नीचमार्गेण ।
 सा चेदुद्भव एव स्थिरा सती किं न याति वार्धित्वम् ॥ ६५ ॥
 एव मनः स्वेहेतुं विचारयत्सुस्थिरं भवेदंतः ।
 न बहिर्वेदेति तदा किं नात्मत्वं स्वयं याति ॥ ६६ ॥
 वर्पास्वयमः प्रचयात्कूपे गुरुनिर्क्षरे पयः क्षारम् ।
 प्रीष्मेणैव तु शुष्के माधुर्यं भजति तत्रांमः ॥ ६७ ॥
 तद्विषयोद्विक्तं तमः प्रधानं मनः कल्पम् ।
 तस्मिन्विरागशुष्के शनकैररविर्भवेत्सत्त्वम् ॥ ६८ ॥
 यं विषयमपि लघित्वा धावति बाह्यद्वियद्वारा ।
 तस्याप्रातौ खिधति तथा यथा स्वं गतं किञ्चित् ॥ ६९ ॥
 नगनगरदुर्गदुर्गमस्तरितः परितः परिभ्रमज्जेतः ।
 यदि नो लभते विषयं विषयत्रितमिव खिन्नमायाति ॥ ७० ॥
 तुंबीफलं जलांतर्बलादधः क्षिसमप्युपैत्यूर्ध्वम् ।
 तद्वन्मनः स्वख्ये निहित यत्नाद्विहर्याति ॥ ७१ ॥
 इह वा पूर्वमवे वा स्वकर्मणैवार्जितं फलं यद्यत् ।

शुभमशुभं वा तत्तद्गोप्यप्रार्थितो भवति ॥ ७२ ॥

चेतः पशुमशुभपथं प्रधावमानं निराकर्तुम् ।

वैराग्यमेकमुचितं गलकाष्ठं निर्मितं धात्रा ॥ ७३ ॥

निद्रावसरे यत्सुखमेतत्कि विपयज यस्मात् ।

न हि चेंद्रियप्रदेशावस्थानं चेतसो निदा ॥ ७४ ॥

अद्वारतुंगकुड्ये गृहेऽवरुद्धो यथा व्याघ्रः ॥

बहुनिर्गमप्रयत्नैः श्रांतितिष्ठति पतञ्जसंश्व तथा ॥ ७५ ॥

सर्वेन्द्रियावरोधादुद्योगशैरनिर्गम वीक्ष्य ।

शांतं तिष्ठति चेतो निरुद्यमत्वं तदा याति ॥ ७६ ॥

प्राणस्पंदनिरोधात्सत्संगाद्वासनात्यागात् ।

हरिचरणभक्तियोगान्मनः स्ववेग जहाति शनैः ॥ ७७ ॥

वैराग्यप्रकरणम् ।

परगृहगृहिणीपुत्रद्विणानामागमे विनाशे वा ।

कार्थितौ हर्षविपादौ किंवा रथातां क्षणं रथातुः ॥ ७८ ॥

दैवातिस्थितं गतं वा य कंचिद्विषयमीड्यमल्पं वा ।

नौ तुष्यन्त च सीदन्वीर्यं गृहेष्वतिथिवन्निवसेत् ॥ ७९ ॥

ममताभिमानशून्यो विपयेषु पराद्भुखः पुरुपः ।

तिष्ठन्नपि निजसदने न वाध्यते कर्मभिः क्लापि ॥ ८० ॥

कुत्राप्यरण्यदेशे सुनीलतृणवालुकोपचिते ।

शीतलतरुतलभूमौ सुखं शयानर्यं पुरुपरय ॥ ८१ ॥

तरवः पत्रफलादयाः सुगंवशीतानिलाः परितः ।

कल्कूजितवरविहगाः सरितो मित्राणि किं न स्युः ॥ ८२ ॥

वैराग्यभायभाजः प्रसन्नमनसो निराशर्य ।

अप्रार्थितफलभूकुः पुंसो जन्मनि कृतार्थतेह स्यात् ॥ ८३ ॥

द्रव्यं पह्लवतञ्चयुतं यदि भवेत्कापि प्रमादात्तदा

शोकायाथ तदेपित श्रुतवते तोपाय च श्रेयसे ॥
 स्वातंत्र्याद्विषयाः प्रयान्ति यदसीं शोकाय ते स्युक्षिर
 सत्यक्ताः स्वयमेव चेत्सुखमय निःश्रेयस तन्वते ॥ ८४ ॥
 विसृत्यात्मनिवासमुत्कटभवाठव्यां चिर पर्यट-
 न्संतापत्रयर्दीर्घदावदहनञ्चालावलीव्याकुलः ॥
 वलगन्फल्गुपु सुप्रदीपनयनश्वेतःकुरंगो वला-
 दाशापाशवशीकृतोऽपि विषयव्याघ्रैर्मृपा हन्यते ॥ ८५ ॥
 आत्मसिद्धिप्रकरणम् ।

उत्पन्नेऽपि विरागे विना प्रबोधं सुखं न स्यात् ।
 स भवेद्द्वृखपदेशात्तस्माद्द्वृखमाश्रयेत्प्रथमम् ॥ ८६ ॥
 यद्यपि जलधेरुदक्षं यद्यपि वा प्रेरकोऽनिलरतनं ।
 तदपि पिपासाकुलितः प्रतीक्षते चातको मेघम् ॥ ८७ ॥
 त्रेधा प्रतीतिरुक्तं शास्त्राद्द्वृतस्तथात्मनस्तन् ।
 शास्त्रप्रतीतिरादौ यद्वन्मधुरो गुडोऽस्तीति ॥ ८८ ॥
 अग्रे गुरुप्रतीतिर्दूराद्वृदर्दर्शनं यद्वत् ॥
 आत्मप्रतीतिरस्माद्दुष्मक्षणजं सुखं यद्वत् ॥ ८९ ॥
 रसगाधरुपशब्दस्पर्शां अन्ये पदार्थाश्च ॥
 कस्मादनुभूयन्ते नो देहान्नेद्वियप्रामात् ॥ ९० ॥
 मृतदेहेद्वियवर्गो यतो न जानाति दाहजं दुःखम् ॥
 प्राणश्चेनिद्रायां तरकरबाधां स किं वैति ॥ ९१ ॥
 मनसो यदि वा विषयस्तद्गुगपत्किं न जानाति ॥
 तस्य पराधीनत्वाद्यतः प्रमादस्य कस्त्राता ॥ ९२ ॥
 गाढध्वांतगृहाततः क्षितितले दीपं निधायोज्ज्वलं
 पंचच्छिद्दमधोसुखं हि कलशं तस्योपरि स्थापयेत् ॥
 तद्वाहे परितोऽनुरध्रममलां वीणां च कस्तूरिकां

प्रबोधसुधाकरः ।

सद्गतं व्यजनं न्यसेच्च कलशच्छ्रावनिर्गच्छताम् ॥ १३ ॥
 तैजोशेन पृथक्पदार्थनिवहज्ञानं हि यजायते
 तद्रंघैः कलशेन वा किमु मृदो भांडेन तैलेन वा ॥
 किं सूत्रेण न चैतदस्ति रुचिरं प्रत्यक्षबाधादतो
 दीपव्योतिरिहैकमेव शरणं देहे तथात्मा स्थितः ॥ १४ ॥

मायासिद्धिप्रकरणम् ।

चिन्मात्रः परमात्मा द्वयपद्यदात्मानमात्मतया ॥
 अभवत्सोऽहंनामा तस्मादासीद्विदो मूलम् ॥ १५ ॥
 द्वैषैव भाति तस्मात्पतिश्च पत्नी च तौ भवेतां वै ॥
 तस्मादयमाकाशस्त्रिधैव परिपूर्यते सततम् ॥ १६ ॥
 सोऽयमपीक्षांचक्ते ततो मनुष्या अजायन्त ॥
 इत्युपनिषदः प्राहुर्दयितां प्रति याज्ञवल्क्योक्त्या ॥ १७ ॥
 चिरमानंदानुभवात्सुपुत्तिरिव काप्यवस्थाऽभूत् ॥
 परमात्मनस्तु तस्मात्स्वप्नदेवोत्थिता माया ॥ १८ ॥
 सदसद्विलक्षणासौ परमात्मसदाश्रयानादिः ॥
 सा च गुणत्रयस्तु प्रसूते सच्चराचरं विश्वम् ॥ १९ ॥
 माया तावददृश्या दृश्यं कार्यं कथं जनयेत् ॥
 तंतुभिरदृश्यरूपैः परोऽन्न दृश्यः कथं भवति ॥ २०० ॥
 स्वप्ने सुरतानुभवाच्छुक्रद्वावो यथा शुभे वसने ॥
 अनृतं रतं प्रवोधे वसनोपहतिर्भवेत्सत्या ॥ २०१ ॥
 स्वप्ने पुरुषः सत्यो योपिदसत्या तयोर्युतिश्च मृषा ॥
 शुक्रद्वावः सत्यस्तद्विष्टुतेऽपि संभवति ॥ २०२ ॥
 एवमदृश्या माया तत्कार्यं जगदिद दृश्यम् ॥
 माया तावदियं स्याद्या स्वविनाशेन हर्षदा भवति ॥ २०३ ॥
 रजनीवातिदुरंता न लक्ष्यते न विभावोऽस्याः ॥

सौदामिनीव नश्यति मुनिभिः संप्रेक्ष्यमणैव ॥ १०४ ॥
 माया ब्रह्मोपगताऽविद्या जीवाश्रया प्रोक्ष्य ~~त्वं त्वं त्वं~~ पुरं
 चिदचिद्विद्यथेतस्तदक्षय इयमा मोक्षात् ॥
 घटमठकुडैरावृतमाकाश तत्तदाहृत्तं भूवति ॥ १०५
 तद्वदविद्यावृतमिह चैतन्यं जीव इत्युत्तमः ॥
 ननु कथमावरणं स्यादज्ञान ब्रह्मणो विशुद्धस्य ॥
 सूर्यस्येव तमिस्तं रात्रिभव स्वप्रकाशस्य ॥ १०६ ॥
 दिनकरकिरणोत्पन्नैर्मैघैराञ्छादयते यथा सूर्यः ॥
 न खलुः दिनस्य दिनत्वं तैविकृतैः सांद्रसधातैः ॥ १०७ ॥
 अज्ञानेन तथात्मा शुद्धोऽपि न्छादयते सुचिरम् ॥
 न परं तु लोकसिद्धा प्राणिषु तच्चेतनाशक्तिः ॥ १०९ ॥

लिंगदेहादिनिक्षणप्रकरणम् ।

स्थूलशरीरस्यांतलिंगशरीर च तस्यातः ॥
 कारणमस्याप्यंतस्ततो महाकारणं तुर्यम् ॥ ११० ॥
 स्थूल निलिपिं प्रागाधुना सूक्ष्मादितो द्वूम् ॥
 अगुष्ठमात्रः पुरुषः श्वतिरिति यत्प्राह तत्सूक्ष्मम् ॥ १११ ॥
 सूक्ष्माणि महाभूतान्यसवः पचेद्रियाणि पञ्चैव ॥
 षोडशमतःकरण तत्सधातो हि लिंगतनुः ॥ ११२ ॥
 तत्कारण सृत यत्स्यांतर्वास राजालम् ॥
 तस्य प्रवृत्तिहेतुर्बुद्ध्याश्रयमत्र तुर्यं स्यात् ॥ ११३ ॥
 तत्सारभूतबुद्धौ यत्प्रतिफलित तु शुद्धचैतन्यम् ॥
 जीवः स उक्त आदैर्योऽहमिति स्मृतिंकृद्वपुषि ॥ ११४ ॥
 चरतरतरगसगात्प्रतिविंब भास्करस्य च चल स्यात् ॥
 अस्ति तथा चंचलता चैतन्ये चित्तचांचल्यात् ॥ ११५ ॥
 नन्वर्कप्रतिविंबः सलिलादिषु यं स चावभासयति ॥

७६. प्रवोधसुधाकरः ।

किमितरपदार्थनिवहं प्रतिबिंबोऽप्यात्मनस्तद्वत् ॥ ११६ ॥
 प्रतिफलितं यत्तेजः सवितुः कांस्यादिपत्रेषु ॥
 तद्भु प्रविष्टमंतर्गृहमन्यार्थान्प्रकाशयति ॥ ११७ ॥
 चित्प्रतिबिंबरतद्वद्विष्टिपु यो जीवतां प्राप्तः ॥
 नेत्रार्द्दियमार्गं विहर्थन्सोऽवभासयति ॥ ११८ ॥
 अद्वैतप्रकरणम् ।

तदिदं य एवमार्यो वेद ब्रह्माहमस्मीति ॥
 स इदं सर्वं च स्यात्तस्य हि देवाश्च नेत्राते भूत्या ॥ ११९ ॥
 येषां स भवत्यात्मा योऽन्यामथ देवतामुपास्ते यः ॥
 अहमन्योऽसावन्यश्वेत्य यो वेद पशुवत्सः ॥ १२० ॥
 इत्युपनिषदामुक्तिस्तथा श्रुतिर्भगवदुक्तिश्च ॥
 ज्ञानी त्वात्मैवेयं मर्तिर्ममेत्यत्र युक्तिरपि ॥ १२१ ॥
 ऋजु वक्रं वा काष्ठं हुताशदग्धं सदश्मितां याति ॥
 तत्किं हस्तग्राह्यं ऋजुवद्वाकारासत्त्वेऽपि ॥ १२२ ॥
 एवं य आत्मनिष्ठो ह्यात्माकारश्च जायते पुरुषः ।
 देहीव दृश्यते ऽसौ पर त्वसौ केवलो ह्यात्मा ॥ १२३ ॥
 प्रतिफलति भानुरेकोऽनेकशरावोदकेषु यथा ॥
 तद्वदसौ परमात्मा ह्येकोऽनेकेषु देहेषु ॥ १२४ ॥
 दैवादेकशरावे भग्ने किं वा चिलीयते सूर्यः ॥
 प्रतिबिंबचंचलत्वादर्कः किं चंचलो भवति ॥ १२५ ॥
 स्वव्यापारं कुरुते यथैकसवितुः प्रकाशेन ॥
 तद्वच्चराचरमिदं ह्येकात्मसत्त्या चलति ॥ १२६ ॥
 येनोदकेन कदलीचंपकजात्यादयः प्रवर्धन्ते ॥
 मूलकपलांडुलशुनास्तेनैवैते विभिन्नरसगंधाः ॥ १२७ ॥
 एको हि सूत्रधारः काष्ठप्रकृतीरनेकशो युगपत् ॥

प्रबोधसुधाकरः ।

स्तंभाग्रपट्टिकाया नर्तयतीर्हं प्रगूढतया ॥ १२८ ॥

गुडखंडशर्कराद्या॒ भिन्नाः स्युर्विकृतयो॒ यथैकेक्षोः ॥

केयूरकंकणाद्या॒ यथैकहेम्भो॒ भिदार्शं पृथक् ॥ १२९ ॥

एव पृथक्स्वभावं पृथगाकारं पृथग्वृत्तिः ॥

जगदुच्चावचमुच्चैरेकेनैवात्मना चलति ॥ १३० ॥

स्कधवृत्तसिद्धमन्नं यावन्नाश्वाति मार्गगस्तावत् ॥

सर्पश्चभयक्षुत्पीडे तस्मिन्मुके न ते भवतः ॥ १३१ ॥

मानुपमतंगमहिषश्चसूकरादिष्वनुसूतम् ॥

यः पश्यति जगदीशं स एव भुक्तेऽद्वयानदम् ॥ १३२ ॥

कर्तृत्वभीकर्तृत्वप्रकरणम् ।

यद्वत्सूर्येऽभ्युदिते स्वव्यवहारं जनः कुरुते ॥

त न करोति विवस्वान्नं कारयति तद्वदात्मापि ॥ १३३ ॥

लोहे हुतभुञ्ब्यासे लोहातरताड्यमानेऽपि ॥

तस्यातर्गतवेहः किं स्यानिर्घर्तिजं दुःखम् ॥ १३५ ॥

निष्ठुरकुठारधातैः काष्ठे सछेद्यमानेऽपि ॥

अतर्वतीं वहिः किं धातैश्छेद्यते तद्वत् ॥ १३५ ॥

तनुसवधाजातैः सुखदुःखैर्लिप्यते नात्मा ॥

श्रूते श्रुतिरपि भूयोऽनश्ननन्योऽभिचाकर्णीत्यादि ॥ १३६ ॥

निशि वेश्मनि प्रदीपे दीप्यति चौरस्तु वित्तमपहरति ॥

ईरयति वारयति वा त दीपः किं तथात्मापि ॥ १३७ ॥

गेहांते दैववशाल्कस्मिन्धित्समुदिते विपन्ने वा ॥

दीपस्तुष्ट्यन्यथवा खिद्यति किं तद्वदात्मापि ॥ १३८ ॥

स्वप्रकाशताप्रकरणम् ।

रविचद्रवहिदीपप्रमुखाः स्वप्रप्रकाशाः स्युः ॥

यद्यापे तथाप्यमीमि॑ प्रकाश्यते क्वापि नैवात्मा ॥ १३९ ॥

दृष्टे यस्मिन्स्तुदपि विलीयते काष्ठसदूपम् ॥ १६३ ॥
 बाह्याभ्यंतरपूर्णः परमानन्दार्णवे निमग्नो यः ।
 चिरमाप्लुत इव कलशो महाहदे जह्नुतनयायाः ॥ १६४ ॥
 पूर्णात्पूर्णतरे परात्परतरेऽप्यज्ञातपारे, हराँ ।

संवित्सारसुधार्णवे विरहिते वीचीतरगादिभिः ।
 भास्वत्कोटिविकासितो न्वलदिग्गाकाशप्रकाशे परे ।
 स्वानन्दैकरसे निमग्नमनसां न त्वं न चाहं जगत् ॥ १६५ ॥
 द्विधाभक्तिः ।

चित्ते सत्त्वोत्पत्तौ तडिदिव बोधोदयो भवति ।
 तर्हेव स स्थिरः स्याद्यदि चित्तं शुद्धिमुपयाति ॥ १६६ ॥
 शुद्ध्यति हि नांतरात्मा कृष्णयदांभोजभक्तिमृते ।
 वसनमिव क्षारोदैर्भक्त्या प्रक्षाल्यते चेतः ॥ १६७ ॥
 यद्वत्समलादर्शे सुचिरं भस्मादिना शुद्धे ।
 प्रतिफलति वक्त्रमुच्चैः शुद्धे चित्ते तथा ज्ञानम् ॥ १६८ ॥
 जानन्तु तत्र बीजं हरिभक्त्या ज्ञानिनो ये स्युः ।
 मूर्तं चैवामूर्तं द्वे एव ब्रह्मणो रूपे ॥ १६९ ॥
 इत्युपनिषत्तयोर्वा द्वौ भक्तौ भगवदुपदिष्टौ ।
 क्लेशाद्क्लेशाद्वा मुक्तिः स्यादेतयोर्मध्ये ॥ १७० ॥
 स्थूला सूक्ष्मा चेति द्वेधा हरिभक्तिरुदिष्टा ।
 प्रारम्भे स्थूला स्यात्सूक्ष्मा तस्याः सकाशाच्च ॥ १७१ ॥
 स्वाश्रमधर्माचरणं कृष्णप्रतिमार्चनोत्सवो नित्यम् ।
 विविधोपचारकर्णैर्हरिदासैः संगमः शश्वत् ॥ १७२ ॥
 कृष्णकथासंश्रवणे महोत्सवः सत्यवादश्च ।
 परयुवतौ द्रविणे वा परांपवादे पराद्भुखता ॥ १७३ ॥
 ग्राम्यकथासूद्धेगः सुतीर्थगमनेषु तात्पर्यम् ।

यद्युपतिकथावियोगे व्यर्थं गतमायुरिति चिंता ॥ १७४ ॥
 एवं कुर्वति भक्तिं कृष्णकथानुग्रहोत्पन्ना ।
 समुदेति सूक्ष्मभक्तिर्यस्या हरिरितराविशति ॥ १७५ ॥
 सृतिसत्पुराणवाक्यैर्यथाश्रुतायां हरेमूर्तौ ।
 मानसपूजाभ्यासो विजननिवासेऽपि तात्पर्यम् ॥ १७६ ॥
 सत्यं समस्तजंतुषु कृष्णस्यावस्थितेज्ञानम् ।
 अद्वोहो भूतगणे ततस्तु भूतानुकंपा स्यात् ॥ १७७ ॥
 प्रमितयद्वच्छालामे संतुष्टिदरपुत्रादौ ।
 ममताशून्यत्वमतो निरहंकारत्वमन्तोधः ॥ १७८ ॥
 मृदुभाषिता प्रसादो निजनिदायां रुतौ समता ।
 सुखदुःखशीतलोष्णाद्वसहिष्णुत्वमापदो न भयम् ॥ १७९ ॥
 निदाहरविहारेष्वनादरः संगराहित्यम् ।
 वचने चानवकाशा कृष्णस्मरणेन शाश्वतीशांतिः ॥ १८० ॥
 केनापि गायमाने हरिगीते वेणुनादे वा ।
 आनन्दाविर्भवो युगपत्त्याद्वृष्टसात्त्विकोद्रिकः ॥ १८१ ॥
 तस्मिन्ननुभवति मनः प्रगृह्यमाणं प्ररात्मसुखम् ।
 स्थिरता याते तस्मिन्याति मदोन्मत्तदंतिदशाम् ॥ १८२ ॥
 जंतुषु भगवद्भावं भगवति भूतानि पश्यति क्रमशः ।
 एतादशी दशा चेत्तदैव हरिदासवर्यः स्यात् ॥ १८३ ॥

ध्यानविधिः ।

यस्मुनातटनिकटस्थितवृद्धावनकानने महारम्ये ॥
 कस्यद्वृमतलभूमौ चरणं चरणोपरि स्थाप्य ॥ १८४ ॥
 तिष्ठन्तं घननीलं स्वतेजंसा भासयंतमिह विश्वम् ।
 पीतां वरपरिधानं चंदनकर्पूरालितसवार्गम् ॥ १८५ ॥
 आकर्णपूर्णनैवं कुण्डलयुगमंडितश्रवणम् ॥

प्रबोधसुधाकरः ।

मंदस्मितमुखकमलं सुकौस्तुभोदारमणिहारम् ॥१८६॥
 वलयांगुलीयकाद्यानुज्ज्वलयंतं स्वलंकारान् ।
 गलविलुलितवनमालं स्वतेजसापारतकालिकालम् ॥१८७॥
 गुंजारवालिकलितं गुंजापुंजान्विते शिरसि ।
 भुंजानं सह गोपैः कुंजांतरवर्तिनं हरिं स्मरत ॥१८८॥
 मंदारपुष्पवासितमंदानिलसेवित परानंदम् ॥
 मंदाकिनीयुतपदं नमत महानंददं महापुरुषम् ॥१८९॥
 सुरभीकृतादिभवलयं सुरभिशतैरावृतं सदा परितः ।
 सुरभीतिक्षणमहासुरभीमं यादवं नमत ॥१९०॥
 कंदर्पकोटिसुभवं वाञ्छितफलदं दयार्णवं कृष्णम् ।
 त्यक्त्वा कमन्यविपयं नेत्रयुगं द्रष्टुमुत्सहृते ॥१९१॥
 पुण्यतमामातिसुरसां मनोभिरामां हरेः कथां त्यक्त्वा ।
 श्रोतुं श्रवणद्वंद्वं ग्राम्यं कथमादरं भवति ॥१९२॥
 दौर्मार्ग्यामिन्द्रियागां कृष्णो विषये हि शाश्वातिके ।
 क्षणिकेषु पापकरणेष्वपि सञ्चन्ते यदन्यविषयेषु ॥१९३॥
 सगुणनिर्गुणयोरैक्यम् ।
 श्रुतिभिर्महापुराणैः सगुणगुणातीतयोरैक्यम् ।
 यत्प्रोक्तं गृद्धतया तदहं वक्ष्येऽतिविशदार्थम् ॥१९४॥
 भूतेष्वंतर्यामी ज्ञानमयः सञ्चिदानंदः ।
 प्रकृतेः परः परात्मा यदुकुलतिलकः स एवायम् ॥१९५॥
 ननु सगुणो दृश्यतनुस्तथैकदेशाधिवासश्च ।
 स कथं भवेत्परात्मा प्राकृतवद्वागरोषयुतः ॥१९६॥
 इतरे दृश्यपदार्था लक्ष्यन्तेऽनेन चक्षुपा सर्वे ।
 भगवाननया दृष्ट्या न लक्ष्यते ज्ञानदृग्गम्यः ॥१९७॥
 यद्विश्वरूपदर्शनसमये पार्थाय दत्तवान्भगवान् ।

दिव्यं चक्षुस्तस्माददृश्यता युज्यते नृहरौ ॥१९८॥

साक्षाद्यथैकदेशे वर्तुलमुपलभ्यते रवैर्बिंबम् ॥

विश्वं प्रकाशयति तत्सर्वैः सर्वत्र दृश्यते युगपत् ॥१९९॥

यद्यपि साकारोऽय तथैकदेशी विभाति यदुनाथः ।

सर्वगतः सर्वात्मा तथाप्ययं सञ्चिदानन्दः ॥२००॥

एको भगवान्नेमे युगपद्मोपीष्वनेकासु ॥

अथवा विदेहजनकश्चित्देवभूदेवयोर्हरियुगपत् ॥२०१॥

अथवा कृष्णकारा स्वचमू दुर्योधनोऽपद्यत् ।

तस्माद्वयापक आत्मा भगवान्हरिरीश्वरः कृष्णः ॥२०२॥

वक्षासि यदा जघान श्रीवत्सः श्रीपतेः स किं द्वेष्यः ।

भक्तानामसुराणामन्येषां वा फल सदृशम् ॥२०३॥

तस्मान्न कोऽपि शश्वर्नो मित्र नाष्ट्युदासीनः ।

नृहरिः सन्मार्गस्थः सफलः शाखीव यदुनाथः ॥२०४॥

लोहशलाङ्कानिवहैः स्पर्शाद्विनि भिद्यमानेऽपि ।

स्वर्णत्वमेति लौहं द्वेषादपि विद्विषां तथा प्रातिः ॥२०५॥

नन्वात्मनः सकाशादुत्पन्ना जीवसंततिश्वेयम् ।

जगतः प्रियतर आत्मा तत्प्रकृते नैव समवति ॥२०६॥

वत्साहरणावसरे पृथग्वयोरूपवासनाभूपान् ।

हरिरिजमोहं कर्तुं सवत्सगोपान्विनिर्ममे स्वरमात् ॥२०७॥

अग्नेर्यथा स्फुलिंगाः क्षुद्रास्तु व्युच्चरन्तीति ।

श्रुत्यर्थं दर्शयितुं स्वतनोरतनोत्स जीवसंदोहम् ॥२०८॥

यमुनातीरनिकुञ्जे कदाचिदपि वत्सकाश्च चारयति ।

कृष्णे तथार्थगोपेषु च वरगोपेषु चारयत्वारात् ॥२०९॥

वत्सं निरीक्ष्य दूराद्वावः रनेहेन सञ्चांताः ।

तदभिमुखं धावन्त्यः प्रययुगेष्वैश्व दुर्वाराः ॥२१०॥

प्रबोधसुधाकरः ।

प्रसवभरेण भूय द्वृतस्तनाः प्राप्य पूर्ववद्वत्सान् ॥
 पृथुरसनया लिहन्त्यस्तर्णकवत्यः प्रपाययन्प्रमुदा ॥ २११ ॥
 गोपा अपि निजबालाञ्जगृह्मूर्धनमाग्राय ॥
 इत्थमलौकिकलाभस्तेषां तत्र क्षणं ववृधे ॥ २१२ ॥
 गोपा वत्साश्चान्या पूर्वं कृष्णात्मका ह्यभवन् ॥
 तेनात्मनः प्रियत्वं दर्शितमेतेषु कृष्णेन ॥ २१३ ॥
 प्रेयः पुत्राद्वित्तात्प्रेयोऽन्यस्माच्च सर्वस्मात् ॥
 अंतरतरं यदात्मेत्युपनिपदः सत्यताभिहिता ॥ २१४ ॥
नन्वच्चावच्चमूर्तेष्वात्मा सम एव वर्ततेऽथ हरिः ॥
 द्वुर्योधिनेऽर्जुने वा तरतमभावं कथं नु गतवान्सः ॥ २१५ ॥
 बधिरांधपंगुमूका दीर्घाः खर्वाः सख्यपाश्च ॥
 सर्वे विधिना दृष्टाः सवत्सगोपाश्चरुर्भुजास्तेन ॥ २१६ ॥
 भूतसमत्वं नृहरेः समो हि मशकेन नागेन ॥
 लोकैः समस्तिभिर्वेत्युपनिषदा भाषितः साक्षात् ॥ २१७ ॥
 आत्मा तावदभोक्ता तथैव ननु वासुदेवश्चेत् ॥
 नानाकैतवयलैः पररमणीमिः कथं रमते ॥ २१८ ॥
 सुंदरमभिनवखृणं कृष्णं दृष्ट्वा विमोहिता गोप्यः ॥
 तमभिलपन्त्यो मनसा कामाद्विरहव्यथां प्रापुः ॥ २१९ ॥
 गच्छन्त्यस्तिष्ठन्त्यो गृहकृत्यपराश्च भुंजानाः ॥
 कृष्णं विनान्यविपयं समक्षमपि जातु नाविदन् ॥ २२० ॥
 दुःसहविरहंभ्रांत्या स्वपतीन्ददशुस्तखन्नरांश्च पशून् ॥
 हरिरथमिति सुप्रीताः सरभसमालिंगयांचक्रुः ॥ २२१ ॥
 कापि च कृष्णायन्ती कस्याश्चित्पूतनायन्त्याः ॥
 अपिवत्सनमिति साक्षाद्यासो नारायणः प्राह ॥ २२२ ॥
 तस्मान्निजनिजदयितान्कृष्णाकारान्वजस्त्रियो वीक्ष्य ॥

प्रबोधसुधाकरः ।

४६

स्वपरदृपतिपत्नीनामंतर्यामी हरिः साक्षात् ॥ २२३ ॥

परमार्थतो विचारे गुडनमधुरत्वदृष्टातात् ॥

नघरमपि नरदेहं परमात्माकारतां याति ॥ २२४ ॥

किं पुनरनंतश्लेषलावपुरीश्वरस्येह ॥

कर्माण्यलौकिकानि स्वमायया विदधतो नृहरेः ॥ २२५ ॥

मृद्धक्षणेन कुपितां विकसितवदनां स्वमातरं वक्त्रे ॥

विश्वमदर्शयदखिल किं पुनरथं विश्वरूपोऽसौ ॥ २२६ ॥

अनुग्रहः ॥

विषविषभस्तानयुगलं पाययितु पूतना गृहं प्राप्ता ॥

तस्याः पृथुभाग्याया आसीक्षणार्पणो देहः ॥ २२७ ॥

अनयत्पृथुतरशकटं निजनिकटं वा कृतापराधमपि ॥

कैठलेषविशेषादवधीद्वाल्येऽसुरं कृष्णः ॥ २२८ ॥

यमलाङ्गनौ तरु उन्मूल्योल्खलगताक्षिरं खिन्नौ ॥

रिग्नंगणभूमौ स्वमालय प्रापयन्तृहरिः ॥ २२९ ॥

नित्यं त्रिदशदेषी येन च मृत्योर्वशीकृतः केशी ॥

काकः कोऽपि वराको वकोऽप्यशोकं गतो लोकम् ॥ २३० ॥

गोगोपीगोपाना निकरभाहि पीडयन्तमतिवेगात् ॥

अनघमधासुरमकरोत्पृथुतरमुरगेश्वरं भगवान् ॥ २३१ ॥

पीत्वारप्यहुताशनमसहतर्तोजसो हेतोः ॥

दग्धान्मुग्धानखिलाङ्गुगोप गोपान्कृपासिंधुः ॥ २३२ ॥

पातुं गोकुलमाकुलमश्चनिंतडिष्ठर्पणैः कृष्णः ॥

असहाय एकहस्ते गोवर्धनमुद्धारोचैः ॥ २३३ ॥

धासोलोभाकलितं धावद्वजकं शिलातलैहर्त्वा ॥

विसृत्य तदपराधं विकुञ्ठवासोऽपितस्तस्मै ॥ २३४ ॥

त्रेधा वक्रवारीरामतिलंबोष्ठां स्वलद्वपुर्वचनात् ॥

ग्रीष्मेषु धाकरः ।

स्वक्षंदनपरितोपात्कुञ्जामृज्वाननामकरोत् ॥ २३५ ॥

निहतः पपात हरिणा हरिचरणग्रेण कुवलयापीडः ॥

तुंगोन्मत्तमतंगः पतंगवदीपकस्याग्रे ॥ २३६ ॥

शुद्धमित्रात्सह रंगे श्रीरंगेनांगसंगमं प्राप्य ॥

मुष्टिकचाणूराख्यौ ययतुर्निःश्रेयसं सपदि ॥ २३७ ॥

देहकृतादपराधाद्वैकुंठोल्कंठितांतरात्मानम् ॥

यदुवरकुलावतंसः कंसं विघ्नस्यामास ॥ २३८ ॥

हरिसंदर्शनयोगात्पृथुरणतीर्थे निमज्जते तस्मै ॥

भगवान्तु प्रददाद्यः सद्यश्वैद्याय सायुज्यम् ॥ २३९ ॥

मीनादिभिरवतारैर्निहताः सुरविद्विषो बहवः ॥

नीतास्ते निजरूपं तत्र च मोक्षस्य का वार्ता ॥ २४० ॥

ये यदुनंदननिहतास्ते तु न भूयः पुनर्भवं प्राप्यः ॥

तस्मादवताराणामंतर्यामी प्रवर्तकः कृष्णः ॥ २४१ ॥

ब्रह्मांडनि बहूनि पंकजभवान्प्रत्यंडमत्यद्भूता-

नोपान्वत्सयुतानदर्शयदजं विष्णूनशेषांश्च यः ॥

शंभुर्यज्ञरणोदकं स्वशिरसा धत्ते च मूर्तित्रया-

कृष्णो वै पृथगस्ति कोऽप्यविकृतः सचिन्मयो नीलिमा ॥ २४१

कृपापात्रं यस्य त्रिपुररिपुरंभोजवसतिः

सुता जहोः पूता चरणनखनिर्णेजनजलम् ॥

प्रदानं वा यस्य त्रिभुवनपतित्व विभुरपि

निदानं सोऽस्माकं जयति कुलदेवो यदुपतिः ॥ २४२ ॥

मायाहस्तेऽप्यित्वा भरणकृतिकृते मोहमूलोद्भवं मां

मातः कृष्णाभिधाने चिरसमयमुदासीनभावं गतासि ॥

कारुण्यैकाधिवासे सकृदीपि वदनं नेक्षसे त्वं मदीयं

तत्सर्वज्ञे न कर्तुं ग्रभवासि भवती किं नु मूलस्य शांतिम् ॥ २४२

उदासीनः स्तव्यः सततमणुणः संगरहितो
 भवांस्तातः कातः परमिह भवेजीवनगतिः ॥

अकस्मादस्माकं यदि न कुलते न्नेहमथ त-
 द्वसस्व स्थीयांतर्विमलजठे ॥ स्मिन्पुनरपि ॥ २४५ ॥

लोकाधीशो ल्यर्योशो किमिति भवभवा वेदना खाश्रिताना
 संकोचः पंकजाना किमिह समुदिते मंडले चडरदमेः ॥

भोगः पूर्वार्जिताना भवति मुवि नृणा कर्मणा चेदवस्थं
 तन्मे दृष्टैर्नृपृष्ठैर्ननु द्वुजन्पैर्बजित निर्जितं ते ॥ २४६ ॥

नित्यानंदसुधानिवेराश्रितः सन्नीलमेघः सता-
 मौल्कठथप्रवलप्रभंजनभरैराकर्पितो वर्पति ॥

विज्ञानामृतमद्भुतं निजवचो धाराभिरारादिद
 चेतथातक चेत्र वाछति मृपान्तोऽसि सुसोऽसि किम् ॥ २४७ ॥

चेतश्चलता विहाय पुरतः सधाय कोटिद्वयं
 तत्रैकत्र निधेहि सर्वविषयानन्यत्र च श्रीपतिम् ॥

विश्रांतिर्हितमप्यहो क तु तयोर्मध्ये तदालोच्यतां
 युक्त्या वानुभवेन यत्र परमानंदश्च तत्सेव्यताम् ॥ २४८ ॥

पुत्रान्पैत्रमय द्वियोऽन्ययुवतीर्वित्तान्ययोऽन्यद्भन
 भोज्यादिष्टपि तारतम्यवशतो नाल समुक्तंठ्या ॥

नैताद्यदुनायके समुदिते चेतस्यनते विभौ
 सांद्रानंदसुधार्णवे विहरति रैरं यतो निर्भयम् ॥ २४९ ॥

काम्योपासनयार्थयन्त्यनुदिन किञ्चित्प्रकल सेप्सितं
 किञ्चित्स्वर्गमयापवर्गमपरैर्योगादियज्ञादिभिः ॥

अस्माक यदुनंदनाध्रियुगलव्यानावधानार्थिनां
 कि लोकेन दमेन कि नृपतिना स्वर्गापवर्गेश्च किम् ॥ २५० ॥

आश्रितमात्र पुरुषं खाभिसुख कर्पति श्रीशः ॥

प्रबोधसुधाकरः ।

लोहमपि चुंबकाद्मा संसुखमात्रं जडं यद्वत् ॥ २५१ ॥
 अयमुत्तमोऽयमधमो जात्या रूपेण संपदा वयसा ॥
 क्लाष्योऽक्लाष्यो वेत्थं न वेत्ति भगवाननुग्रहावसरे ॥ २५२ ॥
 अंतःस्थभावमोक्षा ततोऽतरात्मा महामेघः ॥
 खदिरश्चंपक इव वा प्रवर्षणं किं विचारयति ॥ २५३ ॥
 यद्यपि सर्वत्र समस्तथापि नृहरिस्तथाप्येते ॥
 भक्तः परमानन्दे रमन्ति सद्यावलोकेन ॥ २५४ ॥
 सुतरामनन्यशरणाः क्षीराद्याहारमंतरा यद्वत् ॥
 केशलया स्नेहदशा कच्छपतनयाः प्रजीवन्ति ॥ २५५ ॥
 यद्यपि गगनं शून्यं तथापि जलदामृतांशुरूपेण ॥
 चातकचक्रोरनाम्नोर्द्धद्भावात्पूरयत्याशाम् ॥ २५६ ॥
 तद्वद्रजतां पुंसां दग्धवाङ्मनसामगोचरोऽपि हरिः ॥
 कृपया फलत्यकस्मात्सत्यानंदामृतेन विपुलेन ॥ २५७ ॥

इति प्रबोधसुधाकरः समाप्तः ।

॥ प्रश्नोत्तररत्नमालिका ॥

१७०८७

कः खलु नालंक्रियते दृष्टादृष्टार्थसाधनपटीयान् ।
 अमुदा कंठस्थितया प्रश्नोत्तररत्नमालिकया ॥ १ ॥
 भगवन्किमुपादेयं गुरुवचनं हेयमपि च किमकार्यम् ।
 को गुरुधिगततत्त्वः शिष्यहितायोद्यतः संततम् ॥ २ ॥
 त्वरित किं कर्तव्यं विदुशा ससारसततिञ्छेदः ।
 किं मोक्षतरोवर्जिं सम्यग्ज्ञानं क्रियासिद्धम् ॥ ३ ॥
 कः पथ्यतरो धर्मः क. शुचिरिह यस्य मानसं शुद्धम् ।
 कः पडितो विवेकी कि विषमवधीरणा गुरुम् ॥ ४ ॥
 किं संसारे सारं बहुगाँडपि विचित्यमानमिदमेव ।
 किं मनुजेष्विष्टतमं स्वपरहितायोद्यत जन्म ॥ ५ ॥
 मदिरेव मोहजनकः कः स्नेहः के च द्रस्यवो विषयाः ।
 का भववह्नी तृष्णा को वैरी यस्त्वनुद्योगः ॥ ६ ॥
 कस्माद्वयमिह भरणादधरदिह को विग्रीष्यने रागी ।
 कः श्रो यो ललनालोचनवाणीर्ण च व्यथितः ॥ ७ ॥
 पातु कणांजालिभि किममृतमिह यु-यते सदुपदेशः ।
 किं गुरुताथा मूल यदेतदपार्थनं नाम ॥ ८ ॥
 किं गहन खीचरित कव्रतुरां यो न खंडितस्तेन ।
 किं दुःखमस्तोषः किं लाघवमधमतो याच्चा ॥ ९ ॥
 किं जीवितमनवद्य कि जाडय पाठोऽप्यनभ्यासः ।
 को जागर्ति विवेकी का निद्रा मृदता जंतोः ॥ १० ॥
 नलिनीदलगतजलवत्तरल कि यौवनं धनं चायुः ।
 कथय पुनः के शशिनः किरणसमाः सज्जना एव ॥ ११ ॥
 को नरकः परवशता किं सौख्य सर्वसंगविरतिर्या ।

कि सत्यं भूतहितं प्रियं च किं प्राणिनामसवः ॥ १२ ॥
 कोऽनर्थफलो मानः का सुखदा साधुजनमैत्री ।
 सर्वव्यसनविनाशे को दक्षः सर्वथा त्यागी ॥ १३ ॥
 किं मरणं मूर्खत्वं किं चानर्थं यदवंसरे दत्तम् ।
 आमरणालिंकं शत्यं प्रच्छन्नं यत्कृतं पापम् ॥ १४ ॥
 कुत्र विधेयो यत्नो विद्याभ्यासे सदौषधे दाने ।
 अवधीरणा क कार्या खलपरयोपित्परधनेषु ॥ १५ ॥
 काहनिंशमनुचित्या संसारासारता न तु प्रमदा ।
 का प्रेयसी विधेया करुणा दीनेषु सज्जने मैत्री ॥ १६ ॥
 कंठगतैरप्यसुभिः कस्य ह्यात्मा न शक्यते जेतुम् ।
 मूर्खस्य शंकितस्य च विषादिनो वा कृतश्चस्य ॥ १७ ॥
 कः साधुः सद्वृत्तः कमधममाचक्षते त्वसद्वृत्तम् ।
 कैन जितं जगदेतत्सत्यतितिक्षावता पुंसा ॥ १८ ॥
 कस्मै नमांसि देवाः कुर्वन्ति दयाप्रधानाय ॥
 कस्मादुद्वेगः स्यात्संसारारण्यतः सुधियः ॥ १९ ॥
 कस्य वशे प्राणिगणः सत्यप्रियमाणिणो विनीतस्य ॥
 क स्थातव्यं न्याये पथि दृष्टादृष्टलाभाद्ये ॥ २० ॥
 कोऽधो योऽकार्यरतः को बधिरो यो हितानि न शृणोति ॥
 को मूको यः काले प्रियाणि वक्तुं न जानाति ॥ २१ ॥
 किं दानमनाकांक्षं किं मित्र यो निवारयति पापात् ॥
 कोऽलंकारः शीलं किं वाचां मंडनं सत्यम् ॥ २२ ॥
 विद्युद्विलसितचपलं किं दुर्जनसंगतिर्थुवतयश्च ॥
 कुलशीलनिष्प्रकपाः के कलिकालेऽपि सज्जना एव ॥ २३ ॥
 चितामणिरिव दुर्लभमिह किं कथयामि तच्चतुर्मद्रम् ॥
 किं तद्वदन्ति भूयो विधूततमसो विशेषेण ॥ २४ ॥

इनं प्रियवाकसहितं ज्ञानमगर्वं क्षमान्वितं शौर्यम् ॥

वित्तं त्यागसमेतं दुर्लभमेतच्चतुर्भद्रम् ॥ २५ ॥

किं शोच्यं कार्पण्यं सति विभवे किं प्रशस्तमौदार्यम् ॥

कः पूज्यो विद्वद्विः स्वभावतः सर्वदा विनीतो यः ॥ २६ ॥

कः कुलकमलदिनेशः सति गुणविभवेऽपि यो नम्रः ॥

कस्य वशे जगदेतत्प्रियहितवचनस्य धर्मनिरतस्य ॥ २७ ॥

विद्वन्मनोहरा का सत्कविता वोधवनिता च ॥

कं न स्पृशति विपत्तिः प्रवृद्धवचनानुवर्तिन दान्तम् ॥ २८ ॥

कस्मै स्पृहयति कमला त्वनलसचित्ताय नीतिवृत्ताय ॥

त्यजति च कं सहसा द्विजगुरुसुरनिंदकर च सालस्यम् ॥ २९ ॥

कुत्र विधेयो वासः सज्जननिकटेऽथवा काङ्घाम् ॥

कः परिहार्यो देशः पिशुनयुतो द्विद्वधभूपथः ॥ ३० ॥

केनाशोच्यः पुरुषः प्रणतकलत्रेण धीरविभवेन ॥

इह मुखने कः शोच्यः सत्यपि विभवे न यो दाता ॥ ३१ ॥

किं लघुताया मूलं प्राकृतपुरुषेषु या याच्चा ॥

रामादपि कः शूरः स्मरशरनिहतो न यश्वलति ॥ ३२ ॥

किमहर्निंशमनुचित्यं भगवच्चरण न संसारः ॥

चक्षुष्मन्तोऽप्यधाः के स्तुर्ये नास्तिका मनुजाः ॥ ३३ ॥

कः पगुरिह प्रथितो व्रजति न यो वार्धके तीर्थम् ॥

किं तीर्थमपि च मुख्य चित्तमल यन्निवर्तयति ॥ ३४ ॥

किं सर्तब्यं पुरुषैर्हरिनाम सदा न यावनी भाषा ॥

को हि न वाच्यः सुधिया परदोषश्वानृत तद्वत् ॥ ३५ ॥

किं सपाद्य मनुजैर्विद्या वित्तं बलं यशः पुण्यम् ॥

कः सर्वगुणविनाशी लोभः शत्रुक्ष कः कामः ॥ ३६ ॥

का च सभा परिहार्या हीना यो वृद्धसचिवेन ॥

प्रश्नोत्तररत्नमालिका ।

इह कुत्रावहितः स्यान्मनुजः किल राजसेवायाम् ॥ ३७ ॥
 प्राणादपि को रम्यः कुलधर्मः साधुसंगश्च ॥
 का संरक्षया कीर्तिः पतिव्रता नैजबुद्धिश्च ॥ ३८ ॥
 का कल्पलता लोके सच्छिष्ठाष्यायार्पिता विद्या ॥
 कोऽक्षयवटवृक्षः स्याद्विधिवत्सत्पात्रदत्तदानं यत् ॥ ३९ ॥
 किं शश्चं सर्वेषां युक्तिर्माता च का वेनुः ॥
 किं नु बलं यद्वैर्यं को मृत्युर्यदवधानरहितव्यम् ॥ ४० ॥
 कुत्र विषं दुष्टजने किमिहाशौचं भवेदृणं नृणाम् ॥
 किमभयमिह वैराग्यं भयमपि किं वित्तमेव सर्वेषाम् ॥ ४१ ॥
 का दुर्लभा नराणां हरिभक्तिः पातक च किं हिंसा ॥
 को हि भगवत्प्रियः स्याद्योऽन्यं नोद्वेजयेदनुद्विषः ॥ ४२ ॥
 कस्मात्सिद्धिस्तपसो बुद्धिः क नु भूसुरे कुतो बुद्धिः ॥
 वृद्धोपसेवया के वृद्धा ये धर्मतत्त्वज्ञाः ॥ ४३ ॥
 संभावितस्य मरणादाधिकं किं दुर्यशो भवति ॥
 लोके सुखी भवेत्को धनवान्धनमपि च किं यतश्चेष्टम् ॥ ४४ ॥
 सर्वसुखानां बीजं किं पुण्यं दुःखमपि कुलः पापात् ॥
 कस्यैश्वर्यं यः किल शंकरमाराधयेद्वक्त्या ॥ ४५ ॥
 को वर्धते विनीतः को वा हीयेत यो दृतः ॥
 को न प्रत्येतव्यो ब्रूते यश्चानृतं शश्त्र ॥ ४६ ॥
 कुत्रानृतेऽप्यपापं यच्चोक्तं धर्मरक्षार्थम् ॥
 को धर्मोऽभिमतो यः शिष्टानां निजेकुलीनानाम् ॥ ४७ ॥
 साधुबलं किं दैवं कः साधुः सर्वदा तुष्टः ॥
 दैवं किं यत्सुकृतं कः सुकृती क्षाद्यते च यः सद्धिः ॥ ४८ ॥
 गृहमेधिनश्च मित्रं किं भार्या को गृही च यो यजते ॥
 को यज्ञो यः श्रुत्या विहितः श्रेयस्करो नृणाम् ॥ ४९ ॥

कस्य क्रिया हि सफला यः पुनराचारवाच्चिष्ठः ॥
 कः शिष्ठो यो वेदप्रमाणवान्को हतः क्रियाभ्रष्टः ॥ ५० ॥
 को धन्यः संन्यासी को मान्यः पाडितः साधुः ॥
 कः सेव्यो यो दाता को दाता योऽर्थिनृसिमात्तुते ॥ ५१ ॥
 किं भाग्यं देहवतामारोग्यं कः फली कृषिकृत् ॥
 कस्य न पापं जपतः कः पूर्णो यः प्रजावान्स्यात् ॥ ५२ ॥
 किं दुष्करं नराणां यन्मनसो निग्रहः सततम् ॥
 को ब्रह्मर्थवान्स्याद्यथासखलितोर्धेरेतस्कः ॥ ५३ ॥
 का च परदेवतोक्त । चिच्छक्तिः को जगद्धर्ता ॥
 सूर्यः सर्वेषा को जीवनहेतुः स पर्जन्यः ॥ ५४ ॥
 कः शूरो यो भीतत्राता त्राता च कः स गुरुः ॥
 को हि जगद्गुरुरुक्तः शमुर्जानं कुलतः शिवादेव ॥ ५५ ॥
 मुक्तिं लभेत कस्मान्मुकुंदमन्मर्मुकुंदः कः ॥
 यस्तारयेदविद्यां का चाविद्या यदात्मनोऽस्फूर्तिः ॥ ५६ ॥
 कस्य न शोको यः स्यादन्तोधः किं सुखं तुष्टिः ॥
 को राजा रंजनकृतक्षमा नीचसेवको यः स्यात् ॥ ५७ ॥
 को मायी परमेशः क इंद्रजालायते प्रपञ्चोऽयम् ॥
 कः स्वप्ननिभो जाग्रद्यवहारः सत्यमपि च किं ब्रह्म ॥ ५८ ॥
 किं मिथ्या यद्विद्यानाश्यं तुच्छं तु शशविषाणादि ॥
 का चार्निर्वचनीया माया किं कल्पितं द्वैतम् ॥ ५९ ॥
 किं पारमार्थिक स्यादद्वैतं चाज्ञता कुतोऽनादिः ॥
 वपुषक्ष पोषकं किं प्रारब्ध चाज्ञदायि किं चायुः ॥ ६० ॥
 को ब्राह्मणैरूपास्यो गायत्र्यकांग्रिगोचरः शंसुः ॥
 गायत्र्यामादित्ये चामौ शंभौ च किं तु तत्तत्त्वम् ॥ ६१ ॥
 प्रत्यक्षदेवता का माता पूज्यो गुरुश्च कस्तातः ॥

प्रश्नोत्तररत्नमालिका ।

कः सर्वदेवतात्मा विद्याकर्मन्वितो विप्रः ॥ ६२ ॥
 कक्ष कुलक्षयहेतुः संतापः सज्जनेषु योऽकारि ॥
 केषाममोघवचनं ये च पुनः सत्यमौनशमशीलाः ॥ ६३ ॥
 किं जन्म विषयसंगः किमुत्तरं जन्म पुत्रः स्यात् ॥
 कोऽपरिहार्यो मृत्युः कुत्र पदं विन्यसेच्च दृक्पूते ॥ ६४ ॥
 पात्रं किमन्नदाने क्षुधितं कोऽच्यर्यो हि भगवदवतारः ॥
 कक्ष भगवान्महेशः शंकरनारायणात्मैकः ॥ ६५ ॥
 फलमपि भगवद्भक्तेः किं तद्वेकस्वखपसाक्षात्त्वम् ॥
 मोक्षक्ष को ह्यविद्यारत्मयः कः सर्वदभूरथ चोम् ॥ ६६ ॥
 इत्येषा कंठस्था प्रश्नोत्तररत्नमालिका येपाम् ॥
 ते मुक्ताभरणा इव विमलाश्चाभान्ति सत्समाजेषु ॥ ६७ ॥

॥ इति प्रश्नोत्तररत्नमालिका समाप्ता ॥

॥ ब्रह्मानुचितनम् ॥

अहमेव परं ब्रह्म वासुदेवाख्यमव्ययम् ।

इति स्यान्निश्चितो मुक्तो बद्ध एवान्यथा भवेत् ॥३॥

अहमेव परं ब्रह्म निश्चितं चित्तं चित्यताम् ।

चिद्रूपत्वादसंगत्वादबाध्यत्वात्प्रयत्नतः ॥४॥

अहमेव परं ब्रह्म न चाहं ब्रहणः पृथक् ।

इत्येवं समुपासीत ब्राहणो ब्रहणि स्थितः ॥५॥

सर्वोपाधिविनिर्मुक्त चैतन्यं च निरंतरम् ।

तद्ब्रह्माहमिति ज्ञात्वा कर्थं वर्णश्रमी भवेत् ॥ ४ ॥

अहं ब्रहात्मि यो वेद स सर्वं भवति त्विदम् ।

नामूत्या ईशते देवास्तेषामात्मा भवेद्विं सः ॥५॥

अन्योऽसावहमन्योऽस्मीत्युपासते योऽन्यदेवताम् ।

न स वेद नरो ब्रह्म स देवानां यथा पञ्जुः ॥६॥

अहमात्मा न चान्योऽरिम ब्रह्माहं न शोकभाक् ।

सञ्चिदानन्दरूपोऽह नित्यमुक्तरवभाववान् ॥७॥

आत्मानं सततं ब्रह्म संभाव्य विहरन्ति ये ।

न तेषां दुष्कृतं किञ्चिदुष्कृतोन्था न चापदः ॥८॥

आत्मानं सततं ब्रह्म संभाव्य विहरेत्सुखम् ।

क्षणं ब्रह्माहमस्मीति यः कुर्यादात्मचित्तनम् ॥९॥

तन्महापातकं हन्ति तमः सूर्योदयो यथा ।

अज्ञानादब्रहणो जातमाकाशं वुद्धोपमम् ॥१०॥

आकाशश्वस्युरुपन्नो वायोरतेजस्ततः पथः ।

अद्वयश्च पृथिवी जाता ततो ग्रीहियवादिकम् ॥११॥

पृथिव्यप्सु पयो वह्नौ वहिर्यायौ नभरयसौ ।

नभोऽप्यव्याकृते तच्च शुद्धे शुद्धोऽस्म्यहं हरिः ॥१२॥
 अहं विष्णुरहं विष्णुरहं विष्णुरहं हरिः ।
 कर्तृमोक्त्रादिकं सर्वं तदविद्योत्थेव च ॥१३॥
 अच्युतोऽहमनंतोऽहं गोविंदोऽहमहं हरिः ।
 आनन्दोऽहमशेषोऽहमजोऽहममृतोऽस्म्यहम् ॥१४॥
 नित्योऽहं निर्विकल्पोऽहं निराकारोऽहमव्ययः ।
 सच्चिदानन्दरूपोऽहं पंचकोशातिगोऽस्म्यहम् ॥१५॥
 अकर्ता हमभोक्ता हमसंगः परमेश्वरः ।
 सद । मत्संनिधानेन चैष्टते सर्वमिद्रियम् ॥१६॥
 आदिमध्यांतमुक्तोऽहं न बद्धोऽहं कदाचन ।
 स्वभावनिर्मलः शुद्धः स एवाहं न संशयः ॥१७॥
 ब्रह्मैवाहं न संसारी मुक्तोऽहमिति भावयेत् ।
 अशक्तुवन्भावायितुं वाक्यमेतत्सदाऽभ्यसेत् ॥१८॥
 यदभ्यासेन तद्वावो भवेद्भरकीटवत् ।
 अत्रापहाय संदेहमभ्यसेत्कृतनिश्चयः ॥१९॥
 ध्यानयोगेन मासैकाद्ब्रह्महत्यां व्यपोहति ।
 संवत्सरं सदाभ्यासात्सिद्ध्यष्टकमवाप्नुयात् ॥२०॥
 यावज्जीवं सदाभ्यासाज्जीवन्मुक्तो भवेद्यातिः ।
 नाहं देहो न च प्राणो नेद्रियाणि तथैव च ॥२१॥
 न मनोऽहं न बुद्धिश्च नैव चित्तमहंकृतिः ।
 नाहं पृथकी न सलिलं न च वक्षिस्तथानिलः ॥२२॥
 न चाकाशो न शब्दश्च न च स्पर्शस्तथा रसः ।
 नाहं गंधो न रूपं च न मायाहं न संसृतिः ॥२३॥
 सदा साक्षिस्वरूपत्वाञ्छित्र एवास्मि क्रेवलः ।
 मयेव सकलं जात मर्यिं सर्वं प्रतिष्ठितम् ॥२४॥

मयि सर्वं लयं याति तद्ब्रह्मास्यहमद्वयम् ।
 सर्वज्ञोऽहमनतोऽह सर्वेशः सर्वशक्तिमान् ॥२५॥
 आनन्दः सत्यबोधोऽहमिति ब्रह्मानुचितनम् ।
 अयं प्रपञ्चो मिथ्यैव सत्यं ब्रह्माहमव्ययम् ॥२६॥
 अत्र प्रमाण वेदान्ता गुरवोऽनुभवस्तथा ।
 ब्रह्मैवाहं न ससारी न चाहं ब्रह्मणः पृथक् ॥२७॥
 नाहं देहो न मे देहः कैवल्योऽहं सनातनः ।
 एकमेवाद्वितीय वै ब्रह्मणो नेह किंचन ॥२८॥

हृदयकमलमध्ये दीपवद्वेदसारं
 प्रणवमयमतकर्यं योगिभिर्धीनगम्यम् ।
 हरिगुरुशिवव्योगं सर्वभूतस्थमेकं
 सकृदपि मनसा चै चिंतयेद् स मुक्तः ॥२९॥

इति ब्रह्मानुचितन समाप्तम् ।

॥ मोहमुद्दरः ॥

—४३: अङ्क-—

भज गोविंद भज गोविंदं भज गोविंदं मूढमते ।
 प्राते सन्निहिते मरणे न हि न हि रक्षति डुक्कज् करणे ॥ १ ॥
 मूढ जहीहि धनागमतृष्णां कुरु सद्बुद्धिं मनसि वितृष्णाम् ।
 यल्लभसे निजकर्मोपात्तं वित्तं तेन विनोदय चित्तम् ॥ २ ॥
 नारीस्तनभरनाभीदेशं दृष्टा मा गा मोहविशम् ।
 एतन्मांसवसादिविकारं मनसि विचितय वारं वारम् ॥ ३ ॥
 नलिनीदलगतजलमतितरलं तद्वज्जीवितमतिशयचपलम् ।
 विद्धि व्याध्यभिमानग्रस्तं लोकं शोकहतं च समस्तम् ॥ ४ ॥
 यावद्वित्तोपर्जनसक्स्तावन्निजपरिवारो रक्तः ।
 पश्चाज्जीवति जर्जरदेहे वातां पृच्छति कोऽपि न गेहे ॥ ५ ॥
 यावत्पवनो निवसति देहे तावत्पृच्छति कुशलं गेहे ।
 गतवति वायौ देहापाये भार्या बिभ्यति तरिमन्काये ॥ ६ ॥
 बालस्तावत्क्रीडासक्तरतरुणस्तावत्तरुणीसक्तः ।
 वृद्धस्तावच्चतामग्नः परे ब्रह्मणि कोऽपि न सक्तः ॥ ७ ॥
 का ते कांता कस्ते पुत्रः संसारोऽयमतीव विचित्रः ।
 कस्य त्वं कः कुत आयातस्तत्वं चितय यदिदं भ्रातः ॥ ८ ॥
 सत्संगत्वे निःसंगत्वं निःसंगत्वे निर्मोहत्वम् ।
 निर्मोहत्वे निश्चलितत्वं निश्चलितत्वे जीवन्मुक्तिः ॥ ९ ॥
 वयसि गते कः कामविकारः शुष्के नीरे कः कासारः ।
 क्षीणे वित्ते कः परिवारो ज्ञाते तत्त्वे कः ससारः ॥ १० ॥
 मा कुरु धनजनयौवनगर्वं हरति निमेपाल्कालः सर्वम् ।
 मायामयमिदमखिल हित्वा ब्रह्मपदं त्वं प्रविश विदित्वा ॥ ११ ॥
 दिनयामिन्यौ साय प्रातः शिशिरवसंतौ पुनरायातः ।

कालः क्रीडति गच्छत्यायुस्तदपि न मुचत्याशावायुः ॥ ३२ ॥
 का ते कांताधनगतचित्ता वातुल किं तव नारिति नियंता ।
 त्रिजगति सज्जनसंगतिरेका भवति भवार्णवतरणे नौका ॥ ३३ ॥
 जटिली मुँडी लुचितकेशः काषायांवरवहुकृतवेषः । .
 पश्यन्नपि च न पश्यति मूढो छुदरनिमित्तं बहुकृतवेषः ॥ ३४ ॥
 अंगं गलितं पलितं मुड दशनविहीनं जातं तुंडम् ।
 हृद्धो यापति गृहीत्वा दद्दं तदपि न मुचत्याशापिंडम् ॥ ३५ ॥
 अग्रे वह्निः पृष्ठे भानू रात्रौ चुबुकसमर्पितजानुः । .
 करतलभिक्षातरतलवासस्तदपि न मुचत्याशापाशः ॥ ३६ ॥
 कुरुते गंगासागरगमन व्रतपरिपालनमथवा दानम् । .
 ज्ञानविहीनः सर्वमतेन मुक्तिं न भजति जन्मशतेन ॥ ३७ ॥
 सुरमदिरतरमूलनिवासः शश्या भूतलमज्जिनं वासः । .
 सर्वपरिग्रहमोगत्यागः कस्य सुखं न करोति विरागः ॥ ३८ ॥
 योगरतो वा मोगरतो वा सगरतो वा संगविहीनः ।
 यस्य ब्रह्मणि रमते चित्तं नंदति नदति नदत्येव ॥ ३९ ॥
 भगवद्गीता किञ्चिदधीता गगाजललवकणिका पीता ।
 सकृदपि येन मुरारिसमर्चा क्रियते तस्य यमेन न चर्चा ॥ ४० ॥
 पुनरपि जननं पुनरपि मरणं पुनरपि जननीजठे शयनस् ।
 इह संसारे बहुदुर्तारे वृत्पयापारे पाहि मुरारे ॥ ४१ ॥
 रथ्याकर्पटविरचितकंथः पुञ्यापुञ्यविवर्जितपंथः ।
 योगी योगनियोजितचित्तो रमते बालोन्मत्तवदेव ॥ ४२ ॥
 कस्त्वं कोऽहं कुत आयातः का मे जननी को मे तातः ।
 इति परिभावय सर्वमसारं विश्व त्यक्त्वा स्वप्रविचारम् ॥ ४३ ॥
 यि मयि चान्यत्रैको विष्णुवर्यर्थं कुप्यसि मत्यसहिष्णुः ।
 सर्वस्मिन्नपि पश्यात्मानं सर्वत्रोत्सृज भेदाज्ञानम् ॥ ४४ ॥

शत्रौ मित्रे पुत्रे बंधौ मा कुरु यत्नं विग्रहसंधौ ।
 भव समचित्तः सर्वत्र त्वं वांछस्थचिराद्यदि विष्णुत्वम् ॥ २५ ॥
 कामं क्रोधं लोभं मोहं त्यक्त्वात्मानं भावय कोऽहम् ।
 आत्मज्ञानविहीना मूढास्ते पश्यन्ते नरकनिगृद्धाः ॥ २६ ॥
 गेयं गीतानामसहस्रं ध्येयं श्रीपतिख्पमजस्त्रम् ।
 नैयं सज्जनसंगे चित्तं देयं दीनजनाय च वित्तम् ॥ २७ ॥
 सुखतः क्रियते रामाभोगः पश्चाद्भूतं शरीरे रोगः ।
 यद्यपि लोके मरणं शरणं तदपि न मुचति पापाचरणम् ॥ २८ ॥
 अर्थमनर्थं भावय नित्यं नास्ति ततः सुखलेशः सत्यम् ।
 पुत्रादपि धनभाजां भीतिः सर्वत्रैषा विहिता रीतिः ॥ २९ ॥
 प्राणायाम प्रत्याहारं नित्यानित्यविवेकविचारम् ।
 जाप्यसमेतसमाधिविधानं कुर्ववधानं भहदवधानम् ॥ ३० ॥
 गुरुचरणांबुजनिर्भरमक्तः संसारादचिराद्व भुक्तः ।
 सेद्वियमानसनियमादेवं द्रष्ट्यासि निजहृदयस्थ देवम् ॥ ३१ ॥

॥ इति मोहमुद्रः समाप्तः ॥

— — —

॥ योगतारावली ॥

७८८

वदे गुरुणां चरणारविदे
संदर्शितस्यात्मसुखावबोधे ॥
जनस्य ये जांगलिकायमाने
ससारहालाहलमोहशांत्यै ॥ १ ॥
सदाशिवोक्तानि सपादलक्षा-
ल्यावधानानि वसन्ति लोके ॥
नादानुसधानसमाधिमैक
मन्यामहे मान्यतमं ल्यानाम् ॥ २ ॥
सरेचपूरैरनिलस्य कुमैः
सर्वासु नाडीषु विशोधितासु ॥
अनाहतारथ्यो बहुभिः प्रकारै-
रंतः प्रवर्तेत सदा निनादः ॥ ३ ॥
नादानुसधान नमोऽस्तु तुभ्य
त्वां साधनं तत्त्वपदस्य जाने ॥
भवत्प्रसादात्पवनेन साकं
विलीयते विष्णुपदे मनो मे ॥ ४ ॥
जालंधरोड्याणनमूलबधा-
ञ्जलपन्ति कंठोदरपायुमूलान् ॥
बंधत्रयेऽसिन्परिचीयमाने
बंधः कुतो दारुणकालपाशात् ॥ ५ ॥
ओड्याणजालंधरमूलबधै-
रन्निद्रितायामुरगांगनायाम् ॥
प्रत्यहसुखत्वात्प्रविशन्मुषुम्नां

गमागमौ मुंचति गंधवाहः ॥ ६ ॥
 उत्थापिताधारहुताशनोल्कै-
 राकुंचनैः शश्वदपानवायोः ॥
 संतापिताचंद्रमसः पतंतीं
 पीयूषधारां पिवतीह धन्यः ॥ ७ ॥
 बंधन्त्रयाभ्यासविपाकजातां
 विवर्जितां रेचकपूरकाभ्याम् ॥
 विशोषयन्तीं विषयप्रवाहं
 विद्यां भजे केवलकुभखपाम् ॥ ८ ॥
 अनाहते चैतसि सावधानै-
 रभ्यासशूररैतुभूयमाना ॥
 संस्तंभितश्वासमनःप्रचारा
 सा जूँभते केवलकुभकश्रीः ॥ ९ ॥
 सहस्रशः सन्तु हठेषु कुंभाः
 संभाव्यते केवलकुंभ एव ॥
 कुंभोत्तमे यत्र तु रेचपूरौ
 प्राणस्य न प्राकृतवैकृताख्यौ ॥ १० ॥
 त्रिकूटनाम्नि स्त्रिमितेऽतरंगे
 खे स्तंभिते केवलकुंभकेन ॥
 प्राणानिलो भानुशशांकनाडयौ
 विहाय सद्यो विलयं प्रयाति ॥ ११ ॥
 प्रत्याहतः केवलकुंभकेन
 प्रबुद्धकुंडल्युपभुक्तशेषः
 प्राणः प्रतीचीनपथेन मंदं
 विलीयते विष्णुपदांतराले ॥ १२ ॥

निरंकुशानां श्वसनोद्भवानां
 निरोधनैः केवलकुभकाख्यैः ॥
 उदेति सर्वेन्द्रियवृत्तिशून्यो
 मरुल्लयः कोऽपि महामतीनाम् ॥ १३ ॥
 न दृष्टिलक्ष्याणि न चित्तबंधो
 न देशकालौ न च वायुरोधः ॥
 न धारणाद्यानपरिश्रमो वा
 समेधमाने सति राजयोगे ॥ १४ ॥
 अशेषदृश्योन्मितदृश्याना—
 मवस्थितानामिह राजयोगे ॥
 न जागरो नापि सुषुप्तिभावो
 न जीवित नो भरण विचित्रम् ॥ १५ ॥
 अहंममत्वादवपहाय सर्वं
 श्रीराजयोगे स्थिरमानसानाम् ॥
 न द्रष्टुता नास्ति च दृश्यभावः
 सा जृभते केवलसविदेव ॥ १६ ॥
 नेत्रे ययोन्मेषनिमेषशून्ये
 वायुर्यथा वर्जितरेचपूरः ॥
 मनस्थ संकल्पविकल्पशून्यं
 मनोन्मनी सा मयि सनिधत्ताम् ॥ १७ ॥
 चित्तेन्द्रियाणां चिरनिग्रहेण
 श्वासप्रचारे शमिते यमीद्राः ॥
 निवातदीपा इव निश्वलागा
 मनोन्मनीमभियो भवन्ति ॥ १८ ॥
 उम्मन्यवस्थाधिगमाय विद्—

न्तुपायमेकं तव निर्दिशामः ।
 पक्ष्यन्तुदासीनतया प्रपञ्चं
 संकल्पमुन्मूलय सावधानः ॥ १९ ॥
 प्रसह्य संकल्पपरंपराणा
 संभेदने संततसावधानम् ॥
 आलंबनाशादपचीयमानं
 शनैः शनैः शांतिमुपैति चेतः ॥ २० ॥
 निश्वासलोपैर्निभृतैः शरीरे—
 नेत्रांबुजैरर्धनिर्मालितैश्च ॥
 आविर्भवन्तीममनस्कमुद्रा—
 मालोकयामो मुनिपुंगवानाम् ॥ २१ ॥
 अर्मी यर्माद्राः सहजामनस्का—
 दहंममले शिथिलायमाने
 मनोतिग मारुतवृत्तिशून्यं
 गच्छन्ति भावं गगनावशेषम् ॥ २२ ॥
 निवर्तयन्तीं निखिलेद्वियाणि
 प्रवर्तयन्तीं परमात्मयोगम् ॥
 सविन्मर्या तां सहजामनस्का
 कदा गमिष्यामि गतान्यभावः ॥ २३ ॥
 प्रत्यग्विमर्गातिशयेन पुंसां
 प्राचीनगंधेयु पलायितेऽु ॥
 ग्रादुर्भवेत्काच्चिदजाडयनिद्रा
 प्रपञ्चचिंतां परिवर्जयन्ती ॥ २४ ॥
 विच्छिन्नसकल्पविकल्पमूलं
 निःशेषपरिमूलितकर्मजाले ॥

निरंतराभ्यासनितांतभद्रा ।

सा जृभते योगिनि योगनिद्रा ॥ २५ ॥

विश्रांतिमासाद्य तुरीयतत्पे

विश्वाद्यवस्थात्रितयोपरिस्थे ॥

संविन्मयी कामपि सर्वकालं

निद्रां सखे निर्विश्व निर्विकल्पाम् ॥ २६ ॥

प्रकाशमाने परमात्मभानौ

नश्यत्यविद्यातिभिरे समस्ते ॥

अहो बुधा निर्मलदृष्टयोऽपि

किञ्चिन्न पश्यन्ति जगत्समग्रम् ॥ २७ ॥

सिद्धि तथाविधमनोविलयां समाधौ

श्रीशैलशृगकुहरेषु कदोपलस्ये ॥

गात्र यदा मम लताः परिवेष्टयन्ति

कर्णे यदा विरचयन्ति खगाश्व नीडान् ॥ २८ ॥

विचरतु मतिरेपा निर्विकल्पे समाधौ

कुचकलशयुगे वा कृष्णसारेक्षणानाम् ॥

चतुरजडमते वा सज्जनानां मते वा

मतिष्ठृतगुणदोषा मा विभु न सृशन्ति ॥ २९ ॥

॥ ह्यति योगतारावली सपूर्णा ॥

अंतर्निंष्टो मुमुक्षुः स खलु तनुभृतां यो नयत्येवमायुः ॥ १२ ॥

वैराजव्यष्टिरूपं जगदखिलमिद नामरूपात्मकं स्या—

दंतःस्थप्राणमुख्यात्प्रचलति च पुनर्वेत्ति सर्वान्पदार्थान् ॥

नायं कर्ता न भोक्ता सवितृवदिति यो ज्ञानविज्ञानपूर्णः

साक्षादित्थ विजानन्व्यवहरति परात्मानुसंधानपूर्वम् ॥ १३ ॥

नैर्वेद्यं ज्ञानगर्भं द्विविधमभिहितं तत्र वैराग्यमाद्यं

प्रायो दुःखावलोकाङ्क्षत्वाति गृहसुहृत्पुत्रवित्तैषणादेः ॥

अन्यज्ञानोपदेशाद्यदुदिताविषये वान्तवद्वेयता स्यात्

प्रवत्याऽपि द्विधा स्यान्वियमितमनसां देहतो गेहतश्च ॥ १४ ॥

यः कश्चित्सौख्यहेतोऽन्विजगति यतते नैव दुःखस्य हेतोः

देहेऽहंता तदुत्था स्वविषयममता चेति दुःखस्पूर्दे द्वे ॥

जानन्नोगाभिघाताद्यनुभवति यतोऽनित्यदेहात्मबुद्धि—

र्भार्यापुत्रार्थनाशे विपदमध परामोति नारातिनाशे ॥ १५ ॥

तिष्ठन्नोहे गृहेशोऽप्यतिथिरिव निजं धाम गंतु चिकीर्षुः

देहस्थं दुःखसौख्यं न भजति सहसा निर्ममत्वाभिमानः ॥

आयात्रायास्यतीदं जलदपटलवद्यात् यास्यत्यवश्यं

देहाद्यं सर्वमेव प्रचिदितविषयो यश्च तिष्ठत्ययन्नः ॥ १६ ॥

शक्त्या निर्मोक्ततः स्वाद्वहिरहिरिव यः प्रवजन्स्वीयगेहात्

छायां मार्गद्वृमोत्थां पथिक इव मनाक् संश्रयेदेहसंस्थाम् ॥

क्षुत्पर्यासं तरुम्यः पतितफलमय प्रार्थयेद्वैद्यमन्नं

स्वात्मारामं प्रवेष्टुं स खलु सुखमयं प्रवजेऽहतोऽपि ॥ १७ ॥

कामो बुद्धावुदेति प्रथममिह मनस्युद्विशत्यर्थजातं

तद्वृत्तीद्वियास्यैस्तदनाधिगमतः क्रोधः आविर्भवेच्च ॥

प्रातावर्थस्य संरक्षणमतिरुदितो लोभ एतत्रयं स्यात्

सर्वेषां पातहेतुस्तदिह मतिमतां त्याज्यमध्यात्मयोगात् ॥ १८ ॥

दानं ब्रह्मार्पणं यत्क्रियत इह नृभिः स्यात्क्षमाऽन्नोधसंज्ञा

अद्वाऽऽस्तिक्य च सत्य सदिति परमतः सेहुसंज्ञ चतुष्कृतम् ॥
तत्स्याद्वधाय जतोरिति चतुर इमान्दानपूर्वेश्वतुर्भिः

तीर्त्वा श्रेयोऽमृत च श्रयत इह नरः स्वर्गति ज्योतिरात्मिम् ॥१९॥
अन्नं देवातिथिभ्योऽपितममृतमिद चान्यथा मोघमनं

यश्चात्मार्थं विधत्ते तदिह निगदितं मृत्युखं पं हि तस्य ॥
लोकेऽसौ केवलाघो भवति तनुमृता केवलादी च यः स्यात्

त्यक्त्वा प्राणाभिहोत्रं विधिवदनुदिनं योऽक्षुते सोऽपि मर्त्यः ॥२०॥
लोको भोजः स एवार्पयति गृहगतायाथिनेऽन्नं कृशाय

यस्तस्मै पूर्णमनं भवति मखविधौ जायतेऽजातशत्रुः ॥
सख्ये नानार्थिने योऽर्पयति न स सखा सेवमानाय नित्य

संसक्तायान्नमस्माद्विमुख इव परावृत्तिमिच्छेकदर्यात् ॥ २१ ॥
स्वाक्षानज्ञानहेतु जगदुदयलयौ सर्वसाधारणौ स्तः

जीवेष्वास्वर्णगर्भं श्रुतय इति जगुर्हृयते स्वप्रबोधे ॥
विश्व ब्रह्मप्यबोधे जगति पुनरिदं हृयते ब्रह्म यद्वत्

शुक्लौ रौप्य च रौप्येऽधिकरणमयवा हृयतेऽन्योन्यमोहात् ॥ २२ ॥
तुच्छत्वानासदासीद्विगनकुसुमवद्वेदकं नो सदासीत्

किंत्वाभ्यामन्यदासीद्वयवद्विगतिसन्नास लोकस्तदानीम् ॥
किंत्वर्वागेव शुक्लौ रजतवदपरो नो विराङ् ज्योमपूर्वः ।

शर्मण्यात्मन्यथैतत्कुहकसलिलवल्कि भवेदावरीवः ॥ २३ ॥
बधो जन्मात्ययात्मा यदि न पुनरभूत्ताहि भोक्षोऽपि नासीत्

यद्वद्विर्दिन वा न भवति तरणौ किंतु दम्दोष एषः ॥
अप्राण शुद्धमेक समभवदथ तन्मायया कर्तृसंज्ञ ।

तस्मादन्यच्च नासीत्परिवृत्तमजया जीवभूतं तदेव ॥ २४ ॥
प्रागासीद्वावरुप तम इति तमसा गृदमस्मादत्कर्य ।

क्षीरांतर्यद्वदंभो जनिरिह जगतो नामखपात्मकस्य ॥
कामाद्भातुः सिसृक्षोरनुगतजगतः कर्मभिः संप्रवृत्तात् ।
रेतोखपैर्मनोभिः प्रथममनुगतैः संततैः कार्यमाणैः ॥ २५ ॥

चत्वारोऽस्याः कपर्दा युवतिरथ भवेन्द्रूतना नित्यमेशा ।

माया वा पेशला स्यादधटितधटनापाटवं याति यस्मात् ॥
स्यादारंभे घृतास्या श्रुतिभववयुनान्येवमाञ्छादयन्ती ।

तस्यामेतौ सुपर्णाविव परपुरुषौ तिष्ठतोऽर्थप्रतीत्या ॥ २६ ॥
एकस्तत्रास्त्यसंगस्तदनु तदपरोऽज्ञानासिंधुं प्रविष्टो

विसृत्यात्मस्वरूप स विविधजगदाकारमाभासमैक्षत् ॥
बुद्ध्याऽन्तर्यावैक्षद्विसृजति तमजा सोऽपि तामेवमेक-
स्तावद्विग्रास्तमेक कथमपि बदुधा कल्पयन्ति स्ववाग्मिः ॥ २७ ॥

नायाति प्रत्यगात्मा प्रजननसमये नैव यात्यंतकाले ।
यत्सोऽखंडोऽस्ति लैंगं मनं इह विशति प्रब्रजत्यूर्ध्वमर्वाक् ॥

तत्काश्यं स्थूलतां वा न भजति वपुपः किंतु संस्कारजाते ।
तेजोमात्रा गृहीत्वा व्रजति पुनरिहायाति तैस्तैस्सहैव ॥ २८ ॥

आसीत्पूर्वं सुवधुर्भूगमवनिसुरो यः पुरोधाः सनाते-

र्बाह्यात्कूटाभिचारात्स खलु मृतिमितस्तन्मनोऽगाढ़तान्ताम् ॥
तद्भाता श्रौतमंत्रैः पुनर्गनयदिति प्राह सूक्तेन वेदः

तस्मादात्माभियुक्तं व्रजति ननु मनः कार्हिचिन्नांतरात्मा ॥ २९ ॥
एको निष्कंप आत्मा प्रचलति मनसा धावमानेन तस्मिन् ।

तिष्ठन्नग्रेऽथ पश्चान्न हि तमनुगतं जानते चक्षुराद्याः ॥
यद्वत्पाथस्तरगः प्रचलति परितो धावमानैस्तदंतः ।

प्राक्पश्चादस्ति तेषां पवनसमुदितैस्तैः प्रशान्तैर्यथावत् ॥ ३० ॥
एकाक्यासीत्स पूर्वं मृगयति विपयानानुपूर्व्याऽन्तरात्मा ।

जाया मे र्यात्प्रजा वा धनमुपकरणं कर्म कुर्वरतदर्थम् ॥

क्षेत्रैः प्राणावशेषैर्महदपि मनुते नान्यदस्माहरीयं-

स्वेकालभेऽप्यकृत्स्नो मृत इव विरमत्येकहान्याऽकृतोर्धः ॥ ३४ ॥
नासीत्पूर्वं न पश्चादतनुदिनकरच्छादको वारिवाहः ।

दृश्यः किं त्वंतराऽसौ स्थगयति स दृशं पश्यतो नार्कबिंबम् ॥
नो चेदेव विनाऽकं जलधरपटलं भासते तर्हि कस्मात् ।

तद्वद्विश्वं विधत्ते दृशमथ न पर भासकं चालकं स्वम् ॥ ३२ ॥
मुंजानः स्वप्राज्ञ ससकलविभवो जागर प्राप्य भूयः

राज्यभ्रष्टोऽहमित्थ न भजति विषमं तन्मृषा मन्यमानः।
स्वमे कुर्वन्नगम्यागमनसुखमध तेन न प्रत्यवायी

तद्वज्ञाग्रदशायां व्यवहृतिमखिलां स्वप्रवद्विस्मरेच्चेत् ॥ ३३ ॥
स्वप्रावस्थाऽनुभूत शुभमथ विषम तन्मृषा जागरे स्यात्

जाग्रत्यां स्थूलदेहव्यवहृतिविषय तन्मृषा स्वापकाले ।
इत्यं मिथ्यात्वसिद्धावनिशमुभयथा सञ्चयते तत्र मूढः

सत्ये तद्वासकेऽस्मिन्निह हि कुत इद तन्न विद्धो वय हि ॥ ३४ ॥
जाविन्तं जाग्रतीह स्वजनमथ मृतं स्वप्रकाले निरीद्य

निर्वेदं यात्यकस्मान्मृतममृतमसु वीक्ष्य हर्पं प्रयाति ।
सृत्वाऽप्येतस्य जंतोर्निधनमसुयुतिं भाषते तेन साकं

सत्येवं भाति भूयोऽल्पकसमयवशात्सत्यता वा मृषात्वम् ॥ ३५ ॥
स्वामन्त्रीसिगसौख्यादपि भूशमसतो या च रेतस्युतिः स्यात्

सा दृश्या तद्वदेतत्स्फुरति जगदसत्कारण-सत्यकल्पम् ।
स्वमे सत्यः पुमान्स्याद्युवातिरिह मृषैवानयाः संयुतिश्च

प्रातः शुग्नेण वस्त्रोपहतिरिति यतः कल्पनामूलमेतत् ॥ ३६ ॥
पश्यत्याराममस्य प्रतिदिवसमर्मी जतंत्रः स्वापकाले

पश्यत्येनं न कश्चित्करणगणमृते मायया क्रोडमानम् ।
जाग्रत्यर्थवजानामथ च तनुभृतां भासकं चालकं वा

नो जानीते सुषुप्तौ परमसुखमयं कश्चिदाश्र्यमेतत् ॥३७॥

स्वप्ने मंत्रोपदेशः श्रवणपरिचितः सत्यं एष प्रबोधे

स्वप्नादेव प्रसादादभिलिप्तिफलं सत्यतां प्रातरेति ।

सत्यप्राप्तिरूपसत्यादपि भवति तथा किंच तत्स्वप्रकाशं

येनेदं भाति सर्वं चरमचरमथोच्चावचं दृश्यजातम् ॥३८॥

मध्यप्राणं सुषुप्तौ स्वजनिमनुविशन्त्यग्निसूर्योदयोऽमी

वागाद्याः प्राणवायुं तदिह निगदिता ग्लानिरेषां न वायोः ।

तेभ्यो दृश्यावभासो भ्रम इति विदितः शुक्लिकारैप्यकल्पः

प्राणायामवतं तच्छ्रुतिशिरसि मतं स्वात्मलघूलौ न चान्यत् ॥३९॥

नोऽकस्मादार्द्दमेधः स्पृशति च दहनः किंतु शुष्कं निदाधा-

दार्द चेतोऽनुबंधैः कृतसुकृतमपि स्वोक्तकर्मप्रजाथैः ।

तद्वज्ञानाग्निरेतत्स्पृशति न सहसा किंतु वैराग्यशुष्कं

तस्माच्छुद्धो विरागः प्रथममभिहितस्तेन विज्ञानसिद्धिः ॥४०॥

यत्किञ्चिन्नामरूपात्मकामिदमसदेवोदित भाति भूमौ

येनानेकप्रकारैर्व्यवहरति जगद्यैन तेनेश्वरेण ।

तद्वत्प्रच्छादनीयं निभृतरशनया यद्वेदेप द्विजिह्न-

स्तेन त्यक्तेन भोज्यं सुखमनतिशयं मा गृधोऽन्यद्वनाद्यम् ॥४१॥

जीवन्मुक्तिर्मुक्षोः प्रथममथ ततो मुक्तिरात्यांतिकी च

तेऽभ्यासज्ञानयोगाद्गुरुचरणकृपाऽपांगसंगेन लघात् ।

अभ्यासोऽपि द्विधा स्यादधिकरणवशादैहिको मानसश्च

शारीरस्वासनाद्यो हुपरतिरपरो ज्ञानयोगः पुरोक्तः ॥४२॥

सर्वानुन्मूल्य कामान् ह्वदि कृतनिलयान्क्षिप्तशंकूनिवोच्चैः

दीर्घदेहाभिमानस्यजति चपलतामात्मदत्तावधानः ।

यात्यूर्ध्वस्थानमुच्चैः कृतसुकृतभरो नाडिकाभिर्विचित्र

नीलश्वेतारुणाभिः स्वदमृतभर गृह्णमाणात्मसौख्यः ॥४३॥
ग्रापश्यद्विश्वमात्मेत्ययमिह पुरुषः शोकमोहाद्यतीतः

शुक्र ब्रह्माध्यगच्छत्स खलु संकलविंत्सर्वसिद्ध्यासपदं हि ।
विसृत्य स्थूलसूक्ष्मप्रभृतिवेपुरसौ सर्वसंकल्पशून्यो

जीवन्मुक्तस्तुरीय पदमधिगतवान्पुण्यपापैविंहीनः ॥४४॥
यः सत्त्वाकारवृत्तौ प्रतिफलति युवा देहमात्रावृतोऽपि
तद्वर्मेवाल्यवाद्वर्यादिभिरनुपहतः प्राण आविर्बभूत् ॥

श्रेयान्साध्यस्तमेतं सुनिपुणमतयः सत्यसकल्पमाजो

द्व्यम्यासद्वयन्तः परिणतमनसा साकमूर्च्छ नयन्ति ॥४५॥
प्रायोऽकामोऽस्तकामो निरतिशयस्तुखायात्मकामस्तदाऽसौ

तत्प्राप्तात्रासकामः स्थितचरमदशस्तस्य देहावसाने ।

प्राणा नैवोत्कमन्ति क्रमविरतिमिताः स्वस्वेतौ तदानीं

क्रायं जीवो विलीनो लवणमिव जलेऽखंड आत्मैव पश्चात् ॥४६॥
पिंडीभूत यदर्जलनिधिसलिल याति तत्सैधवाल्य

भूयः प्रक्षिप्तमस्मिन्विलयमुपगतं नामरूपे जहाति !

प्राङ्गस्तद्वत्परात्मन्यथ भजति लय तस्य चेतो हिमांशौ

वागग्नौ चक्षुरके पयसि पुनरसुप्रेतसी दिक्षुं कर्णां ॥४७॥

क्षीरातर्यद्वदात्यं मधुरिमविदित तत्पृथम्भूतमस्मात्

भूतेषु ब्रह्म तद्वद्वयवह्वतिविदित श्रांतविश्रांतिबीजम् ।

य लव्वा लाभमन्य तृणमिव मनुते यत्र नोदेति भीतिः

सान्द्रानद यदतः स्फुरति तदमृतं विन्दयतो द्वन्द्यर्दात्म् ॥४८॥

ओतः प्रोतश्च तंतुष्टिह विततपटश्चित्रवर्णेषु चित्रः

तस्मिन्जिज्ञास्यमाने ननु भवति पटः सूत्रमात्रावक्षेषः ।

तद्वद्विश्व विचित्र नगनगरनग्रामपश्वादिद्वपं

प्रोत वैराजरूपे सं वियति तदपि ब्रह्मणि प्रोतमोत्तम् ॥४९॥

रूपं रूपं प्रतीदं प्रतिफलनवशात्प्राप्तिरूपं प्रपेदे

ह्यको द्रष्टा द्वितीयो भवति च सलिले सर्वतोऽनंतरूपः ।

इद्दो मायाभिरास्ते श्रुतिरिति वदति व्यापकं ब्रह्म तस्मात्

जीवत्वं यात्यकस्मादतिविमलतरे विनितं बुद्धपादौ ॥ ५० ॥

तज्ज्ञाः पश्यन्ति बुद्ध्या परमबलवतो माययाऽकं पतंगं

बुद्धावंतःसमुद्रे प्रतिफलितमरीच्यास्पदं वैधसस्तम् ।

यादृग्यावानुपाधिः प्रतिफलति तथा ब्रह्म तस्मिन्यथाऽस्यं

प्राप्तादर्शानुरूपं प्रतिफलति यथाऽवस्थितं सत्सदैव ॥ ५१ ॥

एको भानुस्तटस्थः प्रतिफलनवशाद्यस्त्वनेकोदकान्त-

र्नानात्वं यात्युपाधिस्थितिगृतिसमतां चापि तद्वत्परात्मा ।

भूतेषूच्चावचेषु प्रतिफलित इवाभाति तावत्स्वभावा-

वन्धिनो यः पर तु स्फुटमनुपहतो भाति तावत्स्वभावैः ॥ ५२ ॥

यद्वत्पीर्यूपरक्षमौ दिनकरकिरणैविवितैरेति सांद्रं

नाशं नैशं तमिलं गृहगतमथवा मूर्च्छितैः कांस्यपात्रे ॥

तद्वद्वृद्धौ परात्मद्विभिरनुपदं विविताभिः समंता-

द्वासन्ते हींद्रियास्यप्रभृतिभिरनिशं रूपमुख्याः पदार्थाः ॥ ५३ ॥

पूर्णात्मानात्मभेदात्रिविधमिह परं बुद्ध्यवन्धिनमन्यत्

तत्रैवाभासमात्रं गगनमिव जले त्रिप्रकारं विभाति ।

अंभोऽवच्छिन्नमस्मिन्प्रतिफलितमतः पाथसोऽर्तर्बहिश्च

पूर्णावन्धिनयोगे वजति लयमविद्या स्वकार्यैः सहैव ॥ ५४ ॥

दृश्यन्ते दारुनार्यो युगपदगणिताः स्तमसूत्रप्रयुक्ताः

संगीतं दर्शयन्त्यो व्यवहृतिमपरां लोकासिद्धां च सर्वाम् ॥

सर्वत्रानुप्रविष्टादभिनवविभवाद्यावदर्थानुबंधात्

तद्वत्सूत्रात्मसंज्ञाद्यवहरति जगद्भूर्मुवस्वर्महान्तम् ॥ ५५ ॥

तत्सत्यं यत्त्रिकालेष्वनुपहतमदः प्राणदिग्ब्योममुख्यं

यस्मिन्विश्रान्तमास्ते तदिह निगदितं ब्रह्म सत्यस्य सत्यम् ।
 नास्त्यन्यत्किंच यद्वत्परमधिकमतो नाम सत्यस्य सत्यं
 सच्च त्यज्ञोति मूर्ताद्बुपहितमवरं सत्यमस्यापि सत्यम् ॥ ५६ ॥

यत्किंचिद्भात्यसत्यं व्यवद्वितिविषये रौप्यसर्पाद्बुमुख्यं-
 तद्वै सत्याश्रयेणत्ययमिह नियमः सावधिर्लोकसिद्धः ।
 तद्वत्सत्यस्य सत्ये जगद्विलभिर्द ब्रहणि प्राविरासीत्
 मिथ्याभूतं प्रतीतं भवति खलु यतस्तच्च सत्यं वदन्ति ॥ ५७ ॥

यत्राकाशावकाशः कल्यति च कलामात्रात् यत्र काले
 यत्रैवाशावसानं बृहदिह हि विराद् पूर्वमर्वागिवारते ।
 सूत्रं यत्राविरासीन्महदपि महतस्तद्विं पूर्णाच्च पूर्णं
 सपूर्णादर्णवादेरपि भवति यथा पूर्णमेकार्णवांभः ॥ ५८ ॥

अंतः सर्वांपद्धीना पृथगमितरसैर्गंधवीयंविपाकै—
 रेक पाथोदपाथः परिणमति यथा तद्वदेवान्तरात्मा ॥
 नानाभूतस्वभावैर्वहति वसुमती येन विश्वं पयोदो
 वर्षस्युच्चैर्हुताशः पचति दहति वा येन सर्वान्तरोऽसौ ॥ ५९ ॥

भूतेष्वात्मानमात्मन्यनुगातमखिलं भूतजातं प्रपद्येत्
 प्रायः पाथस्तरगान्वयवदथ चिरं सर्वमात्मैव पद्येत् ॥
 एक ब्रह्मादितीयं श्रुतिशिरसि मतं नेह नानाऽस्ति किंचित्
 मृत्योरामोति मृत्यु स इह जगदिदं यस्तु नानेव पद्येत् ॥ ६० ॥

प्राकपश्चादस्ति कुभाद्गनभिदमिति प्रत्यये सत्यपीद
 कुंमोत्पत्तादुदेति प्रलयसुपगते नद्यतीत्यन्यदेशम् ॥
 नीते कुम्भेन साक ब्रजति भजति वा तत्प्रमाणानुकारै
 इत्थं मिथ्याप्रतीतिः स्फुरति तनुभूतां विश्वतरतद्वदात्मा ॥ ६१ ॥

यावत्पिंडो गुडस्य स्फुरति मधुरिमैवास्ति सर्वोऽपि तावान्
 यावान्कपूरपिंडः परिणमति सदामोद एवात्र तावान् ॥

विश्वं यावद्विभाति द्वुमनगंनगररामचैत्याभिरामं

तावचैतन्यमेक प्रविक्ससति यतोऽन्ते तदात्मावशेषम् ॥ ६२.३॥
वाद्यान्नादानुभूतिर्यदपि तदपि सां नूनमाघातगम्या

वाद्याघातध्वनीनां न पृथग्नुभवः किंतु तत्साहचर्चर्यात् ॥ ६३.१॥
मायोपादानमेतत्सहचरितमिव ब्रह्मणाऽभाति तद्वत्

तस्मिन्प्रत्यक्प्रतीते न किमपि विषयीभावमामोति यस्मात् ॥ ६३.२॥
दृष्टः साक्षादिदानीमिह खलु जगतामीश्वरः संविदात्मा

विज्ञानस्थाणुरेको गगनवदभितः सर्वभूतान्तरात्मा ।
दृष्टं ब्रह्मातिरिक्तं सकलमिदमसर्वपमाभासमात्रं

शुद्धं ब्रह्माहमस्मीत्यविरतमधुनाऽत्रैव तिष्ठेदनीहः ॥ ६४॥

इद्रेद्राण्योः प्रकामं सुरतसुखज्ञोः स्यादतान्तः सुषुप्ति-
स्तस्यामानंदसांद्रं पदमतिगहनं यत्स आनंदकोशः ।

तस्मिन्नो वेद किञ्चिन्निरतिशयसुखाभ्यन्तरे लीयमानो

दुःखी स्याद्वोधितः सन्निति कुशलमतिर्बोधयैनैव सुसम् ॥ ६५॥
सर्वे नंदन्ति जीवा अधिगतयशसा गृह्णता चक्षुरादीन्

अंतः सर्वोपकर्त्रा बहिरपि च सुषुप्तौ यथा तुल्यसंस्थाः ।
एतेषां किल्बिषस्पृज्जठरभूतिकृते यो वहिर्वृत्तिरास्ते

त्वचक्षुः श्रोत्रनासारसनवशमितो याति शोकं च मोहम् ॥ ६६॥
जाग्रत्यामंतरात्मा विषयसुखद्वात्तेऽनेकयत्नान्विधास्यन्

श्राम्यत्सर्वेद्विद्यौघोऽधिगतमपि सुखं विस्मरन्याति निदाम् ।
विश्रामाय स्वरूपे त्वतितरसुलभं तेन चार्ताद्विद्यं हि

सुखं सर्वोच्चमं स्यात्परिणतिविरसादिद्विद्योत्थात्सुखाच्च ॥ ६७॥
पक्षावभ्यस्य पक्षी जनयति मरुतं तेन यात्युच्चदेश

लब्ध्वा वायुं महान्तं श्रममपनयति स्वीयपक्षौ प्रसार्य ।
दुःसंकल्पैर्विकल्पैर्विपयमनु कदर्थीकृतं चित्तमेतत्

खिन विश्रामहेतोः स्वपिति चिरमहो हस्तपादान्प्रसार्य ॥ ६८ ॥
 आश्लिष्यात्मानमात्मा न किमपि सहसैवान्तरं वेद ब्राह्म
 यद्वत्कामी विदेशात्सदनमुंपगतो गाढमाश्लिष्य कान्ताम्
 यात्यस्तं तत्र लोकव्यवहृतिरखिला पुण्यपापानुबंधः ॥ ६९ ॥

शोको मोहो भयं वा समविषममिदं न स्मरत्येव किञ्चित् ॥ ७० ॥
 अल्पानल्पप्रपञ्चप्रलय उपरतिश्वेदिण्याणां सुखास्ति—
 जीवन्मुक्तौ सुपुत्रौ त्रितयमपि सम किंतु तत्रास्ति भेदः ।
 प्राकसंस्कारात्प्रसुतः पुनरपि च परावृत्तिमेति प्रबुद्धो
 नद्यत्संस्कारजातो न स किल मुनरावर्तते यथ मुक्तः ॥ ७० ॥
 आनंदान्यश्च सर्वाननुभवति नृपः सर्वसपत्समृद्धः
 तस्यानंदः स एकः स खलु शतशुणः संप्रादिष्टः पितृष्ठाम् ।
 आदेवब्रह्मलोके शतशतशुणितास्ते यदंतर्गताः स्युः
 ब्रह्मानंदः स एकोऽस्त्यथ विपयसुखान्यस्य मात्रा भवन्ति ॥ ७१ ॥
 यत्रानंदाश्च मोदाः प्रमुद इति मुदश्चासते सर्व एते
 यत्रासाः सर्वकामाः सुरखिलविरमात्केवलीभाव आस्ते ।
 मां तत्रानदसांद्रे कृधि चिरममृत सोमपीयूषपूर्णा
 धारामिद्राय देहीत्यपि निगमगिरो भूयुगान्तर्गताय ॥ ७२ ॥
 आत्माऽकंपः सुखात्मा स्फुरति तदपरा त्वन्यथैव स्फुरन्ती
 स्थैर्यं वा चंचलत्वं मनसि परिणतिं याति तत्रत्यमस्मिन् ।
 चांचल्यं दुःखहेतुर्मनस इदमहो यावदिष्टार्थलब्धिः
 तस्यां यावत्स्थिरत्वं मनसि विषयजं स्यात्सुखं तावदेव ॥ ७३ ॥
 यद्वत्सौख्यं रतान्ते निमिपमिह मनस्येकत्ताने रसे स्थात्
 स्थैर्यं यावत्सुषुप्तौ सुखमनतिशयं तावदेवाथ मुक्तौ ।
 नित्यानंदः प्रशान्ते ह्वदि तदिह सुखस्थैर्ययोः साहचर्यं
 नित्यानंदस्य मात्रा विषयसुखमिदं युज्यते तेन वक्तुम् ॥ ७४ ॥

श्रान्तं स्वान्तं सबाह्यवह्निभिरिदं ताः समाकृष्य सर्वा-
 स्तत्त्संस्कारयुकं ह्यपरमति परावृत्तामिच्छन्निदानम् ।
 स्वमान्संस्कारजातप्रजनितविषयान्स्वापदेहेऽनुभूतान्
 प्रोद्ध्यन्तः प्रत्यगात्मप्रवणमिदमगाद्वारि विश्राममस्मिन् ॥७५॥
 स्वमे भोगः सुखादर्भवति ननु कुतः साधने मूर्च्छमाने.
 स्वामं देहान्तरं तद्वयवह्निकुशलं नव्यमुत्पद्यते चेत् ।
 तत्सामग्रथा अभावाकुत इदमुदितं तद्विं सांकलिपकं चेत्
 तत्किं स्वमे रतान्ते वपुषि निपतिते दृश्यते शुक्रमोक्षः ॥ ७६ ॥
 भीत्या रोदित्यनेन प्रवदति हसति क्षाघते नूनमस्मात्
 - स्वमेऽप्यगेऽनुबंधं त्यजति न सहसा मूर्च्छते�प्यतरात्मा ।
 पूर्वं ये येऽनुभूतास्तनुयुचति हयव्याघ्रदेशादयोऽर्था-
 स्तत्संस्कारस्वरूपान्सृजति पुनरमूर्च्छत्य संस्कारदेहम् ॥ ७७ ॥
 संधौ जाग्रत्सुषुप्त्योरनुभवविदिता स्वाप्न्यवस्था द्वितीया
 तत्रात्मज्योतिरास्ते पुरुष इह समाकृष्य संवेदियाणि ।
 संवेश्य स्थूलदेहं समुचितशयने स्वीयभासाऽन्तरात्मा
 पश्यन्संस्काररूपानभिमतविषयान्याति कुत्रापि तद्रत् ॥ ७८ ॥
 रक्षन्प्राणैः कुलायं निजशयनगतं श्वासमात्रावशेषै-
 मी भूत्तप्रेतकल्पाकृतिकमिति पुनः सारमेयादिभक्ष्यम् ।
 स्वमे स्वीयप्रभावात्सृजति हयरथानिन्नगाः पल्वलानि
 श्रीडास्थानान्यनेकान्यपि सुहृदबलापुत्राभित्रानुकारान् ॥ ७९ ॥
 मातंगव्याघ्रदस्युद्धिपदुरगकपीन्कुत्रचित्प्रेयसीभिः
 श्रीडन्नास्ते हसन्वा विहरति कुहचिन्मृष्टमश्वाति चान्म् ।
 म्लेच्छत्वं प्रात्सानस्यहमिति कुहचिच्छंकितः स्वीयलोका-
 दास्ते व्याघ्रादिभीत्या प्रचलति कुहचिद्रोदिति ग्रंस्यमानः ॥ ८० ॥
 योऽयो दग्मोचरोऽर्थो भवति स स तदा तद्रतात्मस्वरूपा

उविज्ञानोत्पद्यमानः स्फुरति ननु यथा शुक्किकाऽज्ञानहेतुः ।
 रौप्याभासो मृषैव स्फुरति च किरणज्ञानतोऽभो भुजगो
 रञ्जनानानिमेषं सुखभयकृदतो दृष्टिसृष्टं किलेदम् ॥ ८१ ॥
 मायाऽध्यासाश्रयेण प्रविततमखिलं यन्मया तेन मत्था-
 न्येतान्येतेषु नाहं यदपि हि रजत भाति शुक्लौ न रौप्ये ॥
 शुक्लयंशस्तेन भूतान्यपि मयि ने वसन्तीति विष्वाच्चिनेता
 प्राहास्माददृश्यजात सकलमपि मृषैवेद्जालोपमेयम् ॥ ८२ ॥
 हेतुः कर्मैव लोके सुखतदितरयोरेवमज्ञोऽविदित्वा
 मित्रं वा शत्रुरित्यं व्यवहरति मृषा याज्ञवल्क्यार्तभागौ ।
 यत्कर्मैवोचतुः प्राग्जनकनृपगृहे चक्रतुस्तप्रशंसां
 वंशोत्तंसो यदूनाभिति वदति न कोऽप्यत्र तिष्ठत्यकर्मा ॥ ८३ ॥
 वृक्षच्छेदे कुठारः प्रभवति यदपि प्राणिनोदत्तथाऽपि
 प्रायोऽनं तृतीहेतुस्तदपि निगदितं कारणं भोक्तृयत्नः ।
 प्राचीनं कर्म तद्विषमसमफलग्रासिहे उस्तथाऽपि
 स्वातंत्र्यं नश्वरेऽस्मिन्न हि खलु घटते प्रेरकोऽस्यान्तरात्मा ॥ ८४ ॥
 सृत्या लोकेषु वर्णश्रमविहितमदो नित्यकाम्यादि कर्म ।
 सर्वं ब्रह्मार्पण स्यादिति निगमगिरः संगिरन्तेऽतिरम्यम् ॥
 यन्नासानेत्रजिह्वाकरचरणशिरः श्रोत्रसन्तर्पणेन ।
 तुष्येदगीव साक्षात्तरुवि सकलो मूलसंतर्पणेन ॥ ८५ ॥
 यः प्रैत्यात्मानभिज्ञः श्रुतिविदपि तथाकर्मकृत्कर्मणोऽस्य ।
 नाशः स्यादल्पभोगात्पुनरवतरणे दुःखेभोगो महीयान् ॥
 आत्माभिज्ञस्य लिङ्गोरपि भवति महाब्जाश्वतः सिद्धिभोगो ।
 ह्यात्मा तस्मादुपास्यः खलु तदधिगमे सर्वसौख्यान्यलिङ्गोः ॥ ८६ ॥
 सूर्यादैर्यभान न हि भवति पुनः केवलैर्नात्र चित्रं ।
 सूर्यात्सूर्यप्रतीतिर्न भवति सहसा नापि चन्द्रस्य चन्द्रात् ।

अग्नेरयेश्च किन्तु स्फुरति रविगुरुं चक्षुषपश्चित्प्रयुक्तात्

आत्मज्ञोंतिस्ततोऽयं पुरुप इह महो देवतानां च चित्रम् ॥८७॥

प्राणेनाम्भांसि भूयः पिबति पुनरसावन्नमश्वाति तत्र

तत्पाकं जाठरोऽग्निस्तदुपहितबलो द्राक्ष शैवा करोति ।

व्यानः सर्वांगनाडीष्वथ नयति रसं प्राणसंतर्पणार्थं

निस्सारं पूतिगंधं त्यजति बहिरयं देहतोऽपानसंज्ञः ॥ ८८ ॥

व्यापारं देहसंस्थः प्रतिवपुरखिलं पचवृत्त्यात्मकोऽसौ

प्राणः सर्वेद्रियाणामधिपतिरनिशं सत्तया निर्विवादम् ।

यस्येत्थं चिद्वृनस्य स्फुटमिह कुरुते सोऽस्मि सर्वस्य साक्षीं

प्राणस्य प्राण एपोऽप्यखिलतनुभृतां चक्षुपश्चक्षुरेपः ॥ ८९ ॥

यं भान्तं चिद्वृनैकं क्षितिजलपवनादित्यचद्रादयो ये

भासा तस्यैव चानु प्रविरलगतयो भान्ति तस्मिन्वसन्ति ।

विद्युत्पुंजोऽग्निसधोऽप्युद्गणाविततिर्मासियोऽलिं परेशं

ज्योतिश्शान्तं ह्यनन्तं कविमजममरं शाश्वतं जन्मशून्यम् ॥९०॥

तद्बलैवाहमस्मीत्यनुभव उदितो यस्य कस्यापि चेद्वै

पुंसः श्रीसद्गुरुणामतुलितकरुणापूर्णपीयूषदृष्टया ॥

जीवन्मुक्तः स एव ध्रमविधुरमना निर्गतेऽनात्मुपाधी

नित्यानन्दैकधाम प्रविशति परम नष्टसंदेहवृत्तिः ॥ ९१ ॥

नो देहो नेद्रियाणि क्षरमतिच्चपल नो मनो नैव बुद्धिः

प्राणो नैवाहमस्मीत्यखिलजडमिदं वस्तुजातं कथं स्याम ।

नाहंकारो न दारा गृहसुतसुजनक्षेत्रवित्तादि दूरं

साक्षी चित्प्रत्यगात्मा निखिलजगदधिष्ठानभूतः शिवोऽहम् ॥९२॥

दृढयं यद्वूपमेतद्ववति च विशदं नीलपीताघनेकं

सर्वस्यैतस्य दृग्वै स्फुरदनुभृतो लोचनं चैकरूपम् ॥

तदृश्यं भानत द्वापरिणतविषयाकारधीदृतयोऽपि

दृश्या दृश्योऽप्य प्रभुरिह स तथा दृश्यते नेत्र भाद्रा ॥ १३ ॥

रजनकानादुंगमनदृपरि तदता भानि भद्रावक्षोरे

स्वागामानाच्याऽस्त्रा भृशम्भुरमभुदामनो भागभावः ॥

भासोह्याऽदिव्यमन्ते स च अलु विदिता रज्जुक्षोत्थाऽहं

कूटस्थो नेत्र भावां निगगुरुच्यना सादिव्युतः विशेऽहम् ॥ १४ ॥
कि योनिने वद्याहनि रुपिरिह मे चेद्दीर्घादि रात्रा

भ्यादेव भानुदीर्घादिकारिक्षने कि तर ज्योतिगस्ति ॥

चक्षुस्तन्मील्ले किं भवनि च भुलग व्यार्थियः किं प्रकाशो

तर्वेत्याह तनस्य तदामि परमकारोनिमम्य प्रभोऽहम् ॥ १५ ॥

फचिल्लाल म्थितं काँ पुनरिह नजते नै । देहादिभूधं

यावत्प्राप्यन्वगोग कथमपि स गुण नेष्टनेऽसाकुर्वा ॥

निदेदो नियशुद्धो विगलिनमगताऽहनुतिर्नियतमो

ब्रह्मानेदस्वरूपः भ्यग्निर्वचलं निग्नाणार्थोऽः ॥ १६ ॥

जीवात्मवस्त्रभेद दृश्यति भद्रना यद्वक्षादेवत्य

विज्ञान तत्र दुर्जो ममुदितगुल यस्य पुनः पवित्रम् ॥

माया तेनव तस्य भयभुगमिता भृत्येः कारण या

नष्टा सा कार्यकर्त्ता पुनरपि भविता नेत्र विज्ञानमात्रा ॥ १७ ॥

विश्व नेति प्रमाणादिग्लितजगदाकारभानस्यजेद्दु

पीन्वा यद्वक्ष्याभरयति च मुतरां तत्कृत सांख्यादप्य ॥

सम्यक्षसच्चिद्वैनकापृतमुखक्षयद्वास्यादपुण्ठो हृदाऽस्त्रा

ज्ञात्वा निस्सारभेवं जगद्विलभिद् स्वप्रभः शानचित्तः ॥ १८ ॥

क्षीयन्ते चास्य कर्माण्यपि व्यलु दृश्यप्रथिरुद्रिद्यते वै

छिद्यन्ते संशया ये जनिषुतिकलद्वा दृष्टमात्रे परेषो ॥

तस्मिद्विनमात्रस्ये गुणमल्लरहितं तस्यमस्यादिलक्ष्ये

शतश्लोकी ।

कूटस्थे प्रत्यगात्मन्याखिलविधिमनोऽगोचरे ब्रह्मणीशे ॥ ११ ॥
 आशौ मध्ये तथाऽन्ते जनिमृतिफलदं कर्ममूलं विशालं
 ज्ञात्वा संसारवृक्षं भ्रममदमुदिताशोकताऽनेकपत्रम् ।
 कामक्रोधादिशाखं सुतपशुवनिताकन्यकापक्षिसंघं
 छित्त्वाऽसंग्रासिनैनं पदुमृतिरभितश्चितयेद्वासुदेवम् ॥ १०० ॥
 ज्ञातं मध्येव सर्वं पुनरपि मयि तत्संस्थितं चैव विश्वं
 सर्वं मध्येव याति प्रविलयमिति तद्वक्ष्य चैवाहमसि ॥
 यस्य सूत्या च यज्ञाद्यखिलशुभविधौ सुप्रयातीह कार्यं
 न्यूनं संपूर्णतां वै तमहमनिमुदैवान्युतं संनतोऽसि ॥ १०१ ॥

इति शतश्लोकी समाप्ता ॥

॥ स्वात्मप्रकाशिका ॥

—०—

जगन्कारणम्भानमेव चिह्नितम् ॥
 एक पञ्च ननः भासी जानाये । जगन्नयम् ॥ १ ॥
 विवेकद्युम्बुद्ध्याहं जानाम्यामानमद्यन् ॥
 नयापि वेधमोक्षादिव्यवहारः प्रनीयते ॥ २ ॥
 विवर्तोऽपि प्रपचो मे स्वयव्याप्तानि नर्दा ॥
 इति नशयपागेन वर्तोऽहं छिंगि मशाम् ॥ ३ ॥
 पञ्च निष्ठ्यवचः दुन्ना गुरुगतोत्तर मुद्रम् ॥
 नामान नच वुद्धिव न जगन च साक्षिता ॥ ४ ॥
 गधमोक्षादय । सर्वे छुनाः नयेऽद्यं ल्यथि ॥
 भार्तात्युक्ते जगत्सर्वं सद्गुप व्रतं तद्वेन ॥ ५ ॥
 नर्पादौ रजुमत्तेव व्रतानत्तेव केन्द्रदण् ॥
 प्रपचाधारख्येण वर्तते सज्जगन हि ॥ ६ ॥
 यथेकुमभिसव्याप्य शर्न्ना वर्तते तथा ॥
 आश्वर्यव्रक्षल्पेण च व्यामोऽसि जगन्नयम् ॥ ७ ॥
 मनभूमीं जल सर्वं मनभूमात्रमेव तत् ॥
 जगन्नयमिदं सर्वं चिन्मात्रं सुविचारतः ॥ ८ ॥
 व्रहादिस्तवपर्यन्ताः प्राणिनस्त्वयि कल्पिताः ॥
 दुद्गादितरगाता विकागः सागरं यथा ॥ ९ ॥
 तर्गंगत्वं ध्रुवं सिंधुनं वांछनि यथा तथा ॥
 विषयानदवाञ्छा ते महदानदरस्तः ॥ १० ॥
 पिष्ट व्याप्य गुडं यद्रन्मातुर्यं न हि वाञ्छति ॥
 पूर्णानदो जगद्याप्य तदानदं न वाञ्छति ॥ ११ ॥
 दारिद्र्यादा यथा नास्ति संपन्नस्य तथा तथा ॥

ब्रह्मानदनिमयस्य विषयोऽशा न संभवेत् ॥ १२ ॥
 विषं दृष्टाऽमृत दृष्टा विपं त्यजति बुद्धिमान् ॥
 आत्मानमपि दृष्टा त्वं त्यजानात्मानमादरात् ॥ १३ ॥
 धटावभासको भानुर्घटनाशे न नश्यति ॥
 देहावभासकः साक्षी देहनाशे न नश्यति ॥ १४ ॥
 निराकारं जगत्सर्वं निर्मलं सच्चिदात्मकम् ॥
 द्वैताभावात्कर्थं कस्माद्य पूर्णस्य मे वद ॥ १५ ॥
 ब्रह्मादिकं जगत्सर्वं त्वय्यानंदे प्रकालिपतम् ॥
 त्वय्येव लीनं जगत्त्वं कर्थं लीयसे वद ॥ १६ ॥
 न हि प्रपञ्चो न हि भूतजात
 न चेद्रियं प्राणगणो न देहः ॥
 न बुद्धिचित्तं न मनो न कर्ता
 ब्रह्मैव सत्यं परमात्मरूपम् ॥ १७ ॥
 सर्वं सुखं विद्धि सुदुःखनाशा-
 सर्वं च सद्गूपमसत्यनाशात् ॥
 चिद्गूपमेव प्रतिभानयुक्तं
 तस्मादखंडं परमात्मरूपम् ॥ १८ ॥
 चिदेव देहस्तु चिदेव लोका—
 श्चिदेव भूतानि चिदिद्रियाणि ॥
 कर्ता चिदतःकरणं चिदेव
 चिदेव सत्यं परमार्थरूपम् ॥ १९ ॥
 न मे बंधो न मे मुक्तिर्न मे शास्त्रं न मे गुरुः ॥
 मायामात्रविलासो हि मायातीतोऽहमद्यः ॥ २० ॥
 राज्यं करोतु विज्ञानी भिक्षामट्टु निर्भयः ॥
 दोषैर्न लिप्यते शुद्धः पद्मपत्रमिवांभसा ॥ २१ ॥

गुणानि पारंकर्मणि स्वमगानि न जापनि ॥
 नृं जाप्नुगुणापकर्मणि न हि मे प्रभोः ॥ २२ ॥
 कायः करंतु कर्मणि शृणा वागुन्यनामिः ॥
 गृह्य द्व्यायतु वा द्विः पूर्णस्य मम का क्षनिः ॥ २३ ॥
 प्राणाधरन् तद्वैः कार्मयी हन्यना ननः ॥
 आनन्दमूलपूर्णस्य मम दृश्य रूप भवेत् ॥ २४ ॥
 आनन्दाद्विभग्नोऽस्मी देहा तत्र न इच्यते ॥
 उद्यग जलनध्यस्य यथा नन लय गतम् ॥ २५ ॥
 इदियाणि ननः प्राणा अहकारः परमारम् ॥
 जाडयन्तिमुख्य य ममा भग्नि चिदण्ठे ॥ २६ ॥
 आनन्दमज्ञना वेगि लज्जान प्रद्वायितम् ॥
 किंतु नमदि मे नष्ट कर्तव्य नाणि न कचिः ॥ २७ ॥

चिदभृतमुलगादौ चित्तंति शिरीन
 द्वयनभिगन एव गुत्तिननन्तरंगः ।
 भिन्निनसुलभगुद्गो निर्विवेष्टः मुपूर्णः
 कर्थगिह गम दृश्य नर्तदेकोऽहमस्मि ॥ २८ ॥
 आनन्दमूलोऽहमवड्डोधः

पग्नपगेऽह घनचित्प्रकाशः ।
 मेवा यथा व्योम न च सुशन्ति
 संसारदृःखानि न मा सृशन्ति ॥ २९ ॥

अस्थिमासुगीणांवर्चर्मलोमसमन्वितः ।
 अन्नाद सूख्लदहः स्यादतोऽहं शुद्धनिदनः ॥ ३० ॥
 सूख्लदहाश्रिता एते सूख्लाद्विवाय मे न हि ।
 लिङ्गं जडात्मकं नाह चित्स्वरूपोऽहमद्वयः ॥ ३१ ॥
 शुभियपासांव्यव्याधिर्यकामनोथादयोऽलिलः ।

लिंगदेहाश्रिता ह्येते नैवालिंगस्य मे विभोः ॥३२॥
 अनाधज्ञानमेवात्र कारणं देहसुच्यते ।
 नाहं कारणदेहोऽपि स्वप्रकाशो निरंजनः ॥३३॥
 ॥ जडत्वप्रियमोदत्वधर्माः कारणदेहगाः ।
 न सान्ति मम नित्यस्य निर्विकारस्वखण्डिणः ॥३४॥
 जीवाद्विन्द्रियः परेत्रोऽस्ति परेशत्वं कुतस्तव ।
 इत्यज्ञजनसंवादो विचारः क्रियतेॽधुना ॥३५॥
 आधिष्ठानं चिदाभासो बुद्धिरेतत्त्रयं यदा ।
 अज्ञानादेकवद्भाति जीव इत्युच्यते तदा ॥३६॥
 आधिष्ठानं न जीवः स्यात्प्रत्येक निर्विकारतः ।
 अवस्तुत्वाच्चिदाभासो नास्ति तस्य च जीवता ॥३७॥
 प्रत्येकं जीवता नास्ति बुद्धेषुपि जडत्वतः ।
 जीव आभासकूटस्थबुद्धित्रयमतो भवेत् ॥३८॥
 मायाभासो विशुद्धात्मा त्रयमेतन्महेश्वरः ।
 मायाभासोऽप्य चस्तुत्वात्प्रत्येकं नेश्वरो भवेत् ॥३९॥
 पूर्णत्वान्निर्विकारत्वाद्विशुद्धत्वान्महेश्वरः ।
 जडत्वहेतोर्मायायार्माश्वरत्वं तु दुर्घटम् ॥४०॥
 तस्मादेतत्त्रयं मिथ्या तदर्थो नेश्वरो भवेत् ।
 इति जीवेश्वरौ भातः स्वज्ञानात्म हि वसुतः ॥४१॥
 घटाकाशमठाकाशौ महाकाशे प्रकल्पितौ ।
 एवं मयि चिदाकाशे जीवेशौ परिकालितौ ॥४२॥
 मायातत्कार्यविलये नेश्वरत्वं च जीवता ।
 ततः शुद्धचिदेवाहं चिद्रौमनिरूपाधितः ॥४३॥
 सत्यचिद्वन्मनंतमद्वयं
 सर्वदृश्यरहितं निरामयम् ।

यत्पदं विमलमद्यं शिरं
 तत्सदाहमिनि मौनमाश्रये ॥ ४४॥

पूर्णमद्यमहंडेचेनग
 विश्वंदकलनार्दिवार्जितम् ।

आद्विनीयपरस्तथिदंशकं
 तत्सदाहमिति मौनमाश्रये ॥ ४५॥

जन्मभृत्युग्रदुष्यवर्जितं
 गतिनीतिशुद्धगोव्रदूरगम ।

चिद्विवर्तगतोऽस्य कारणं
 तत्सदाहमिति मौनमाश्रये ॥ ४६॥

उद्गृहस्य यथा भानावंशकारः प्रतीयते ।
 स्वप्रक्षणे पश्यन्दे तगो गृदाय भासते ॥ ४७॥

यथा दृष्टिनिरोचात्मो सूर्यो नार्थीति मन्यते ।
 तथाऽङ्गानामृतो देही ब्रह्म नार्थाति मन्यते ॥ ४८॥

यथाऽङ्गुल विपार्द्रिन्द्र विपदोर्पिन लिप्यते ।
 न सृशामि उडाद्विनो उडादोपान्प्रकाशयन ॥ ४९॥

स्वल्पाणि दीपकणिका वहुङ्क नाशयेत्तम् ।
 स्वल्पोऽपि वोधो महनीगविदा शमयेत्तथा ॥ ५०॥

चिद्वप्त्वान् मे जाडय सत्यत्वानामृत गम ।
 आनंदत्वान् मे दुःखमङ्गानाद्वानि नःवयम् ॥ ५१॥

कालवये यथा सर्वो रजो नासि तथा मयि ।
 अहंकारादि देहांत जगन्नास्यहमद्यः ॥ ५२॥

भानौ तमःप्रकाशत्वानार्गीकुर्वन्ति सज्जनाः ।
 तमस्तत्कार्यसाक्षीति भ्रातुद्विरहो मयि ॥ ५३॥

यथा शीत जलं वह्निसंबंधादुप्यवद्वयेत् ।

बुद्धितादात्म्यसंबधात्कर्तृत्वं वस्तुतो न हि ॥५४॥
 जलविंदुभिराकाशं न सिक्ते न च शुष्ट्यति ।
 तथा गंगाजलेनायं न शुद्धो नित्यशुद्धतः ॥५५॥
 वृक्षोत्पन्नफलैर्वृक्षो यथा तृतीं न गच्छति ॥
 मय्यध्यस्तान्नपानादैस्तथा तृतीर्ण विद्यते ॥ ५६ ॥
 स्थाणौ प्रकल्पितश्वोरः स स्थाणुलं न बाधते ॥
 स्वस्मिन्कल्पितजीवक्ष स्वं बाधितुंमशक्यते ॥ ५७ ॥
 अज्ञाने बुद्धिविलये निद्रा सा भर्यते बुधैः ॥
 विलीनाज्ञानतत्कार्ये मयि निद्रा कथं भवेत् ॥ ५८ ॥
 बुद्धेः पूर्णविकासोऽयं जागरः परिकीर्त्यते ॥
 विकारादिविहीनत्वाज्ञागरो मे न विद्यते ॥ ५९ ॥
 सूक्ष्मनाडीषु संचारो बुद्धेः स्वप्नः प्रजायते ॥
 संचारधर्मरहिते स्वप्नो नास्ति तथा मयि ॥ ६० ॥
 परिपूर्णस्य नित्यस्य शुद्धस्य ज्योतिषो मम ॥
 आगंतुकमलाभावात्किं स्नानेन प्रयोजनम् ॥ ६१ ॥
 देशाभावात्क गंतव्यं स्थानाभावात्क वा स्थितिः ॥
 पूर्णे मयि स्थानदेशौ कल्पितावहमद्वयः ॥ ६२ ॥
 प्राणसंचारसंशोपात्पिपासा जायते खलु ॥
 शोपणानर्हचिद्गृपे मय्येपा जायते कथम् ॥ ६३ ॥
 नाडीषु पीडयमानासु वाय्वग्निभ्यां भवेत्कुधा ॥
 तयोः पीडनहेतुत्वात्संविद्गृपे कथं मयि ॥ ६४ ॥
 शरीरस्थितिशैथिल्यं श्वेतलोमसमन्वितम् ॥
 जरा भवति स्ता नास्ति निरंशे मयि सर्वगे ॥ ६५ ॥
 योषित्क्रीडा सुखस्यांतर्गर्वाद्यं यौवनं किल ॥
 आत्मानंदे परे पूर्णे मयि नास्ति हि यौवनम् ॥ ६६ ॥

मूढ़नुदिपदिव्याम दुखानामालय सदा ॥
 बाल्य कोपनशीलानं न भे मुत्यजग्मुथेः ॥ ६७ ॥
 एव तत्त्वविचाराव्यौ निमग्नानो गदा गृणाम् ॥
 परमाद्वैतविज्ञानमपरं न भग्यः ॥ ६८ ॥

रुपे द्वाव्यदायि द्वा गमता ॥

॥ सर्ववेदान्तसिद्धान्तसारसंग्रहः ॥

अखंडानंदसंबोधो वंदनाद्यस्य जायते ।
 गोविंदं तमहं वंदे चिदानन्दतनुं गुरुम् ॥ १ ॥
 अखंडं सच्चिदानन्दभवाञ्चनसगोचरम् ।
 आत्मानमखिलाधारमाश्रयेऽभीष्टसिद्धये ॥ २ ॥
 यदालंबो दरं हन्ति सतां प्रत्यूहसंभवम् ।
 तदालंबे दयालंबं लंबोदरपदांबुजम् ॥ ३ ॥
 वेदान्तशास्त्रसिद्धान्तसारसंग्रहं उच्यते ।
 प्रेक्षावतां मुमुक्षुणां सुखबोधोपपत्तये ॥ ४ ॥
 अस्य शास्त्रानुसारित्वादनुबंधचतुष्टयम् ।
 यदेव मूलं शास्त्रस्य निर्दिष्टं तदिहोन्यते ॥ ५ ॥
 अधिकारी च विषयः संबंधश्च प्रयोजनम् ।
 शास्त्रारभफलं प्राहुरनुबंधचतुष्टयम् ॥ ६ ॥
 चतुर्भिः साधनैः सम्यक्संपन्नो युक्तिदक्षिणः
 मेत्रावी पुरुषो विद्वानधिकार्यत्र संमतः ॥ ७ ॥
 विषयः गुद्धचैतन्यं जीवब्रह्मक्यलक्षणम् ।
 यत्रैव दृश्यते सर्ववेदान्तानां समन्वयः ॥ ८ ॥
 एतदैक्यप्रमेयस्य प्रमाणस्यापि च श्रुतेः ।
 संबंधः कथ्यते सद्गिर्वौद्यबोधकलक्षणः ॥ ९ ॥
 ब्रह्मात्मैकत्वविज्ञानं सन्तः प्राहुः प्रयोजनम् ।
 येन निःशेषसंसारवंधात्सद्यः प्रमुच्यते ॥ १० ॥
 प्रयोजन संप्रवृत्तेः कारणं फललक्षणम् ।
 प्रयोजनमनुदिद्य न मंदोऽपि प्रवर्तते ॥ ११ ॥
 साधनचतुष्टयसपत्तिर्यस्यास्ति धीमतः पुंसः ।

तस्यैवेतकलसिद्धिनान्यस्य किञ्चिद्गूम्य ॥ १२ ॥
 चत्वारि साधनान्यत्र वदन्ति परार्थाय ।
 मुनिर्येषां तु सद्गौणं नाभाये भिष्पति धुमाम् ॥ १३ ॥
 आय नित्यानित्यवस्तुविवेकः साधन मतम् ।
 इहासुवार्थफलभाग्निरागो द्वितीयकम् ॥ १४ ॥
 ग्रामादिपदकलंगतिमृतीय साधने भतम् ।
 तुर्गयं । गृह्णुमुच्चं साधन शाहस्रगतम् ॥ १५ ॥
 ब्रह्मेव नित्यमन्यतु लनित्यमिति नेत्रनम् ।
 मोऽय नित्यानित्यवस्तुविवेक इनि कथ्यते ॥ १६ ॥
 भृदादिवारण नित्य ग्रियु कालेषु इशेनाम् ।
 घटाशीनत्य तप्तायं यनामनाम इस्येन ॥ १७ ॥
 नर्यैवेतज्ञगः सर्वमनित्य ब्रह्मकार्यतः ।
 तन्कारण पर नरा भवेनित्य भृदादिवत् ॥ १८ ॥
 मर्गं वस्त्रयरय तसमादा एनमगान्तिष्ठग्नि द्युतिः ।
 नकागाङ्गाणतसमादनित्यव्ये न भवत्यः ॥ १९ ॥
 भर्वरस्यानित्यव्ये साचयवत्वेन सर्वतःभिन्ने ।
 वैकुंठाद्यु तित्यत्यमतिर्भव पूर्व भृद्वृत्तिनाम ॥ २० ॥
 अनित्यत्वं च नित्यवमेव यन्मुनियुगिभिः ।
 विवेचन नित्यानित्यविवेक इति कथ्यते ॥ २१ ॥
 एहिकामुम्भिकार्थेषु लानित्यत्वेन निश्चयात् ।
 नैःस्पृष्ट तुच्छुक्ष्या यत्तद्वग्यमिनीर्यते ॥ २२ ॥
 नित्यानित्यपदार्थविवेकाग्नुरूपस्य जायते सद्यः ।
 स्वकचदनवनिताद्वा सर्वत्रानित्यवस्तुनि विरक्तिः ॥ २३ ॥
 काकस्य विद्वावदसद्विद्विर्भाग्न्येषु सा तीवरक्षिरिष्पते ।

प्रदृश्यते वस्तुनि यत्र दोषोऽन तत्र पुंसोऽस्ति पुनः प्रवृत्तिः ॥२४॥
 विरक्तिवत्वनिदानमाहुर्भेष्येषु दोपेक्षेणैर्मैव सन्तः ।
 अन्तर्महारोगवर्तीं विजानन्को नाम वेश्यामपि खपिणीं ब्रजेत् ॥२५॥
 अत्रापि चान्यत्र च विद्यमानपदार्थसर्वशेषमेव कार्यम् ।
 यथाप्रकारार्थगुणाभिर्मूलं संदर्शयत्येव तदीयदोपम् ॥ २६ ॥
 कुक्षौ स्वमातुर्मलभूत्रमध्ये स्थितिं तदा विद्विभिर्दंशनं च ।
 तदैर्युक्तौक्षेयैकवंहिदाहं विचार्य को वा विरतिं न याति ॥ २७ ॥
 स्वकीयविष्मूलपिण्डिविसर्जनं तच्चोत्तानगत्या शयन तदा यत् ।
 बालग्रहाद्याहृतिभावच शैशवं विचार्य को वा विरतिं न याति ॥२८
 स्वीयैः परैस्ताडनमज्ञभावमत्यंतचापल्यमसत्क्रियां च ।
 कुमारभावे प्रतिषिद्धवृत्तिं विचार्य को वा विरतिं न याति ॥ २९ ।
 मदोद्धतिं मान्यातिरस्कृतिं च कामातुरत्व समयातिलंघनम् ।
 तां तां युवत्योदितदुष्टचेष्टां विचार्य को वा विरति न याति ॥ ३० ॥
 विरूपतां सर्वजनादवज्ञां सर्वत्र दैन्यं निजबुद्धिहैन्यम् ।
 वृद्धत्वसंभावितदुर्दशां ता विचार्य को वा विरतिं न याति ॥ ३१ ।
 पित्तज्वरर्शःक्षयगुल्मशूलक्षेष्मादिरोगोदिततीवदुःखम् ।
 दुर्गंधमस्वास्थ्यमनूनचितां विचार्य को वा विरतिं न याति ॥ ३२ ।
 यमावलोकोदितभीतिकंपमर्मव्ययोऽन्त्वासगतीश्च वेदनाम् ।
 प्राणप्रयाणे परिदृश्यमानां विचार्य को वा विरतिं न याति ॥ ३३ ॥
 अंगारनदां तपने च कुभीपाकेऽपि वीन्यामसिपत्रकानने ।
 दूरैर्यमस्य क्रियमाणबाधां विचार्य को वा विरतिं न याति ॥ ३४ ।
 पुण्यक्षये पुण्यवृत्तो नभःस्थैर्निपात्यमानान्विधिर्लक्ष्मान् ।
 नक्षत्रखपेण दिवस्युतांस्तान्विचार्य को वा विरतिं न याति ॥ ३५ ॥
 वाय्वर्कवह्नीद्रमुखान्सुरेद्रानीशोग्रभीत्या ग्राथितांतरगान् ।

सर्ववेदान्तसिद्धान्तसारसंग्रहः ।

१३३

विष्णुलोकैः परिदूयमानान्विचार्य को वा विगति न याति ॥३६॥
भूत्या निरुक्ते तु यतारनभ्य नवात्मारन्य मठीभृषेश्वर् ।

औपाधिक तत्त्वे न वास्तवे चेदान्तं य को वा विगति न याति ॥३७॥
सालोक्यतामीष्यसम्पन्नादिभेदत्तु स्वर्वभिषेषगिरदः ।

न कर्मतिक्रस्य तु निष्ठ्यनेति विचार्य को वा विगति न याति ॥३८॥
यत्रास्ति लोके गनिनारनभ्य उग्रवच्याविनदर न्युनम् ।
यथेह तदत्यहु दृग्मन्त्वान्यात्मोन्य को वा विगति न याति ॥३९॥
को नाम लोके पुरुषो विवेका विनभर तु द्युमुतं गृह्णदी ।

कुर्यादति निष्ठ्यमवेक्षमाणो वृद्धेव मोहनिष्ठ्यमाणः इति ॥४०॥
मुख किमम्भ्यत्र विचार्यमाणं गृह्णेऽपि वा योगिनि वा पदार्थ ।
मायानमोऽर्धाकृतचतुर्गो ये त एव भुग्नान्ति विनेत्तरात्म्याः ॥४१॥

अज्ञानानुपभोग्य न तु न ज्ञाना योगिनि वा पदार्थ ॥४२॥
गतेऽपि नोये सुग्रीव उल्लंरो हानु यशक्ति क्रियने विगेहापि ।
यथा तथा गेहसुखानुपर्णे विनाशमायाति नरो धर्मण ॥४३॥

कोशक्रिमित्तुभिगमद्व्यावेष्टव चावेष्टप च गुस्तिभिष्टव ।
स्वय विनिर्गन्तुमशक्त एव र्षततमन्तदनं वियनं च इमः ॥४४॥
यथा तथा पुनकल्पविमित्रनेहानुवर्वयितो गृह्णस्थः ।

कदापि वा तान्पर्यमित्य गंहाद्वन्तु न गतो वियते सुधैव ॥४५॥
कारागृहग्रास्य च को विगेषः प्रदद्यने साधु विचार्यमाणं ।
मुक्तेः प्रतीपत्वमित्तापि पुल कांतासुखाभ्युत्थितमेहपदोः ॥४६॥
गृहस्वृहा पादनिवद्वद्वृन्वन्ना कानासुताशा पदुकठपाशः ।
शीर्षे पतद्वृर्यशनिहि साक्षात्प्राणान्तहेतुः प्रवला धनाशा ॥४७॥
आशापाशशतेन पाशितपदो नोद्यानुमेव क्षमः
कामकोधमदादीभिः प्रतिभट्टैः संरक्ष्यमाणोऽनिश्चम् ।

संमोहावरणेन गोपनवतः संसारकोरागृहा-

निर्गन्तुं त्रिविधेपणापरवशः कः शक्नुयाद्वागिषु ॥४८॥

कामांधकारेण निरुद्धदृष्टिसुखत्यसत्यप्यबलास्वरूपे ।

न ह्यांधदृष्टेरसतः सतो वा सुखत्वदुःखत्वविचारणास्ति ॥४९॥

श्लेष्मोद्भारि मुखं स्ववन्मलवती नासाश्चमह्येचनं

स्वेदस्तावि मलाभिपूर्णमभितो दुर्गाधदुष्टं वपुः ।

अन्यद्वक्तुमशक्यमेव मनसा मन्तुं क्वचिन्नार्हति

स्त्रीरूपं कथमीदृशं सुमनसां पात्रीभवेनेत्रयोः ॥५०॥

दूरादवेद्याश्रिशिखां पतंगो रम्यत्वबुद्ध्या विनिपत्य नश्यति ।

यथा तथा नष्टदृगेष सूक्ष्मं कथं निरीक्षेत विमुक्तिमार्गम् ॥५१॥

कामेन कान्तां परिगृह्यां तद्वज्जनोऽप्यय नश्यति नष्टदृष्टिः ।

मांसास्थिमज्जामलभूत्रपात्रं स्त्रियं स्वयं रम्यतयैव पश्यति ॥५२॥

काम एव यमः साक्षात्कान्ता वैतरणी नदी ।

विवेकिनां मुमुक्षुणां निलयस्तु यमालयः ॥५३॥

यमालये वापि गृहेऽपि नो नृणां तापत्रयङ्गेशनिवृत्तिरस्ति ।

किञ्चित्समालोक्य तु तद्विरामं सुखात्मना पश्यति भूढलोकः ॥५४॥

यमस्य कामस्य च तारतम्यं विचार्यमाणे महदस्ति लोके ।

हितं करोत्यस्य यमोऽप्रियः सन्कामस्त्वनर्थं कुरुते प्रियः सन् ॥५५॥

यमोऽसतामेव करोत्यनर्थं सतां तु सौख्यं कुरुते हितः सन् ।

कामः सतामेव गतिं निरुधन्वकरोत्यनर्थं ह्यसतां तु का कथा ॥५६॥

विश्वस्य वृद्धिं स्वयमेव कांक्षन्प्रवर्तकं कामिजन ससर्ज ।

तैनैव लोकः परिसुद्धमुनाः प्रवर्धते चंद्रमसेव चाब्धिः ॥५७॥

कामो नाम महाअजगद्भमयिता स्थित्वांतरंगे स्वयं

स्त्रीपुंसावितरेतरांगकगुणैर्हासैश्च भावैः स्फुटम् ।

अन्योन्यं परिमोद्या नैजतमसा प्रेमानुबंधेन तौ

वदा धामयति प्राप्नुवदना संपर्क्यन्तशासा ॥५६॥
 अतोऽतरंगास्थितस्तनंगाऽग्ने प्रवृत्तिः भूत एव तिद्रा ।
 मर्यस्य उत्तर्तुगमन्तया नेत्रयोग्निनार्देषु करं प्रवृत्तिः ॥५७॥
 नेत्रैव सर्वज्ञानां कामना वक्तव्यनम् ।
 जीर्णत्वपि च देहेऽभिन्नकामना नेत्रं गार्हयते ॥५८॥
 अनेक्ष्य निषेध दोषा वृद्धिद्वां विनश्यतः ।
 कामपादेन यो मुनः स मुने याधि गो-रः ॥५९॥
 कामस्य विजयोपाय सूक्ष्मं वक्त्याग्नं भग्नाम् ।
 संकल्पस्य परिस्थागा उपाध्य भुज्ञाणं भूतः ॥६०॥
 शुते इष्टेऽपि वा भोग्ये यन्मित्र तीर्थिता नस्तुनि ।
 मर्मीचीनत्वधीर्थामाल्कानो नोदिनि लहिनिः ॥६१॥
 कामस्य वीज भक्त्यः सकलादेव गायते ।
 वीजं न इष्टेऽधुर इति तस्मिन्नांषि विनेक्ष्यनि ॥६२॥
 न कोऽपि सम्यक्ष्वविद्या विनेव भोग्य नरः कामशिरुं समर्थः ।
 यतस्तन कामजयेन्द्रुगेनां भूष्यान्वसुर्द्विषये विषये निहन्यात् ॥६३॥
 भोग्ये नर कामजयेन्द्रुगेना मुगावसुर्द्विषये विषये निहन्या ।
 यावन्मुख्यवभ्रमर्थाः पदार्थं नानन्त तेनु प्रभवेद्विकामम् ॥६४॥
 सकल्पानुदृशं हेतुर्यथागृह्णार्दर्शनम् ।
 अनर्थचित्तन चाभ्या नानकागोऽप्य विगते ॥६५॥
 रूपं वदि शिलाद्युद्धि ज्ञायते या भय ननः ।
 समीचीनत्वधीनिंति नोपादेवत्वधीरपि ॥६६॥
 यथार्थदर्शनं वस्तुन्यनर्थवयापि चित्तगम् ।
 संकल्पस्यापि कामस्य न उप्रोपाय उप्यने ॥६७॥
 धन भयनिवयन सततदुर्लभमवर्धनं
 प्रचडतरकर्त्तने रुद्धितवयुसवर्वनम् ।

विशिष्टगुणबाधनं कृपणधीसमाराधन

न मुक्तिगतिसाधनं भवति नापि हृच्छोधनम् ॥७०॥

राज्ञो भयं चोरभयं प्रमादाद्वयं तथा ज्ञातिभयं च वस्तुतः ।

धनं भयग्रस्तमनर्थमूलं यतः सतां नैव सुखाय कल्पते ॥७१॥

अर्जने रक्षणे दाने व्यये वापि च वस्तुतः ।

दुःखमेव सदा नृणां न धनं सुखसाधनम् ॥७२॥

सतामापि पदार्थस्य लाभाल्लोभः प्रवर्धते ।

विवेको लुप्यते लोभात्तस्मिल्लुते विनश्यति ॥७३॥

दहत्यलाभे निःस्वत्वं लाभे लोभो दहत्यमुम् ।

तस्मात्सतापकं वित्त कस्य सौख्यं प्रयन्छति ॥७४॥

भोगेन मत्तता जंतोर्दनेन पुनरुद्धवः ।

वृथैवोभयथा वित्तं नास्त्येव गतिरन्यथा ॥७५॥

धनेन मदवृद्धिः स्यान्मदेन रमृतिनाशनम् ।

सृतिनाशाद्वृद्धिनाशो बुद्धिनाशात्प्रणश्यति ॥७६॥

सुखयति धनमेवत्यंतराशापिशान्या

दृढतरमुपगूढो मूढलोको जडात्मा ।

निवसति तदुपान्ते संततं प्रैक्षमाणो

ब्रजति तदपि पश्चात्प्राणमेतस्य हृत्वा ॥७७॥

संपन्नोऽधवदेव किंचिदपरं नो वीक्षते चक्षुषा

सद्विर्बर्जितमार्गं एव चरति प्रोत्सारितो बालिशैः ।

तस्मिन्नेव मुहुः स्वलन्प्रतिपदं गत्यान्धकूपे पत-

त्यस्यांधत्वनिवर्तकौपधमिदं दारिद्र्यमेवांजनम् ॥७८॥

लोभः क्रोधश्च दमश्च मदो मत्सर एव च ।

वर्धते वित्तसंप्राप्त्या कथं तच्चित्तशोधनम् ॥७९॥

अलाभादद्विगुणं दुःखं वित्तस्य व्ययसम्बवे ।

ततोऽपि त्रिगुण दुःखं दुर्ब्यये विदुषामपि ॥ ८० ॥

नित्याहितेन वित्तेन भयचिंतानपायिना ।

चित्तस्वारथं कुतो जृतोर्गृहस्थेनाहिना यथा ॥ ८१ ॥

कांतारे विजने वने जनपदे सेतौ निरीतौ च वा

चोरैर्वापि तथेतरैर्नरवरैर्युक्तो वियुक्तोऽपि वा ।

निःस्वः स्वस्थतया सुखेन वसति ह्याद्रीयमाणो जनैः

क्षिक्षात्येव धनी सदाकुलमतिर्भातश्च पुत्रादपि ॥ ८२ ॥

तस्मादनर्थस्य निदानमर्थः पुर्मर्थसिद्धिर्न भवत्यनेन ।

ततो वनान्ते निवसन्ति सन्तः सन्यस्य सर्वं प्रतिकूलमर्थम् ॥ ८३ ॥

श्रद्धाभक्तिमतीं सतीं गुणवतीं पुत्राभ्युत्तान्संमता-

नक्षय वसुधानुभोगविभवैः श्रीसुंदर मंदिरम् ।

सर्वं नश्वरमित्यवेत्य कवयः श्रुत्युक्तिभिर्युक्तिभिः

सन्यस्यन्त्यपरे तु तत्सुखमिति भ्राम्यन्ति दुःखाणवे ॥ ८४ ॥

मुखमिति मलराशौ ये रमन्तेऽत्र गेहे

क्रिमय इव कलत्रकेत्रपुत्रानुपक्त्या ।

सुरपद इव तेषां नैव मोक्षप्रसग-

स्वपि तु निरयगर्भावासदुःखप्रवाहः ॥ ८५ ॥

येषामाशा निराशा स्यादारापत्यधनादिपु ।

तेषा सिद्ध्यति नान्येषां मोक्षाशामिसुखी गतिः ॥ ८६ ॥

सत्कर्मक्षयपाप्मनां श्रुतिमतां सिद्धात्मना धीमतां

नित्यानित्यपदार्थशोधनमिदं युक्त्या मुहुः कुर्वताम् ।

तस्मादुत्थमहाविरक्त्यसिमतां मोक्षैककांक्षावतां

धन्यानां सुलभं स्त्रियादिविपयेष्वाशालताच्छेदनम् ॥ ८७ ॥

संसारमृत्योर्बलिनः प्रवेष्टुं द्वाराणि तु त्रीणि महान्ति लोके ।

कान्ता च जिह्वा कनकं च तानि रुणद्वि यस्तस्य भयं न मृत्योः ॥

मुक्तिश्रीनगरस्य दुर्जयतरं द्वारं यदस्यादिमं
 तस्य द्वे अरे धनं च युवतीं ताभ्यां पिनङ्गं दृढम् ।
 कामाख्यार्गलदारुणा बलवता द्वारं तदेतत्रय
 धीरो यस्तु भिनति सोऽर्हति सुखं भोक्तुं विमुक्तिश्रियः॥८९॥
 आख्यदस्य विवेकाश्वं तीवैराग्यखङ्गिनः ।
 तितिक्षावर्मयुक्तस्य प्रतियोगी न दृश्यते ॥ ९० ॥
 विवेकजां तीव्रविरक्तिमेव, मुक्तेनिदानं निगदन्ति सन्तः ।
 तस्माद्विवेकी विरंति मुमुक्षुः संपादयेत्तां प्रथमं प्रयत्नात् ॥९१॥
 पुमानजातनिर्वेदो देहबधं जिहासितुम् ।
 न हि शक्नोति निर्वेदो बंधभेदो महानसौ ॥ ९२ ॥
 वैराग्यरहिता एव यमालय इवालये ।
 क्लिन्नन्ति त्रिविधैस्तापैर्मोहिता अपि पंडिताः ॥ ९३ ॥
 शमो दमस्तितिक्षोपरतिः श्रेष्ठा ततः परम् ।
 समाधानमिति प्रोक्तं पदेवैते शमादयः ॥ ९४ ॥
 एकवृत्त्यैव मनसः स्वलक्ष्ये नियतस्थितिः ।
 शम इत्युच्यते सद्ग्रिः शमलक्षणवेदिभिः ॥ ९५ ॥
 उत्तमो मध्यमश्वैव जघन्य इति च त्रिधा ।
 निखपितो विपश्चिद्ग्रिः तत्त्वलक्षणवेदिभिः ॥ ९६ ॥
 स्वविकारं परित्यय वस्तुमात्रतया स्थितिः ।
 मनसः सोत्तमा शान्तिर्ब्रह्मनिर्वाणलक्षणा ॥ ९७ ॥
 प्रत्यक्प्रत्ययसंतानप्रवाहकरणं ध्रियः ।
 यदेषा मध्यमा शान्तिः शुद्धसत्त्वैकलक्षणा ॥ ९८ ॥
 विषयव्यापृतिं त्यक्त्वा श्रवणैकमनःस्थितिः ।
 मनसश्वेतरा शान्तिर्मिश्रसत्त्वैकलक्षणा ॥ ९९ ॥
 प्राच्योर्दीच्यांगसद्ग्रावे शमः सिद्ध्यति नान्यथा ।

तीव्रा विरक्तिः प्राच्यांगमुदीच्यांगं दमादयः ॥ १००
 कामः क्रोद्धश्च लोभश्च मदो मोहश्च मत्सरः ।
 न जिताः षडिमे येन तस्य शान्तिर्न सिद्ध्यति ॥ १०१ ॥
 शब्दादिविषयेभ्यो यो विपवन् निवर्तते ।
 तीव्रमोक्षेन्द्र्याभिर्निर्वर्तते ॥ १०२ ॥
 येन नाराधितो देवो यस्य नो गुर्वनुप्रहः ।
 न वश्यं हृदय यस्य तस्य शान्तिर्न सिद्ध्यति ॥ १०३ ॥
 मृनःप्रसादसिद्धयर्थं साधन शूयतां बुधैः ।
 मनःप्रसादो यत्सत्त्वे यदभावे न सिद्ध्यति ॥ १०४ ॥
 ब्रह्मचर्यमहिंसा च दया भूतेष्ववज्ञता ।
 विषयेष्वाहितैतुष्य शौचं दमविर्जनम् ॥ १०५ ॥
 सत्य निर्ममता स्वैर्यमभिमानविसर्जनम्
 ईश्वरव्यानपरता ब्रह्मविद्धिः सहख्यातिः ॥ १०६ ॥
 ज्ञानशास्त्रैकपरता समता सुखदुःखयोः ।
 मानानासन्तिरेकातशीलता च सुकृत्यात् ॥ १०७ ॥
 यस्यैतद्विद्यते सर्वं तस्य चित्तं प्रसीदति ।
 न त्वेतद्भूम्यस्य प्रकारातरकोटिभिः ॥ १०८ ॥
 स्मरण दर्शन खीणा गुणकर्मानुकीर्तनम् ।
 समीचीनत्वधीस्तासु प्रीतिः सभाषण मिथः ॥ १०९ ॥
 सहवासश्च ससर्गोऽष्टधा मैथुन विदुः ।
 एतद्विलक्षण ब्रह्मचर्यं चित्तप्रसादकम् ॥ ११० ॥
 अहिंसा वाङ्मनःकायै प्राणिभात्राप्रपीडनम् ।
 स्वात्मवत्सर्वभूतेषु कायेन मनसा गिरा ॥ १११ ॥
 अनुकंपा दया सैव प्रोक्ता वेदान्तवेदिभिः ।
 करणान्तिरेष्वेकरूपतावज्ञता मता ॥ ११२ ॥

ब्रह्मादिस्थावरान्तेषु वैराग्यं विषयेष्वनु ।
 यथैव काकविष्टायां वैराग्यं तद्वि निर्मलम् ॥ ११३ ॥
 बाह्यमाभ्यंतरं चेति द्विविधं शौचमुच्यते ।
 मूजलाभ्यां कृतं शौचं बाह्यं शारीरकं सृतम् ॥ ११४ ॥
 अज्ञानदूरीकरणं मानसं शौचमांतरम् ।
 अंतःशौचे स्थिते सम्यग्बाह्यं नावश्यकं नृणाम् ॥ ११५ ॥
 ध्यानपूजादिकं लोके द्रष्टव्यैव करोति यः ।
 पारमार्थिकधीर्हीनः स दभाचारं उच्यते ॥ ११६ ॥
 पुंसस्तथानाचरणमदभित्वं विदुर्बुधाः ।
 यत्स्वेन दृष्टं सम्यक्वचं श्रुतं तस्यैव भापणम् ॥ ११७ ॥
 सत्यमित्युच्यते ब्रह्म सत्यमित्यभिभापणम् ।
 देहादिपु स्वकीयत्वद्वद्बुद्धिविसर्जनम् ॥ ११८ ॥
 निर्मलं सृतं येन कैवल्यं लभते बुधाः ।
 गुरुवेदान्तवचनैर्निश्चितार्थे दृढस्थितिः ॥ ११९ ॥
 तदेकवृत्त्या तत्थैर्यं नैश्वल्यं न तु वर्षणः ।
 विद्यैश्वर्यतपोरुपकुलवर्णाश्रमादिभिः ॥ १२० ॥
 संजाताहकृतित्यागस्त्वभिमानविसर्जनम् ।
 त्रिभिश्च करणैः सम्यग्वित्वा वैपरिकीं क्रियाम् ॥ १२१ ॥
 स्वात्मैकचित्तनं यत्तदीश्वरध्यानमीरितम् ।
 छायेव सर्वदा वासो ब्रह्मविद्विः सहस्रितिः ॥ १२२ ॥
 यद्यदुक्तं ज्ञानशास्त्रं श्रवणादिकमेषु यः ।
 निरतः कर्मधीर्हीनः ज्ञाननिष्ठः स एव हि ॥ १२३ ॥
 धनकांताज्वरादीनां प्राप्तकाले सुखादिभिः ।
 विकारहीनतैव स्यात्सुखदुःखसमानता ॥ १२४ ॥
 श्रेष्ठं पूज्यं विदित्वा मां मानयन्तु जना भुवि ।

इत्यासक्त्या विहीनत्वं मानानासाक्षिगृह्णते ॥ १२५ ॥
 सर्वचितनस्य संबाधो विघ्नोऽयं निर्जने ततः ।
 स्थेयमित्येक एवास्ति चेत्स्वैकान्तशीलता ॥ १२६ ॥
 ससारबंधनिर्मुक्तिः कदा इष्टिति मे भवेत् ।
 इति या सुदृढा बुद्धिरीरिता सा सुमुक्षता ॥ १२७ ॥
 ब्रह्मचर्यादिभिर्धर्मैर्बुद्धिर्दोषपनिवृत्तये ।
 ददृन दम इत्याद्गुर्दमशब्दार्थकोविदाः ॥ १२८ ॥
 तत्तदवृत्तिनिरोधेन बाह्येद्रियविनिप्रहः ।
 योगिनो दम इत्याद्गुर्मनसः शातिसाधनम् ॥ १२९ ॥
 इद्रियेष्विद्रियार्थेषु प्रवृत्तेषु यद्वच्छया ।
 अनुधावति तान्येव मनो वायुभिवानलः ॥ १३० ॥
 इंप्रियेषु निरुद्धेषु त्यक्त्वा वेग मनः स्वयम् ।
 सत्त्वभावमुपादते प्रसादस्तेन जायते ॥
 प्रसन्ने सति चित्तेऽस्य, मुक्तिं सिद्ध्यति नान्यथा ॥ १३१ ॥
 मनः प्रसादस्य निदानमेव निरोधनं यत्सकलेद्रियाणाम् ।
 बाह्येद्रिये साधु निरुद्ध्यमाने बाह्यार्थमोगो मनसो वियुज्यते ॥ १३२ ॥
 तेन स्वदौष्टय परिमुच्य चित्तं शनैः शनैः शान्तिमुपादाति ।
 चित्तस्य बाह्यार्थविमोक्षमेव मोक्ष विदुर्मोक्षणलक्षणज्ञाः ॥ १३३ ॥
 दम विना साधु मनःप्रसादहेतु न विभः सुकर सुमुक्षोः ।
 दमेन चित्त निजदोपजात विसृज्य शान्तिं समृपैति शीघ्रम् ॥ १३४ ॥
 प्राणायामाद्वयति मनसो निश्चलत्वं प्रसादो
 यस्याप्यरय प्रतिनियतदिग्देशकालाद्यवेद्य ।
 सम्यन्दृष्ट्या कचिदपि तया नो दमो हन्यते त-
 त्कुर्याद्वीमान्दममनलसञ्चितशान्त्यै प्रयत्नात् ॥ १३५ ॥
 सर्वेद्रियाणा गतिनिग्रहेण मोक्षेषु दोपाद्यवर्मणेन ।

ईशप्रसादाच्च गुरोः प्रसादाच्छान्ति समायात्यचिरेण चित्तम् ॥ १३६ ॥
आध्यात्मिकादि यद्दुःखं प्राप्त प्रारब्धवेगतः ।

अन्वितया तत्सहनं तितिक्षेति निगद्यते ॥ १३७ ॥

रक्षा तितिक्षासदृशी मुमुक्षोर्न विद्यतेऽसौ पविना न भिद्यते ।
यामेव धीराः कवचीव विद्मान्सर्वास्तृणीकृत्य जयन्ति मायाम् ॥ १३८ ॥
क्षमावतामेव हि योगसिद्धिः स्वाराज्यलक्ष्मीमुखभोगसिद्धिः ।
क्षमाविहीना निपतन्ति विघ्नैर्वर्तैर्हताः पर्णचया इव हुमात् ॥ १३९ ॥

तितिक्षया तपो दान यज्ञस्तीर्थं व्रतं श्रुतंम् ।

भूतिः स्वर्गोऽपवर्गश्च प्राप्यते तत्तदर्थिभिः ॥ १४० ॥

ब्रह्मर्चयमहिंसा च साधूनामप्यगर्हणम् ।

पराक्षेपादिसहनं तितिक्षोरेव सिद्ध्यति ॥ १४१ ॥

साधनेष्वपि सर्वेषु तितिक्षोत्तमसाधनम् ।

यत्र विद्माः पलायन्ते दैविका अपि भौतिका ॥ १४२ ॥

तितिक्षोरेव विघ्नेभ्यरत्वनिवर्तितचेतसः ।

सिद्ध्यन्ति सिद्ध्यः सर्वा अणिमाद्या समृद्धयः ॥ १४३ ॥

तस्मान्मुमुक्षोरधिका तितिक्षासपादनीयेप्सितकार्यसिद्ध्यै ।

तीव्रा मुमुक्षा च महत्युपेक्षा चोभे तितिक्षा महकारि कारणम् ॥ ११

तत्त्वकालसमागतामयततेः शान्त्यै प्रवृत्तो यदि

स्यात्तत्त्वपरिहारकौपथरतस्तच्चितने तत्परः ।

तद्विक्षुः श्रवणादिभर्मरहितो भूत्वा मृतश्वेत्ततः

किं सिद्धं फलमामुयादुभयथा भयो भवत्स्वार्थतः ॥ १४५ ॥

योगमम्यस्यतो भिक्षोर्योगाच्चलितचेतसः ।

प्राप्य पुण्यकृत्याल्लोकान्त्यादि प्राह केशवः ॥ १४६ ॥

न तु कृत्वैव सन्यास तृप्त्यामेव मृतर्य हि ।

पुण्यलोकगतिं वृत्ते भगवान्यासमान्तः ॥ १४७ ॥

सर्ववैदान्तसिद्धान्तसारसंग्रहः ।

न च सन्यसनादेव सिद्धिं लमधिगच्छति ।
इत्यनुष्टुप्यसत्यागालिङ्गभावमुच्च च ॥ १४८ ॥

तस्मात्तिक्षया सौद्धा तत्तदुखमुपागतम् ।
कुर्याच्छक्त्यनुरूपेण व्रथणादि शनैः शनैः ॥ १४९ ॥

प्रयोजनं नितिक्षायाः साधितायाः प्रयत्नतः ।
प्राप्तदुखासहिष्णुन्वे न किञ्चिदपि दद्यते ॥ १५० ॥

साधनत्वेन दृष्टाना सर्वं प्राप्तिं कर्मणाम् ।
विधिना यः परित्यागः न सन्यातः नतां भृतः ॥ १५१ ॥

उपरमयति कर्मणीन्युपरतिशब्देन कथ्यते न्यासः ।
न्यासेन हि तर्वेषा डुङ्ग्या प्रांकों विकर्मणां त्वयः ॥ १५२ ॥

कर्मणा साध्यमानस्यानित्यत्वं द्वयते यतः ।
कर्मणानेन कि नित्यफलेभ्योः परमार्थेनः ॥ १५३ ॥

उत्पाद्यमाप्य सस्कार्यं विकार्यं परिगम्यते ।
चतुर्विंश्च कर्मसाध्यं फलं नान्यदित्तः परम ॥ १५४ ॥

नैतदन्यनर ब्रह्म कला भवितुमहति ।
स्वतःसिद्धं सर्वदाऽप्य शुद्धं निर्मलमन्तियम् ॥ १५५ ॥

न चास्य कविज्जानितेत्यागमेन निषिद्धते ।
कारण ब्रह्म तत्त्वसमाङ्गश्च नोपाद्यमिष्यते ॥ १५६ ॥

आत्माप्ययोस्तु भेदवैदेवात्रा चाप्यमवाप्यते ।
आप्तृस्वरूपमेवैतद्वल नाप्य कदाचन ॥ १५७ ॥

मलिनस्थैव सस्कारो दर्पणादेरिष्यते ।
व्योमवनित्यशुद्धस्य ब्रह्मणो नैव सस्तिया ॥ १५८ ॥

केन दुर्यन दुर्येत वस्तु निर्मलमन्तियम् ।
यद्योगादागत दोष सस्कारो विनिवर्तयेत् ॥ १५९ ॥

निर्णुणस्य गुणाधानमपि नैवोपपद्यते ।

केवलो निर्गुणश्चेति नैर्गुण्यं श्रूयते यतः ॥ १६० ॥
 सावयवस्य क्षीरादेवस्तुनः परिणामिनः ।
 येन केन विकारित्वं स्यान्नो निष्कर्मवस्तुनः ॥ १६१ ॥
 निष्कलं निष्क्रिय शान्त निरवद्य निरंजनम् ।
 इत्येव वस्तुनस्तत्त्वं श्रुतियुक्तिव्यवस्थितम् ॥ १६२ ॥
 तस्मान्न कर्मसाध्यत्वं ब्रह्मणोऽस्ति कुतश्चन ।
 कर्मसाध्यं त्वनित्य हि ब्रह्म नित्य सनातनम् ॥ १६३ ॥
 देहादिः क्षीयते लोको यथैव कर्मणा चितः ।
 तथैवामुष्मिको लोको संचितः पुण्यकर्मणा ॥ १६४ ॥
 कृतकत्वमनित्यत्वे हेतुर्जागर्तिं सर्वदा ।
 तस्मादनित्ये स्वर्गादौ पंडितः को नु मुह्यति ॥ १६५ ॥
 जगद्भेतोस्तु नित्यत्वं सर्वेषामपि संभतम् ।
 जगद्भेतुत्वमस्यैव वावदीति श्रुतिर्मुहुः ॥ १६६ ॥
 ऐतदात्म्यमिदं सर्वं तत्सत्यमिति च श्रुतिः ।
 अस्यैव नित्यतां श्रूतें जगद्भेतोः सतः स्फुटम् ॥ १६७ ॥
 न कर्मणा न प्रजया धनेनेति स्वय श्रुतिः ।
 कर्मणो मोक्षहेतुत्वं साक्षादेव निषेधति ॥ १६८ ॥
 प्रत्यग्नब्रह्मविचारपूर्वमुभयोरेकत्ववोधाद्विना
 कैवल्यं पुरुपस्य सिद्ध्यति परब्रह्मात्मतालक्षणम् ।
 न स्त्रानैरपि कीर्तनैरपि जपैर्नो छुन्नचाद्रायणै-
 र्नो वाप्यध्वरयज्ञदाननिगमैर्नो मत्रतंत्रैरपि ॥ १६९ ॥
 ज्ञानादेव तु कैवल्यमिति श्रुत्या निगद्यते ।
 ज्ञानस्य मुक्तिहेतुत्वमन्यव्यावृत्तिपूर्वकम् ॥ १७० ॥
 विवेकिनो विरक्तस्य ब्रह्मनित्यत्ववेदिनः ।
 तद्वावेच्छोरनित्यार्थे तत्सामग्र्ये कुतोऽरतिः ॥ १७१ ॥

सर्ववेदान्तासिद्धान्तमारसंग्रहः ।

तस्मादनित्ये स्वर्गादौ साधनत्वेन चोदितम् ।
नित्य नैमित्तिक चापि सर्वं कर्म सप्ताधनम् ॥ १७२ ॥

मुमुक्षुणा परित्यज्यं ब्रह्मभावमर्थम्भुना ।
मुमुक्षोरपि कर्मालु श्रवणं चापि साधनम् ॥ १७३ ॥

हस्तवद्दयं तस्य स्वकार्यं साधयिष्यति ।
यदा विज्ञेयते दीर्घो शङ्खकरणकर्मणा ॥ ?७४॥

तथा श्रवणज्ञो वोधः पुरो विहितकर्मणा ।
अतः सापेक्षितं ज्ञानमधवापि समुच्चयम् ॥ १७५ ॥

मोक्षस्य साधनमिति वदन्ति ब्रह्मवादिनः ।
मुमुक्षोर्युज्यते त्यागः कथं विहितकर्मणः ॥ ?७६॥

इति गका न कर्तव्या मूढवृप्पिणितोत्तमैः ।
कर्मणः फलमन्यलु श्रवणरथं फलं पृथक् ॥ १७७ ॥

वैलक्षण्यं च सामान्योद्योभयत्राधिकारिणोः ।
अर्थीं समर्थं इत्यादि उक्षणं कर्मणो मतम् ।
परीक्ष्य लोकानित्यादि उक्षणं मोक्षकाक्षिणः ॥ ?७८ ॥

मोक्षाधिकारी संन्यासी गृहस्थः किळं कर्मणि ।
कर्मणः साधन भार्याद्युक्तुवादिपरिग्रहः ॥ ?७९ ॥

नैवान्यसाधनापेक्षा शुश्रूषोस्तु गुरु विना ।
उगर्युपर्यहकारो वर्धते कर्मणा भृशम् ॥ ?८० ॥

अहकारस्य विन्दित्तिः श्रवणेन प्रतिक्षणम् ।
प्रवर्तकं कर्मशास्त्रं ज्ञानशास्त्रं निवर्तकम् ॥ ?८१ ॥

इत्यादिवैपरीत्य तत्साधने चाधिकारिणोः ।
द्वयोः परस्परापेक्षा विचते न कदाचन ॥ ?८२ ॥

सामान्योद्योभयोस्तद्वद्भयत्राधिकारिणोः ।

ऊर्ध्वं नयति विज्ञानमधः प्रापयति क्रिया ॥ १८४ ॥
 कथमन्योन्यसापेक्षा कथं वापि समुच्चयः ।
 यथाग्रेस्तृणकूटस्य तेजसस्तिमिरस्य च ॥ १८५ ॥
 सहयोगो न घटते तथैव ज्ञानकर्मणोः ।
 किमपकुर्याज्ञानस्य कर्मस्वप्रतियोगिनः ॥
 यस्य संनिविमात्रेण स्वयं न सूर्तिमृच्छति ॥ १८६ ॥
 कोटीधनादिज्वालितोऽपि वहिरकस्य नार्हत्युपकर्तुमीपत् ।
 यथा तथा कर्मसहस्रकोटिज्ञानस्य किं नु स्वयमेव लीयते ॥ १८७
 एककर्त्रश्रियौ हस्तौ कर्मण्यधिकृतावुभौ ।
 सहयोगस्तयोर्युक्तो न तथा ज्ञानकर्मणोः ॥ १८८ ॥
 कर्त्रा कर्तुमकर्तु वाप्यन्यथा कर्म शक्यते ।
 न तथा वस्तुनो ज्ञानं कर्तृतंत्रं कदाचन ॥ १८९ ॥
 यथा वस्तु तथा ज्ञानं प्रमाणेन विजायते ।
 नापेक्षते च यत्किञ्चित्कर्म वा युक्तिकौशलम् ॥ १९० ॥
 ज्ञानस्य वस्तुतंत्रत्वे संशयाद्युदयः कथम् ।
 अतो न वारतवं ज्ञानमिति नो शक्यतां बुधैः ॥ १९१ ॥
 प्रमाणासौष्ठववृत्तं सशयादि न वास्तवम् ।
 श्रुतिप्रमाणसुमुखे ज्ञानं भवति वास्तवम् ॥ १९२ ॥
 वस्तु तावत्परं ब्रह्म नित्यं सत्यं ध्रुवं विभु ।
 श्रुतिप्रमाणे तज्ज्ञानं स्यादेव निरपेक्षकम् ॥ १९३ ॥
 खपज्ञानं यथा सम्यग्दृष्टौ सत्यां भवेत्तथा ।
 श्रुतिप्रमाणे सत्येव ज्ञान भवति वास्तवम् ॥ १९४ ॥
 न कर्म यत्किञ्चिदपेक्षते हि खपोपलब्धौ पुरुपस्य चक्षुः ।
 ज्ञानं तथैव श्रवणादिजन्यं वस्तुप्रकाशे निरपेक्षमेव ॥ १९५ ॥
 कर्तृतंत्र भवेत्कर्म कर्मतंत्रं शुभाशुभम् ।

सर्ववेदान्तसिद्धान्तसारसंग्रहः ।
प्रमाणतंत्रं विज्ञानं मायातन्मिदं जगन् ॥ १९६ ॥

विज्ञानं चाचिद्या चेति सहोऽनियुपचृता सद्गिः ।
सत्कर्मपीसनयोर्न त्वात्मज्ञानकर्मणाः कापि ॥ १९७ ॥

वर्धानामनुभूतिलभद्रदयो निविष्णवुद्दिन्ननः ।
तस्यैवास्य जडस्य कर्म विहितं शुत्या विरगमितो
मोक्षेन्द्रीर्न विधायते तु परमानदार्थिनो धीमतः ॥ १९८ ॥

शुत्या तर्यैव परया च तनः सुर्वापि.

प्रामाणिकोऽयमिति चेतसि निवित्तव्य ॥ १९९ ॥
स्वापरोक्षस्थ वेदादेः साधनत्वं निषेवति ।
नाह वेदैर्न तपसेत्यादिना भगवानपि ॥ २०० ॥

प्रवृत्तिश्च निवृत्तिश्च द्वे पत्तं द्वितिगांचरं ।
यन्न स्ववन्वोऽभिमतो मूद्दस्यापि धाचिच्छतः ।
निवृत्तिः कर्मसन्यासः कर्तव्यो मांककाद्यिभिः ॥ २०१ ॥

न जानकर्मणोर्यस्मात्सहयोगस्तु युक्तं ।
तस्मात्याय प्रयत्नेन कर्म ज्ञानेन्दुना धृतम् ॥ २०२ ॥

इष्टसावनतावुद्रया गृहीतस्यापि वस्तुनः ।
विज्ञाय कल्पुता पश्चात्कः पुनर्तप्तीक्षते ॥ २०३ ॥

उपरतिश्वदार्थो ह्यपरमण पूर्वदृष्टिवृत्त्य ।

सोऽयं मुख्यो गौणधृति च वृत्त्या द्विलपता धत्ते ॥ २०४ ॥
वृत्तेद्वृत्यपरित्यागो मुख्यार्थं इति कथ्यते ।
गौणार्थः कर्मसन्यासः शुतैरेगतया मतः ॥ २०५ ॥

पुंसः प्रधानसिद्धर्थमंगस्याश्रयणं ध्ववम् ।

कर्तव्यमंगहीनं चेत्प्रधानं नैव सिध्यति ॥ २०७ ॥

संन्यसेत्सुविरक्तः सन्निहामुत्रार्थतः सुखात् ।

अविरक्तस्य संन्यासो निष्फलोऽयात्ययागवत् ॥ २०८ ॥

संन्यस्य तु यतिः कुर्यान् पूर्वविषयसृतिम् ।

तां तां तत्स्मरणे तस्य ज्ञुगुप्ता जायते यतः ॥ २०९ ॥

गुरुवेदान्तवाक्येषु बुद्धिर्या निश्चयात्मिका ।

सत्यमित्येव सा श्रद्धा निदानं मुक्तिसिद्धये ॥ २१० ॥

श्रद्धावतामेव सतां पुमर्थः समीरितः सिध्यति नेतरेषाम् ।

उक्तं सुसूक्ष्मं परमार्थतत्त्वं श्रद्धत्वं सोम्येति च वक्ति वेदः ॥ २११ ॥

श्रद्धाविहीनस्य तु न प्रवृत्तिः प्रवृत्तिशून्यस्य न साध्यसिद्धिः ।

अश्रद्धयैवाभिहताश्च सर्वे मज्जन्ति संसारमहासमुद्रे ॥ २१२ ॥

देवै च वेदे च गुरौ च मत्रे तीर्थे महात्मन्यपि भेषजे च ।

श्रद्धा भवत्यस्य यथा यथान्तस्तथा तथा सिद्धिरुद्देति पुंसाम् ॥ २१३ ॥

अस्तीत्येवोपलब्धव्यं वस्तुसद्ग्रावनिश्चयात् ।

सद्ग्रावनिश्चयस्तत्र श्रद्धया शास्त्रसिद्धया ॥ २१४ ॥

तस्मान्तर्द्धा सुसंपाद्या गुरुवेदान्तवाक्ययोः ।

मुमुक्षोः श्रद्धानस्य फलं सिध्यति नान्यथा ॥ २१५ ॥

यथार्थवादिता पुंसां श्रद्धाजननकारणम् ।

वेदस्येश्वरवाक्यत्वाद्यथार्थत्वे न संशयः ॥ २१६ ॥

मुक्तस्येश्वररूपत्वाद्वरोवार्गपि तादृशी ।

तस्मात्तद्वाक्ययोः श्रद्धा सतां सिध्यति धीमताम् ॥ २१७ ॥

श्रुत्युक्तार्थविगाहाय विदुषा ज्ञेयवस्तुनि ।

चित्तस्य सम्यगाधानं समाधानमितीर्यते ॥ २१८ ॥

चित्तस्य साध्यैकपरत्वमेव पुमर्थसिद्धेनियमेन कारणम् ।

सर्ववैदेशान्तसिद्धान्तसारसंग्रहः ।

१४९

नैवान्यथा तिष्ठति साध्यमीपन्मलप्रगादे विफलः प्रयतः ॥ २११ ॥
चित्त च दृष्टे करणं तथान्वदेकन वभाति हि लक्ष्यभेत्ता ।

किंचित्प्रमादे सति लक्ष्यभेतुर्वाणप्रयोगो निकागे तदा तदा २२०
सिद्धेवित्तसमाधानमसाधणकारणम् ।

यतरततो मुमुक्षुणां भवितव्य तदामुना ॥ २२१ ॥
अत्यततीवैराम्य फललिङ्गा भवत्तरा ।

तदेतदुभय विजात्समा-गानधा कारणम् ॥ २२२ ॥
वहिरग धृतिः प्राह ब्रह्मचर्यादिमुक्त्ये ।

गमादिप्रस्कमेवैतदतरग विदुर्विचाः ॥ २२३ ॥
अतरग हि वल्यद्वहिरगाच्यतरततः ।

शमादिप्रस्क जिजासोरन्दय भाव्यमातरम् ॥ २२४ ॥
अतरगविहीनस्य छत्रवृत्तिकांटयः ।

न फलन्ति यथा योद्दुर्धीरत्यावृत्तपदः ॥ २२५ ॥
त्रेतात्मेकन्वविजानाद्विद्वान्मोक्षुमिन्द्यति ।

ससारपागवव तन्मुक्षुव निगदते ॥ २२६ ॥
साधनाना तु सर्वेषां मुमुक्षा पूलकारणम् ।

अनिन्द्योरप्रवृत्तस्य क धृतिः क्षु तु तत्पदम् ॥ २२७ ॥
तीव्रमध्यमदातिमदभेदाभ्युविचाः ।

मुमुक्षा तत्प्रकाराऽपि कार्यते दृष्टां दुर्घे ॥ २२८ ॥
तापैविभिर्नित्यमनेकस्यपैः, सतप्यमानो क्षुभितांतरात्मा ।

परग्रह सर्वमनर्थवुद्धया, जहाति सा तीव्रतरा मुमुक्षा ॥ २२९ ॥
तापत्रय तीव्रमवेद्य वसु दृश्य कल्पत्र तनयान्विहातुम् ।

मध्ये द्वयोर्लोडनमात्मनो यत्सैषा मता माध्यमिकी मुमुक्षा ॥ २३० ॥
मोक्षस्य कालोऽरिति किम्य मे व्वरा भुज्वैव भोगान्वातसर्वकार्यः ।
मुक्त्यै यतिष्येऽहमयोति बुद्धिरैपैव मदा कथिता मुमुक्षा ॥ २३१ ॥

मार्गे प्रथातुर्मणिलाभवनमे लभेत मोक्षो यदि तर्हि धन्यः ।
 इत्याशया मूढधियां मतिर्या सैपातिमन्दाभिमता मुमुक्षा ॥ २३९ ॥
 जन्मानेकसहस्रेषु तपसाऽराधितेश्वरः ।
 तेन निःशेपनिर्धूतहृदयस्थितकल्पः ॥ २३३ ॥
 शास्त्रविद्वुणदोपज्ञो भोग्यमात्रे विनिःस्पृहः ।
 नित्यानित्यपदार्थज्ञो मुक्तिकामो दृढव्रतः ॥ २३४ ॥
 निष्टसमग्रिना पात्रमुद्वास्य त्वरया यथा ।
 जहाति गेहं तद्वच्च तीव्रमोक्षेच्छ्या द्विजः ॥ २३५ ॥
 स एव सद्यस्तरति संसृति गुर्वनुग्रहात् ।
 यस्तु तीव्रमुमुक्षुः स्यात्स जीवनेव मुन्यते ॥ २३६ ॥
 जन्मान्तरे मध्यमस्तु तदन्यस्तु युगान्तरे ।
 चतुर्थः कल्पकोट्यां वा नैव बंधाद्विमुच्यते ॥ २३७ ॥
 नृजन्म जतोरतिदुर्लभं विदुस्ततोऽपि पुंस्त्वं च ततो विवेकः ।
 लब्ध्वा तदेनलितयं महात्मा यतेत मुक्त्यै सहसा विरक्तः ॥ २३८
 पुत्रमित्रकल्प्रादिमुखं जन्मनि जन्मनि ।
 मर्त्यत्वं पुरुषत्वं च विवेकश्च न लभ्यते ॥ २३९ ॥

लब्ध्वा सुदुर्लभतरं नरजन्म जंतु-
 स्तत्रापि पौरुषमतः सदसद्विवेकम् ।
 सप्राप्य चैहिकसुखाभिरतो यदि स्या-
 द्विक्तस्य जन्म कुमतेः पुरुषाधमस्य ॥ २४० ॥

खादते मोदते नित्यं शुनकः सूकरः खरः ।
 तेषामेषां विशेषः को वृत्तिर्येषां तु तैः समा ॥ २४१ ॥
 यावन्नाश्रयते रोगो यावन्नाश्रयते जरा ।
 यावन् धीर्विपर्येति यावन्मृत्यु न पश्यति ॥ २४२ ॥
 तावदेव नरः स्वस्थः सारग्रहणतत्परः ।

सर्ववेदान्तसिद्धांतसारसंग्रहः ।

विवेकी प्रथतंतागु भववध्येषुक्तये ॥ २४३ ॥
 देवपितृमर्याणवभ्युन्नास्तु कोटिशः ।
 भववध्येषुन्नस्तु यः कष्टिष्ठावित्तमः ॥ २४४ ॥
 अतवैधेन वद्रवय किं वहि वैधमेत्तन्नेः ।
 तदत्वं वसुकर्यथं क्रियना घनिगिः घनिः ॥ २४५ ॥
 अन्या हु रजनामात्रा यत्र नो दृश्यते कृति ॥ २४६ ॥
 गेहादिसर्वयपहाय लक्ष्म्युद्धया
 सौख्येन्द्र्या व्यगतिनानन्दमाविविशोः ।
 कान्ताजनस्य नियना मुद्द्वा च्यग या
 सैषा फल्यान्तगमने करण उपुक्षोः ॥ २४७ ॥
 नित्यानित्यविवेकन्न देहक्षणिकतामनि ।
 मृत्योर्भातित्र तापच मुमुक्षावृद्धिकारणम् ॥ २४८ ॥
 गिरो विवेकस्त्वन्यं त्रैगःय व्युक्तयते ।
 शमादयः एडगानि मांक्षेन्द्रा प्राण इत्यते ॥ २४९ ॥
 ईद्वशागसमायुक्तो जिज्ञासुर्युजिकोविदः ।
 शूरो मृत्यु निहन्त्येव सम्यज्ञानामिना ध्यवग् ॥ २५० ॥
 उक्तसावनसपनो जिज्ञासुर्यतिरात्मन ।
 जिज्ञासायै गुरु गच्छेसमित्पार्णिनयोऽचल ॥ २५१ ॥
 श्रोत्रियो ब्रह्मनिष्ठो यः प्रगान्तः समदर्शनः ।
 निर्ममो निरहंकारो निर्द्वंद्वो निष्परिग्रह ॥ २५२ ॥
 अनपेक्षः शुचिर्दक्षः करुणामृतसागर ।
 एवलक्षणसपनः स गुरुर्व्यावित्तमः ।
 उपासात्रः प्रयत्नेन जिज्ञासोः स्वार्थसिद्धये ॥ २५३ ॥
 जन्मानेकशतौः सदाददरयुजा भक्त्या समाराधितो

भक्तैवैदिकलक्षणेन विधिना संतुष्ट ईशः स्वयम् ।

साक्षाच्छ्रीगुरुरूपमेत्य कृपया हृगोचरः सन्प्रभुः

तत्त्वं साधु विबोध्य तारयति तान्संसारदुःखार्णवात् ॥ २५४ ॥

अविद्याहृदयग्रथिविमोक्षोऽपि भवेद्यतः ।

तमेव गुरुरित्यादुर्गुरुशब्दार्थवेदिनः ॥ २५५ ॥

शिव एव गुरुः साक्षात् गुरुरेव शिवः स्वयम् ।

उभयोरंतरं किञ्चिन्न द्रष्टव्यं मुसुक्षुभिः ॥ २५६ ॥

बंधमुक्तं ब्रह्मनिष्ठं कृतकृत्यं भजेह्नुरुम् ।

यस्य प्रसादात्ससारसागरे गोष्पदायते ॥ २५७ ॥

शुश्रूषया सदा भक्त्या प्रणामैविनयोक्तिभिः ।

प्रसन्नं गुरुमासाद्य प्रष्टव्यं ज्ञेयमात्मनः ॥ २५८ ॥

भगवन्करुणासिंधो भवसिंधोर्भवांस्तरिः ।

यमाश्रित्याश्रमेणैव परं पारं गता बुधाः ॥ २५९ ॥

जन्मांतरकृतानतपुण्यकर्मफलोदयः ।

अद्य संनिहितो यस्मात्खक्षपापात्रमस्यहम् ॥ २६० ॥

संप्रीतिमक्षणोर्वदनप्रसादमानंदमंतःकरणस्य सद्यः ।

विलोकनं ब्रह्मविदस्तनोति छिनत्ति मोह सुगतिं व्यनक्ति ॥ २६१ ॥

हुताशनानां शशिनामिनानामप्यर्बुद् वापि न यन्निहंतुम् ।

शक्नोति तदध्यान्तमनन्तमांतरं हन्त्यात्मवेत्ता सकृदीक्षणेन ॥ २६२ ॥

दुष्पारे भवसागरे जनिमृतिव्याध्यादिदुःखोल्कटे

घोरे पुत्रकलत्रमित्रबहुलप्राहाकरे भीकरे ।

कर्मोद्धुंगतरंगभंगनिकरैरकृष्यमाणो मुहुः

यातायातगतिभ्रमेण शरण किञ्चिन्न पद्याम्यहम् ॥ २६३ ॥

केन वा पुण्यशेषेण तव पादांबुजद्वयम् ।

दृष्टवानास्मि मामार्तं मृत्योऽन्नाहि दयादशा ॥ २६४ ॥

चदन्तमेव तं शिष्य दृष्टैव दयया गुरुः ।
 दद्यादभयमेतत्सै मा भैषेति सुर्खुषुहुः ॥ २६५ ॥
 विद्वन्मृत्युभयं जहीहि भवतो नास्त्येव मृत्युः काचि-
 नित्यस्य द्रव्यवर्जितस्य परमानदात्मनो ब्रह्मणः ।
 भ्रात्या किंचिद्देवक्य भीतमनसा मिथ्या त्वया कथ्यते
 । मां त्राहीति हि सुप्रवत्प्रलपनं शून्यात्मकं ते मृपा ॥ २६६ ॥
 निद्रागाढतमोवृतः किल जनः स्वप्ने भुजंगादिना
 प्रस्त स्व समवेक्ष्य यथलपति त्रासाद्धतोऽस्मीत्यलम् ।
 आसेन प्रतिवोधितः करत्तेनाताडय पृष्ठः स्वयं
 किंचिन्नेति वदत्यमुप्य वचन स्यात्तिक्मर्थं वद ॥ २६७ ॥
 रज्जोस्तु तत्त्वमनवेक्ष्य गृहीतसर्प-
 भावः पुमानयमहिर्वसर्तीति मोहात् ।
 आक्रोशाति प्रतिविभेति च कपते त-
 निमित्यैव नात्र भुजगोऽरति विचार्यमाणे ॥ २६८ ॥
 तद्वत्त्वयाप्यात्मन उक्तेतज्जन्माप्ययव्याधिजरादिदुःखम्
 मृषैव सर्वं भ्रमकल्पितं ते सम्यग्विचार्यात्मानि मुच्च भीतिम् ॥ २६९ ॥
 भवाननात्मनो धर्मानात्मन्यारोप्य शोचति ।
 तद्वज्ञानकृत सर्वं भय त्यक्त्वा सुखी भव ॥ २७० ॥

शिष्यः—

श्रीमद्भिरुक्तं सकलं भृपेति दृष्टान्त एव ह्युपपदते तत् ।
 दार्ढीतिके नैव भवादिदुःख प्रत्यक्षतः सर्वजनप्रसिद्धम् ॥ २७१ ॥
 प्रत्यक्षेणानुभूतार्थः कथं मिथ्यात्वमर्हति ।
 चक्षुषो विषयं कुम्भं कथं मिथ्या करोम्यहम् ॥ २७२ ॥
 विद्यमानस्य मिथ्यात्वं कथं नु घटते प्रभो ।
 प्रत्यक्ष खलु सर्वेषां प्रमाण प्रस्फुटार्थकम् ॥ २७३ ॥

मर्त्यस्य मम जन्मादिदुःखभाजोऽल्पजीविनः ।
 ब्रह्मत्वमपि नित्यत्वं परमानंदता कथम् ॥ २७४ ॥
 क आत्मा करत्वनात्मा च किमु लक्षणमेतयोः ।
 आत्मन्यनात्मधर्माणामारोपः क्रियते कथम् ॥ २७५ ॥
 किमज्ञान तदुत्पन्नभयत्यागोऽपि वा कथम् ।
 किमु ज्ञानं तदुत्पन्नसुखप्राप्तिश्च वा कथम् ॥ २७६ ॥
 सर्वमेतद्यथापूर्वं करामलकवत्स्फुटम् ।
 प्रतिपादय मे रवामिन् श्रीगुरो करुणानिधे ॥ २७७ ॥

श्रीगुरुः—

धन्यः कृतार्थरत्वमहो विवेकः शिवप्रसादरत्व विद्यते महान् ।
 विसृज्य तु प्राकृतलोकमार्ग ब्रह्मावगन्तुं यतसे यतस्त्वम् ॥ २७८ ॥
 शिवप्रसादेन विना न सिद्धिं शिवप्रसादेन विना न बुद्धिः ।
 शिवप्रसादेन विना न युक्तिः शिवप्रसादेन विना न सुक्तिः ॥ २७९ ॥
 यस्य प्रसादेन विमुक्तसंगाः शुकादयः संसृतिबधमुक्ताः ।
 तस्य प्रसादो बहुजन्मलभ्यो भक्त्यैकगम्यो भवमुक्तिहेतुः ॥ २८० ॥
 विवेको जंतूनां प्रभवति जानिष्वेव बहुपु
 प्रसादादेवशाद्बुद्धुसुकृतपाकोदयवशात् ।
 यतस्तस्मादेव त्वमपि परमार्थावगमने
 कृतारभः पुंसामिदामिह विवेकरथ तु फलम् ॥ २८१ ॥
 मर्त्यत्वसिद्धेरपिपुस्त्वसिद्धेर्विग्रहत्वसिद्धेर्श्व विवेकसिद्धेः ।
 वदान्ति मुख्य फलमेव मोक्षं व्यर्थं समस्त यदि चैत्रं मोक्षः ॥ २८२ ॥
 प्रश्नः समीचीनतरस्तवायं यदात्मतत्त्वावगमे प्रवृत्तिः ।
 ततस्तैवतत्सकल समूलं निवेदयिष्यामि मुदा शृणुष्व ॥ २८३ ॥
 मर्त्यत्वं त्वयि कल्पितं भ्रमवशात्तेनैव जन्मादयः
 तत्सभावितमेव दुःखमपि ते नो वस्तुतरतन्मृपा ।

निद्रामोहवशादुपागतसुख दुःख च किं तु त्वया

सत्यत्वेन विलोक्यित क्वचिदपि हूहि प्रबोधागमे ॥ २८४ ॥

नशेपलोकैरनुभूयमानः प्रत्यक्षतोऽयं सकलप्रपञ्चः ।

कथं मृपा स्यादिति शकनीयं विचारशून्येन विमुद्धता त्वया ॥ २८५ ॥

दिवांधदेष्टु दिवाधकारः प्रत्यक्षसिद्धोऽपि स किं यथार्थः ।

तद्वद्भैरणावगतः पदार्थो भान्तरय सत्यः सुमतेर्भूपैव ॥ २८६ ॥

घटोऽयमित्यत्र घटाभिधानं प्रत्यक्षतः कश्चिदुदेति दृष्टेः ।

विचार्यमाणे स तु नास्ति तत्र मुदरित तद्वाविलक्षणा सा ॥ २८७ ॥

प्रदेशमात्रः परिवृक्ष्यतोऽर्कं शास्त्रेण संदर्शितलक्ष्योजनः ।

मानांतरेण क्वचिदेति वाधा प्रत्यक्षमध्यत्र हि न व्यवस्था ॥ २८८ ॥

तस्मात्त्वयीदं भ्रमतः प्रतीत मृपैव नो सत्यमवैहि साक्षात् ।

ब्रह्म त्वमेवासि सुखस्वरूप त्वत्तो न भिन्न विचिनुप्व वुद्धौ ॥ २८९ ॥

लोकान्तरे चात्र गुहान्तरे वा तीर्थान्तरे कर्मपरपरांतरे ।

शास्त्रान्तरे नारत्यनुपश्यतामिह स्वयं पर ब्रह्म विचार्यमाणे ॥ २९० ॥

तत्त्वमात्मस्थमज्ञात्वा मूढः जात्रेषु पश्यति ।

गोप. कक्षगतं छाग यथा कूपेषु दुर्मतिः ॥ २९१ ॥

स्वमात्मानं पर मत्वा परमात्मानमन्यथा ।

विमुम्यते पुनः खात्मा वहि कोशेषु पदितैः ॥ २९२ ॥

विसृत्य वस्तुनरतत्त्वमध्यारोप्य च वस्तुनि ।

अवस्तुता च तद्भर्मान्मुखा शोचति नान्यथा ॥ २९३ ॥

आत्मानात्मविवेक ते वक्ष्यामि शृणु सादरम् ।

यस्य श्रवणमात्रेण मुच्यते उनात्मवधनात् ॥ २९४ ॥

इत्युक्त्वाभिमुखीकृत्य गिर्ज्य करुणाया गुरुः ।

अध्यारोपापवादाभ्या निष्प्रपञ्च प्रपञ्चयन् ॥ २९५ ॥

सम्यक्प्रबोधयत्तत्त्वं शास्त्रदृष्टेन वर्त्मना ।

सर्वेषामुपकाराय तत्त्वकारोऽन्न दर्शयते ॥ २९६ ॥

वस्तुन्यवस्थारोपो यः सोऽध्यारोप इतीर्यते ।
 असर्पभूते रज्ज्वादौ सर्पत्वारोपणं यथा ॥ २९७ ॥
 वस्तु तावत्परं ब्रह्म सत्यज्ञानादिलक्षणम् ।
 इदमारोपितं यत्र भाति खे नीलतादिवत् ॥ २९८ ॥
 तत्कारणं यदज्ञानं सकार्यं सद्विलक्षणम् ।
 अवस्त्वित्युच्यते सद्विर्यस्य बाधा प्रदृश्यते ॥ २९९ ॥
 अवस्तु तत्प्रमाणैर्यद्वाध्यते शुक्लिरौप्यवत् ।
 न बाध्यते यत्तद्वस्तु त्रिषु कालेषु शुक्लिवत् ॥ ३०० ॥
 शुक्लेवाधा न खल्वास्ति रजतरय यथा तथा ।
 अवस्तुसंज्ञितं यत्तज्जगदध्यासकारणम् ॥ ३०१ ॥
 सदसद्ग्राहामनिर्वाच्यमज्ञानं त्रिगुणात्मकम् ।
 वस्तु तत्त्वावबोधैकवाच्यं तद्वावलक्षणम् ॥ ३०२ ॥
 मिथ्यासंबंधतस्तत्र ब्रह्मण्याश्रित्य तिष्ठति ।
 मणौ शक्तिर्यथा तद्वैतदाश्रयदूषकम् ॥ ३०३ ॥
 सद्ग्रावे लिंगमेतस्य कार्यमेतच्चराचरम् ।
 भानं श्रुतिः सृतिश्चाज्ञोऽहमित्यनुभवोऽपि च ॥ ३०४ ॥
 अज्ञानं प्रकृतिः शक्तिरविद्येति निगद्यते ।
 तदेतत्सञ्च भवति नासद्वा शुक्लिरौप्यवत् ॥ ३०५ ॥
 सतो भिन्नमभिन्नं वा न दीपस्य प्रभा यथा ।
 न सावयवमन्यद्वा बीजस्यांकुरवत्कचित् ॥ ३०६ ॥
 अत एतदनिर्वाच्यमित्येव कवयो विदुः ।
 समष्टिव्यष्टिरूपेण द्विधज्ञानं निगद्यते ॥ ३०७ ॥
 नानात्वेन प्रतीतानामज्ञानानामभेदतः ।
 एकत्वेन समष्टिः स्याद्बुरुहाणां वनं यथा ॥ ३०८ ॥
 इयं समष्टिरूक्षद्वा सत्त्वांशोत्कर्पतः पुरा ।

मायेति कथ्यते तज्जैः शुद्धसत्त्वैकलक्षणा ॥ ३०९ ॥
 मायोपहितचैतन्यं साभासं सत्त्ववृहितम् ।
 सर्वज्ञत्वादिगुणक सृष्टिस्थित्यन्तकारणम् ॥ ३१० ॥
 अव्याकृतं तदव्यक्तमीश इत्यपि गीयते ।
 सर्वशक्तिगुणोपेतः सर्वज्ञानावभासकः ॥ ३११ ॥
 स्वतंत्रः सत्यसंकल्पः सत्यकामः स ईश्वरः ।
 तस्यैतस्य महाविष्णोर्महाशर्णमहीयसः ॥ ३१२ ॥
 सर्वज्ञत्वेश्वरत्वादिकारणत्वान्मनीयिणः ।
 कारणं वपुरित्याहुः समष्टिं सत्त्ववृहितम् ॥ ३१३ ॥
 आनंदप्रचुरत्वेन साधकत्वेन कोशात् ।
 सैपानंदमयः कोश इतीशरय निगद्यते ॥ ३१४ ॥
 सर्वोपरमहेतुत्वात्सुपुतिस्थानमिष्यते ।
 प्राकृतः प्रलयो यत्र श्राव्यते श्रुतिभिर्मुद्दुः ॥ ३१५ ॥
 अज्ञान व्यष्टयभिप्रायादनेकत्वेन भिद्यते ।
 अज्ञानवृत्तयो नाना तत्तद्गुणविलक्षणाः ॥ ३१६ ॥
 वनस्य व्यष्टयभिप्रायाद्वृहा इत्यनेकता ।
 यथा तथैवाज्ञानस्य व्यष्टिः स्यादनेकता ॥ ३१७ ॥
 व्यष्टिर्मिलिनसत्त्वैपा रजसा तमसा युता ।
 ततो निकृष्टा भवति योपाधिः प्रत्यगात्मनः ॥ ३१८ ॥
 चैतन्यं व्यष्टयवच्छिन्न प्रत्यगात्मेति गीयते ।
 साभासं व्यष्टयुपहितं सत्तादात्म्येन तद्गुणैः ॥ ३१९ ॥
 अभिभूतः स एवात्मा जीव इत्यभिधीयते ।
 किंचिज्ञत्वानीश्वरत्वसंसारित्वादिर्थमवान् ॥ ३२० ॥
 अस्य व्यष्टिरहकारकारणत्वेन कारणम् ।
 वपुस्तत्राभिमान्यात्मा प्राङ्म इत्युच्यते बुधैः ॥ ३२१ ॥

प्राज्ञत्वमस्यैकाज्ञानभासकत्वेन संमतम् ।
 व्यष्टेर्निंकृष्टत्वेनास्य नानेकाज्ञानभासकम् ॥ ३२२ ॥
 स्वरूपाच्छादकत्वेनाप्यानंदप्रचुरत्वतः ।
 कारणं वपुरानंदमयः कोशा इतीर्यते ॥ ३२३ ॥
 अस्यावस्था सुषुप्तिः स्यादत्रानंदः प्रकृष्ट्यते ।
 एषोऽहं सुखमस्वाप्सं न तु किंचिदवेदिषम् ॥ ३२४ ॥
 इत्यानंदसमुत्कर्पः प्रबुद्धेषु प्रदृश्यते ।
 समष्टेरपि च व्यष्टेरुभयोर्वनवृक्षवन् ॥ ३२५ ॥
 अभेद एव नो भेदो जात्येकत्वेन वस्तुतः ।
 अभेद एव ज्ञातव्यस्तथेशप्राज्ञयोरपि ॥ ३२६ ॥
 सत्युपाध्योरभिन्नत्वे क भेदस्तद्विशिष्टयोः ।
 एकीभावे तरगावध्योः को भेदः प्रतिबिन्बयोः ॥ ३२७ ॥
 अज्ञानतदवच्छिन्नाभासयोरुभयोरपि ।
 आधार शुद्धचैतन्य यत्तर्तुर्यमितीर्यते ॥ ३२८ ॥
 एतदेवाविविक्तं सदुपाधिभ्यां च तदगुणैः ।
 महावाक्यस्य वाच्यार्थो विविक्तं लक्ष्य इष्ट्यते ॥ ३२९ ॥
 अनतशक्तिसंपन्नो मायोपाधिक ईश्वरः ।
 ईक्षामात्रेण सृजति विश्वमेतच्चराचरम् ॥ ३३० ॥
 अद्वितीयस्वमात्रोऽसौ निरूपादान ईश्वरः ।
 स्वयमेव कथं सर्व सृजतीति न शंक्यताम् ॥ ३३१ ॥
 निमित्तमध्युपादानं स्वयमेव भवन्प्रभुः ।
 चराचरात्मकं विश्व सृजत्यवति लुपति ॥ ३३२ ॥
 स्वप्राधान्येन जगतो निमित्तमपि कारणम् ।
 उपादान ततोपाधिप्राधान्येन भवत्ययम् ॥ ३३३ ॥
 यथालृता निमित्तं च स्वप्रधानतया भवेत् ।

स्वशरीरप्रधानल्वेनोपादान तथेश्वरः ॥ ३३४ ॥
 तमःप्रधानप्रकृतिविशिष्टात्परमात्मनः ।
 अभूत्सकाशादाकाशमाकाशाद्युरुच्यते ॥ ३३५ ॥
 वायोरग्रिस्तश्चैवाग्नेरापोऽद्भूयः पृथिवी क्रमात् ।
 शक्तेस्तमःप्रधानत्वं तत्कार्ये जाडयदर्शनात् ॥ ३३६ ॥
 आरंभन्ते कार्यगुणान्ये कारणगुणा हि ते ।
 एतानि सूक्ष्मभूतानि भूतमात्रा अपि क्रमात् ॥ ३३७ ॥
 एतेभ्यः सूक्ष्मभूतेभ्यः सूक्ष्मदेहा भवन्त्यपि ।
 स्थूलान्यपि च भूतानि चान्योन्यांशविमेलनात् ॥ ३३८ ॥
 अपंचाकृतभूतेभ्यो जात सप्तदशागक्तम् ।
 संसारकारण लिंगमात्मनो भोगसाधनम् ॥ ३३९ ॥
 श्रोत्रादिपचक चैव वागादीनां च पचकम् ।
 प्राणादिपचकं बुद्धिमनसी लिंगमुच्यते ॥ ३४० ॥
 श्रोत्रत्वक्चुर्जिह्वाप्राणानि पच जातानि ।
 आकाशादीना सत्त्वशेभ्यो धीद्विद्याप्यनुक्रमतः ॥ ३४१ ॥
 आकाशादिगताः पच सात्त्विकाशाः परस्परम् ।
 मिलित्वैवान्तःकरणमभवत्सर्वकारणम् ॥ ३४२ ॥
 प्रकाशकत्वादेतेपा सात्त्विकांशत्वमिष्यते ।
 प्रकाशकत्वं सत्त्वस्य स्वच्छत्वेन यतस्ततः ॥ ३४३ ॥
 तदंतःकरणं वृत्तिभेदेन स्याच्चतुर्विधम् ।
 मनो बुद्धिरहकारचित्त चेति तदुच्यते ॥ ३४४ ॥
 सकल्पान्मन इत्याहुद्बुद्धिरर्थस्य निश्चयात् ।
 अभिमानादहकारश्चित्तर्मर्थस्य चित्तनात् ॥ ३४५ ॥
 मनस्यपि च बुद्धौ च चित्ताहंकारयोः क्रमात् ।
 अंतर्मीवोऽन्न वोद्भव्यो लिंगलक्षणसिद्धये ॥ ३४६ ॥

चिंतनं च मनोधर्मः संकल्पादिर्यथा तथा ।

अंतर्भावो मनसैव सम्यक्विचत्तस्य सिध्यति ॥ ३४७ ॥

देहादावहमित्येव भावो दृढतरो धियः ।

दृश्यतेऽहंकृतेस्तस्मादंतर्भावोऽत्र युज्यते ॥ ३४८ ॥

तस्मादेव तु बुद्धेः कर्तृत्वं तदितरस्य करणत्वम् ।

सिध्यत्यात्मन उभयाद्विद्यात्सारकारणं मोहात् ॥ ३४९ ॥

विज्ञानमयकोशः स्याद्वृद्धिज्ञानेदियैः सह ।

विज्ञानप्रचुरत्वेनाप्याच्छादकतयात्मनः ॥ ३५० ॥

विज्ञानमयकोशोऽयमिति विद्वद्विरुद्ध्यते ।

अयं महानहंकारवृत्तिमान्कर्तृलक्षणः ।

सर्वसंसारनिर्वोद्धा विज्ञानमयशब्दभाक् ॥ ३५१ ॥

अहं ममेत्येव सदाभिमानं देहेन्द्रियादौ कुरुते गृहादौ ।

जीवाभिमानः पुरुषोऽयमेव कर्ता च भोक्ता च सुखी च दुःखी ॥ ३५२ ॥

स्ववासनाप्रेरित एव नित्यं करोति कर्मोभयलक्षणं च ।

भुक्ते तदुत्पन्नफलं विशिष्टं सुखं च दुःखं च परत्र चात्र ॥ ३५३ ॥

नानायोनिसहस्रेषु जायमानो मुहुर्मुहुः ।

प्रियमाणो भ्रमत्येष जीवः संसारमंडले ॥ ३५४ ॥

मनो मनोमयः कोशो भवेज्ञानेदियैः सह ।

प्राचुर्य मनसो यत्र दृश्यतेऽसौ मनोमयः ॥ ३५५ ॥

चिंताविपादहर्षाद्याः कामाद्या अस्य वृत्तयः ।

मनुते मनसैवैष फलं कामयते बहिः ।

यतते कुरुते भुक्ते तन्मनः सर्वकारणम् ॥ ३५६ ॥

मनो ह्यमुष्य प्रणवस्य हेतुरत्वहिश्चार्थमलेन वेत्ति ।

शृणोति जिग्रत्यमुनैव चेक्षते वक्ति स्पृशत्यत्ति करोति सर्वम् ॥ ३५७ ॥

बंधश्च मोक्षो मनसैव पुंसामर्थोऽप्यनर्थोऽप्यमुनैव सिध्यति ।

सर्ववेदान्तमिद्वान्तसारसंग्रहः ।

१६१

शुद्धेन भोदो मनिनेन वथो विवेकतोऽर्थोऽप्यविवेकतोऽन्यः ॥ ३५८ ॥

रज्ञानगोऽर्था मालिन लशुद्धमध्यानज्ञ सत्त्वगुणेन रिक्तम् ।

मनस्तगोऽर्थाऽप्यनिषत्त्वाज्ञात्वमोहात्सताप्रमादैः ।

तिरस्तु भवति तु वेति गारत्वं पदार्थतत्त्वं शुपलभ्यमानम् ॥ ३५९ ॥

रांदार्थुक यदि भवति विक्षेपकरुणैः

प्रतीपैः कामाद्येरनिगमभिभूतं व्यथयति ।

कृपनिष्ठुर्मार्यानगतिप्रदीपि आभ्यति शूश्रा

मनोर्दार्थो यद्रत्प्रवल्मसरता घस्तमहिमा ॥ ३६० ॥

तनां धृग्युक्तुर्भवयन्वगुरुत्यं रजस्तमोन्यां च तदीयकार्यः ।

प्रियोऽग्निता परिशुद्धसत्त्वं प्रियं प्रथलेन सदैव कुर्यात् ॥ ३६१ ॥

गर्भाग्नान्विप्रणाशनग्राव्याप्यादिषु प्राणिना

यमानुषकिं नियमानुवृत्तिं चित्प्रसादाय वदन्ति तज्जाः ॥ ३६८ ॥

कद्यम्ललवणात्युष्णतीक्ष्णखक्षविदाहिनाम् ।

पूतिर्पूपितादीनां त्यागः सत्त्वाय कल्पते ॥ ३६९ ॥

श्रुत्या सत्त्वपुराणानां सेवया सत्त्ववस्तुनः ।

अनुवृत्या च साधूनां सत्त्ववृत्तिः प्रजायते ॥ ३७० ॥

यस्य चित्तं निर्विपयं हृदयं यस्य शीतलम् ।

तस्य मित्रं जगत्सर्वं तस्य मुक्तिः करस्थिता ॥ ३७१ ॥

हितपरिमितभोजी नित्यमेकान्तसेवी

सकृदुचितहितोक्तिः स्वलपनिद्राविहारः ।

अनुनियमनशीलो यो भजत्युक्तकाले

स लभत इह शीघ्रं साधु चित्प्रसादम् ॥ ३७२ ॥

चित्प्रसादेन विनावगन्तुं बधं न शक्नोति परात्मतत्त्वम् ।

तत्त्वावगत्या तु विना विसुक्तिर्न सिध्यति ब्रह्मसहस्रकोटिपु ॥ ३७

मनःप्रसादः पुरुषस्य बधो मनःप्रसादो भवबंधमुक्तिः ।

मनःप्रसादाधिगमाय तस्मान्मनोनिरासं विदधीत विद्वान् ॥ ३७४ ॥

पञ्चानामेव भूतानां रजोशेभ्योऽभवन्कमात् ।

वाक्पाणिपादपायूपस्थानि कर्मेद्रियाण्यनु ॥ ३७५ ॥

समस्तेभ्यो रजोशेभ्यो व्योमादीनां क्रियात्मकाः ।

प्राणादयः समुत्पन्नाः पञ्चाप्यांतरवायवः ॥ ३७६ ॥

प्राणः प्राग्मनेन स्यादपानोऽवाग्मनेन च ।

व्यानस्तु विष्वगमनादुल्कान्त्योदान इष्यते ॥ ३७७ ॥

अशितान्नरसादीनां समीकरणधर्मतः ।

समान इत्यभिप्रेतो वायुर्यस्तेषु पञ्चमः ॥ ३७८ ॥

क्रियैव दिक्ष्यते प्रायः प्राणकर्मेद्रियेष्वलम् ।

ततस्तेषां रजोशेभ्यो जनिरगीकृता बुधैः ॥ ३७९ ॥

राजभी गु तियाशकिं तमःशकिं जडाभिकाम् ।
 प्रकाशन्तपिणी तत्त्वशकिं प्रादृष्टमहर्पयः ॥ ३८० ॥
 एते प्राणादयः पञ्च पञ्चकमंद्रियैः सह ।
 गंगप्राणमयः कोशः स्फुलो यनेन चेष्टते ॥ ३८१ ॥
 यदनियागते कर्म गुणं वा पापमेव वा ।
 वागादिनिधि वागुपा तप्राणमयकर्तृकम् ॥ ३८२ ॥
 वायुनोद्यानितो दृशो नानारूपेण चेष्टते ।
 नम्मनियनिधने सोऽपि निधुङ्गः स्याभया तथा ॥ ३८३ ॥
 प्राणकमंद्रियैः प्रेयमाणं प्रवर्तते ।
 नानाक्रियासु सर्वत्र निहिताविहितादिपु ॥ ३८४ ॥
 कोशय भिलिन्तेतद्गुः रयात्मूर्मगात्मनः ।
 अनित्यनया वृनभान्मनो गमकन्तः ॥ ३८५ ॥
 इति गांगार्थम् ॥ गांगार्थम् ॥

स्थूलात्सूक्ष्मतया व्यष्टिरस्य सूक्ष्मवपुर्मतम् ।

अस्य जागरसंरक्षारमयत्वाद्वपुरुच्यते ॥ ३९२ ॥

स्वप्ने जागरकार्लीनवासनापरिकलिपतान् ।

तैजसो विषयान्भुंके सूक्ष्मार्थान्सूक्ष्मवृत्तिभिः ॥ ३९३ ॥

समष्टेरपि च व्यष्टेः सामान्यैव पूर्ववत् ।

अभेद एव ज्ञातव्यो जात्यैकत्वे कुतो भिदा ॥ ३९४ ॥

द्वयोरुपाध्योरेकत्वे तयोरप्यभिमानिनोः ।

सूत्रात्मनस्तैजसस्याप्यभेदः पूर्ववन्मतः ॥ ३९५ ॥

एवं सूक्ष्मप्रपञ्चस्य प्रकारः शास्त्रसंमतः ।

अथ स्थूलप्रपञ्चस्य प्रकारः कथ्यते शृणु ॥ ३९६ ॥

तान्येव सूक्ष्मभूतानि व्योमादीनि पररपरम् ।

पंचीकृतानि स्थूलानि भवन्ति शृणु तत्क्रमम् ॥ ३९७ ॥

खादीनां भूतमेकैकं सममेव द्विधा द्विधा ।

विभज्य भागं तत्राद्यं त्यक्त्वा भागं द्वितीयकम् ॥ ३९८ ॥

चतुर्धा सुविभज्याथ तमेकैकं विनिक्षिपेत् ।

चतुर्णां प्रथमे भागे क्रमेण स्वार्थमतरा ॥ ३९९ ॥

ततो व्योमादिभूतानां भागाः पंच भवन्ति ते ।

स्वस्वार्थभागेनान्येभ्यः प्रातं भागचतुष्टयम् ॥ ४०० ॥

संयोग्य रथूलतां यान्ति व्योमादीनि यथाक्रमम् ।

अमुष्यं पंचीकरणस्याप्रामाण्यं न शंक्यताम् ॥ ४०१ ॥

उपलक्षणमस्यापि तत्रिवृत्करणश्चलिः ।

पंचानामपि भूतानां शूयतेऽन्यत्र संभवः ॥ ४०२ ॥

ततः प्रामाणिकं पंचीकरणं मन्यतां बुधैः ।

प्रत्यक्षादिविरोधः स्यादन्यथा क्रियते यदि ॥ ४०३ ॥

आकाशवाच्योर्धर्मस्तु वह्यादावुपलभ्यते ।

यथा तथाकाशवायांनान्यदंभर्म इत्यते ॥ ४०४ ॥
 अतोऽप्रागाणिभमिति न किञ्चिदपि चित्यताम ।
 साक्षात्याभिश्च तत्त्वाभिर्विद्यते पात्रकाण्डितु ॥ ४०५ ॥
 तेनोपलब्धते शब्दः कारणस्यानिरेकतः ।
 तथा नगस्ततो धर्मोऽप्यन्याङ्गायुपलब्धते ॥ ४०६ ॥
 न तथा विशते व्याभिर्वद्यादि । एनमस्ततोः ।
 मुक्त्यादशक्तयां । नज्जग्मी नोपलब्धते ॥ ४०७ ॥
 कारणस्यानुस्लेषण कार्यं सर्वत्र इत्यते ।
 तत्त्वान्यामाणमेष्टत्वं वुन्मः । चीकुत्तेरपि ॥ ४०८ ॥
 अन्तर्वाक्तव्यामाणं एव गच्छत्वात् ।

जिह्वाया वरुणो दैवं ब्राणस्य त्वश्चिनावुभौ ।
 वाचोऽशिर्हस्तयोरिंद्रः पादयोस्तु त्रिविक्रमः ॥ ४१७ ॥
 पायोर्मृत्युरुपस्थस्य त्वधिदैवं प्रजापतिः ।
 मनसो दैवतं चंद्रो बुद्धेदैवं बृहस्पतिः ॥ ४१८ ॥
 रुद्रस्त्वहं कृतेदैवं क्षेत्रज्ञश्चित्तदैवतम् ।
 दिग्गाद्या देवताः सर्वाः खादिसत्त्वांशसंभवाः ॥ ४१९ ॥
 संमिता इन्द्रियस्थानेष्विद्रियाणां समंततः ।
 निगृह्णन्त्यनुगृह्णन्ति प्राणिकर्मानुख्पतः ॥ ४२० ॥
 शरीरकरणत्रामा प्राणाहमधिदेवताः ।
 पंचते हेतवः प्रोक्ता निष्पत्तौ सर्वकर्मणाम् ॥ ४२१ ॥
 कर्मानुख्पेण गुणोदयो भवेद्गुणानुख्पेण मनःप्रवृत्तिः ।
 मनोनुवृत्तैरुभयात्मकेद्वियैर्निवर्त्यते पुण्यमपुण्यमन्त्र ॥ ४२२
 करोति विज्ञानमयोऽभिमानं
 कर्ता हमेवोति तदात्मना स्थितः ।
 आत्मा तु साक्षी न करोति किञ्चि-
 न्न कारयत्येव तटस्थवत्सदा ॥ ४२३ ॥
 द्रष्टा श्रोता वक्ता कर्ता भोक्ता भवत्यहंकारः ।
 स्वयमेतद्विकृतीनां साक्षी निर्लेप एवात्मा ॥ ४२४ ॥
 आत्मनः साक्षिमात्रत्वं न कर्तृत्वं न भोक्तृता ।
 रविवत्प्राणिभिर्लोके क्रियमाणेषु कर्मसु ॥ ४२५ ॥
 न ह्यक्षः कुरुते कर्म न कारयति जंतवः ।
 स्वस्वभावानुरोधेन वर्तन्ते स्वस्वकर्मसु ॥ ४२६ ॥
 तथैव प्रत्यगात्मापि रविवन्निष्क्रियात्मना ।
 उदासीनतयैवास्ते देहादीनां प्रवृत्तिषु ॥ ४२७ ॥
 अज्ञात्वैवं परं तत्त्वं मायामोहितचेतसः ।

स्थामन्गागेष्यन्त्यतःकर्तुन्यानन्यगोचरम् ॥ ४२८ ॥

आनन्दमन्पमनिचार्य विमुद्वुद्धि-

गगेष्यन्यगिस्तंगतदनामकार्यम् ।

स्थामन्यमगचितनिष्ठित्य एव चंडे

दृगव्यप्रवहुतथावनवद्देण ॥ ४२९ ॥

आत्मानामनिवेदा इटनगमये निवेदधिष्यामः ।

इममाकार्णग निजगदृपत्तिप्रकारमागृन्या ॥ ४३० ॥

पर्वा हृतेष्यः तादिष्यो मृत्तेन्यन्वीक्षयेशितुः ।

समुपलभिद्द एुल व्रहांडं सचराचरम् ॥ ४३१ ॥

पीताद्योष्मयः सर्वा वायुतेजांशुभूमयः ।

मर्यामप्यभृद्य चतुर्विशर्णारिणाम् ॥ ४३२ ॥

परिभूमार्जनमार्जनाः एतु परे चर्दर्शतेजाशनाः

केनितोगकणादिनोऽपगिगिनः केचित्तु मृद्गक्षकाः ।

केनिर्णाशिलागादनाराः केचित्तु मासाशिनः

केनिष्ठीहियागार्जनमार्जनाग गीक्षन्यमा गंतवः ॥ ४३३ ॥

वैश्वानरो विश्वनरेष्वात्मत्वेनाभिमानतः ।
 विरादस्याद्विविवत्वेन रथयमेव विराजनात् ॥ ४३९ ॥
 चतुर्विधं भूतजात तत्तज्ञातिविशेषतः ।
 नैकधीविषयत्वेन पूर्ववद्यष्टिरिष्यते ॥ ४४० ॥
 साभासं व्यष्ट्युपहितं तत्तादात्म्यमुपागतम् ।
 चैतन्यं विश्व इत्याहुर्वेदान्तनयकोविदाः ॥ ४४१ ॥
 विश्वोऽस्मिन्स्थूलदेहेऽत्र स्वाभिमानेन तिष्ठति ।
 यतस्ततो विश्व इति नामा सार्थो भवत्ययम् ॥ ४४२ ॥
 व्यष्टिरेषास्य विश्वरय भवति स्थूलविग्रहः ।
 उच्यतेऽन्नविकारित्वात्कोशोऽन्नमय इत्ययम् ॥ ४४३ ॥
 देहोऽयं पितुभुक्तान्नविकाराण्हुक्षशोणितात् ।
 जातः प्रवर्धते लैन तदभावे विनश्यति ॥ ४४४ ॥
 तस्मादन्नविकारित्वेनायमन्नमयो मतः ।
 आन्छादकत्वादेतस्याप्यसेः कोशवदात्मनः ॥ ४४५ ॥
 आत्मनः स्थूलभोगानामेतदायतनं विदुः ।
 शब्दादिविषयान्मुङ्के रथूलान्स्थूलात्मनि स्थितः ॥ ४४६ ॥
 बहिरात्मा ततः स्थूलभोगायतनमुच्यते ।
 इंद्रियैरूपनीतानां शब्दादीनामयं स्वयम् ।
 देहेन्द्रियमनोयुक्तो भोक्तेत्याहुर्मनीषिणः ॥ ४४७ ॥
 एकादशद्वारवतीह देहे सौधे महाराज इवाक्षवर्गैः ।
 संसेव्यमानो विषयोपभोगानुपाधिसंस्थो बुमुजेऽयमात्मा ॥ ४४८
 ज्ञानेन्द्रियाणि निजदैवतचोदितानि
 कर्मेन्द्रियाण्यपि तथा मनभादिकानि ।
 स्वस्वप्रयोजनविधौ नियतानि सन्ति
 यत्वेन किंकरजना इव तं भजन्ते ॥ ४४९ ॥

श्वरोपमुक्तं पिरायान्त्युलनंष महामतिः ।
 अहं गमेनि संपास्यान्त्या जागदित्तर्यिते ॥ ४५० ॥
 एतात्ममिथ्याष्टयोऽश्वोभयोरप्यभिमानितोः ।
 नदिलविभान्तरयोरभेदः पूर्ववन्मतः ॥ ४५१ ॥
 ऐलमुद्गकारणात्याः प्रपचा ये निरूपिताः ।
 ते सर्वाऽपि भिन्निकः प्राणन्तोऽपि महान्भवत् ॥ ४५२ ॥
 महाप्रपन्नावन्द्वयं प्रियधारादिलक्षणम् ।
 पिरागदीदापर्यंतं चेतन्गं चेकमंव तत ॥ ४५३ ॥
 यदनामतमव्यक्तं चेतन्गमजमक्षरम् ।
 महाप्रपन्नं सागविनिं सदयोऽद्विवा ॥ ४५४ ॥
 तन्नाम राजित ग्रन्थाभ्य वास्यत्य परितः ।

विपरीततयाध्यस्य संसरन्ति विमोहतः ॥ ४६१ ॥

भ्रान्त्या मनुष्योऽहमहं द्विजोऽहं

तज्जोऽहमज्ञोऽहमतीव पापी ।

भ्रष्टोऽस्मि शिष्टोऽस्मि सुखी च दुःखी-

त्येवं विमुखात्मनि कल्पयन्ति ॥ ४६२ ॥

अनात्मनो जन्मजरामृतिक्षुधा-

तृष्णासुखक्लेशमयादिधर्मान् ।

विपर्ययेण ह्यतथाविधेऽस्मि-

नारोपयन्त्यात्मनि बुद्धिदोपात् ॥ ४६३ ॥

भ्रान्त्या यत्र यदध्यासस्तत्क्रतेन गुणेन वा ।

दोपेणाध्यणुमात्रेण स न संवव्यते क्वचित् ॥ ४६४ ॥

किं मरुन्मृगतृष्णावुपूरेणाद्वित्वमृच्छति ।

दृष्टिसंस्थितपीतेन शखः पीतायते किमु ॥ ४६५ ॥

शिष्यः—

प्रत्यगात्मन्यविपयेऽनात्माध्यासः कथं प्रभो ॥ ४६६ ॥

पुरो दृष्टे हि विपयेऽध्यस्यन्ति विपयान्तरम् ।

तदृष्टं शुक्तिरज्जादौ सादृश्याद्यनुवधतः ॥ ४६७ ॥

परत्र पूर्वदृष्टस्यावभासः स्मृतिलक्षणः ।

अध्यासः स कथं स्वामिन् भवेदात्मन्यगोचरे ॥ ४६८ ॥

नानुभूतः कदाप्यात्माननुभूतस्य वस्तुन् ।

सादृश्यं सिध्यति कथमनात्मनि विलक्षणे ॥ ४६९ ॥

अनात्मन्यात्मताध्यासः कथमेष समागतः ।

निवृत्तिः कथमेतस्य केनोपायेन सिध्यति ॥ ४७० ॥

उपाधियोग उभयोः सम एवेशर्जीवयोः ।

जीवस्यैव कथं वंशो नेश्वरस्यार्ति नक्षयम् ॥ ४७१ ॥

एतत्सर्वं दयादृष्टया करामलकव्रतस्कुटम् ।
प्रतिपादय सर्वज्ञ श्रीगुरो करुणानिधे ॥ ४७२ ॥

श्रीगुरुः—

न सावयव एकस्य नात्मा विषय इष्यते ।
अस्यास्मत्प्रत्ययार्थत्वादपरोक्षाच्च सर्वशः ॥ ४७३ ॥
प्रसिद्धिरात्मनोऽस्त्वेव न कस्यापि च दृश्यते । -
प्रत्ययो नाहमस्मीति न ह्यस्ति प्रत्यगात्मनि ॥ ४७४ ॥
न कस्यापि स्वसङ्गावे प्रमाणमभिकांश्यते ।
प्रमाणानां च प्रामाण्यं यन्मूलं किं तु बोधयेत् ॥ ४७५ ॥
मायाकायैस्तिरोभूतो नैष आत्मानुभूयते ।
मेघवृद्धैर्यथा भाजुस्तथायमहमादिभिः ॥ ४७६ ॥
पुरस्थ एव विषये वस्तुन्यव्यस्यतामिति ।
नियमो न कृतः सद्विर्भान्तिरेवात्र कारणम् ॥ ४७७ ॥
द्वागाद्यविपये व्योम्नि नीलतादि यथाऽबुधाः ।
अध्यस्यन्ति तथैवारिमन्नात्मन्यपि मतिभ्रमात् ॥ ४७८ ॥
अनात्मन्यात्मताध्यासे न सादृश्यमपेक्षते ।
पीतोऽय शख इत्यादौ सादृश्यं किमपेक्षितम् ॥ ४७९ ॥
निरुपाधिभ्रमेष्वस्मिन्नैवापेक्षा प्रदृश्यते ।
सोपाधिष्ठेव तदृष्ट रञ्जुसर्पभ्रमादिपु ॥ ४८० ॥
तथापि किञ्चिद्दद्यामि सादृश्यं शृणु तत्परः ।
अत्यंतर्निर्मलः सूक्ष्म आत्मायमतिभ्रात्वरः ॥ ४८१ ॥
बुद्धिस्तथैव सत्त्वात्मा साभासा भास्वराऽमला ।
सांनिध्यादात्मवद्वाति सूर्यवत्स्फटिको यथा ॥ ४८२ ॥
आत्माभासं ततो बुद्धिर्बुद्ध्याभास ततो मनः ।
अक्षणि मनज्ञाभासान्यक्षाभासमिदं वपुः ॥ ४८३ ॥

अत एवात्मबुद्धिर्देहाक्षादावनात्मनि ।

मूढानां प्रतिबिंधादौ बालानामित्र दृश्यते ।

सादृश्यं विद्यते बुद्धावात्मनोऽध्यासकारणम् ॥ ४८४ ॥

अनात्मन्यहमित्येव योऽयमध्यास ईरितः ।

स्यादुत्तरोत्तराध्यासे पूर्वपूर्वस्तु कारणम् ॥ ४८५ ॥

सुस्तिमूर्छेऽथितेष्वेव दृष्टः संसारलक्षणः ।

अनादिरेषाविद्यातः संस्कारोऽपि च तादृशः ॥ ४८६ ॥

अध्यासबाधागमनस्य कारणं शृणु प्रवक्ष्यामि समाहितात्मा यस्मादिदं प्राप्तमनर्थजाते जन्माण्ययव्याधिजरादिदुखम् ॥ ४८

आत्मोपाधेरविद्याया अस्ति शक्तिद्वयं महत् ।

विक्षेप आवृतिश्चेति याभ्यां संसार आत्मनः ॥ ४८८ ॥

आवृतिस्तमसः शक्तिस्तद्वयावरणकारणम् ।

मूलाविद्येति सा प्रोक्ता यथा संमोहितं जगत् ॥ ४८९ ॥

विवेकवानप्यतियौक्तिकोऽपि श्रुतात्मतत्त्वोऽपि च पडितोऽपि शक्त्या यथा संवृतबोधदृष्टिरात्मानमात्मस्यमिमं न वेद ॥ ४९०

विक्षेपनान्नी रजसस्तु शक्तिः प्रवृत्तिहेतुः पुरुपस्य नित्यम् ।

स्थूलादिलिंगान्तमशेषमेतद्या सदात्मन्यसदेव सूयते ॥ ४९१ ।

निद्रा यथा पुरुषमप्रमत्त समावृणोतीयमपि प्रतीचम् ।

तथावृणोत्यावृतिशक्तिरंतर्विक्षेपशक्तिं परिज्ञंभयन्ती ॥ ४९२

शक्त्या महत्यावरणाभिधानया समावृते सत्यमलस्यरूपे ।

पुमाननात्मन्यहमेप एवेत्यात्मत्वबुद्धिं विदधाति मोहात् ॥ ४९३

यथा प्रसुतिप्रतिभासदेहे स्वात्मत्वधीरेप तथा ह्यनात्मनः ।

जन्माण्ययक्षुद्धयतृद्ध्रमादीनारोपयत्यात्मनि तस्य धर्मान् ॥ ४९४ ॥

विक्षेपशक्त्या परिचोद्यमानः करोति कर्मण्युभयात्मकानि ।

भुजान एतत्पलमध्युपात्तं परिभ्रमत्येव भवांबुराशौ ॥ ४९५ ।

अध्यासदोपात्समुपागतोऽयं ससारबंधः प्रबलप्रतीचः ।

यद्योगतः क्लिङ्यति गर्भवासजन्माप्ययहेशभयैरजस्तम् ॥ ४९६ ॥

अध्यासो नाम खल्वेष वस्तुनो योऽन्यथाग्रहः ।

स्वाभाविकभ्रान्तिमूल संस्तेरादिकारणम् ॥ ४९७ ॥

सर्वानिर्यस्य तद्वीजं योऽन्यथाग्रह आत्मनः ।

ततः ससारसंपातः संततहेशलक्षणः ॥ ४९८ ॥

अध्यासादेव ससारो नष्टेऽध्यासे न दृश्यते ।

तदेतदुभय स्पष्ट पश्य त्व बद्धमुक्तयोः ॥ ४९९ ॥

बद्धं प्रवृत्तितो विद्धि मुक्त विद्धि निवृत्तितः ।

प्रवृत्तिरेव ससारो निवृत्तिर्मुक्तिरिष्यते ॥ ५०० ॥

आत्मनः सोऽयमध्यासो मिथ्याज्ञानपुरःसरः ।

असत्कल्पोऽपि संसार तनुते रञ्जुसर्पवत् ॥ ५०१ ॥

उपाधियोगसाम्येऽपि जीववत्परमात्मनः ।

उपाधिभेदान्नो बधस्तत्कार्यमपि किञ्चन ॥ ५०२ ॥

अस्योपाधिः शुद्धसत्त्वप्रधाना माया यत्र त्वस्य नारत्यत्पर्भावः ।

सत्त्वस्यैवोक्तुष्टता तेन बधो नो विक्षेपरत्कृतो लेशमात्रः ॥ ५०३ ॥

सर्वज्ञोऽप्रतिवद्धबोधविभवस्तेनैव देवः स्वयं

माया स्वाभवलव्य निश्चलतया स्वच्छंदवृत्तिः प्रभुः ।

सुष्ठिस्थित्यदनप्रवेशयमनव्यापारमात्रेच्छ्या

कुर्वन्नीडति तद्रजस्तम उभे सस्तम्य शक्त्या स्वया ॥ ५०४ ॥

तस्मादावृत्तिविक्षेपौ किञ्चित्कल्पु न शक्तुतः ।

स्वयमेव रवतंत्रोऽसौ तप्रवृत्तिनिरोधयोः ॥ ५०५ ॥

तमेव सा धीकर्मेति श्रुतिर्वक्ति महेशितुः ।

निग्रहानुप्रहे शक्तिरावृतिक्षेपयोर्यतः ॥ ५०६ ॥

राजसस्तमसैव प्रावल्यं सत्त्वहानतः ।

जीवोपाधौ तथा जीवे तत्कार्य बलवत्तरम् ॥ ५०७ ॥
 तेन बंधोऽस्य जीवस्य संसारोऽपि च तत्कृतः ।
 संप्राप्तः सर्वदा यत्र दुःखं भूयः स ईक्षते ॥ ५०८ ॥
 एतस्य संसृतेर्हेतुरध्यासोऽर्थविपर्ययः ।
 अध्यासमूलमज्ञानमाहुरावृतिलक्षणम् ॥ ५०९ ॥
 अज्ञानस्य निवृत्तिस्तु ज्ञानेनैव न कर्मणा ।
 अविरोधितया कर्म नैवाज्ञानस्य बाधकम् ॥ ५१० ॥
 कर्मणा जायते जंतुः कर्मणैव प्रलीयते ।
 कर्मणः कार्यमेवैषा जन्ममृत्युपरंपरा ॥ ५११ ॥
 नैतस्मात्कर्मणः कार्यमन्यदस्ति विलक्षणम् ।
 अज्ञानकार्यं तत्कर्म यतोऽज्ञानेन वर्धते ॥ ५१२ ॥
 यद्येन वर्धते तेन नाशस्तस्य न सिध्यति ।
 येन यस्य सहावस्था निरोधाय न कल्पते ॥ ५१३ ॥
 नाशकत्वं तदुभयोः को नु कल्पयितु क्षमः ।
 सर्वं कर्माचिरोध्येव सदाॽज्ञानस्य सर्वदा ॥ ५१४ ॥
 ततोऽज्ञानस्य विनिष्ठितिः कर्मणा नैव सिध्यति ।
 यस्य प्रध्वस्तजनको यत्स्योगोऽस्ति तत्क्षणे ॥ ५१५ ॥
 तयोरेव विरोधित्वं युक्तं भिन्नस्त्रभावयोः ।
 तमःप्रकाशयोर्यद्वत्परस्परविरोधिता ॥ ५१६ ॥
 अज्ञानज्ञानयोस्तद्वदुभयोरेव हृश्यते ।
 न ज्ञानेन विना नाशस्तरय केनापि सिध्यति ॥ ५१७ ॥
 तस्मादज्ञानविनिष्ठत्वै ज्ञानं सपादयेत्सुधीः ।
 आत्मानात्मविवेकेन ज्ञानं सिध्यति नान्यथा ॥ ५१८ ॥
 युक्त्याॽत्मानात्मनोस्तस्मात्करणीयं विवेचनम् ।
 अनात्मन्यात्मताबुद्धिग्रंथिर्येन विदीर्यते ॥ ५१९ ॥

आत्मानात्मविवेकार्थं विवादोऽयं निखल्प्यते । ५२०
 येनात्मानात्मनोस्तत्त्वं विविक्तं प्रस्फुटायते ॥ ५२० ॥

मूढा अश्वुतवेदान्ताः स्वयं पंडितमानिनः ।
 ईशप्रसादरहिताः सहृदोश्च बहिर्मुखाः ॥ ५२१ ॥

विवदन्ति प्रकारं तं शृणु वक्ष्यामि सादरम् ।
 अस्यांतपामरः कक्षित्पुत्र आत्मेति मन्यते ॥ ५२२ ॥

आत्मनीव स्वपुत्रेऽपि प्रबलप्रीतिदर्शनात् ।
 पुत्रे तु पुष्टे पुष्टोऽहं नष्टे नष्टोऽहमित्यतः ॥ ५२३ ॥

अनुभूतिबलाच्चापि युक्तिर्गतोऽपि श्वतेरपि ।
 आत्मा वै पुत्रनामासीत्येव च वदति श्रुतिः ॥ ५२४ ॥

दीपादीपो यथा तद्विप्तिः पुत्रः प्रजायते ।
 पितुर्गुणानां तनये बीजांकुरवदीक्षणात् ॥ ५२५ ॥

अतोऽय पुत्र आत्मेति मन्यते भ्रांतिमत्तमः ।
 तन्मतं दूषयत्यन्यः पुत्र आत्मा कथं लिप्तिः ॥ ५२६ ॥

प्रीतिमात्रात्कर्थं पुत्र आत्मा भवितुमर्हति ।
 अन्यत्रापीद्यते प्रीतिः क्षेत्रपात्रधनादिषु ॥ ५२७ ॥

पुत्राद्विशिष्टा देहेऽस्मिन्प्राणिना प्रीतिरिष्यते ।
 प्रदीपते भवने पुत्रं त्यक्त्वा जतुः पलायते ॥ ५२८ ॥

तं विक्रीणाति देहार्थं प्रतिकूल निहन्ति च ।
 तस्मादात्मा तु तनयो न भवेत्त्वं कदाचन ॥ ५२९ ॥

गुणख्यपादिसादृशं दीपवन्न सुते पितुः ।
 अव्यगाज्ञायते व्यगः सगुणादपि दुर्गुणः ॥ ५३० ॥

आमासमात्रास्ताः सर्वा युक्त्योऽप्युक्त्योऽपि च ।
 पुत्रस्य पितृवद्देहे सर्वकार्येषु वस्तुपु ॥ ५३१ ॥

स्वामित्वद्योतनायास्मिन्नात्मत्वमुपचर्यते ।

श्रुत्या तु मुख्यया वृत्त्या पुत्र आत्मेति नोच्यते ॥५३२॥
 औपचारिकमात्मत्वं पुत्रे तस्मान् मुख्यतः ।
 अहंपदप्रत्ययार्थो देह एव न चेतरः ॥ ५३३ ॥
 प्रत्यक्षः सर्वजंतूनां देहोऽहमिति निश्चयः ।
 एष पुरुषोऽन्नरसमय इत्यपि च श्रुतिः ॥ ५३४ ॥
 पुरुषत्वं वदत्यस्य स्वात्मा हि पुरुषस्ततः ।
 आत्मायं देह एवेति चार्वाकेण विनिश्चितम् ॥ ५३५ ॥
 तन्मतं दूषयत्यन्योऽसहमानः पृथग्जनः ।
 देह आत्मा कथं तु स्यात्परतंत्रो ध्यचेतनः ॥ ५३६ ॥
 इंद्रियैश्वाल्यमानोऽयं चैष्टते न स्वतः क्वचित् ।
 आश्रयश्वक्षुरादीनां गृहवद्वृहमेधिनाम् ॥ ५३७ ॥
 बाल्यादिनानावस्थावाञ्छुक्षशोणितसंभवः ।
 अतः कदापि देहस्य नात्मत्वमुपपद्यते ॥ ५३८ ॥
 बधिरोऽहं च काणोऽहं मूक इत्यनुभूतितः ।
 इंद्रियाणि भवन्त्यात्मा येषामस्त्यर्थवेदनम् ॥ ५३९ ॥
 इंद्रियाणां चेतनत्वं देहे प्राणाः प्रजापतिम् ।
 एतमेत्यूच्चुरिति श्रुत्यैव प्रतिपाद्यते ॥ ५४० ॥
 यतस्तस्मादिंद्रियाणां युक्तमात्मत्वमित्यमुम् ।
 निश्चयं दूषयत्यन्योऽसहमानः पृथग्जनः ॥ ५४१ ॥
 इंद्रियाणि कथं त्वात्मा करणानि कुठारवत् ।
 करणस्य कुठारादेश्वेतनत्वं न हीक्ष्यते ॥ ५४२ ॥
 श्रुत्याधिदेवतामेव इंद्रियेषूपचर्यते ।
 न तु साक्षादिंद्रियाणां चेतनत्वमुदीर्यते ॥ ५४३ ॥
 अचेतनस्य दीपादेरर्थाभृसकृता यथा ।
 तथैव चक्षुरादीनां जडानामपि सिद्ध्यति ॥ ५४४ ॥

इन्द्रियाणां चेष्टयिता प्राणोऽयं पञ्चवृत्तिकः ।
 सर्वावस्थास्ववस्थावान्सोऽयमात्मत्वमर्हति ।
 अह क्षुधावांस्तृष्णावानित्याद्यनुभवादपि ॥ ५४५ ॥
 श्रुत्यान्योऽतर आत्मा प्राणमय इतीर्थते यस्मात् ।
 तस्मात्प्राणस्यात्मत्वं युक्त नो करणसंज्ञानां कापि ॥ ५४६ ॥
 इति निश्चयमेतस्य दूषयत्यपरो जडः ।
 भवत्यात्मा कथं प्राणो वायुरेवैप आंतरः ॥ ५४७ ॥
 बहिर्यात्यन्तरायाति भस्त्रिकावायुवन्मुद्धः ।
 न हित वाहितं वा स्वमन्यद्वा वेद किंचन ॥ ५४८ ॥
 जडस्वभावश्चपलः कर्मयुक्तश्च सर्वदा ।
 प्राणस्य भान मनसि स्थिते सुते न दृश्यते ॥ ५४९ ॥
 मनस्तु सर्वं जानाति सर्ववेदनकारणम् ।
 यत्तस्मान्मन एवात्मा प्राणस्तु न कदाचन ॥ ५५० ॥
 संकल्पवानहं चिंतावानहं च विकल्पवान् ।
 इत्याद्यनुभवादन्योऽन्तर आत्मा मनोमयः ॥ ५५१ ॥
 इत्यादिश्चित्तिसद्गावाद्युक्ता मनस आत्मता ।
 इति निश्चयमेतस्य दूषयत्यपरो जडः ॥ ५५२ ॥
 कथ मनस आत्मत्वं करणस्य द्वगादिवत् ।
 कर्तृप्रयोज्यं करणं न स्वय तु प्रवर्तते ॥ ५५३ ॥
 करणप्रयोक्ता यः कर्ता तस्यैवात्मत्वमर्हति ।
 आत्मा स्वतंत्रः पुरुषो न प्रयोज्यः कदाचन ॥ ५५४ ॥
 अह कर्तास्यहं भोक्ता सुखीत्यनुभवादपि ।
 बुद्धिरात्मा भवत्येव बुद्धिधर्मो ह्यहंक्रातिः ॥ ५५५ ॥
 अन्योऽतर आत्मा विज्ञानमय इति वदति निगमः ।
 मनसोऽपि च भिन्नं विज्ञानमय कर्तृरूपमात्मानम् ॥ ५५६ ॥

विज्ञानं यज्ञं तनुते कर्माणि तनुतेऽपि च ।
 इत्यस्य कर्तृता श्रुत्या सुखतः प्रतिपाद्येते ।
 तस्माद्युक्तात्मता बुद्धेरिति बौद्धेन निष्ठितम् ॥ ५५७ ॥
 प्राभाकरस्तार्किकश्च ताबुभावप्यमर्षया ।
 तानिश्वयं दूषयतो बुद्धिरात्मा कथं न्विति ॥ ५५८ ॥
 बुद्धयादीनां च सर्वेषामज्ञाने लयदर्शनात् ॥ ५५९ ॥
 अज्ञोऽहमित्यनुभवादात्मिकालादिगोचरात् ।
 भवत्यज्ञानमेवात्मा न तु बुद्धिः कदाचन ॥ ५६० ॥
 विज्ञानमयादन्यं त्वानंदमयं परं तथात्मानम् ।
 अन्योऽतर आत्माऽनंदमय इति वदति वेदोऽपि ॥ ५६१ ॥
 दुःखप्रत्ययशून्यत्वादानंदमयता मता ।
 अज्ञाने सकलं सुस्तौ बुद्धयादि प्रविलीयते ॥ ५६२ ॥
 दुःखिनोऽपि सुषुस्तौ त्वानंदमयता ततः ।
 सुस्तौ किंचिन्ज जानामीत्यनुभूतिश्च दृश्यते ॥ ५६३ ॥
 यत एवमतो युक्ता ह्यज्ञानस्यात्मता धृत्वम् ।
 इति तनिश्वय भाष्टा दूषयन्ति स्वयुक्तिभिः ॥ ५६४ ॥
 कथमज्ञानमेवात्मा ज्ञानं चाप्युपलभ्यते ।
 ज्ञानाभावे कथं विश्वरज्ञोऽहमिति चाज्ञताम् ।
 अस्वाप्सं सुखमेवाहं न जानाम्यत्र किञ्चन ॥ ५६५ ॥
 इत्यज्ञानमपि ज्ञानं प्रबुद्धेषु प्रदृश्यते ।
 प्रज्ञानघन एवानंदमय इत्यपि श्रुतिः ॥ ५६६ ॥
 प्रब्रह्मीत्युभयात्मत्वमात्मनः स्वयमेव सा ।
 आत्मात्थिज्जडतनुः खद्योत इव संमतः ॥ ५६७ ॥
 न केवलज्ञानमयो धट्कुड्यदिवज्जडः ।

सर्ववैदान्तसिद्धान्तसारसंग्रहः ।

इति निश्चयमेतेषां दूषयत्यपरो जडः ॥ ५६८ ॥

ज्ञानाज्ञानमयस्त्वात्मा कथ मावितुमर्हति ।

परस्परविरुद्धत्वात्तेजस्तिमिरवत्तयोः ॥ ५६९ ॥

सामानाधिकरण्यं वा संयोगो वा समाश्रयः ।

तमःप्रकाशवज्ञानाज्ञानयोर्न हि सिद्ध्यति ॥ ५७० ॥

अज्ञानमपि विज्ञान बुद्धिर्वापि च तद्गुणाः ।

सुषुप्तौ नोपलभ्यन्ते यत्किञ्चिदपि वापरम् ॥ ५७१ ॥

मात्रादिलक्षणं किं नु शून्यमेवोपलभ्यते ।

सुषुप्तौ नान्यदस्त्वयेव नाहमप्यासमित्यनु ॥ ५७२ ॥

सुतोत्थितजनैः सर्वैः शून्यमेवानुसर्यते ।

यत्ततः शून्यमेवात्मा न ज्ञानाज्ञानलक्षणः ॥ ५७३ ।

वेदेनाप्यसदेवेदमग्र आसीदिति स्फुटम् ।

निरुन्यते यतस्तस्माच्छून्यस्यैवात्मता मंता ॥ ५७४ ॥

असन्नेव घटः पूर्वं जायमानः प्रदृश्यते ।

न हि कुंभं पुरैवातः स्थित्वोदेति बहिर्मुखः ॥ ५७५ ॥

यत्तस्मादसतः सर्वं सदिदं समजायत ।

ततः सर्वात्मना शून्यस्यैवात्मत्वं समर्हति ॥ ५७६ ॥

इत्येवं पंडितंमन्यैः परस्परविरोधिभिः ।

तत्तन्मतानुरूपात्पश्चित्युक्त्यनुभूतिभि ॥ ५७७ ॥

निर्णीतमतजातानि खडितान्येव पडितैः ।

श्रुतिभिश्चाप्यनुभैर्वार्धकैः प्रतिवादिनाम् ॥ ५७८ ॥

यतस्तस्मात्तु पुत्रादेः शून्यान्तस्य विशेषतः ।

सुसाधितमनात्मत्वं श्रुतियुक्त्यनुभूतिभिः ॥ ५७९ ॥

न हि प्रमाणांतरवाधितस्य याथार्थ्यमंगीक्रियते महाद्विः ।

पुत्रादिगृन्यान्तमनात्मतस्वामित्येव विस्पष्टमतः सुजातम् ॥ ५८० ॥

शिष्यः—

सुषुप्तिकाले सकले विलीने शून्यं विना नान्यादिहोपलभ्यते ।
 शून्यं त्वनात्मा न ततः परः कोऽप्यात्माभिधानरत्वनुभूयतेऽर्थः ॥५८१॥
 यद्यस्ति चात्मा किम् नोपलभ्यते सुतौ यथा तिष्ठति किं प्रमाणम् ।
 किंलक्षणोऽसौ स कथं न ब्राध्यते प्रब्राध्यमानेष्वहमादिषु स्वयम् ॥५८२॥
 एतत्संशयजातं मे हृदयग्रंथिलक्षणम् ।
 छिद्धि युक्तिमहाखड्ढधारया कृपया गुरो ॥ ५८३ ॥

श्रीगुरुः—

अतिसूक्ष्मतरः प्रश्नस्तवाय सदृशो मतः ।
 सूक्ष्मार्थदर्शनं सूक्ष्मबुद्धिष्वेव प्रदद्यते ॥ ५८४ ॥
 शृणु वक्ष्यामि सकलं यदत्पृष्ठं त्वयाधुना ।
 रहस्यं परमं सूक्ष्मं ज्ञातव्यं च मुमुक्षुभिः ॥ ५८५ ॥
 बुद्ध्यादि सकलं सुसावनुलीनं स्वकारणे ।
 अव्यक्ते वटवद्वीजे तिष्ठत्यविकृतात्मना ॥ ५८६ ॥
 तिष्ठत्येव स्वरूपेण न तु शून्यायते जगत् ।
 कचिदंकुररूपेण कचिद्वीजात्मना वटः ।
 कार्यकारणरूपेण यथा तिष्ठत्यदस्तथा ॥ ५८७ ॥
 अव्याहृतात्मनावस्थां जगतो वदति श्रुतिः ।
 सुषुप्त्यादिषु तद्देदं तर्ह्यव्याहृतमित्यसौ ॥ ५८८ ॥
 इमर्थमविज्ञाय निर्णीतं श्रुतियुक्तिभिः ।
 जगतो दर्शनं शून्यमिति प्राहुरतद्विदः ॥ ५८९ ॥
 नासतः सत उत्पत्तिः श्रूयते न च दृश्यते ।
 उदेति नरशृंगालिं खपुष्पालिं भविष्यति ॥ ५९० ॥
 प्रभवति न हि कुंभोऽविद्यमानो मृदक्षे-
 प्रभवतु सिक्ताया वाथवा वारिणो वा ।

न हि भवति च ताभ्यां सर्वथा क्रापि तस्मा-

यत उदयति योऽर्थोऽस्त्यत्र तस्य स्वभावः ॥ ५९१ ॥

अन्यथा विपरीत स्यात्कार्यकारणलक्षणम् ।

नियतं सर्वशास्त्रेषु सर्वलोकेषु सर्वतः ॥ ५९२ ॥

कथमसतः सज्जायेतेति शृत्या निषिद्धते तस्मात् ।

असतः सज्जननं नो घटते मिथ्यैव शून्यशब्दार्थः ॥ ५९३ ॥

अव्यक्तशब्दिते प्राङ्मे सत्यात्मन्यत्र जाग्रति ।

कथं सिद्धति शून्यत्वं तस्य भ्रान्तशिरोमणे ॥ ५९४ ॥

सुषुप्तौ शून्यमेवेति केन पुंसा तवेरितम् ।

हेतुनानुभित केन कथं ज्ञानं त्वयोच्यताम् ॥ ५९५ ॥

इति पृष्ठे मूढतमो वदिष्यति किंसुत्तरम् ।

नैवानुरूपक लिंगं वक्ता वा नास्ति कश्चन ।

सुषुप्तिस्थितशून्यस्य बोद्धा को न्वात्मनः परः ॥ ५९६ ॥

स्वेनानुभूतं स्वयमेव वक्ति स्वसुषुप्तिकाले स्थितशून्यभावम् ।

तत्र स्वसत्तामनवेद्य मूढः स्वस्यापि शून्यत्वमयं ब्रवीति ॥ ५९७ ॥

अवेद्यमानः स्वयमन्यलोकैः सौषुप्तिकं धर्ममवैति साक्षात् ।

शुद्धयाद्यभावस्य च योऽन्त्र बोद्धा स एष आत्मा खण्डु निर्विकारः ॥

यस्येद सकलं विभाति महसा तस्य स्वयंज्योतिषः

सूर्यस्यैव किमस्ति भासकमिह प्रज्ञादि सर्वं जडेम् ।

न हर्कर्कस्य विभासकं क्षितितले दृष्ट तथैवात्मनो

नान्यः कोऽप्यनुभासकोऽनुभविता नातः परः कश्चन ॥ ५९९ ॥

येनानुभूयते सर्वं जाग्रत्स्वमसुपुसिषु ।

विज्ञातारामिम को नु कथं वेदितुमर्हति ॥ ६०० ॥

सर्वस्य दाहको वह्निवह्नेर्नान्योऽस्ति दाहकः ।

यथा तथात्मनो ज्ञातुर्ज्ञाता कोऽपि न दृश्यते ॥ ६०१ ॥

उपलभ्येत केनायं हुप्लब्धा स्वयं ततः ।

उपलब्ध्यंतराभावान्नायमात्मोपलभ्यते ॥ ६०२ ॥

बुद्ध्यादिवेदविलयादयमेक एव

सुसौ न पश्यति शृणोति न वेति किंचित् ।
सौषुप्तिकस्य तमसः स्वयमेव साक्षी

भूत्वात्र तिष्ठति सुखेन च निर्विकल्पः ॥ ६०३ ॥

सुधुसावात्मसद्गावे प्रमाणं पंडितोत्तमाः ।

विदुः स्वप्रत्यभिज्ञानमावालवृद्धसंमतम् ॥ ६०४ ॥

प्रत्यभिज्ञायमानत्वाहिंगमात्रानुमापकम् ।

सर्यमाणस्य सद्गावः सुखमस्वाप्सामित्ययम् ॥ ६०५ ॥

पुरानुभूतो नो चेतु सृतेरनुदयो भवेत् ।

इत्यादितर्कयुक्तिश्च सद्गावे मानमात्मनः ॥ ६०६ ॥

यन्नात्मनोऽकामयितृत्वबुद्धिः स्वप्नानपेक्षापि च तत्सुप्तसम् ।

इत्यात्मसद्गाव उर्दीर्यते ऽत्र श्रुत्यापि तस्मान्छृतिरन्न मानम् ॥ ६०१ ॥

अकामयितृता स्वप्नादर्शनं घटते कथम् ।

अविद्यमानस्य तत आत्मास्तित्वं प्रतीयते ॥ ६०८ ॥

एतैः प्रमाणैरस्तीति ज्ञातः साक्षितया बुधैः ।

आत्मायं केवलः शुद्धः सञ्चिदानन्दलक्षणः ॥ ६०९ ॥

सत्त्वचित्तानन्दतादिलक्षणं प्रत्यगात्मनः ।

कालत्रये ऽप्यवाध्यत्वं सत्यं नित्यस्वरूपतः ॥ ६१० ॥

शुद्धचैतन्यरूपत्वं चित्तं ज्ञानस्वरूपतः ।

अखड्सुखरूपत्वादानन्दत्वमितीर्यते ॥ ६११ ॥

अनुस्थूतात्मनः सत्ता जाग्रत्त्वमनुप्रसिद्धि ।

अहमस्मीत्यतो नित्यो भवत्यात्मायमव्ययः ॥ ६१२ ॥

सर्वदाप्यासमित्येवाभिनन्प्रत्यय इद्यते ।

कदापि नासमित्यस्मादात्मनो नित्यता मता ॥ ६१३ ॥

आयातासु गतासु शैशवसुखावस्थासु जाग्रन्मुखाः

स्वन्यासवप्यखिलासु वृत्तिपु धियो दुष्टास्वदुष्टास्वपि ।

गंगाभूमंगपरंपरासु जलवत्सत्तानुवृत्तात्मन-

स्तिष्ठत्येव सदा स्थिराहमहमित्येकात्मता साक्षिणः ॥ ६१४ ॥

प्रतिपदमहमादयो विभिन्नाः

क्षणपरिणामितया विकारिणस्ते ।

न परिणतिरमुष्य निष्कलत्वा-

दयमविकार्यत एव नित्य आत्मा ॥ ६१५ ॥

यः स्वप्नमदाक्षमह सुखं यो—

अस्वाप्सं स एवास्म्यथ जागरूकः ।

इत्येवमच्छिन्नतयानुभूयते

सत्तात्मनो नारिति हि सशयोऽत्र ॥ ६१६ ॥

श्रुत्युक्तः पोडशकलाञ्चिदाभासरय नात्मनः ।

निष्कलत्वान्नास्य लयस्तास्मान्नित्यत्वमात्मनः ॥ ६१७ ॥

जडप्रकाशकः सूर्यः प्रकाशात्मैव नो जडः ।

बुद्धयादिभासकस्तास्माच्चित्स्वरूपस्तथा मतः ॥ ६१८ ॥

कुडयादेस्तु जडस्य नैव घटते भान् स्वतः सर्वदा

सूर्यादिग्रभया चिना क्वचिदपि प्रत्यक्षमेतत्तथा ।

बुद्धयादेरपि न स्वतोऽरत्यणुरपि स्फूर्तिर्विनैवात्मना

सोऽयं केवलचिन्मयश्चुतिमतो भानुर्यथा रुद्धयः ॥ ६१९ ॥

स्वभासने वान्यपदार्थभासने नोर्कः प्रकाशांतरमीपादिच्छति ।

स्ववोधने वाप्यहमादिबोधने तथैव चिद्द्वंतुरयं परात्मा ॥ ६२० ॥

अन्यप्रकाश न किमप्यपेक्ष्य यतोऽयमाभाति निजात्मनैव ।

ततः स्वयंज्योतिरय चिदात्मा न ह्यामभाने परदीप्त्यपेक्षा ॥ ६२१ ॥

यं न प्रकाशयति किञ्चिदिनोऽपि चंद्रः

नो विद्युतः किमुत वहिरयं मिताभः ।

यं भान्तमेतमनुभाति जगत्समरतं

सोऽयं स्वयं-रक्षुराति सर्वदशासु चात्मा ॥ ६२२ ॥

आत्मनः सुखरूपत्वादानंदत्वं स्वलक्षणम् ।

परप्रेमास्पदत्वेन सुखरूपत्वमात्मनः ॥ ६२३ ॥

सुखहेतुषु सर्वेषां प्रीतिः सावधिरीक्ष्यते ।

कदापि नावाधिः प्रीतेः स्वात्मनि प्राणिनां क्वचित् ॥ ६२४ ॥

क्षीरेण्ड्रियरय जीर्णस्य संप्राप्तोत्कमणस्य वा ।

अस्ति जीवितुमेवाशा स्वात्मा प्रियतमो यतः ॥ ६२५ ॥

आत्मातः परमप्रेमारपदः सर्वशरीरिणाम् ।

यस्य शेषतया सर्वमुपादेयत्वमृच्छति ॥ ६२६ ॥

एष एव प्रियतमः पुत्रादपि धनादपि ।

अन्यस्मादपि सर्वस्मादात्मायं परमान्तरः ॥ ६२७ ॥

प्रियत्वेन मतं यत्तु तत्सदा नाप्रियं नृणाम् ।

विपत्तावपि संपत्तौ यथात्मा न तथापरः ॥ ६२८ ॥

आत्मा खलु प्रियतमोऽसुभृतां यदर्था

भार्यात्मजाप्तगृहवित्तमुखाः पदार्थाः ।

वाणिज्यकर्पणगवावनराजसेवा-

भैषज्यकप्रभृतयो विविधाः क्रियाश्च ॥ ६२९ ॥

प्रवृत्तिश्च निवृत्तिश्च यच्च यावच्च चेष्टितम् ।

आत्मार्थमेव नान्यार्थं नातः प्रियतमः परः ॥ ६३० ॥

तस्मादात्मा केवलानंदरूपो यः सर्वस्माद्वस्तुनः प्रेष्ठ उक्तः ।

यो वा अस्मान्मन्यतेऽन्यं प्रियं यं सोऽयं तस्मान्छोकमेवानुभुंके ॥ ६३१ ॥

शिष्यः—

अपरः क्रियते प्रश्नो मयाय क्षम्यतां प्रभो ।
 अज्ञवागपराधाय कल्पते न महात्मनाम् ॥ ६३२ ॥
 आत्मान्यः सुखमन्यच्च नात्मनः सुखरूपता ।
 आत्मनः सुखमाशास्य यतते सकलो जनः ॥ ६३३ ॥
 आत्मनः सुखरूपत्वे प्रयत्नः किमु देहिनाम् ।
 एष मे संशयः स्वामिन् कृपयैव निररथताम् ॥ ६३४ ॥

श्रीगुरुः—

आनन्दरूपमात्मानमज्ञात्वैव पृथग्जनः ।
 बहिःसुखाय यतते न तु कथिद्विद्वयुधः ॥ ६३५ ॥
 अज्ञात्वैव हि निक्षेपं भिक्षामटति दुर्मतिः ।
 स्ववेशमनि निर्धिं ज्ञात्वा को तु भिक्षामटेत्सुधीः ॥ ६३६ ॥
 स्थूल च सूक्ष्म च वपुः स्वभावतो
 दुःखात्मक स्यात्मतया गृहीत्वा ।
 विसृत्य च स्वं सुखरूपमात्मनः
 दुःखप्रदेम्यः सुखमज्ञ इच्छति ॥ ६३७ ॥
 न हि दुःखप्रद वस्तु सुख दातु समर्हति ।
 किं विष पिवतो जतोरमृतत्वं प्रयन्छति ॥ ६३८ ॥
 आत्मान्यः सुखमन्यच्चेत्येव निश्चित्य पापरः ।
 बहिःसुखाय यतते सत्यमेव न सशयः ॥ ६३९ ॥
 इष्टस्य वस्तुनो ध्यानदर्शनाद्युपमुक्तिपु ।
 प्रतीयते य आनन्दः सर्वेषामिह देहिनाम् ॥ ६४० ॥
 स वस्तुधर्मो नो यस्मान्मनस्येवोपलभ्यते ।
 वस्तुधर्मस्य मनसि कथ स्यादुपलभनम् ॥ ६४१ ॥
 अन्यत्र त्वन्यधर्माणामुपलंभो न दृश्यते ।

तस्मान् वस्तुधर्मोऽयमानंदस्तु कदाचन ॥ ६४२ ॥

नायेप धर्मो मनसोऽसत्यर्थे तदर्दशनात् ।

असति व्यंजके व्यंग्यं नोदेतीति न मन्यताम् ॥ ६४३ ॥

सत्यर्थेऽपि च नोदेति ह्यानंदस्तूक्लक्षणः ।

सत्यपि व्यंजके व्यंग्यानुदयो नैव संमतः ॥ ६४४ ॥

दुरदृष्टादिकं नात्र प्रतिबंधः प्रकल्प्यताम् ।

प्रियस्य वस्तुनो लाभे दुरदृष्ट न सिद्ध्यति ॥ ६४५ ॥

तस्मान् मानसो धर्मो निर्गुणत्वान् चात्मनः ।

किं तु पुण्यस्य सांनिध्यादिष्टस्यापि च वस्तुनः ॥ ६४६ ॥

सत्त्वप्रधाने चित्तेऽस्मिस्त्वात्मैव प्रतिबिबाति ।

आनंदलक्षणः स्वच्छे पयसीव सुधाकरः ॥ ६४७ ॥

सोऽयमाभास आनंदश्चित्ते यः प्रतिबिनितः ।

पुण्योत्कर्षापकर्षाभ्यां भवत्युच्चावचः स्वयम् ॥ ६४८ ॥

सार्वभौमादिब्रह्मान्तं श्रुत्या यः प्रतिपादितः ।

स क्षयिष्णुः सातिशयः प्रक्षीणे कारणे लयम् ॥ ६४९ ॥

यात्येष विषयानंदो यस्तु पुण्यैकसाधनः ।

ये तु वैषयिकानंदं भुंजते पुण्यकारिणः ॥ ६५० ॥

दुःखं च भोगकालेऽपि तेपामंते महत्तरम् ।

सुखं विषयसंपृक्तं विपसंपृक्तभक्तवत् ॥ ६५१ ॥

भोगकालेऽपि भोगान्ते दुःखमेव प्रयच्छति ।

सुखसुच्चावचत्वेन क्षयिष्णुत्वभयेन च ॥ ६५२ ॥

भोगकाले भवेन्नृणां ब्रह्मादिपदभाजिनाम् ।

राजस्थानप्रविष्टानां तारतम्यं मतं यथा ॥ ६५३ ॥

तथैव दुःखं जंतूनां ब्रह्मादिपदभाजिनाम् ।

न कांक्षणीयं विदुपा तस्मादैषयिकं सुखम् ॥ ६५४ ॥

यो विवभूत आनंदः स आत्मानंदलक्षणः ।
 शाश्वतो निर्द्वयः पूर्णो नित्य एकोऽपि निर्भयः ६५५ ॥
 लक्ष्यते प्रतिविवेनाभासानदेन विववत् ।
 प्रतिविवो विवमूलो विना विवं न सिद्ध्यति ॥ ६५६ ॥
 यत्ततो विव आनंदः प्रतिविवेन लक्ष्यते ।
 युक्त्यैव पडितजनैर्न कदाप्यनुभूयते ॥ ६५७ ॥
 अविद्याकार्यकरणसंघातेपु पुरोदितः ।
 आत्मा जाग्रत्यपि स्वमे न भवत्येप गोचरः ॥ ६५८ ॥
 स्थूलस्यापि च सूक्ष्मस्य दुःखस्य वर्षणः ।
 लये सुपुस्तौ स्फुरति प्रत्यगानंदलक्षणः ॥ ६५९ ॥
 न ह्यत्र विपयः कथित्वापि दुःखादि किञ्चन ।
 आत्मैव केवलानंदमात्रस्तिष्ठति निर्द्वयः ॥ ६६० ॥
 प्रत्यभिज्ञायते सर्वैरेष सुतोत्थितैर्जनैः ।
 सुखमात्रतया नात्र सशय कर्तुमर्हसि ॥ ६६१ ॥
 त्वयापि प्रत्यभिज्ञात सुखमात्रत्वमात्मनः ।
 सुषुप्तादुत्थितवता सुखमस्वाप्समित्यनु ॥ ६६२ ॥
 दुःखाभावः सुखमिति यदुक्तं पूर्ववादिना ।
 अनाग्रातोपनिषदा तदसार मृपा वचः ॥ ६६३ ॥
 दुःखाभावस्तु लोषादौ विद्यते नानुभूयते ।
 सुखलेशोऽपि सर्वेषां प्रत्यक्ष तदिद खलु ॥ ६६४ ॥
 सदय ह्येप एवेति प्रस्तुत्य वदति श्रुतिः ।
 सद्बनोऽयं चिद्बनोऽयमानदघन इत्यपि ॥ ६६५ ॥
 आनंदघनतामस्य स्वरूपा प्रत्यगात्मनः ।
 धन्यैर्महात्मभिर्धर्महविद्विः सदुत्तमैः ॥ ६६६ ॥
 अपरोक्षतयैवात्मा समाधावनुभूयते ।

केवलानंदमात्रत्वेनैवमत्र न संशयः ॥ ६६७ ॥
 स्वस्वोपाध्यनुरूपेण ब्रह्माद्याः सर्वजंतवः ।
 उपजीवन्त्यसुष्येव मात्रामानंदलक्षणाम् ॥ ६६८ ॥
 आस्वाद्यते यो भक्ष्येषु सुखकृन्मधुरो रसः ।
 स गुडस्यैव नां तेषां मात्रुर्य विद्यते क्वचित् ॥ ६६९ ॥
 तद्विप्रयसांनिध्यादानंदो यः प्रतीयते ।
 विबानदांशविस्फूर्तिरेवासौ न जडात्मनाम् ॥ ६७० ॥
 यस्य कस्यापि योगेन यत्र कुत्रापि दृश्यते ।
 आनदः स परस्यैव ब्रह्मणः स्फूर्तिलक्षणः ॥ ६७१ ॥
 यथा कुवलयोऽश्वासश्वंदस्यैव प्रसादतः ।
 तथानंदोदयोऽप्येषां स्फुरणादेव वस्तुनः ॥ ६७२ ॥
 सत्त्वं चित्त्वं तथानंदस्वरूपं परमात्मनः ।
 निर्गुणस्य गुणायोगाद्गुणास्तु न भवन्ति ते ॥ ६७३ ॥
 विशेषणं तु व्यावृत्यै भवेद्व्यांतरे सति ।
 परमात्माद्वितीयोऽयं प्रपञ्चस्य मृपात्वतः ॥ ६७४ ॥
 वस्त्वंतरस्याभावेन न व्यावृत्यैः कदाचन ।
 केवलो निर्गुणश्चेति निर्गुणत्वं निरुच्यते ॥ ६७५ ॥
 श्रुत्यैव न ततस्तेषां गुणत्वसुपपद्यते ।
 उष्णत्वं च प्रकाशश्च यथा वह्नेस्तथात्मनः ॥ ६७६ ॥
 सत्त्वचित्त्वानंदतादि स्वरूपमिति निश्चितम् ।
 अत एव स जातीयविजातीयादिलक्षणः ॥ ६७७ ॥
 भेदो न विद्यते वस्तुन्यद्वितीये परात्मनि ।
 प्रपञ्चस्यापवादेन विजातीयकृता भिदा ॥ ६७८ ॥
 नेष्यते तत्प्रकारं ते वक्ष्यामि शृणु सादरम् ।
 अहर्गुणविवर्तस्य गुणमात्रस्य वस्तुतः ॥ ६७९ ॥

विवर्तस्यास्य जगतः सन्मात्रलेन दर्शनम् ।
अपवाद इति प्राहुरद्वैतब्रह्मदर्शिनः ॥ ६८० ॥

व्युत्क्रमेण तदुत्पत्तेर्दृष्टव्यं सूक्ष्मबुद्धिभिः ।
प्रतीतस्यास्य जगतः सन्मात्रलं सुयुक्तिभिः ॥ ६८१ ॥

चतुर्विधं स्थूलशरीरजात तद्वेष्यमन्नादि तदाश्रयादि ।
ब्रह्माङ्गमेतत्सकलं स्थविष्ठभीक्षेत पंचीकृतभूतमात्रम् ॥ ६८२ ॥

यत्कार्यरूपेण यदीक्ष्यते तत्सन्मात्रमेवात्र विचार्यमाणे ।
मृत्कार्यभूतं कलशादि सम्यग्विचारितं सन्न मृदो विभिष्यते ॥ ६८३ ॥

अंतर्बहिश्चापि मृदेव दृश्यते मृदो न भिन्नं कलशादि किंचन ।
ग्रीवादिमध्यत्कलश तदित्यं न वाच्येभतत्त्वं मृदेव नान्यत् ॥ ६८४ ॥

स्वरूपतस्तत्कलशादिनामा मृदेव मूढैरभिधीयते ततः ।
नाम्नो हि भेदो न तु वस्तुभेदः प्रदृश्यते तत्र विचार्यमाणे ॥ ६८५ ॥

तस्माद्विं कार्यं न कदापि भिन्न स्वकारणादस्ति यतस्ततोऽग ।
यद्वैतिकं सर्वमिदं तथैव तदभूतमात्र न ततोऽपि भिन्नम् ॥ ६८६ ॥

तत्रापि पंचीकृतभूतजात शब्दादिभिः स्वस्वगुणैश्च सार्धम् ।
वपूषि सूक्ष्माणि च सर्वमेतद्वत्यपंचीकृतभूतमात्रम् ॥ ६८७ ॥

तदप्यपंचीकृतभूतजात रजस्तमःसत्त्वगुणैश्च सार्धम् ।
अव्यक्तमात्रं भवति स्वरूपतः साभासमव्यक्तमिदं स्वयं च ॥ ६८८ ॥

आधारभूतं यदखंडमाद्य शुद्धं परं ब्रह्म सदैकरूपम् ।
सन्मात्रमेवात्म्यथ नो विकल्पः सतः परं केवलमेव वस्तु ॥ ६८९ ॥

एकश्वदः सद्वितीयो यथा स्यादुद्घेदोषादेव पुंसस्तथैकम् ।
ब्रह्मास्त्वेतद्वृद्धिदोपेण नाना दोषे नष्टे भाति वस्त्वेकमेव ॥ ६९० ॥

रजोः स्वरूपाधिगमे न सर्पधी रज्जां विलीना तु यथा तथैव ।
ब्रह्मावगत्या तु जगत्प्रतीतिस्तत्रैव लीना तु सह भ्रमेण ॥ ६९१ ॥

भ्रात्योदितद्वैतमतिप्रशांत्या सदैकमेवास्ति सदाऽद्वितीयम् ।

ततो विजातीयकृतोऽन्न भेदो न विद्यते ब्रह्मणि निर्विकल्पे॥ ६९२॥
 यदास्त्युपाविस्तदभिन्न आत्मा तदा सजातीय इवावभाति ।
 स्वमार्थतस्तस्य मृपात्मकत्वात्तदप्रतीतौ स्वयमेप आत्मा ।
 ब्रह्मैक्यतामेति पृथद् न भाति ततः सजातीयकृतो न भेदः॥ ६९३॥
 घटाभावे घटाकाशो महाकाशो यथा तथा ।
 उपाध्यभावे त्वात्मैप स्वयं ब्रह्मैव केवलम् ॥ ६९४ ॥
 पूर्ण एव सदाकाशो घटे सत्यप्यसत्यपि ।
 नित्यपूर्णस्य नमसो विञ्छेदः केन सिध्यति ॥ ६९५ ॥
 अच्छिन्नश्चिन्नवद्भाति पामराणां घटादिना।
 ग्रामक्षेत्राद्यवधिभिर्भिन्नेव वसुधा यथा ॥ ६९६ ॥
 तथैव परमं ब्रह्म महतां च महत्तमम् ।
 परिच्छिन्नमिवाभाति भ्रांत्या कल्पितवस्तुना ॥ ६९७ ॥
 तस्माद्ब्रह्मात्मनोर्भेदः कल्पितो न तु वास्तवः ।
 अत एव मुहुः श्रुत्याप्येकत्वं प्रतिपाद्यते ॥ ६९८ ॥
 ब्रह्मात्मनोस्तत्त्वमसीत्यद्युत्वोपपत्तये ।
 प्रत्यक्षादिविरोधेन वाच्ययोर्नोपयुचते ।
 तत्त्वंपदार्थयोरैक्यं लक्ष्ययोरैव सिध्यति ॥ ६९९ ॥

स्यात्तत्त्वंपदयोः स्वामिन्नर्थः कतिविधो मतः ।
 पदयोः को नु वाच्यार्थो लक्ष्यार्थं उभयोश्च कः ॥ ७०० ॥
 वान्यैकत्वविवक्षायां विरोधः कः प्रतीयते ।
 लक्ष्यार्थयोरभिन्नत्वे स कथं विनिवर्तते ॥ ७०१ ॥
 एकत्वकथने का वा लक्षणात्रोरर्हकृता ।
 एतत्सर्वं करुणया सम्यक्त्वं प्रतिपाद्य ॥ ७०२ ॥

श्रीगुरुः—

शृणुष्वावहितो विद्वन् अद्य ते फलितं तपः ।
 वाक्यार्थशुतिमात्रेण सम्यज्ञानं भविष्यति ॥ ७०३ ॥
 यावन्न तत्त्वं पदयोरर्थः सम्यग्विचार्यते ।
 तावदेव नृणां बधो मृत्युसंसारलक्षणः ॥ ७०४ ॥
 अवस्था सच्चिदानन्दाखंडैकरसख्पिणी ।
 मोक्षः सिद्धति वाक्यार्थापरोक्षज्ञानतः सताम् ॥ ७०५ ॥
 वाक्यार्थ एव ज्ञातव्यो मुमुक्षोर्भवमुक्तये ।
 तस्मादवहितो भूत्वा शृणु वक्ष्ये समासतः ॥ ७०६ ॥
 अर्था बहुविधाः प्रोक्ता वाक्यानां पंडितोत्तमैः ।
 वाच्यलक्ष्यादिभेदेन प्रस्तुतं श्रूयतां त्वयां ॥ ७०७ ॥
 वाक्ये तत्त्वमसीत्यत्र विद्यते यत्पदत्रयम् ।
 तत्रादौ विवामानस्य तपदस्य निगद्यते ॥ ७०८ ॥
 शास्त्रार्थकोविदैरर्थो वान्यो लक्ष्य इति द्विधा ।
 वाच्यार्थं ते प्रवक्ष्यामि पंडितैर्थं उदीरितः ॥ ७०९ ॥
 समष्टिरूपमज्ञान साभास सत्त्वबृहितम् ।
 वियदादिविराङ्गत स्वकार्येण समन्वितम् ॥ ७१० ॥
 चैतन्यं तदवच्छिन्नं सत्यज्ञानादिलक्षणम् ।
 सर्वज्ञत्वेश्वरत्वातर्यामित्वादिगुणैर्युतम् ॥ ७११ ॥
 जगत्स्वष्टुत्वपातृत्वसंहर्तृत्वादिर्घर्मकम् ।
 सर्वात्मना भासमान यदमेय गुणैश्च तत् ॥ ७१२ ॥
 अव्यक्तमपर ब्रह्म वाच्यार्थ इति कर्थ्यते ।
 नीलमुत्पलमित्यत्र यथा वाक्यार्थसंगतिः ॥ ७१३ ॥
 तथा तत्त्वमसीत्यत्र नास्ति वाक्यार्थसंगतिः ।
 पटाद्यावर्तते नील उत्पलेन विशेषितः ॥ ७१४ ॥

शौकत्वाद्यावर्तते नीलेनोत्पलं तु विशेषितम् ।
 इत्थमन्योन्यभेदस्य व्यावर्तकतया तयोः ॥ ७१५ ॥
 विशेषणविशेष्यत्वसंसर्गस्येतरस्य वा ।
 वाक्यार्थत्वे प्रमाणांतरविरोधो न विद्यते ॥ ७१६ ॥
 अतः संगच्छते सम्यग्वाक्यार्थो वाधवर्जितः ।
 एवं तत्त्वमसीत्यत्र वाक्यार्थो न समंजसः ॥ ७१७ ॥
 तदर्थस्य परोक्षत्वादिविशिष्टचितेरपि ।
 त्वर्मर्थस्यापरोक्षत्वादिविशिष्टचितेरपि ॥ ७१८ ॥
 तथैवान्योन्यभेदस्य व्यावर्तकतया तयोः ।
 विशेषणविशेष्यस्य संसर्गस्येतरस्य वा ॥ ७१९ ॥
 वाक्यार्थत्वे विरोधोऽस्ति प्रत्यक्षादिकृतस्ततः ।
 संगच्छते न वाक्यार्थस्तद्विरोधं च वाच्मि ते ॥ ७२० ॥
 सर्वेशत्वस्वतंत्रत्वसर्वज्ञत्वादिभिर्गुणैः ।
 सर्वोत्तमः सत्यकामः सत्यसंकल्प ईश्वरः ॥ ७२१ ॥
 तत्पदार्थस्त्वर्मर्थस्तु किंचिज्ञो दुःखजीवनः ।
 संसार्ययं तद्वितिको जीवः प्राकृतलक्षणः ॥ ७२२ ॥
 कथमेकत्वमनयोर्धटते विपरीतयोः ।
 प्रत्यक्षेण विरोधोऽयमुभयोरुपलभ्यते ॥ ७२३ ॥
 विसूद्धधर्मक्रान्तत्वात्परस्परविलक्षणौ ।
 जीवेशौ वहितुहिनाविव शब्दार्थतोऽपि च ॥ ७२४ ॥
 प्रत्यक्षादिविरोधः स्यादित्यैक्ये तयोः परित्यक्ते ।
 श्रुतिवचनविरोधो भवति महासूत्रिवचनविरोधश्च ॥ ७२५ ॥
 श्रुत्याप्येकत्वमनयोस्तात्पर्येण निगद्यते ।
 मुहुस्तत्त्वमसीत्यस्मादंगीकार्यं श्रुतेर्वचः ॥ ७२६ ॥
 वाक्यार्थत्वे विशिष्टस्य संसर्गस्य च वा पुनः ।

अयथार्थतया सोऽयं वाक्यार्थो न मतः श्रुतेः ॥ ७२७ ॥
 अखडैकरसत्वेन वाक्यार्थः श्रुतिसंमतः ।
 स्थूलसूक्ष्मप्रपञ्चस्य सन्मात्रत्वं पुनः पुनः ॥ ७२८ ॥
 दर्शयिला सुषुप्तौ तद्ब्रह्माभिन्नत्वमात्मनः ।
 उपपाद्य सदैकत्वं प्रदर्शयितुमिच्छ्या ॥ ७२९ ॥
 ऐतदात्म्यमिद् सर्वमित्युक्त्यैव सदात्मनोः ।
 ब्रवीति श्रुतिरेकत्वं ब्रह्मणोऽद्वैतसिद्धये ॥ ७३० ॥
 सति प्रपचें जीवे वा द्वैतत्वं ब्रह्मणः कुतः ।
 अतस्तयोरखडत्वमेकत्वं श्रुतिसंमतम् ॥ ७३१ ॥
 विरुद्धांशपरित्यागात्पत्यक्षादिर्न बाधते ।
 अविरुद्धांशप्रहणान्न श्रुत्यापि विरुद्धते ॥ ७३२ ॥
 लक्षणा ह्युपगतव्या ततो वाक्यार्थसिद्धये ।
 वाच्यार्थानुपपत्त्यैव लक्षणाभ्युपगम्यते ॥ ७३३ ॥
 संबधानुपपत्त्या च लक्षणेति जगुर्बुधाः ।
 गगायां घोष इत्यादौ या जहृलक्षणा मता ॥ ७३४ ॥
 न सा तत्त्वमसीत्यत्र वाक्य एपा प्रवर्तते ।
 गगाया अपि घोषस्याधाराधेयत्वलक्षणम् ॥ ७३५ ॥
 सर्वो विरुद्धवाक्यार्थस्तत्र प्रत्यक्षतस्ततः ।
 गगासबधवत्तीरे लक्षणा संप्रवर्तते ॥ ७३६ ॥
 तथा तत्त्वमसीत्यत्र चैतन्यैकत्वलक्षणे ।
 विवक्षिते तु वाक्यार्थेऽपरोक्षत्वादिलक्षणः ॥ ७३७ ॥
 विरुद्धते भागमात्रो न तु सर्वो विरुद्धते ।
 तस्माज्हृलक्षणायाः प्रवृत्तिर्नात्र युद्धते ॥ ७३८ ॥
 वाच्यार्थस्य तु सर्वस्य त्यागे न फलमीद्यते ।
 नालिकेरफलस्येव कठिनत्वधिया नृणाम् ॥ ७३९ ॥

गंगापदं यथा स्वार्थं त्यक्त्वा लक्षयते तटम् ।
 तत्पदं त्वंपदं वापि त्यक्त्वा स्वार्थं यथाखिलम् ॥ ७४० ॥
 तदर्थं वा त्वमर्थं वा यदि लक्षयति स्वयम् ।
 तदा जहृलक्षणायाः प्रवृत्तिरूपपद्यते ॥ ७४१ ॥
 न शंकनीयमित्यार्येन्नातार्थं न हि लक्षणा ।
 तत्पदं त्वंपदं वापि श्रूयते च प्रतीयते ॥ ७४२ ॥
 तदर्थं च कथं तत्र संप्रवर्तेत लक्षणा ।
 अत्र शोणो धावतीति वाक्यवन्न प्रवर्तते ॥ ७४३ ॥
 अजहृलक्षणा वापि सा जहृलक्षणा यथा ।
 गुणस्य गमनं लोके विरुद्धं द्रव्यमंतरा ॥ ७४४ ॥
 अतस्तमपरित्यत्य तद्वुणाश्रयलक्षणः ।
 लक्ष्यादिर्लक्ष्यते तत्र लक्षणासौ प्रवर्तते ॥ ७४५ ॥
 वाक्ये तत्त्वमसीत्यत्र ब्रह्मात्मैकत्वबोधके ।
 परोक्तत्वापरोक्तत्वादिविशिष्टचितोर्द्धयोः ॥ ७४६ ॥
 एकत्वरूपवाक्यार्थो विरुद्धांशाविवर्जनात् ।
 न सिद्ध्यति यतस्तास्माच्चाजहृलक्षणा मता ॥ ७४७ ॥
 तत्पदं त्वंपदं चापि रवकीयार्थविरोधिनम् ।
 अंश सम्यक्परित्यत्य रवाविरुद्धाशसयुतम् ॥ ७४८ ॥
 तदर्थं वा त्वमर्थं वा सम्यन्तक्षयतः स्वयम् ।
 भागलक्षणया साध्य किमस्तीति न शंकयताम ॥ ७४९ ॥
 अविरुद्धं पदार्थान्तरांशं रवांशं च तत्कथम् ।
 एकं पदं लक्षणया संलक्षयितुमर्हति ॥ ७५० ॥
 पदांतरेण सिद्धाया पदार्थप्रमितौ रवतः ।
 तदर्थप्रत्ययापेक्षा पुनर्लक्षणया कुतः ॥ ७५१ ॥
 तस्मात्तत्वमसीत्यत्र लक्षणा भागलक्षणा ।

वाक्यार्थसत्त्वाखंडैकरसतासिद्धये मता ॥ ७५२ ॥
 भागं विरुद्धं संत्यज्याविरोधो लक्ष्यते यदा ।
 सा भागलक्षणेत्याहुर्लक्षणज्ञा विचक्षणाः ॥ ७५३ ॥
 सोऽयं देवदत्त इति वाक्यं वाक्यार्थं एव वा ।
 देवदत्तैक्यरूपस्ववाक्यार्थानवबोधकम् ॥ ७५४ ॥
 देशकालादिवैशिष्ठय विरुद्धाशं निरस्य च ।
 अविरुद्धं देवदत्तदेहमात्र स्वलक्षणम् ॥ ७५५ ॥
 भागलक्षणया सम्यग्लक्षयत्यनया यथा ।
 तथा तत्त्वमसीत्यत्र वाक्यं वाक्यार्थं एव वा ॥ ७५६ ॥
 परोक्षत्वापरोक्षत्वादिवैशिष्ठचितोर्द्धयोः ।
 एकत्वरूपवाक्यार्थविरुद्धाशमुपस्थितम् ॥ ७५७ ॥
 परोक्षत्वापरोक्षत्वसर्वज्ञत्वादिलक्षणम् ।
 बुद्ध्यादिस्थूलपर्यात्माविद्यकमनात्मकम् ॥ ७५८ ॥
 परित्यज्य विरुद्धांशं शुद्धचैतन्यलक्षणम् ।
 वस्तु केवलसन्मात्र निर्विकल्प निरंजनम् ॥ ७५९ ॥
 लक्षयत्यनया सम्यग्भागलक्षणया ततः ।
 सर्वोपाधिविनिर्मुक्त सञ्चिदानन्दमद्ययम् ॥ ७६० ॥
 निर्विशेष निराभासमतादृशमनीदृशम् ।
 आनिर्देश्यमनाद्यतमनत शांतमच्युतम् ।
 अप्रत्यक्यमविज्ञेय निर्गुणं ब्रह्म शिष्यते ॥ ७६१ ॥
 उपाधिवैशिष्ठकृतो विरोधो ब्रह्मात्मनोरेकतयाधिगत्या ।
 उपाधिवैशिष्ठय उदस्यमाने न कश्चिदप्यस्ति विरोध एतयोः ॥ ७६२ ॥
 तयोरुपाधिश्च विशिष्टता च तद्भर्मभाक्त्वं च विलक्षणत्वम् ।
 आंत्या कृत सर्वमिदं मृषेव स्वमार्थवजाग्रति नैव सत्यम् ॥ ७६३ ॥
 निद्रासूतशरीरधर्मसुखदुःखादिप्रपञ्चोऽपि वा

जीवेशादिभिदापि वा न च ऋतं कर्तुं क्वचिन्छक्यते ।
 मायाकालिपितदेशकालजगदीशादिभ्रमरतादृशः
 को भेदोऽस्यनयोर्द्वयोस्तु कतमः सत्योऽन्यतः को भवेत् ॥७६४
 न स्वप्नागरणयोरुभयोर्विशेषः
 संदृश्यते क्वचिदपि भ्रमजैर्विकल्पैः ।
 यद्वष्टदर्शनमुखैरत एव मिथ्या
 स्वप्नो यथा ननु तथैव हि जागरोऽपि ॥ ७६५ ॥
 अविद्याकार्यतस्तुत्यौ द्वावपि स्वप्नागरौ ।
 द्वष्टदर्शनदृश्यादिकल्पनोभयतः समा ॥ ७६६ ॥
 अभाव उभयोः सुसौ सर्वैरप्यनुभूयते ।
 न कश्चिदनयोर्भेदस्तस्मान्मिथ्यात्वमर्हतः ॥ ७६७ ॥
 आत्मा ब्रह्मणि भेदोऽयं सजातीयादिलक्षणः ।
 कालत्रयेऽपि हे विद्वन् वस्तुतो नैव कश्चन ॥ ७६८ ॥
 यत्र नान्यत्पश्यतीति श्रुतिद्वैतं निषेधति ।
 कलिपितस्य भ्रमाङ्गुष्ठि मिथ्यात्वावगमाय तत् ॥ ७६९ ॥
 यतस्ततो ब्रह्म सदा द्वितीयं विकल्पगून्यं निरूपाधि निर्मलम् ।
 निरंतरानन्दघनं निरीहं निरारपदं केवलमेकमेव ॥ ७७० ॥
 नैवास्ति काचन भिदा न गुणप्रतीति-
 नौ वाकप्रवृत्तिरपि वा न मनःप्रवृत्तिः ।
 यत्केवलं परमशांतमनंतमाद्य-
 मानंदमात्रमवभाति सदद्वितीयम् ॥ ७७१ ॥
 यदिदं परमं सत्यं तत्त्वं सञ्चित्सुखात्मकम् ।
 अजरामरणं नित्यं सत्यमेतद्वचो मम ॥ ७७२ ॥
 न हि त्वं देहोऽसावसुरपि च वाप्यक्षनिकरो
 मनो वा बुद्धिर्वा क्वचिदपि तथाहंकृतिरपि ।

न चैषां सघातस्त्वम् भवति विद्वन् शृणु पर-

यदेतेपां साक्षी स्फुरणममल तत्त्वमसि हि ॥ ७७३ ॥

यज्ञायते वस्तु तदेव वर्धते तदेव मृत्यु समुपैति काले ।

जन्मैव तेनास्ति तथैव मृत्युर्नास्यैव नित्यस्य विभोरजस्य ॥ ७७४ ॥

य एष देहो जनितः स एव समेधते नश्यति कर्मयोगात् ।

त्वमेतदीयास्वखिलाखवस्थास्ववरिथितः साक्ष्यसि बोधमात्रः ॥ ७७५ ॥

यत्स्वप्रकाशमाखिलात्मकमासुषुप्ते-

रेकात्मनाहमहमिन्यवभाति नित्यम् ।

बुद्धेः समस्तविकृतेरविकारि बोद्धृ-

यद्ब्रह्म तत्त्वमसि केवलबोधमात्रम् ॥ ७७६ ॥

स्वात्मन्यनस्तमयसविदि कविपतस्य

व्योमादिसर्वजगतः प्रददाति सत्ताम् ।

स्फूर्तिं स्वकीयमहसा वितनोति साक्षा-

यद्ब्रह्म तत्त्वमसि केवलबोधमात्रम् ॥ ७७७ ॥

सम्यक्समाविनिरतैर्विमलातरगैः

साक्षादवेक्ष्य निजतत्त्वमपारसौख्यम् ।

सतुष्ट्यते परमहसकुलैरजस्तं

यद्ब्रह्म तत्त्वमसि केवलबोधमात्रम् ॥ ७७८ ॥

अंतर्बहिः स्वयमखडितमेकरूप-

मारोपितार्थवदुदचति सूढबुद्धेः ।

मृत्वादिवद्विगतविक्रियमात्मवेद्य

यद्ब्रह्म तत्त्वमसि केवलबोधमात्रम् ॥ ७७९ ॥

श्वत्युक्तमव्ययमनंतमनादिमध्य-

मव्यक्तमक्षरमनाश्रयमप्रमेयम् ।

आनन्दसद्धनमनामयमद्वितीयं

यद्ब्रह्म तत्त्वमसि केवलबोधमात्रम् ॥ ७८० ॥

शरीरतद्योगतदीयधर्माद्यारोपणं भ्रान्तिवशात्वयीदम् ।

न वस्तुतः किञ्चिदतस्त्वजस्त्वं मृत्योर्मर्यं कास्ति तवासि पूर्णः ॥ ७८१ ॥

यद्ब्रह्मष्टं भ्रान्तिमत्या स्वदृष्टया

तत्तत्सम्यग्वस्तुदृष्टया त्वमेव ।

त्वत्तो नान्यद्वस्तु किञ्चित्तु लोके

कस्माद्गीतिस्ते भवेदद्वयरय ॥ ७८२ ॥

पश्यतस्त्वहमेवेदं सर्वभित्यात्मनाखिलम् ।

भयं स्याद्विदुषः कस्मात्स्वस्मान्न भयमिष्यते ॥ ७८३ ॥

तस्मात्त्वमभयं नित्यं केवलानंदलक्षणम् ।

निष्कलं निष्क्रियं शांतं ब्रह्मैवासि सदाऽद्वयम् ॥ ७८४ ॥

ज्ञातुज्ञानज्ञेयविहीनं ज्ञातुरभिनं ज्ञानमखंडम् ।

ज्ञेयाज्ञेयत्वादिविमुक्तं शुद्धं बुद्धं तत्त्वमसि त्वम् ॥ ७८५ ॥

अंतःप्रज्ञत्वादिविकल्पैरस्पृष्टं यत्तद्विशिमात्रम् ।

सत्तामात्रं समरसमेकं शुद्धं बुद्धं तत्त्वमसि त्वम् ॥ ७८६ ॥

सर्वाकारं सर्वमसर्वं सर्वनिषेधाद्यधिभूतं यत् ।

सत्यं शाश्वतमेकमनन्तं शुद्धं बुद्धं तत्त्वमसि त्वम् ॥ ७८७ ॥

नित्यानदाखंडैकरसं निष्कलमक्रियमस्तविकारम् ।

प्रत्यगभिनं परमव्यक्तं शुद्धं बुद्धं तत्त्वमसि त्वम् ॥ ७८८ ॥

त्वं प्रत्यस्ताशेषविशेषं व्योमेवांतर्बहिरपि पूर्णम् ।

ब्रह्मानंदं परमद्वैतं शुद्धं बुद्धं तत्त्वमसि त्वम् ॥ ७८९ ॥

ब्रह्मैवाहमहं ब्रह्म निर्गुणं निर्विकल्पकम् ।

इत्येवाखंडया वृत्त्या तिष्ठ ब्रह्मणि निष्क्रये ॥ ७९० ॥

अखंडमेवैतां घटितपरमानंदलहरीं

परिव्रस्तद्वैतप्रमितिममलां वृत्तिमनिशम् ।

अमुचानः स्वात्मन्यनुपमसुखे ब्रह्मणि परे
रमस्व प्रारब्ध क्षपय सुखवृत्त्या त्वमनया ॥ ७९१ ॥
ब्रह्मानदरसास्वादतपरेणैव चेतसा ।
समाधिनिष्ठितो भूत्वा तिष्ठ विद्वन्सदा मुने ॥ ७९२ ॥

शिष्यः—

अखडाख्या वृत्तिरेषा वाक्यार्थश्चुतिमात्रतः ।
श्रोतुः सजायते किं वा क्रियांतरमपेक्षते ॥ ७९३ ॥
समाधिः कः कतिविधस्तत्सिद्धेः किमु साधनम् ।
समाधेरतरायाः के सर्वमेतत्निरूप्यताम् ॥ ७९४ ॥

श्रीगुरुः—

मुख्यगौणादिभेदेन विद्यन्ते ऽत्राधिकारिणः ।
तेषा प्रज्ञानुसारेणाखडा वृत्तिरुदेष्यते ॥ ७९५ ॥
अद्भाभक्तिपुरः सरेण विहितेनैवेश्वरं कर्मणा
सतोष्यार्जिततप्रसादभिमा जन्मांतरेष्यैव यः ।
नित्यानित्यविवेकतीविवरितिन्यासादिभिः साधनै-
युक्तः सः श्रवणे सतामभिमतो मुख्याधिकारी द्विजः ॥ ७९६ ॥
अध्यारोपापवादज्ञमनुसरता देशिकेनात्र वेत्ता
वाक्यार्थं बोध्यमाने सति सपदि सतः शुद्धबुद्धेरमुच्य ।
नित्यानदाद्वितीय निरूपममल यत्पर तत्त्वमेक
तद्वैवाहमस्मीत्युदयति परमाखडताकारवृत्तिः ॥ ७९७ ॥
अखडाकारवृत्तिः सा चिदाभाससमन्विता ।
आत्माभिन्नं परं ब्रह्म विपर्यीकृत्य केवलम् ॥ ७९८ ॥
बाधते तद्रत्ताज्ञानं यदावरणलक्षणम् ।
अखडाकाराया वृत्त्या वज्ञाने वाधिते सति ॥ ७९९ ॥
तत्कार्यं सकर्लं तेन सम भवति बाधितम् ।

तं हुदा हे तु तत्कार्यपटदाहो यथा तथा ॥ ८०० ॥
 तस्य कार्यतया जीववृत्तिर्भवति बाधिता ।
 उपप्रभा यथा सूर्य प्रकाशयितुमक्षमा ॥ ८०१ ॥
 तद्वदेव चिदाभासचैतन्यं वृत्तिसंखितम् ।
 स्वप्रकाशं परं ब्रह्म प्रकाशयितुमक्षमम् ॥ ८०२ ॥
 प्रचंडातपमध्यस्थदीपवनष्टदीधितिः ।
 तत्त्वेजसाभिमूतं सहीनोपाधितया ततः ॥ ८०३ ॥
 विबभूतपरब्रह्मात्रं भवति केवलम् ।
 यथापर्नाते त्वादर्शे प्रतिबिंबमुखं रवयम् ॥ ८०४ ॥
 मुखमात्रं भवेत्तद्वदेतचोपाधिसक्षयात् ।
 घटाङ्गाने यथा वृत्त्या व्याप्तया वाधिते सति ॥ ८०५ ॥
 घटं विस्फुरयत्येष चिदाभासः स्वत्तेजसा ।
 न तथा स्वप्रभे ब्रह्मण्याभास उपयुज्यते ॥ ८०६ ॥
 अत एव मतं वृत्तिव्याप्त्यत्वं वस्तुनः सताम् ।
 न फलव्याप्तता तेन न विरोधः परस्परम् ॥ ८०७ ॥
 श्रुत्योदितस्ततो ब्रह्म ज्ञेयं बुद्ध्यैव सूक्ष्मया ।
 प्रज्ञामांदं भवेदेषां तेषां न श्रुतिमात्रतः ॥ ८०८ ॥
 स्यादर्खंडाकारवृत्तिर्विना तु मननादिना ।
 श्रवणान्मननाद्यानात्पर्येण निरंतरम् ॥ ८०९ ॥
 बुद्धेः सूक्ष्मत्वमायाति ततो वस्तूपलभ्यते ।
 मंदप्रज्ञावतां तस्मात्करणीयं पुनः पुनः ॥ ८१० ॥
 श्रवणं मननं ध्यानं सम्यग्वस्तूपलव्यये ।
 सर्ववेदान्तवाक्यानां षड्भिलिंगैः सदद्वये ॥ ८११ ॥
 परे ब्रह्मणि तात्पर्यनिश्चयं श्रवणं विदुः ।
 श्रुतस्यैवाद्वितीयस्य वस्तुनः प्रत्यगात्मनः ॥ ८१२ ॥

वेदान्तवाक्यानुगुणयुन्निभिस्त्वनुचितनम् ।
मनन तच्छ्रुतार्थस्य साक्षात्करणकारणम् ॥ ८१३ ॥

विजातीयशरीरादिग्रत्ययत्यागपूर्वकम् ।
सजातीयात्मवृत्तीना प्रवाहकरण यथा ॥

तैलधारावदच्छिन्नत्वत्या तद्धयानमिष्ट्यते ॥ ८१४ ॥

तावत्काल प्रयत्नेन कर्तव्य श्रवण सदा ।
प्रमाणसंशयो यावत्खबुद्धेन निवर्तते ॥ ८१५ ॥

प्रमेयसशयो यावत्तावतु श्रुतियुन्निभिः ।
आत्मयाधार्यनिश्चित्यै कर्तव्य मनन सुन्दुः ॥ ८१६ ॥

विपरीतात्मधीर्यविन विनक्षयति चेतसि ।
तावनिरंतर ध्यान कर्तव्य मोक्षमिन्दृता ॥ ८१७ ॥

यावन तर्केण निरासितोऽपि दृश्यप्रपचरत्वपरोक्षवोधात् ।
विलीयते तावदमुष्य भिक्षोऽर्थानादि सम्यक्षरणीयमेव ॥ ८१८ ॥

सविकल्पो निर्विकर्त्प इति द्वेषा निगद्यते ।
समाधिः सविकल्पस्य लक्षण वन्मि तन्मृणु ॥ ८१९ ॥

ज्ञानाद्यविलयेनैव ज्ञेये ब्रह्मणि केवले ।
तदाकाराकारितया चित्तवृत्तेरवस्थितिः ॥ ८२० ॥

सद्ग्रीः स एव विजेयः समाधिः सविकल्पकः ।
मृद एवावभानेऽपि मृण्मयद्विपभानवत् ॥ ८२१ ॥

सन्मात्रवस्तुभानेऽपि त्रिपुर्टी भाति समर्या ।
समाधिरत एवाय सविकल्प इतीर्थते ॥ ८२२ ॥

ज्ञात्रादिभावमुत्सृज्य ज्ञेयमात्रस्थितिर्द्वादा ।
मनसो निर्विकर्त्पः स्यात्समाधिर्योर्गंसङ्गितः ॥ ८२३ ॥

जले निक्षिप्तलवणं जलमात्रतया स्थितम् ।
पृथद्व न भाति किं न्वम एकमेवावभासते ॥ ८२४ ॥

यथा तथैव सा वृत्तिर्ब्रह्मात्रतया स्थिता ।
 पृथक् न भाति ब्रह्मैवाद्वितीयमवभासते ॥ ८२५ ॥
 ज्ञात्रादिकल्पनाभावान्मतोऽयं निर्विकल्पकः ।
 वृत्तेः सद्ग्रावबाधाभ्यामुभयोर्भेदं इष्यते ॥ ८२६ ॥
 समाधिसुप्त्योर्ज्ञानं चाज्ञानं सुप्त्यात्र नेष्यते ।
 सविकल्पो निर्विकल्पः समाधिर्द्विविमौ ह्यदि ॥ ८२७ ॥
 मुमुक्षोर्यत्तः कायौं विपरीतनिवृत्तये ।
 कृतेऽस्मिन्विपरीताया भावनाया निवर्तनम् ॥ ८२८ ॥
 ज्ञानस्याप्रतिवद्धत्वं सदानन्दश्च सिद्ध्यति ।
 दृश्यानुविद्धः शब्दानुविद्धश्चेति द्विधा मतः ॥ ८२९ ॥
 सविकल्पस्तयोर्यत्तलक्षणं वन्मि तन्त्रृणु ।
 कामादिप्रत्ययैर्दद्यैः संसर्गो यत्र दृश्यते ॥ ८३० ॥
 सोऽयं दृश्यानुविद्धः स्यात्समाधिः सविकल्पकः ।
 अहंममेदमित्यादिकामद्वोधादिवृत्तयः ॥ ८३१ ॥
 दृश्यन्ते येन संदृष्टा दृश्याः स्युरहमादयः ।
 कामादिसर्ववृत्तीनां द्रष्टारमविकारिणम् ॥ ८३२ ॥
 साक्षिणं स्वं विजानीयाद्यस्ताः पश्यति निष्क्रियः ।
 कामादीनामहं साक्षी दृश्यन्ते ते मया ततः ॥ ८३३ ॥
 इति साक्षितयात्मानं जानात्यात्मनि साक्षिणम् ।
 दृश्यं कामादि सकलं स्वात्मन्येव विलापयेत् ॥ ८३४ ॥
 नाहं देहो नाप्यसुर्नाक्षवर्गो
 नाहंकारो नो मनो नापि द्विद्धिः ।
 अंतस्तेषां चापि तद्विक्रियाणां
 साक्षी नित्यः प्रत्यगेवाहमस्मि ॥ ८३५ ॥
 वाचः साक्षी प्राणवृत्तेश्च साक्षी

बुद्धेः साक्षी युजि इतेव लाक्षी ।
 चक्षुः श्रोत्रादीद्वियाणा च लाक्षी
 साक्षी नित्यः प्रत्यगेवाहमणि ॥ ८४६ ॥
 नाह स्युलो नापि मुख्यो न दीर्घो
 नाह वालो नो युगा नापि युजः ।
 नाह काणो नापि मुखो ग 'रुदः
 माक्षी नित्यः प्रत्यगेवाहमणि ॥ ८४७ ॥
 नास्यागता नापि गता न तता
 नाह कर्ता न प्रयोना न वना ।
 नाह भोक्ता नो मुर्गी नैव दुर्गी
 ताक्षी नित्यः प्रत्यगेवाहमणि ॥ ८४८ ॥
 नाह योगी नो वियोगी न गर्गी
 नाह श्रोता नैव कार्गी न लोभी ।
 नाह वद्वा नापि युजो न गुरुः
 साक्षी नित्यः प्रत्यगेवाहमणि ॥ ८४९ ॥
 नातःप्रज्ञो नो वहिःप्रज्ञो वा
 नैव प्रज्ञो नापि नाप्तन् एष ।
 नाह श्रोता नापि मंता न वोद्वा
 साक्षी नित्यः प्रत्यगेवाहमणि ॥ ८५० ॥
 न मेऽस्मि देहेद्वियवुद्वियोगो
 न पुण्यलेशोऽपि न पापलेशः ।
 क्षुधापिपासादिशूमिनूरः
 सदा विमुक्तोऽपि चिदेव कैवलः ॥ ८५१ ॥
 अपाणिपादोऽहमवागचक्षुषी
 अप्राण एवास्म्यमना हावुद्धिः ।

व्योमेव पूर्णोऽस्मि विनिर्भलोऽस्मि

सदैकरूपोऽस्मि चिदेव केवलः ॥ ८४२ ॥

इति स्वमात्मानमवेक्षमाणः

प्रतीतदृश्य प्रविलापयन्सदा ।

जहाति विद्वान्विपरीतभावं

स्वाभाविकं भ्रांतिवशात्प्रतीतम् ॥ ८४३ ॥

विपरीतात्मतास्फूर्तिरेव मुक्तिरितीर्यते ।

सदा समाहितस्यैव सैषा सिध्यति नान्यथा ॥ ८४४ ॥

न वेषभाषाभिरमुष्य मुक्तिर्या केवलाखडचिदात्मना स्थितिः ।

तत्सिद्धये स्वात्मनि सर्वदा स्थितो जह्यादहंतां ममतामुपाधौ ॥ ८४५ ॥

स्वात्मतत्त्वं समालंब्य कुर्यात्प्रकृतिनाशनम् ।

तेनैव मुक्तो भवति नान्यथा कर्मकोटिभिः ॥ ८४६ ॥

ज्ञात्वा देवं सर्वपाशापहानिः

क्षीणैः क्लैशैर्जन्ममृत्युप्रहाणिः ।

इत्येवैषा वैदिकी वाग्ब्रवीति

क्लैशक्षत्यां जन्ममृत्युप्रहाणिम् ॥ ८४७ ॥

भूयो जन्माद्यप्रसक्तिर्विमुक्तिः

क्लैशक्षत्यां भाति जन्माद्यभावः ।

क्लैशक्षत्या हेतुरात्मैकनिष्ठा

तस्मात्कार्या द्यात्मनिष्ठा मुमुक्षोः ॥ ८४८ ॥

• क्लैशः स्युर्वासना एव जंतोर्जन्मादिकारणम् ।

ज्ञाननिष्ठाग्निना दाहे तासां नो जन्महेतुता ॥ ८४९ ॥

बीजान्यग्निप्रदग्धानि न रोहन्ति यथा पुनः ।

ज्ञानदग्धैस्तथा क्लैशैर्नात्मा संपद्यते पुनः ॥ ८५० ॥

तस्मान्मुमुक्षोः कर्तव्या ज्ञाननिष्ठा प्रयत्नतः ।

निःशेषवासनाद्यत्यं निगमेननिषुक्तये ॥ ८४१ ॥

ज्ञाननिष्ठातत्त्वरथ्य नेत्र कर्मोपयुक्त्यत ।

कर्मणो ग्राननिष्ठाया न स्थिति गहस्थिनिः ॥ ८४२ ॥

परस्परविरुद्धत्वात्तयोर्गिनस्वभावयोः ।

कर्तृत्वभावनापूर्वं कर्म ज्ञानं निष्क्रान्तम् ॥ ८४३ ॥

देहात्मवृद्धेविनिष्ठये ज्ञानं कर्म प्रियत्वे ।

अज्ञानभूल्लक्षं कर्म ज्ञानं गुभयनाशक्तम् ॥ ८४४ ॥

ज्ञानेन कर्मणो योगः कथं मिष्यति नंरिणा ।

सहयोगां न घटते यथा तिगिरेत्तजसीः ॥ ८४५ ॥

निभेष्योन्मेषयोर्वापि तर्यंव ग्रानकर्मणोः ।

प्रतीचीं पदयतः पुसा बुलः प्रानीनियोक्तनग् ।

प्रत्यक्षप्रवणचित्तस्य बुलः कर्मणि योग्यता ॥ ८४६ ॥

ज्ञानेकनिष्ठानिरतरथ्य भिक्षोर्नेनानकाशोऽस्मि हि कर्मतंत्र ।

तदेव कर्मास्य तदेव सत्या तदेव सत्यं न ततोऽन्यदतिः ॥ ८४७ ॥

बुद्धिक्लिप्तमान्दिन्यक्षुलनं ज्ञानगम्भनः ।

तेनैव शुद्धिर्गतस्य न मृदा न जलेन च ॥ ८४८ ॥

स्वस्वरूपे मनःध्यानमनुष्टानं तदिष्यते ।

करणवयसास्य यत्तमृष्टा तदसत्यतः ॥ ८४९ ॥

विनिपित्याखिल दृश्य स्वस्वरूपेण या स्थितिः ।

सा सध्या तदनुष्टानं तश्चनं तद्दिः भीजनम् ॥ ८५० ॥

विज्ञातपरमार्थाना शुद्धसत्त्वात्मना सताम् ।

यतीना किमनुष्टान स्वानुसर्थं विना परम् ॥ ८५१ ॥

तस्मात्क्रियान्तरं त्यक्त्वा ज्ञाननिष्ठापरो यतिः ।

सदात्मनिष्ठया तिष्ठनिश्वलतत्परायणः ॥ ८५२ ॥

कर्तव्य स्वोचित कर्म योगमारोदुमिन्दृता ।

आरोहणं कुर्वतस्तु कर्म नारोहणं मतम् ॥ ८६३ ॥
योगं समारोहति यो मुमुक्षुः

क्रियान्तरं तस्य न युक्तमीपत् ।
क्रियान्तरासक्तमनाः पतत्यसौ

तालद्रुमारोहणकर्तृवद्भुवम् ॥ ८६४ ॥

योगाखदस्य सिद्धस्य कृतकृत्यस्य धीमतः ।
नास्त्येव हि बहिर्दृष्टिः का कथा तत्र कर्मणाम् ।
दृश्यानुविद्धः कथितः समाधि सविकल्पकः ॥ ८६५ ॥
शुद्धोऽह बुद्धोऽहं प्रत्यग्युपेण नित्यसिद्धोऽहम् ।
शांतोऽहमनंतोऽहं सततपरानंदसिद्धुरेवाहम् ॥ ८६६ ॥
आद्योऽहमनाद्योऽहं वाज्ञनसा साध्यवस्तुमात्रोऽहम् ।
निगमवचोवेद्योऽहमनवद्याखंडबोधरूपोऽहम् ॥ ८६७ ॥
विदिताविदितान्योऽहं मायातत्कार्यलेशशून्योऽहम् ।
केवलद्वगात्मकोऽहं सविन्मात्रः सकृदिभातोऽहम् ॥ ८६८ ॥
अपरोऽहमनपरोऽहं बहिरंतश्चापि पूर्ण एवाहम् ।
अजरोऽहमक्षरोऽहं नित्यानन्दोऽहमद्वितीयोऽहम् ॥ ८६९ ॥
प्रत्यगभिन्नमखंड सत्यज्ञानादिलक्षणं शुद्धम् ।
श्रुत्यवगम्यं तथ्यं ब्रह्मैवाहं परं ज्योतिः ॥ ८७० ॥
एवं सन्मात्रगाहिन्या वृत्त्या तन्मात्रगाहकैः ।
शब्दैः समर्पितं वस्तु भावयेनिश्चलो यतिः ॥ ८७१ ॥
कामादिदृश्यप्रविलापपूर्वकं शुद्धोऽहमित्यादिकशब्दमिश्रः ।
दृश्येव निष्ठस्य य एष भावः शब्दानुविद्धः कथितः समाधिः ॥ ८७२ ॥
दृश्यस्यापि च साक्षित्वात्समुहेत्वनमात्मनि ।
निवर्तकमनोवरथा निर्विकल्प इतीर्यते ॥ ८७३ ॥
सविकल्पसमाधिं यो दीर्घकाल निरतरम् ।

तत्कारपूर्वकं कुर्यान्तिर्विहरणोऽय सिप्यति ॥ ८७४ ॥

निर्विकरपक्तमाधिनिष्ठ्या तिष्ठतो भवनि निश्चाता धुम् ।

उद्गवावपगतिनिर्गवा निःयनिवृच्छनिर्वनिर्गतिः ॥ ८७५ ॥

विद्वानहमिदमिति वा विनिद्वाग्यान्यतरवेदनदूर्घः ।

स्वानदामृतस्तिथुनिमग्न्यामास्ते कथिदनन्यः ॥ ८७६ ॥

निर्विकल्प्य पर त्रिल यत्तमिक्षेव निधित्वाः ।

एते वन्या एव मुजा गीवन्तोऽपि वर्हिदशाम् ॥ ८७७ ॥

यथा समाधित्रितय यज्ञेन जियते द्विदि ।

तर्येन वायदेशेऽपि यार्ये द्वेतनिष्टतये ॥ ८७८ ॥

तत्प्रकार प्रमन्याभि निशामय क्षमान्तः ।

अनिष्टान पर त्रिल सचिदानदलभृणम् ॥ ८७९ ॥

तत्रात्यस्तामिदं भाति नामव्याख्यन वग्न ।

सत्ये चित्व तयानंदम् प यद्वृणद्वयम् ॥ ८८० ॥

अव्यरुतजगतो रूप नामहृष्टमिद द्वयम् ।

एतानि सचिदानदनामद्वयाणि पच च ॥ ८८१ ॥

एकाहृत्यान्यते मुर्मिरिद विनमिति धमान् ।

ओथ श्वेत रम द्राव्य तरग उति नाम च ॥ ८८२ ॥

एकाहृत्य तरगोऽयमिति निर्दिष्यते यथा ।

आरोपिते नामरूपे उपेक्ष्य ग्रहणः सतः ॥ ८८३ ॥

स्वरूपमात्रप्रहण समाधिर्वाद्य आदिमः ।

सचिदानदरूपस्य सकाशाद्याणो यन्तः ॥ ८८४ ॥

नामरूपे पृथक्त्वा त्रिलष्येव विलापयन् ।

अविष्टान परं त्रिल सचिदानदमद्वयम् ।

यत्तदेवाहमित्येव निश्चितात्मा भवेद्वृत्यम् ॥ ८८५ ॥

इय धूर्णं सन्नापि तांय न तेजो

न वायुर्न खं नापि तत्कार्यजातम् ।
 यदेषामधिष्ठानभूतं विशुद्धं
 सदेकं परं सत्तदेवाहमस्मि ॥ ८८६ ॥
 न शब्दो न रूपं न च स्पर्शको वा
 तथा नो रसो नापि गंधो न चान्यः ।
 यदेषामधिष्ठानभूतं विशुद्धं
 सदेकं परं सत्तदेवाहमस्मि ॥ ८८७ ॥
 न सद्व्यजातं गुणा न क्रिया वा
 न जातिर्विशेषो न चान्यः कदापि ।
 यदेषामधिष्ठानभूतं विशुद्धं
 सदेकं परं सत्तदेवाहमस्मि ॥ ८८८ ॥
 न देहो न चाक्षाणि न प्राणवायु-
 मनो नापि बुद्धिर्न चित्तं व्यहंधीः ।
 यदेषामधिष्ठानभूतं विशुद्धं
 सदेकं परं सत्तदेवाहमस्मि ॥ ८८९ ॥
 न देशो न कालो न दिवापि सत्स्या-
 न वस्त्वंतरं स्थूलसूक्ष्मादिरूपम् ।
 यदेषामधिष्ठानभूतं विशुद्धं
 सदेकं परं सत्तदेवाहमस्मि ॥ ८९० ॥
 एतद्वृश्यं नामरूपात्मकं यो-
 ऽधिष्ठानं तद्वात् सत्यं सदेति ।
 गच्छत्तिष्ठन्वा शयानोऽपि नित्यं
 कुर्याद्विद्वान्वाद्यद्वयानुविद्धम् ॥ ८९१ ॥
 अध्यस्तानामरूपादिप्रविलापेन निर्मलम् ।
 अद्वैतं परमानंदं ब्रह्मैवास्मीति भावयेत् ॥ ८९२ ॥

निर्विकारं निराकारं निरंजनमनामयम् ।
 आद्यतरहितं पूर्णं ग्रन्थाह न भक्षयः ॥ ८९४ ॥

निष्कलंकं निरातकं गिरिरुचिद्वर्जितम् ।
 आनन्दमश्चरं मुकुं ब्रह्मेवार्थीनि भावयेन् ॥ ८९५ ॥

निर्निश्च निराभासं निष्यभुत्तनविक्षियम् ।
 प्रज्ञानैकरसं सत्यं ग्रन्थेवार्थीनि भावयेन् ॥ ८९६ ॥

शुद्धं शुद्धं तत्त्वकिञ्चं परं प्रत्यगादुषितम् ।
 स्वप्रकाशं पराकाशं ग्रन्थेवार्थीनि भावयेन् ॥ ८९७ ॥

सुतूहमस्तितापात्रं निर्विनृत्यं गत्तजगम ।
 केवलं परमाद्वैतं ब्रह्मेवार्थीनि भावयेन् ॥ ८९८ ॥

इत्येवं निर्विकारादिगच्छात्रतमर्पितम् ।
 व्यायतः केवलं वस्तु उत्त्वे चित्तं प्रतिष्ठिति ॥ ८९९ ॥

ब्रह्मानदरसावेगाद्वीपुयं तदात्मना ।
 वृत्तेर्या निवलावस्था स सगाविरक्त्यकः ॥ ९०० ॥

उत्थाने वाय्यनुव्यानेऽप्यप्रगतो गिरिंश्रियः ।
 समाधिष्ठन्कुर्वन्ति सर्वदा प्रथतो यतिः ॥ ९०० ॥

विपरीतार्थविर्यावलं निःशेषं निवर्तते ।
 स्वखलपस्कुरणं यावत् प्रसिद्धत्यनिर्गलम् ।

तावत्समाधिष्ठनेन नयेत्कालं निरतरम् ॥ ९०१ ॥

न प्रमादोऽत्र कर्तव्यो विद्युग्मा मोक्षमिन्छता ।
 प्रमादे जृभते माया सूर्यायाये तमो यथा ॥ ९०२ ॥

स्वानुभूतिं परित्यज्य न तिष्ठन्ति क्षणं दुधाः ।
 स्वानुभूतौ प्रमादो यः स मृत्युर्न यमः सताम् ॥ ९०३ ॥

अस्मिन्समाधौ कुरुते प्रयासं
 यस्तस्य नैवास्ति पुनर्विकल्पः ।

सर्ववेदान्तसिद्धान्तसारसंग्रहः ।

सर्वात्मभावोऽप्यमुनैव सिद्धे-

त्सर्वात्मभावः खलु केवलत्वम् ॥ १०४ ॥

सर्वात्मभावो विदुपो ब्रह्मविद्याफलं विदुः ।

जीवन्मुक्तस्य तस्यैव स्वानदानुभवः फलम् ॥ १०५ ॥

योऽहंमेत्याद्यसदात्मगाहको

ग्रंथिर्लयं याति स वासनाभयः ।

समाधिना नश्यति कर्मबंधो

ब्रह्मात्मबोधोऽप्रतिबंध इष्यते ॥ १०६ ॥

एष निष्कंटकः पंथा मुक्तेब्रह्मात्मना स्थितेः ।

शुद्धात्मनां सुमुक्षुणां यत्सदेकत्वदर्शनम् ॥ १०७ ॥

तस्मात्वं चाप्यप्रभर्तः समाधी-

न्कुत्वा ग्रंथि साधु निर्दद्य युक्तः ।

नित्यं ब्रह्मानन्दपीयूषासिंधौ

मज्जन्कडिन्मोदमानो रमस्व ॥ १०८ ॥

निर्विकल्पसमाधिर्यो वृत्तिनैश्चल्यलक्षणा ।

तमेव योग इत्याहुर्योगशास्त्रार्थकोविदाः ॥ १०९ ॥

अष्टावंगानि योगस्य यमो नियम आसनम् ।

प्राणायामस्तथा प्रत्याहारश्चापि च धारणा ॥ ११० ॥

ध्यान समाधिरित्येव निगदन्ति मनीषिणः ।

सर्वं ब्रह्मेति विज्ञानादिद्वियग्रामसंयमः ॥ १११ ॥

यमोऽयमिति संप्रोक्तोऽभ्यसनीयो मुहुर्मुहुः ।

सजातीयप्रवाहश्च विजातीयतिरस्तुतिः ॥ ११२ ॥

नियमो हि परानंदो नियमात्क्रियते बुधैः ।

सुखेनैव भवेद्यस्मिन्नजस्यं ब्रह्मचित्तनम् ॥ ११३ ॥

आसनं तद्विजानीयादितरत्सुखनाशनम् ।

चित्तादिसर्वभावेषु ब्रह्मवेनैव गायनात् ॥ ११४ ॥
 निरोधः सर्ववृत्तीनां प्राणायामः स उद्यते ।
 निरेधनं प्रपचस्य रेचकात्यः सर्वारणः ॥ ११५ ॥
 ब्रह्मेवारमीति या वृत्तिः पूरको वायुर्मारितः ।
 ततस्तद्वृत्तिनैकत्वं कुमक्षः प्राणसत्यमः ॥ ११६ ॥
 अय चापि प्रबुद्धानामज्ञानां प्राणार्पात्मनम् ।
 विषयेष्वात्मतां त्यक्त्या मनसश्चिन्ति भवनम् ॥ ११७ ॥
 प्रत्याहारः स विज्ञेयोऽन्यसर्वायां भुमुक्षुभिः ।
 यत्र यत्र मनो याति ब्रह्मणस्तथा दर्शनात् ॥ ११८ ॥
 मनसो धारण नैव धारणा भा परा भता ।
 ब्रह्मेवारमीति सदगृत्या निरालब्दतया स्थितिः ॥ ११९ ॥
 ध्यानशब्देन विष्वाता परमानदायिनी ।
 निर्विकारतया दृत्या ब्रह्माकारतया युनः ॥ १२० ॥
 वृत्तिविस्मरण सम्यक्तमाविर्व्यानसञ्जिकः ।
 समाधौ क्रियमाणं तु विश्वा द्वागान्ति वै वल्लात् ॥ १२१ ॥
 अनुतथानराहित्यमालस्यं भोगलालस्मृ ।
 भय तमश्च विक्षेपस्तेजःरपदव्य शून्यता ॥ १२२ ॥
 एवं यद्विप्रवाहृत्य त्यात्य ताङ्गविजनेः ।
 विघ्नेनेतान्परित्यक्त्वा प्रमादराहितो वर्णा ।
 समाधिनिष्ठया व्रत साक्षात्तद्वितुमर्हसि ॥ १२३ ॥
 इति गुरुवचनान्मूलिग्रमाणा-
 परमवगम्य स्वतत्त्वमात्मयुक्त्या ।
 प्रशमितकरणः समाहितात्मा
 क्वचिदचलाकृतिरात्मनिष्ठितोऽभूत् ॥ १२४ ॥
 वहुकाले समाधाय स्वस्वरूपे तु मानसम् ।

उत्थाय परमानंदाद्वुरुमेत्य पुनर्मुदा ॥
 प्रमाणपूर्वकं धीमान्सगद्गदमुवाच ह ॥ ९२५ ॥
 नमो नमस्ते गुरवे नित्यानंदस्वरूपिणे ।
 मुक्तसगाय शांताय त्यक्त्वहृताय ते नमः ॥ ९२६ ॥
 दयाधामे नमो भूमे महिमः पारंमस्य ते ।
 नैवास्ति यत्कटाक्षेण ब्रह्मैवाभवमद्वयम् ॥ ९२७ ॥
 किं करीमि क गच्छामि किं गृज्ञामि त्यजामि किम् ।
 यन्मया पूरितं विश्वं महाकल्पांबुना यथा ॥ ९२८ ॥
 मयि सुखबोधपयोधौ महति ब्रह्मांडबुद्धुदसहस्रम् ।
 मायामयेन मरुता भूत्वा भूत्वा पुनस्तिरोधते ॥ ९२९ ॥
 नित्यानंदस्वरूपोऽहमात्माहं त्वदनुग्रहात् ।
 पूर्णोऽहमनवद्योऽहं केवलोऽहं च सद्गुरो ॥ ९३० ॥
 अकर्ताहमभोक्ताहमविकारोऽहमक्रियः ।
 आनन्दघन एवाहंमसंगोऽहं सदाशिवः ॥ ९३१ ॥
 त्वत्कटाक्षवरचांद्रचंद्रिकापातधूतभवतापजः श्रमः ।
 प्रातवानहमखंडवैभवानंदमात्मपदमक्षय क्षणात् ॥ ९३२ ॥
 छायया स्पृष्टमुष्णं वा शीतं वा दुष्टं सुष्णु वा ।
 न स्पृशत्येव यत्किञ्चित्पुरुषं तद्विलक्षणम् ॥ ९३३ ॥
 न साक्षिणं साक्ष्यधर्मा न स्पृशन्ति विलक्षणम् ।
 अविकारमुदासीनं गृहधर्माः प्रदीपवत् ॥ ९३४ ॥
 रवेर्यथा कर्मणि साक्षिभावो
 वह्नेर्यथा वायसि दाहकत्वम् ।
 रजोर्यथारोपितवस्तुसंग-
 स्तथैव कूटस्थन्दिदात्मनो मे ॥ ९३५ ॥
 इत्युक्त्वा स गुरुं स्तुत्वा प्रश्रयेण कृतानन्तिः ।

मुमुक्षोरूपकाराय प्रष्टव्यांशगृह्णत ॥ ९३६ ॥

जीवन्मुक्तस्य भगवन्मनुग्रहेष्य उक्तणम् ।

विदेहमुक्तस्य न मे हुमया भूहि तत्त्वतः ॥ ९३७ ॥

वन्धे तु न्य ज्ञानभूमिकाया उक्तणमादिनः ।

ज्ञाने यस्मिन्स्थनया सर्वे ज्ञात स्यात्पृष्ठगम यत् ॥ ९३८ ॥

ज्ञानभूमिः शुभेन्दा स्याग्रथगम सगुरुरिना ।

विचारणा द्वितीया तु तृतीया तनुमानसा ॥ ९३९ ॥

सत्त्वापत्तिथतुर्धी र्पात्ततोऽसंसप्तिनामिका ।

पदार्थानावना पर्यास सत्तमा तुर्यगा गृह्णता ॥ ९४० ॥

स्थितः कि मूढं एवामि प्रेक्ष्योऽहं शावृत्तनन् ।

वैराग्यपूर्वमिन्देनि शुभेन्दा चोन्यते वुर्धेः ॥ ९४१ ॥

गाव्रसज्जनसार्कवैराग्याभ्यासपूर्वकम् ।

सदाचारप्रशृतिया प्रान्यते मा विचारणा ॥ ९४२ ॥

विचारणाशुभेन्दाभ्यामिद्वियार्थ्यरक्षता ।

यत्र सा ननुतामेति प्रान्यते तनुमानसा ॥ ९४३ ॥

भूमिकात्रितयान्यासाचित्तेऽर्थविगतवैर्गात् ।

सत्त्वालमनि भित्ते शुद्धं सत्त्वापत्तिरुदाहता ॥ ९४४ ॥

दयाचतुष्टयान्यासादसंतर्गफला तु या ।

खडसत्त्वचमलकारा प्रांगम संसन्धिनामिका ॥ ९४५ ॥

भूमिकापचकाभ्यासात्त्वात्मारामतया भृशम् ।

आन्यतराणा वालाना पदार्थानामभावनात् ॥ ९४६ ॥

परप्रश्नेन चिरप्रयत्नेनाववोधनम् ।

पदार्थाभावना नाम पर्यास भवति भूमिका ॥ ९४७ ॥

पइभूमिकाचिराभ्यासाद्वेदस्यानुपलभनात् ।

यत्स्वभावैकनिष्ठत्वं सा ज्ञेया तुर्यगा गतिः ॥ १४८ ॥

इदं ममेति सर्वेषु दृश्यभावेष्वभावना ।

जाग्रज्जाग्रदिति प्राहुर्महान्तो ब्रह्मवित्तमाः ॥ १४९ ॥

विदित्वा सच्चिदानन्दे मयि दृश्यपरंपराम् ।

नामस्वप्नपरित्यागो जाग्रत्स्वप्नः समीर्यते ॥ १५० ॥

परिपूर्णचिदाकाशे मयि बोधात्मतां विना ।

न किञ्चिदन्यदस्तीति जाग्रत्सुस्तिः समीर्यते ॥ १५१ ॥

मूलज्ञानविनाशेन कारणाभासचेष्टितैः ।

बंधो न भेऽतिस्वत्योऽपि स्वप्नजाग्रदितीर्यते ॥ १५२ ॥

कारणज्ञाननाशाद्यदृदर्शनदृश्यता ।

न कार्यमस्ति तज्ज्ञानं स्वप्नस्वप्नः समीर्यते ॥ १५३ ॥

अतिसूक्ष्मविमर्शेन स्वधीवृत्तिरचंचला ।

विलीयते यदा बोधे स्वप्नसुस्तिरितीर्यते ॥ १५४ ॥

चिन्मयाकारमतयो धीवृत्तिप्रसरैर्गतः ।

आनन्दानुभवो विद्वन् सुस्तिजाग्रदितीर्यते ॥ १५५ ॥

वृत्तौ चिरानुभूतांतरानन्दानुभवस्थितौ ।

समात्मतां यो यात्येष सुस्तिरप्न इतीर्यते ॥ १५६ ॥

दृश्यधीवृत्तिरेतस्य केवलीभावभावना ।

परं बोधैकतावास्तिः सुस्तिसुस्तिरितीर्यते ॥ १५७ ॥

परब्रह्मवदाभाति निर्विकारैकखण्डिणी ।

सर्वावस्थासु धारैका तुर्याख्या परिकीर्तिता ॥ १५८ ।

इत्यवस्थासमुद्घासं विमृशन्मुच्यते सुखी ।

शुभेच्छादित्रयं भूमिभेदाभेदयुतं सूतम् ॥ १५९ ॥

यथावद्वेदबुद्धयेदं जगज्जाग्रदितीर्यते ।

अद्वैते स्थैर्यमायाते द्वैते च प्रशमं गते ॥ १६० ॥

पञ्चन्ति स्थमयद्वोत् तुर्युभिगुणंगनः ।
 पचमी भूमिमारुण सुपुसिष्टनाभिकाम ॥ १६१ ॥
 शानाशोरथिष्ठोपागस्तिष्ठद्वैतमात्रप्ते ।
 अंतर्मुखतया निन्य पश्ची नुभिगुणावितः ॥ १६२ ॥
 परिश्रान्ततया गाद्यनिद्रालुभिः लक्ष्यने ।
 कुर्वन्नन्यास्तमेतस्यां गृष्णां गम्यन्निगमनः ॥ १६३ ॥
 तुर्यावस्था समसूर्यिः शान्त्याप्नोति योगिरात् ।
 विदेहमुक्तिरंवात् तुर्यातीतदशान्यने ॥ १६४ ॥
 यत्र नास्त्र तत्त्वापि नाह नाप्यनहस्तिः ।
 केवलं क्षीणमनन आस्तेऽद्वैतेऽतिनिर्भयः ॥ १६५ ॥
 अतःशून्यो वहिःशून्यः शून्यकुरुन् द्वयावरे ।
 अनपूर्णो वहिःपूर्णः पूर्णकुरुन् उपायेन ॥ १६६ ॥
 यथास्थितमिदं सर्वे व्यवस्थाग्रहतोऽपि न ।
 अस्तं गत स्थित व्योग स जीवन्मुक्त उन्धते ॥ १६७ ॥
 नांदेति नागतमायाति सुनदृतं मनःप्रभा ।
 यथाप्राप्तस्थितिर्यस्य स जीवन्मुक्त उन्धते ॥ १६८ ॥
 यो जागति सुपुसिस्यो याय जाप्रत विद्यते ।
 यस्य निर्वासनो वोधः स जीवन्मुक्त उन्धते ॥ १६९ ॥
 रागद्वयभयादीनामनुव्यप चरन्ति ।
 योऽतव्योमवदत्यन्तुः स जीवन्मुक्त उन्धते ॥ १७० ॥
 यस्य नाहकुतो भावो द्विर्द्विर्यस्य न लिप्यते ।
 कुर्वतोऽकुर्वतो वागि स जीवन्मुक्त उन्धते ॥ १७१ ॥
 यः समस्तार्थजालेषु व्यवहार्यपि शीतलः ।
 परार्थविव्य पूर्णत्वा स जीवन्मुक्त उन्धते ॥ १७२ ॥
 द्वैतवर्जितचिन्मात्रे पदे परमपावने ।

अक्षुव्याचित्तविश्रान्तः स जीवन्मुक्त उच्यते ॥ ९७३ ॥
 इदं जगदयं सोऽय दृश्यजातुमवास्तवम् ।
 यस्य चित्ते न सुराति स जीवन्मुक्त उच्यते ॥ ९७४ ॥
 चिदात्माहं परात्माहं निर्गुणोऽहं परात्परः ।
 आत्ममात्रेण यस्तिष्ठेत्स जीवन्मुक्त उच्यते ॥ ९७५ ॥
 देहत्रयातिरिक्तोऽहं शुद्धचैतन्यमस्यहम् ।
 ब्रह्माहमिति यस्यान्तः स जीवन्मुक्त उच्यते ॥ ९७६ ॥
 यस्य देहादिकं नास्ति यस्य ब्रह्मेति, निश्चयः ।
 परमानंदपूर्णो यः स जीवन्मुक्त उच्यते ॥ ९७७ ॥
 अहं ब्रह्मास्म्यहं ब्रह्मास्म्यहं ब्रह्मेति निश्चयः ।
 चिदहं चिदहं चेति स जीवन्मुक्त उच्यते ॥ ९७८ ॥
 जीवन्मुक्तिपद त्यक्त्वा स्वदेहे कालासाकृते ।
 विश्वत्यदेहमुक्तिवं पवनोऽस्पंदतामिव ॥ ९७९ ॥
 ततस्तत्संबभूवासौ यद्विरामप्यगोचरम् ।
 यच्छून्यवादिनां शून्यं ब्रह्म ब्रह्मविदां च यत् ॥ ९८० ॥
 विज्ञानं विज्ञानविदां मलानां च मलात्मकम् ।
 पुरुपः सांख्यदृष्टीनामीश्वरो योगवादिनाम् ॥ ९८१ ॥
 शिवः शैवागमस्थानां कालः कालैकवादिनाम् ।
 यत्सर्वशास्त्रसिद्धान्त यत्सर्वहृदयानुगम् ।
 यत्सर्वं सर्वगं वस्तु तत्तत्त्वं तदसौ स्थितः ॥ ९८२ ॥
 ब्रह्मवाहं चिदेवाहमेवं वापि न चित्यते ।
 चिन्मात्रेव यस्तिष्ठेद्विदेहो मुक्त एव सः ॥ ९८३ ॥
 यस्य प्रपञ्चभानं न ब्रह्माकारमपीह न ।
 अतीतातीतभावो यो विदेहो मुक्त एव सः ॥ ९८४ ॥
 चित्तवृत्तेरतीतो यश्चित्तवृत्त्यावभासकः ।

चित्तवृत्तिविहीनो यो विदेहो मुक्त एव सः ॥ १८५ ॥
जीवाभ्येति पश्यत्मेनि सर्वधितापिगर्विनः ।
सर्वसकलपद्धनात्मा निष्ठेहो मुक्त एव सः ॥ १८६ ॥
ओकारवा-यर्हनात्मा सर्वयान्यपि वर्गितः ।
अवस्थाव्रयर्हनात्मा विदेहो मुक्त एव सः ॥ १८७ ॥
आहिनिर्वयर्नासपेनिमांको जीवागर्विनः ।
वर्त्मान्ते पनितस्मिष्टेत्त तर्पी नाभिगम्यते ॥ १८८ ॥
एव स्थूल च मुद्दम च शरीरं नाभिगम्यते ।
प्रत्यज्ञानशिग्निभ्यस्ते मिथ्यादानि सहितुके ॥ १८९ ॥
नेति नेतोत्थस्य वादगर्गणे नभापयगम ।
विश्वथ नैजनवैव प्रापुद्येति न ते व्रयम ॥ १९० ॥
विराह हिरण्यगर्भधेभरथेति च ते व्रयम ।
ब्रह्माद चैव पिंडाद लोका भुगद्यः कर्माण् ॥ १९१ ॥
स्वस्त्रोपानेत्योदय लौयन्ते प्रथगामानि ।
तूष्णीमेव ततस्तुर्णा तूष्णीं सत्यं न फिचन ॥ १९२ ॥
कालभेद वस्तुनेन देशभेद स्वभेदकम् ।
किञ्चिद्देव न तस्यासि किञ्चिद्विष्टपि न निःत्ते ॥ १९३ ॥
जीवधरेति वास्यं च वैदशास्त्रात्मह विति ।
इति चैतन्यमेवत्यहं चैतन्यमित्यपि ॥ १९४ ॥
डति निश्चयशून्यो यो विदेहो मुक्त एव सः ।
ब्रह्मैव विद्यते साक्षाद्वस्तुतोऽवस्तुतोऽपि च ॥ १९५ ॥
तद्विद्या विषय ब्रह्म सत्यज्ञानमुखात्मकम् ।
शान्त च तदतीत च परं ब्रह्म तदुच्यते ॥ १९६ ॥
सिद्धान्तोऽव्यात्मगात्माणां सर्वापलव एव हि ।
नाविद्यास्तीह नो माया शांत ब्रह्मैव तद्विद्या ॥ १९७ ॥

प्रियेषु स्वेषु सुकृतमप्रियेषु च दुष्कृतम् ।
 विसृज्य ध्यानयोगेन ब्रह्माप्येति संनातनम् ॥९९८॥
 यावद्यावच्च सदबुद्धे स्वयं संत्यज्यतेऽखिलम् ।
 तावत्तावत्परानंदः परमात्मैव शिष्यते ॥९९९॥
 यत्र यत्र मृतो ज्ञानी परमाक्षरवित्सदा ।
 परे ब्रह्मणि लीयेत न तस्योत्क्रांतिरिष्यते ॥ १००० ॥
 यद्यत्स्वाभिमतं वस्तु तत्यजन्मोक्षमक्ष्यनुते ।
 असंकल्पेन शङ्खेण छिन्नं चित्तमिदं यदा ॥ १००१ ॥
 सर्वं सर्वगतं शांतं ब्रह्म संपद्यते तदा ।
 इति श्रुत्वा गुरोर्वाक्यं शिष्यस्तु छिन्नसंशयः ॥ १००२ ॥
 ज्ञातज्ञेयः संप्रणम्य सद्गुरोश्वरणांबुजम् ।
 स तेन समनुज्ञातो ययौ निर्मुक्तब्रंधनः ॥ १००३ ॥
 गुरुरेष सदानन्दसिंधौ निर्ममामानसः ।
 पावयन्वसुधां सर्वा विच्चार निरुत्तरः ॥ १००४ ॥
 इत्याचार्यस्य शिष्यस्य संवादेनात्मलक्षणम् ।
 निरूपित मुमुक्षूणां सुखबोधोपत्तये ॥ १००५ ॥
 सर्ववेदान्तसिद्धान्तसारसंग्रहनामकः ।
 ग्रथोऽयं हृदयग्रांथिविच्छित्यै रचितः सताम् ॥ १००६ ॥

इति श्रीमत्परमहंसपरिव्राजकाचार्यस्य श्रेणोविदभगवत्पूज्यपादशिष्यस्य
 श्रीमच्छंकरभगवतः कृतौ सर्ववेदान्तसिद्धान्तसारसंग्रहः संपूर्णः ॥

॥ विवेकचूडामणिः ॥

७८८०

सर्ववेदांतसिद्धांतगोचरं तमगोचरम् ।

गोविदं परमानदं सहृदयं प्रणतोऽस्यहम् ॥ १ ॥

जतूना नरजन्म दुर्लभमतः पुरुषं ततो विप्रता

तस्माद्वैदिकधर्ममार्गपरता विद्वत्वमस्मात्परम् ।

आत्मानात्मविवेचनं स्वनुभवो ब्रह्मात्मना संस्थिति-

मुक्तिर्णो शतजन्मकोटिसुकृतैः पुण्यैर्विना लभ्यते ॥ २ ॥

दुर्लभं त्रयमेवैतदेवानुप्रहहेतुकम् ।

मनुष्यत्वं मुमुक्षुत्वं महापुरुषसश्रयः ॥ ३ ॥

लब्ध्वा कथचिन्नरजन्म दुर्लभं तत्रापि पुरुषं श्रुतिपारदर्शनम् ।

यस्त्वात्ममुक्तो न यतेत मूढधीः

स ह्यात्महा स्वं विनिहन्त्यसदग्रहात् ॥ ४ ॥

इतः कोऽन्वरितं मूढात्मा यस्तु स्वार्थं प्रमाद्यति ।

दुर्लभं मानुषं देहं प्राप्य तत्रापि पौरुषम् ॥ ५ ॥

वदन्तु शास्त्राणि यजन्तु देवान्कुर्वन्तु कर्माणि भजन्तु देवताः ।

आत्मैक्यबोधेन विनापि मुक्तिर्णं सिद्ध्यति ब्रह्मशतान्तरेऽपि ॥ ६ ॥

अमृतत्वस्य नाशास्ति वित्तेनेत्येव हि क्षुतिः ।

ब्रवीति कर्मणो मुक्तेरहेतुत्वं स्फुटं यतः ॥ ७ ॥

अतो विमुक्त्यै प्रयतेत विद्वान्संन्यस्तवाद्यार्थसुखस्पृहः सन् ।

सत महात समुपेत्य दैशिकं तेनोपदिष्टार्थसमाहितात्मा ॥ ८ ॥

उद्धरेदात्मनात्मानं मग्नं संसारवारिधौ ।

योगाखण्डत्वमासाद्य संग्रहदर्शननिष्ठया ॥ ९ ॥

संन्यस्य सर्वकर्माणि भवत्बंधुविमुक्तये ।

यत्प्रता पदितैर्धारैरात्माभ्यास उपस्थितैः ॥ १० ॥

चित्तस्य शुद्धये कर्म न तु वस्त्रपलब्धये ।
 वस्तुसिद्धिर्विचारेण न किंचित्कर्मकोटिभिः ॥११॥
 सम्यग्विचारतः सिद्धा रज्जुतत्त्वावधारणा ।
 भ्रांतोदितमहासर्प—भयदुःखविनाशिनी ॥१२॥
 अर्थस्य निश्चयो दृष्टे विचारेण हितोक्तिः ।
 न खानेन न दानेन प्राणायामशतेन वा ॥१३॥
 आधिकारिणमाशास्ते फलसिद्धिर्विशेषतः ।
 उपाया देशकालाद्याः संत्यस्मिन्सहकारणिः ॥१४॥
 अतो विचारः कर्तव्यो जिज्ञासोरात्मवस्तुतः ।
 समासाद्य दयासिंधु गुरुं ब्रह्मविदुत्तमम् ॥१५॥
 मेधावी पुरुषो विद्वानूहापोहविचक्षणः ।
 आधिकार्यात्मविद्यायामुक्तलक्षणलक्षितः ॥१६॥
 विवेकिनो विरक्तस्य शमादिगुणशालिनः ।
 मुमुक्षोरेव हि ब्रह्मजिज्ञासायोग्यता मता ॥१७॥
 साधनान्यत्र चत्वारि कथितानि मनीषिभिः ।
 • येषु यत्स्वेव सान्निष्ठा यदभावे न सिद्ध्यति ॥१८॥
 आदौ नित्यानित्यवस्तुविवेकः परिगण्यते ।
 इहामुत्रफलभोगविरागस्तदनंतरम् ॥१९॥
 शमादिष्टद्वक्संपत्तिर्मुक्त्वामिति स्फुटम् ।
 ब्रह्म सत्यं जगन्मिमद्येत्येवंखणो विनिश्चयः ॥२०॥
 सोऽयं नित्यानित्यवस्तुविवेकः समुदाहृतः ।
 तद्वैराग्यं जिहासा या दर्शनश्रवणादिभिः ॥२१॥
 देहादिब्रह्मपर्यंते ह्यनित्ये भोगवस्तुनि ।
 विरज्य विषयवातादोषदृष्ट्या मुहुर्मुहुः ॥२२॥
 स्वलक्ष्ये नियतावस्था मनसः शम उच्यते ।

विषयेभ्यः परावर्त्य स्थापनं स्वस्वगोलके ॥२३॥
 उभयेषामिद्रियाणां स दमः परिकीर्तिंतः ।
 बाह्यानालंबन वृत्तेरेवोपरतिरुत्तमा ॥२४॥
 सहन सर्वदुःखानामप्रतीकारपूर्वकम् ।
 चिंताविलापरहितं सा तितिक्षा निगद्यते ॥२५॥
 शास्त्रस्य गुरुवाक्यस्य सत्यबुद्धयवधारणम् ।
 सा श्रद्धा कथिता सद्विर्यया वस्त्रूपलभ्यते ॥२६॥
 सर्वदा स्थापन बुद्धेः शुद्धे ब्रह्मणि सर्वदा ।
 तत्समाधानमित्युक्तं न तु चित्तस्य लालनम् ॥२७॥
 अहकारादिदेहांतान्वंधानज्ञानकल्पितान् ।
 स्वस्वरूपावबोधेन मोक्तुमिच्छा मुर्मुक्षुता ॥२८॥
 मंदमध्यमरूपापि वैराग्येण शमादिना ।
 प्रसादेन गुरोः सेयं प्रवृद्धा सूयते फलम् ॥२९॥
 वैराग्य च मुमुक्षुत्वं तीव्रं यस्य तु विद्यते ।
 तस्मिन्नेवार्थवन्तः स्युः फलवतः शमादयः ॥३०॥
 एतयोर्मदता यत्र विरक्त्वमुक्षयोः ।
 मरौ सलिलवत्तत्र शमादेभासमात्रता ॥३१॥
 मोक्षकारणसामग्या भक्तिरेव गरीयसी ।
 स्वस्वरूपानुसंधान भक्तिरित्यभिधीयते ॥३२॥
 स्वात्मतस्वानुसंधान भक्तिरित्यपरे जगुः ।
 उक्तसाधनसंपन्नस्तस्वजिज्ञासुरात्मनः ॥३३॥
 उपसीदेद्गुरुं प्राङ्मं यस्माद्विविमोक्षणम् ।
 श्रोत्रियोऽवजिनोऽकामहतो यो ब्रह्मवित्तमः ॥३४॥
 ब्रह्मण्यपुरतः शांतो निरिंधन इवानलः ।
 अहेतुकदयासिंधुवंधुरानमतां सत्ताम् ॥३५॥

ब्रह्मात्मैकत्वबोधेन मोक्षः सिद्ध्यति नान्यथा ॥५८॥

वीणाया रूपसौदर्यं तंत्रीवादनसौष्ठवम् ।

प्रजारंजनमात्रं तन्न साम्राज्याय कल्पते ॥५९॥

वाग्वैखरी शब्दज्ञारी शास्त्राव्याख्यातकौशलम् ।

वैदुष्यं विदुषां तद्वृक्तये न तु मुक्तये ॥६०॥

अविज्ञाते परे तत्त्वे शास्त्राधीतिस्तु निष्फला ।

विज्ञातेऽपि परे तत्त्वे शास्त्राधीतिस्तु निष्फला ॥६१॥

शब्दजालं महारण्यं चित्तभ्रमणकारणम् ।

अतः प्रयत्नाज्ञातव्यं तत्त्वज्ञातत्त्वमात्मनः ॥६२॥

अज्ञानसर्पदृष्टस्य ब्रह्मज्ञानौषधं विना ।

किमु वेदैश्च शास्त्रैश्च किमु भंत्रैः किमौषधैः ॥६३॥

न गच्छति विना पानं व्याधिरौषधशब्दतः ।

विनापरोक्षानुभवं ब्रह्मशब्दैर्न मुच्यते ॥६४॥

अकृत्वा दृश्यविलयमज्ञात्वा तत्त्वमात्मनः ।

बाह्यशब्दैः कुतो मुक्तिरुक्तिमात्रफलैर्नृणाम् ॥ ६५ ॥

अकृत्वा शब्दसंहारमगत्वप्रिलभूत्रियम् ।

राजाहमिति शब्दान्वो राजा भवितुमर्हति ॥ ६६ ॥

आसोक्ति खननं तथोपरि शिलाद्युत्कर्षणं स्वीकृतिं

निक्षेपः समपेक्षते नहि बहिः शब्दस्तु निर्गच्छति ॥

तद्वत् ब्रह्मविदोपदेशमननध्यानादिभिर्लभ्यते

मायाकार्यतिरोहितं स्वममलं तत्त्वं न दुर्युक्तिभिः ॥ ६७ ॥

तस्मात्सर्वप्रयत्नेन भवत्वं विमुक्तये ।

स्वैरेव यत्नः कर्तव्यो रोगादाविव पंडितैः ॥ ६८ ॥

यस्त्वयाद्य कृतः प्रश्नो वरीयाज्ञास्त्रविन्मतः ।

सूत्रप्रायो निगृदार्थो ज्ञातव्यश्च मुमुक्षुभिः ॥ ६९ ॥

शृणु व्यावहितो विद्वन्यन्मया समुदीर्यते ।

तदेतच्छ्रवणात्सत्यं भवत्वं धाद्विमोदयसे ॥ ७० ॥

मोक्षस्य हेतुः प्रथमो निगदते वैराग्यमत्यंतमनित्यवस्तुषु ।

ततः शमश्वापि दमस्तितिक्षा न्यासः प्रसक्ताखिलकर्मणां भृशम् ॥ ७१ ॥

ततः श्रुतिस्तन्मननं सतत्ख्यध्यानं चिर नित्यनिरंतरं मुनेः ।

ततोऽविकल्प परमेत्य विद्वानिहैव निर्वाणसुखं समृच्छति ॥ ७२ ॥

यद्वोद्दब्यं तवेदानीमात्मानात्मविवेचनम् ।

तदुच्यते मया सम्यक् श्रुत्वात्मन्यवधारय ॥ ७३ ॥

मज्जास्थिमेदः पलरक्तचर्मत्वगाहृपैर्धार्तुभिरेभिरन्वितम् ।

पादोरुचक्षोभुजपृष्ठमस्तकैरगैरुपागैरुपयुक्तमेतत् ॥ ७४ ॥

अहममेति प्रथितं शरीर मोहासपदं स्थूलमितीर्यते बुधैः ।

नभोनभस्वद्वहनाबुभूमयः सूक्ष्माणि भूतानि भवति तानि ॥ ७५ ॥

परस्पराशैर्मिलितानि भूत्वा स्थूलानि च स्थूलशरीरहेतवः ।

मंत्रास्तदीया विषया भवन्ति शब्दादयः पंच सुखाय भोक्तुः ॥ ७६ ॥

य पशु मूढा विषयेषु बद्धा रागोरुपाशेन सुदुर्दमेन ।

आयांति निर्यात्यध ऊर्च्चमुच्चैः स्वकर्मदूतेन जवेन नीताः ॥ ७७ ॥

शब्दादिभिः पंचभिरेव पंच पंचत्वमापुः स्वगुणेन बद्धाः

कुरंगमातंगपतंगभीनमृंगा नरः पंचभिरंचितः किम् ॥ ७८ ॥

दोपेण तीव्रो विषयः कृष्णसर्पविषादपि ।

विष निहंति भोक्तारं द्रष्टारं चक्षुषाप्ययम् ॥ ७९ ॥

विषयाशामहापाशाद्यो विसुक्तः सुदुर्स्त्यजात् ।

स एव कल्पते मुक्त्यै नान्यः षट्शाख्ववेद्यपि ॥ ८० ॥

आपातवैराग्यवतो मुमुक्षुन् भवाब्धिपारं प्रतियातुमुद्यतात् ।

आशाग्रहो मज्जयते उन्तराले निगृह्य कंठे विनिवर्त्य वेगात् ॥ ८१ ॥

विषयाशाग्रहो येन सुविरक्त्यसिना-हतः ।

स गच्छति भवांभोधेः पारं प्रत्यूहवर्जितः ॥ ८२ ॥

विषमविषयमार्गंच्छतोऽनच्छबुद्धेः

प्रतिपदमभियातो मृत्युरप्येष विद्धि ।

हितसुजनगुखकर्त्या गच्छतः स्वस्य युक्या

प्रभवति फलसिद्धिः सत्यमित्येव विद्धि ॥ ८३ ॥

मोक्षस्य कांक्षा यदि वै तवारिति त्यजातिदूराद्विषयान्विषं यथा ।

पीयूषवत्तोपदयाक्षमार्जवप्रशांतिदान्तीर्भज नित्यमादरात् ॥ ८४ ॥

अनुक्षणं यत्परिहृत्य कृत्यमनाद्यविद्याकृतबंधमोक्षणम् ।

देहः परार्थोऽयमसुष्य पोषणे यः सञ्चयते स खमनेन हंति ॥ ८५

शरीरपोपणार्थी सन् य आत्मानं दिदक्षति ।

प्राहं दासधिया धृत्वा नर्दीं तर्तुं स गच्छति ॥ ८६ ॥

मोह एव महामृत्युर्मुक्षोर्वपुरादिष्टु ।

मोहो विनिर्जितो येन स मुक्तिपदमर्हति ॥ ८७ ॥

मोहं जहि महामृत्युं देहदारसुतादिष्टु ।

यं जित्वा मुनयो यांति तद्विष्णोः परमं पदम् ॥ ८८ ॥

त्वद्मांसरुधिरस्त्रायुमेदोमङ्गास्थिसंकुलम् ।

पूर्णं मूत्रपुरीषाभ्यां स्थूलं निद्यमिदं वपुः ॥ ८९ ॥

पंचीकृतेभ्यो भूतेभ्यः स्थूलेभ्यः पूर्वकर्मणा ।

समुत्पन्नमिदं स्थूलं भोगायतनमात्मनः ।

अवस्था जागरतस्य रथूलार्थानुभवो यतः ॥ ९० ॥

बाह्येदियैः स्थूलपदार्थसेवां स्वकर्वदनस्त्रयादिविचित्रखपाम् ।

करोति जीवः स्वयमेतदात्मना तस्मात्प्रशास्तिर्वपुषोऽस्य जागरे ॥ ९१ ॥

सर्वोऽपि बाह्यसंसारः पुरुपस्य यदाश्रयः ।

विद्धि देहमिदं स्थूलं गृहवद् गृहमेधिनः ॥ ९२ ॥

स्थूलस्य संभवजरामरणानि धर्माः

स्थौर्यादयो बहुविद्याः शिशुताद्ववस्थाः ।
वर्णाश्रमादिनियमा बहुधामयाः स्युः -

पूजावमानबहुमानमुखा विशेषाः ॥ ९३ ॥

बुद्धाद्विद्याणि श्रवणं त्वगक्षिग्राणं च जिह्वा विषयावबोधनात् ।
वाक्पाणिपादं गुदमप्युपस्थिः कर्मेद्विद्याणि प्रवणेन कर्मसु ॥ ९४ ॥
निगद्यते ऽन्तःकरणं मनोधीरहंकृतिवित्तमिति स्ववृत्तिभिः ।
अत्राभिमानादहमित्यहंकृतिः स्वार्थानुसंधानगुणेन चित्तम् ॥ ९५ ॥
प्राणापानव्यानोदानसमाना भवत्यसौ प्राणः ।

स्वयमेव वृत्तिभेदाद्विकृतिर्भेदात्सुवर्णसलिलवत् ॥ ९६ ॥

चागादि पञ्च श्रवणादि पञ्च प्राणादि पञ्चाभ्यमुखानि पञ्च ।
बुद्धयाद्विद्यापि च कामकर्मणी पुर्यष्टकं सूक्ष्मशरीरमाहुः ॥ ९८ ॥
इदं शरीरं शृणु सूक्ष्मसञ्जितं लिंगं त्वपचीकृतभूतसंभवम् ।
सवासनं कर्मफलानुभावकं स्वाज्ञानतोऽनादिरूपाधिरात्मनः ॥ ९९ ॥
स्त्रिमो भवत्यस्य विभक्त्यवस्था स्वामात्रशेषेण विभाति यत्र ।
स्वमे तु बुद्धिः स्वयमेव जाग्रत्कालीननानाविधवासनाभिः ॥ १०० ॥
कर्मादिभावं प्रतिपद्य राजते यत्र स्वयं भाति ह्यय परात्मा ।
धीमात्रकोपाधिरशेषसाक्षी न लिप्यते तत्कृतकर्मलेशैः ।
यस्मादसगत्तत एव कर्मभिर्न लिप्यते किंचिदुपाधिना कृतैः ॥ १०१ ॥

सर्वव्याप्तिकरणं लिंगमिद स्याद्विदात्मनः पुसः ।

वास्यादिकमिव तद्दण्ठत्तेनैवात्मा भवत्यसंगोऽयम् ॥ १०२ ॥

अंधत्वमंदत्वपटुत्वधर्माः सौगुण्यवैगुण्यवशांद्वि चक्षुषः ।

आधिर्यमूकत्वमुखास्तथैव श्रोत्रादिधर्माः न तु वेत्तुरात्मनः ॥ १०३ ॥

उच्चवासनिःश्वासविजृभणक्षुत्प्रस्यन्दनाद्युक्तमणादिकाः क्रियाः ॥

प्राणादिकुर्माणि वदन्ति तज्जाः प्राणरथं धर्मावशनापिपासे ॥ १०४ ॥

अतःकरणमेतेषु चक्षरादिपुर्वर्षमणिः ।

अहमित्यभिमानेन तिष्ठत्याभासतेजसा ॥ १०५ ॥

अहंकारः स विज्ञेयः कर्ता भोक्त्रभिमान्ययम् ।

सत्त्वादिगुणयोगेन चावस्थात्रयमक्षनुते ॥ १०६ ॥

विषयाणामानुकूल्ये सुखी दुःखी विपर्यये ।

सुखं दुःखं च तद्वर्मः सदानन्दस्य नात्मनः ॥ १०७ ॥

आन्मार्थत्वेन हि प्रेयान्विषयो न स्वतः प्रियः ।

स्वत एव हि सर्वेषामात्मा प्रियतमो यतः ॥ १०८ ॥

तत आत्मा सदानन्दो नास्य दुःखं कदाचन ।

यत्सुषुप्तौ निर्विषय आत्मानन्दोऽनुभूयते ।

श्रुतिः प्रत्यक्षमैतिद्यमनुमानं च जाग्रति ॥ १०९ ॥

अव्यक्तनाम्नी परमेशशक्तिरनाद्यविद्या त्रिगुणात्मका परा ।

कार्यानुमेया सुधियैव माया यया जगत्सर्वमिदं प्रसूयते ॥ ११० ॥

सन्नाप्यसन्नाप्युभयात्मिका नो भिन्नाप्यभिन्नाप्युभयात्मिका नो ।

सांगाप्यनंगा ह्युभयात्मिका नो महाद्सुताऽनिर्वचनीयरूपा ॥ १११ ॥

शुद्धद्वयब्रह्मविदोधनाद्या सर्पभ्रमो रज्जुविवेकतो यथा ।

रजस्तमःसत्त्वमिति प्रसिद्धा गुणास्तदीयाः प्रथितैः स्वकार्यैः ॥ ११२ ॥

विक्षेपशक्ती रजसः क्रियात्मिका यतः प्रवृत्तिः प्रसृता पुराणी ।

रागादयोऽस्याः प्रभवन्ति नित्य दुःखादयो ये मनसो विकाराः ॥ ११३ ॥

कामः क्रोधो लोभदंभावसूयाहंकारेष्यामत्सराद्यास्तु घोराः ।

धर्मा एते राजसाः पुंप्रवृत्तिर्यस्मादेपा तद्जो बंधहेतुः ॥ ११४ ॥

एषावृत्तिर्नाम तमोगुणस्य शक्तिर्याधस्त्ववभासतेऽन्यथा ।

सैषा निदानं पुरुषस्य संसृतेविक्षेपशक्तेः प्रणवस्य हेतुः ॥ ११५ ॥

प्रज्ञावानपि पंडितोऽपि चतुरोऽप्यत्यंतसूक्ष्मात्मद्वग्

व्यालीढस्तमसा न वेत्ति बहुधा संबोधितोऽपि स्फुटम् ।

भ्रान्त्यारोप्तिमेव साधु कल्यत्यालंबते तद्विषयान् ।

हंतासौ प्रबला दुरंततमसः शक्तिर्महत्यावृतिः ॥ ११६ ॥
 अभावना वा विपरीतभावना सभावना विप्रतिपत्तिरस्याः ।
 संसर्गयुक्तं न विमुचति धृत्वं विक्षेपशक्तिः क्षपयत्यजस्तम् ॥ ११७ ॥
 अज्ञानमालस्यजडत्वनिद्राप्रमादमूढत्वमुखास्तमोगुणाः ।
 एतैः प्रयुक्ते नहि वेत्ति किंचिन्निद्रालुपत्तंभवदेव तिष्ठति ॥ ११८ ॥
 सत्त्वं विशुद्धं जलवत्तथापि ताम्यां मिलित्वा शरणाय कल्पते ।
 यत्रात्मविवितः प्रतिबिवितः सन्प्रकाशयत्यर्कं इवाखिलं जडम् ॥ ११९ ॥
 मिश्रस्य सत्त्वरय भवति धर्मास्त्वमानिताद्या नियमा यमाद्याः ।
 अद्वा च भक्तिश्च मुमुक्षुता च दैवी च सपत्तिरसनिवृतिः ॥ १२० ॥
 विशुद्धसत्त्वस्य गुणाः प्रसादः स्वात्मानुभूतिः परमा प्रशांतिः ।
 तृतीयः प्रहर्षः परमात्मनिष्ठा यदा सदानन्दरसं समृच्छति ॥ १२१ ॥
 अव्यक्तमेतत्रिगुणैर्नियुक्तं तत्कारणं नाम शरीरमात्मनः ।
 सुषुप्तिरेतस्य विभक्त्यवस्था प्रलीनसर्वेऽद्वियबुद्धिवृत्तिः ॥ १२२ ॥
 सर्वप्रकारप्रभितिप्रशान्तिबीजात्मनावरिथतिरेव बुद्धेः ।
 सुषुप्तिरेतस्य किल प्रतीतिः किंचिन्न वेद्धीति जगत्प्रसिद्धेः ॥ १२३ ॥
 देहेऽद्वियप्राणमनोऽहमादयः सर्वे विकारा विषयाः सुखादयः ।
 व्योमादिभूतान्यखिलं च विश्वमव्यक्तपर्यतमिदं ह्यनात्मा ॥ १२४ ॥

माया मायाकार्यं सर्वं महदादि देहपर्यंतम् ।
 असदिदमनात्मकं त्वं विद्धि मरुमरीचिकाकल्पम् ॥ १२५ ॥
 अथ ते संप्रवक्ष्यामि स्वरूपं परमात्मनः ।
 यद्विज्ञाय नरो बधान्सुक्तः कैवल्यमश्नुते ॥ १२६ ॥
 अस्ति कथित्स्वयं नित्यमहप्रत्ययलंबनः ।
 अवस्थात्रयसाक्षी स पंचकोशविलक्षणः ॥ १२७ ॥
 यो विजानाति सकलं जाग्रत्स्वप्नसुषुप्तिषु ।
 बुद्धितद्वित्तिसङ्घावमभावमहमित्ययम् ॥ १२८ ॥

यः पश्यति स्वयं सर्वं यं न पश्यति कथन ।

यश्चेतयति बुद्ध्यादि न तद्यं चेतयत्ययम् ॥ १२९ ॥

येन विश्वमिदं व्याप्तं यज्ञ व्यापोति किंचन ।

आभारूपमिदं सर्वं यं भाँतमनुभात्ययम् ॥ १३० ॥

यस्य संनिधिमात्रेण देहेन्द्रियमनोधियः ।

विषयेषु स्वकीयेषु वर्तते प्रेरिता इव ॥ १३१ ॥

अहंकारादिदेहांता विषयाश्च सुखादयः ।

वेद्यांते घटवद्येन नित्यबोधस्वरूपिणा ॥ १३२ ॥

एषोऽतरात्मा पुरुषः पुराणो निरंतराखंडसुखानुभूतिः ।

सदैकरूपः प्रतिबोधमात्रो येनेषिता वागसवश्चरंति ॥ १३३ ॥

अत्रैव सत्त्वात्मनि-धीगुहायामव्याकृताकाश उशत्प्रकाशः ।

आकाश उच्चै रविवत्प्रकाशते स्वतेजसा विश्वमिदं प्रकाशयन् ।

ज्ञाता भनोऽहंकृतिविक्रियाणां देहेन्द्रियप्राणकृतक्रियाणाम् ।

अयोऽग्निवत्ताननुवर्तमानो न चेष्टते नो विकरोति किंचन ॥ १३५

न जायते नो ग्रियते न वर्धते न क्षीयते नो विकरोति नित्यः ।

विलीयमानेऽपि वपुष्यमुष्मिन्न लीयते कुंभ इवांबरं स्वयम् ॥ १३६ ॥

प्रकृतिविकृतिभिन्नः शुद्धबोधस्वभावः

सदसदिदमशेषं भासयन्निर्विशेषः ।

विलसति परमात्मा जाग्रदादिष्ववरथा-

स्वहमहमिति साक्षात्साक्षिरूपेण बुद्धेः ॥ १३७ ॥

नियमितमनसामुं त्वं स्वमात्मानमात्म-

न्ययमहमिति साक्षाद्विद्धि बुद्धिप्रसादात् ।

जनिमरणतरंगापारसंसारसिंधुं

प्रतर भव कृतार्थो ब्रह्मरूपेण संस्थः ॥ १३८ ॥

अत्रानात्मन्यहमिति मतिर्बंधं एषोऽस्य पुंसः

प्राप्तोऽज्ञानाज्जननमरणक्षेशसंपातहेतुः ।

येनैवायं वपुरिदमसत्सत्यमित्यात्मबुद्धया

पुष्ट्यत्युक्षत्यवति विषयैस्तंतुभिः कोशकृद्धत् ॥ १३९ ॥

अतस्मिंस्ताद्बुद्धिः प्रभवति विमूढस्य तमसा

विवेकाभावाद्वै स्फुरति भुजगे रञ्जुधिषणा ।

ततोऽनर्थत्रातो निपतति समादातुरधिक-

स्ततो योऽसदग्राहः स हि भवति बंधः शृणु सखे ॥ १४० ॥

अखंडनित्याद्वयबोधशक्त्या स्फुरत्तमात्मानमनंतवैभवम् ।

समावृणोत्यावृतिशक्तिरेषा तमोमयी राहुरिवार्कविंविम् ॥ १४१ ॥

तिरोभूते स्वात्मन्यमलतरतेजोवति पुमा-

ननात्मान मोहादहमिति शरीरं कलयति ।

ततः कामक्रोधप्रभृतिभिरसु बंधनगुणैः

पर विक्षेपाख्या रजम उरुशक्तिर्व्यथयति ॥ १४२ ॥

महामोहग्राहग्रसनगलितात्मावगमनो ।

धियो नानावस्थां स्वयमभिनयस्तद्वृणतया ॥

अपारे संसारे विपयविषपूरे जलनिधौ ।

निमग्नोन्मज्यायं भ्रमति कुमतिः कुत्सितगतिः ॥ १४३ ॥

भानुप्रभासजनिताभ्रपक्षिर्मानु तिरोधाय विजृमते यथा ।

आत्मोदिताहकृतिरात्मतत्त्वं तथा तिरोधाय विजृमते स्वयम् ॥ १४४ ॥

कवलितदिननाथे दुर्दिने सांद्रमैवै-

व्यथयति हिमज्ञज्ञावायुरुग्रो यथैतान् ।

अविरततमसात्मन्यावृते मूढबुद्धिं

क्षपयति बहुदुःखस्तीवविक्षेपशक्तिः ॥ १४५ ॥

एताभ्यमेव शक्तिभ्या बंधः पुसः समागतः ।

याभ्यां विमोहितो देहं मत्वात्मानं भवत्ययम् ॥ १४६ ॥

बीजं संसृतिभूमिजरय तु तमो दैहात्मधीरंकुरो

रागः पल्लवमंबु कर्म तु वपुः रक्षंशोऽसवः शाखिकाः ।

अग्राणीद्रियसंहतिश्च विपयाः पुष्पाणि दुःखं फलं

नानाकर्मसमुद्धवं बहुविधं भोक्तात्र जीवः खगः ॥ १४७ ॥

अज्ञानमूलोऽयमनात्मबंधो नैसार्गिकोऽनादिरनंत ईरितः ।

जन्माप्ययव्याधिजरादिदुःखप्रवाहपातं जनयत्यमुष्य ॥ १४८ ॥

नास्त्रैर्न शत्रैरनिलेन वहिना छेत्तुं न शक्यो न च कर्मकोटिभिः ।

विवेकविज्ञानमहासिना विना धातुः प्रसादेन सितेन मंजुना ॥ १४९
श्रुतिप्रमाणैकमतेः सवर्धमनिष्ठा तथैवात्मविशुद्धिररय ।

विशुद्धबुद्धेः परमात्मवेदनं तेनैव संसारसमूलनाशः ॥ १५० ॥

कौशैरन्नमयादैः पंचभिरात्मा न संवृतो भाति ।

निजशक्तिसमुत्पन्नैः शैवलपटलैरिवांबु वापिरथम् ॥ १५१ ॥

तच्छैवालापनये सम्यक् सालिलं प्रतीयते शुद्धम् ।

तृष्णासंतापहरं सद्यः सौख्यप्रदं परं पुसः ॥ १५२ ॥

यंचानामपि कोशानामपवादे विभात्यय शुद्धः ।

नित्यानंदैकरसः प्रत्यमूपः पर स्वयं ज्योतिः ॥ १५३ ॥

आत्मानात्मविवेकः कर्तव्यो बधमुक्तये विदुपा ।

तेनैवानंदी भवति रवं विज्ञाय सञ्चिदानंदम् ॥ १५४ ॥

मुजादिषीकामिव दृश्यवर्गात्प्रत्यंचमात्मानमसंगमक्रियम् ।

विविच्य तत्र प्रविलाप्य सर्वं तदात्मना तिष्ठति यः स मुक्तः ॥ १५५

देहोऽयमनभवनोऽनभयरतु कोश-

श्वान्नैन जीवति विनश्यति तद्विहीनः ।

त्वक्चर्ममांसशधिरास्थिपुरीषराशि-

र्नायं स्वयं भवितुमर्हति नित्यशुद्धः ॥ १५६ ॥

पूर्वं जनेरपि मृतेरपि नायमस्ति

जातः क्षणं क्षणगुणोऽनियतस्वभावः ।

नैको जडश्च घटवत्परिदृश्यमानः

स्वात्मा कथं भवति भावविकारवेत्ता ॥ १५७ ॥

पाणिपाददिमान्देहो नात्मा व्यगोऽपि जीवनात् ।

तत्त्वान्धकेरनाशाच्च न नियम्यो नियामकः ॥ १५८ ॥

देहतद्वर्मतल्कर्मतदवस्थादिसाक्षिणः ।

स्वत एव स्वतः सिद्धं तद्वैलक्षण्यमात्मनः ॥ १५९ ॥

कुल्यराशिर्मांसलिसो मलपूर्णोऽतिकश्मलः ।

कथं भवेदय वेत्ता स्वयमेतद्वैलक्षणः ॥ १६० ॥

त्वद्भासमेदोऽस्थिपुरीषराशावहंमतिं मूढजनः करोति ।

विलक्षणं वेत्ति विचारशीलो निजस्वरूपं परमार्थभूतम् ॥ १६१ ॥

देहोऽहमित्येव जडस्य बुद्धिर्देहे च जीवे विदुपस्त्वहंवीः ।

विवेकविज्ञानवतो महात्मनो ब्रह्माहमित्येव मतिः सदात्मनि ॥ १६२ ॥

अत्रात्मबुद्धिं त्यज मूढबुद्धे त्वद्भासमेदोऽस्थिपुरीषराशौ ।

सर्वात्मनि ब्रह्मणि निर्विकल्पे कुरुत्वं शाति परमा भजस्व ॥ १६३ ॥

देहेन्द्रियादावसति भ्रमोदिता विद्वानहंता न जहाति यावत् ।

तावन्न तस्यारिति विमुक्तिवार्ताप्यरत्वेप वेदातनयांतदर्शी ॥ १६४ ॥

छायाशरीरे प्रतिबिंबगात्रे यत्वमदेहे हृदि कल्पितांगे ।

यथात्मबुद्धिस्तव नारिति काच्चिज्जीवच्छरीरे च तथैव मास्तु ॥ १६५ ॥

देहात्मधीरेव नृणामसद्विद्यां जन्मादिदुःखप्रभवस्य बीजम् ।

यतरततरत्वं जहि तां प्रयत्नात्यके तु चित्ते न पुनर्भवाशा ॥ १६६ ॥

कर्मद्विद्यैः पञ्चभिरचितोऽयं प्राणो भवेत्प्राणमयस्तु कोशः ।

यैनात्मवानन्नमयोऽन्नपूर्णः प्रवर्तते ऽसौ सकलक्रियासु ॥ १६७ ॥

नैवात्मापि प्राणमयो वायुविकारो

गंतागंता वायुवदंतर्बहिरेपः ।

यस्मात्किंचित्कापि न वेत्तीष्टमनिष्टं

स्वं वान्यं वा किंचन नित्यं परतंत्रः ॥ १६८ ॥
ज्ञानेद्रियाणि च मनश्च मनोमयः स्या-
त्कोशो ममाहमिति वस्तुविकल्पहेतुः ।
संज्ञादिभेदकलनाकलितो वलीयां-
स्ततपूर्वकोशमभिपूर्य विजृंभते यः ॥ १६९ ॥

पञ्चेद्रियैः पञ्चभिरेव होतुभिः प्रचीयमानो विषयात्यधारया ।
जाज्वल्यमानो बद्धुवासनेऽधनैर्मनोमयाभिर्वहति प्रपञ्चम् ॥ १७० ॥
न ह्यस्थविद्या मनसोऽतिरिक्ता मनो ह्यविद्या भवबंधहेतुः ।
तस्मिन्विनष्टे सकलं विनष्टं विजृंभितेऽस्मिन्सकलं विजृंभते ॥ १७१ ॥
स्वप्नेऽथ शून्ये सृजति खशकत्या भोक्त्रादि विश्वं मन एव सर्वम् ।
तथैव जाग्रत्यपि नो विशेषस्तत्सर्वेतन्मनसो विजृंभणम् ॥ १७२ ॥
सुषुप्तिकाले मनसे प्रलीने नैवास्ति किंचित्सकलप्रसिद्धेः ।
अतो मनःकल्पित एव पुंसः संसार एतस्य न वस्तुनोऽस्ति ॥ १७३ ॥

वायुना नीयते मेघः पुनस्तेनैव नीयते ।

मनसा कल्प्यते बंधो मोक्षस्तेनैव कल्प्यते ॥ १७४ ॥

देहादिसर्वविषये परिकल्प्य रागं

बध्नाति तेन पुरुषं पशुवद्धुणेन ।

वैरस्यमत्र विषवत्सु विधाय पश्चा-

देन विमोचयति तन्मन एव बंधात् ॥ १७४ ॥

तस्मान्मनः कारणमस्य जंतो-

बंधस्य मोक्षस्य च वा विधाने ।

बंधस्य हेतुर्मलिनं रजोगुणै-

मोक्षस्य शुद्धं विरजस्तमस्कम् ॥ १७५ ॥

विवेकवैराग्यगुणातिरेकाञ्छृद्धत्वमासाद्य मनो विमुक्तै ।

भवत्यतो शुद्धिमतो मुमुक्षोस्ताम्यां दृढाम्यां भवितव्यमग्रे ॥ १७६ ॥

मनो नाम महाव्याघ्रो विपयारण्यभूमिषु ।

चरत्यन्तं न गच्छन्तु साध्वो ये मुमुक्षवः ॥ १७८ ॥

मनः प्रसूते विपयानशेषानस्थूलात्मना सूक्ष्मतया च भोक्तुः ।

शरीरवर्णाश्रमजातिभेदान्नुणक्रियाहेतुफलानि नित्यम् ॥ १७९ ॥

असंगचिद्बूपममु विमोह्य देहेन्द्रियप्राणगुणैर्निवद्य ।

अहंममोति भ्रमयत्यजस्तं मनः स्वकृत्येषु फलोपभुक्तिषु ॥ १८० ॥

अथासदोषात्पुरुपस्य संसृतिरध्यासवधस्त्वमुनैव कल्पितः ।

रजस्तमोदोषवतो विवेकिनो जन्मादिदुःखस्य निदानमेतत् ॥ १८१ ॥

अतः प्राहुर्मनोऽविद्यां पंडितास्तत्त्वदर्शिनः ।

येनैव भ्राम्यते विश्वं वायुनेवाभ्रमंडलम् ॥ १८२ ॥

तन्मनःशोधनं कार्यं प्रयत्नेन मुमुक्षुणा ।

विशुद्धे सति चैतस्मिन्मुक्तिः फरफलायते ॥ १८३ ॥

मोक्षैकसक्त्या विषयेषु राग निर्मूल्य संन्यास्य च सर्वकर्म ।

सच्छ्रद्धया यः श्रवणादिनिष्ठो रजःस्वभाव स धुनोति धुद्धेः ॥ १८४ ॥

मनोमयो नापि भवेत्परात्मा ह्याद्यतवत्त्वात्परिणामिभावात् ।

दुःखात्मकत्वाद्विषयत्वहेतोर्दृष्टा हि दृश्यात्मतया न दृष्टः ॥ १८५ ॥

बुद्धिर्बुद्धाद्रियैः सार्थं सवृत्तिः कर्तृलक्षणः ।

विज्ञानमयकोशः स्यात्पुंसः संसारकारणम् ॥ १८६ ॥

अनुव्रजचित्प्रतिर्विवशक्रिविज्ञानसंज्ञः प्रकृतेर्विकारः ।

ज्ञानक्रियावानहमित्यजस्तं देहेन्द्रियादिष्वभिमन्यते यृशम् ॥ १८७ ॥

अनादिकालोऽयमहंरवभावो जीवः समरतव्यवहारवोढा ।

करोति कर्माण्यपि पूर्ववासनः पुण्यान्यपुण्यानि च तत्फलानि ॥ १८८ ॥

भुक्ते विचित्रास्वपि योनिषु ब्रजन्नायाति निर्यात्यध ऊर्ध्वमेषः ।

अस्तैव विज्ञानमयस्य जाग्रत्वमाद्यवस्था सुखदुःखभोगः ॥ १८९ ॥

देहादिनिष्ठाश्रमधर्मकर्मगुणाभिमानं सततं ममेति ।

विज्ञानकोशोऽयमतिप्रकाशः प्रकृष्टसांनिव्यवशात्परात्मनः ।

अतो भवत्येव उपाधिरस्य यदात्मधीः संसरति भ्रमेण ॥ १९० ॥

योऽयं विज्ञानमयः प्राणेषु हृदि रफुरत्ययं ज्योतिः ।

कूटस्थः सन्नात्मा कर्ता भोक्ता भवत्युपाधिस्थः ॥ १९१ ॥

स्वयं परिच्छेदमुपेत्य बुद्धेस्तादात्म्यदोषेण परं मृषात्मनः ।

सर्वात्मकः सन्नपि वीक्षते स्वयं स्वतः पृथक्त्वेन मृदो घटानिव ॥ १९२ ॥

उपाधिसंबंधवशात्परात्मा ह्युपाधिधर्माननुभाति तदगुणः ।

अयोविकारानविकारिवहिवत्सदैकरूपोऽपि परः स्वभावात् ॥ १९३ ॥

शिष्य उवाच—

भ्रमेणाप्यन्यथा वास्तु जीवभावः परात्मनः ।

तदुपाधेरनादित्वान्नानादेनाश इष्यते ॥ १९४ ॥

अतोऽस्य जीवभावोऽपि नित्या भवति संसृतिः ।

न निवर्तेत तन्मोक्षः कथं मे श्रीगुरो वद ॥ १९५ ॥

श्रीगुरुरुवाच—

सम्यक्पृष्ठं त्वया विद्वन्सावधानेन तच्छृणु ।

प्रामाणिकी न भवति भ्रांत्या मोहितकल्पना ॥ १९६ ॥

भ्रांतिं विना त्वसंगस्य निष्क्रियस्य निराकृतेः ।

न घटेतार्थसंबंधो नभसो नीलतादिवत् ॥ १९७ ॥

स्वस्य द्रष्टुर्निर्गुणस्याक्रियस्य

प्रत्यग्बोधानंदरूपस्य बुद्धेः ।

भ्रांत्या प्राप्तो जीवभावो न सत्यो

मोहापाये नारत्यवस्तु स्वभावात् ॥ १९८ ॥

यावद् भ्रांतिस्तावदेवास्य सत्ता

मिथ्याज्ञानोज्जूंभितस्य प्रमादात् ।

रज्जवां सर्पे भ्रांतिकालीन एव

भ्रातेर्नाश नैव सर्पोऽपि तद्वत् ॥ १९९ ॥
 अनादित्वमविद्यायाः कार्यरथापि तथेष्यते ।
 उत्पन्नायां तु विद्यायामाविद्यकमनाद्यपि ॥ २०० ॥
 प्रवोधे स्वप्रवत्सर्वं सहमूलं विनश्यति ।
 अनाद्यपीदं नेत्रं नित्यं प्रागभाव इव स्फुटम् ॥ २०१ ॥
 अनादेरपि विद्यंसः प्रागभावस्य वीक्षितः ।
 यद्बुद्धयुपाधिसंबंधात्परिक्लिप्तमात्मनि ॥ २०२ ॥
 जीवत्वं न ततोऽन्यत्रु स्वरूपेण विलक्षणः ।
 संवधः स्वात्मनो बुद्धयां मिथ्याज्ञानपुरःसरः ॥ २०३ ॥
 विनिवृत्तिभवेत्स्य सम्यज्ञानेन नान्यथा ।
 ब्रह्मात्मैकत्वविज्ञानं सम्यज्ञानं श्रुतेर्मतम् ॥ २०४ ॥
 तदात्मानात्मनोः सम्यविवेकैनव सिद्धति ।
 ततो विवेकः कर्तव्यः प्रत्यगात्मासदात्मनोः ॥ २०५ ॥
 जलं पकवदत्यंतं पकापाये जलं स्फुटम् ।
 यथा भाति तथात्मापि दोपाभावे स्फुटप्रभः ॥ २०६ ॥
 असनिवृत्तौ तु सदात्मना स्फुटं प्रतीतिरेतस्य भवेत्प्रतीचः ।
 ततो निरासः करणीय एव सदात्मनः साध्वहमादिवरुनः ॥ २०७ ॥
 अतो नायं परात्मा स्याद्विज्ञानमयशब्दभाक् ।
 विकारित्वाज्जडत्वाच्च परिच्छिन्नत्वहेतुतः ।
 दृश्यत्वाद्यभिचारित्वाभानित्यो नित्य इष्यते ॥ २०८ ॥
 आनंदप्रतिबिंबचुंभिततनुर्वृत्तिस्तमोज्जूमिता
 स्यादानंदभयः प्रियादिगुणकः स्वैर्यार्थलाभोदये ।
 पुण्यस्यानुभवे विभाति कृतिनामानंदरूपः स्वयं
 भूत्वा नंदति यत्र साधु तनुभून्मात्रः प्रथलं विना ॥ २०९ ॥
 आनंदमयकोशस्य सुषुप्तौ स्फूर्तिरूपकटा ।

स्वप्रजागरयोरीषदिष्टसंदर्शनादिना ॥ २१० ॥

नैवायमानंदमयः परात्मा सोपाधिकत्वात्प्रकृतेविंकारात् ।

कार्यत्वहेतोः सुकृतत्रियाया विकारसंघातसमाहितत्वात् ॥ २११ ॥

पंचानामपि कोशानां निपेधे युक्तिः श्रुतेः ।

तन्निषेधावाधिः साक्षी बोधख्लपोऽवशिष्यते ॥ २१२ ॥

योऽयमात्मा स्वयंज्योतिः पंचकोशविलक्षणः ।

अवस्थात्रयसाक्षी सन्निर्विंकारो निरंजनः ।

सदानन्दः स विज्ञेयः स्वात्मत्वेन विपश्चिता ॥ २१३ ॥

शिष्य उवाच—

मिथ्यात्वेन निषिद्धेषु कोशेष्वेतेषु पचसु ।

सर्वाभावं विना किंचिन्न पश्याम्यत्र हे गुरो ।

विज्ञेयं किमु वस्त्वस्ति स्वात्मनात्र विपश्चिता ॥ २१४ ॥

श्रीगुरुरुखाच—

सत्यमुक्तं त्वया विद्धनिष्ठुणोऽसि विचारणे ।

अहमादिविकारास्ते तदभावोऽयमप्यनु ॥ २१५ ॥

सर्वे येनानुभूयते यः स्वयं नानुभूयते ।

तमात्मानं वेदितारं विद्धि बुद्ध्या सुसूक्ष्मया ॥ २१६ ॥

तत्साक्षिकं भवेत्तत्तद्वद्येनानुभूयते ।

कस्याप्यननुभूतार्थे साक्षित्वं नोपयुत्यते ॥ २१७ ॥

असौ स्वसाक्षिगो भावो यंतः स्वेनानुभूयते ।

अतः पर स्वयं साक्षात्प्रत्यगात्मा न चेतरः ॥ २१८ ॥

जाग्रत्स्वप्नसुपुतिषु स्फुटतरं योऽसौ समुज्जृभते

प्रत्यग्न्यूपतया सदाहमहमित्यंतः स्फुरन्नेकधा ।

नानाकारविकारभागिन इमान्पश्यन्नहंधीमुखान् ।

नित्यानन्दचिदात्मना स्फुरति तं विद्धि खंमेत द्वादि ॥ २१९ ॥

घटोदके विवितमर्कविवमालोक्य मूढो रथिमेव मन्यते ।
 तथा चिदाभासमुपाधिसस्थं भ्रांत्याहमित्येव जडोऽभिमन्यते॥ २२०
 घट जलं तद्रत्तमर्कविविवं विहाय सर्वं विनिरीक्ष्यते ऽर्कः ।
 तटस्थ एतत्रितयावभासकः स्वयंप्रकाशो विदुषा यथा यथा २२१
 देहं धियं चित्प्रतिविवेवं विसृज्य बुद्धौ निहितं गुहायाम् ।
 ब्रह्मारमात्मानमखंडवोधं सर्वप्रकाशं सदसद्विलक्षणम् ॥ २२२ ॥
 नित्यं विस्तुं सर्वगतं सुसूक्ष्ममंतर्वाहिः शून्यमनन्यमात्मनः ।
 विज्ञाय सम्यद्विजखपमेतत्प्रमान्विपाप्मा विरजो विमृत्युः ॥ २२३ ॥
 विशेषक आनन्दघनो विपश्चित्स्वयं कुतश्चिन्न विभेति कश्चित् ।
 नान्योऽस्ति पंथा भववधमुक्तेर्विना स्वतत्त्वावगमं मुमुक्षो ॥ २२४ ॥
 ब्रह्माभिन्नत्वविज्ञानं भवमोक्षस्य कारणम् ।
 येनाद्वितीयमानंदं ब्रह्म संपद्यते बुधैः ॥ २२५ ॥
 ब्रह्मभूतस्तु ससृत्यै विडानावर्तते पुनः ।
 विज्ञातव्यमतः सम्यग्ब्रह्माभिन्नत्वमात्मनः ॥ २२६ ॥
 सत्य ज्ञानमनंतं ब्रह्म विशुद्धं परं स्वतः सिद्धम् ।
 नित्यानन्दैकरस प्रत्यगभिन्न निरंतर जयति ॥ २२७ ॥
 सदिदं परमाद्वैत स्वरमादन्यस्य वस्तुनोऽभावात् ।
 नह्यन्यदर्शित किंचित्सम्यकपरमार्थतत्त्ववोधे हि ॥ २२८ ॥
 यदिदं सकलं विश्वं नानारूप प्रतीतमज्ञानात् ।
 तत्सर्वं ब्रह्मैव प्रत्यस्ताशेषमावनादोषम् ॥ २२९ ॥
 मृत्कार्यभूतोऽपि मृदो न भिनः कुभोऽस्ति सर्वत्र तु मृत्यरूपात् ।
 न कुभरूपं पृथगस्ति कुभः कुतो मृपा कल्पितनाममात्रः ॥ २३०
 केनापि मृद्धिनतया स्वरूपं घटस्थ संदर्शयितुं न शक्यते ।
 अतो घटः कल्पित एव मोहनमृदेव सत्यं परमार्थभूतम् ॥ २३१ ॥
 सद्ब्रह्मकार्यं सकलं सदैव तन्मात्रमेतन्न ततोऽन्यदर्शिति ।

अस्तीति यो वक्ति न तस्य मोहो विनिर्गतो निद्रितवत्प्रजल्पः २३२
ब्रह्मैवेदं विश्वमित्येव वाणी श्रौती ब्रूतेऽर्थर्वनिष्ठा वरिष्ठाम् ।

तस्मादेतद् ब्रह्मात्रं हि विश्वं नाधिष्ठानाद्विन्नतारोपितस्या॥ २३३॥

सत्यं यदि स्याजगदेतदात्मनोऽनंतत्वहानिर्निंगमाप्रमाणता ।

असत्यवादित्वमपीशितुः स्यानैततत्रयं साधु हितं महात्मनाम् २३४

ईश्वरो वस्तुतस्वज्ञो न चाहं तैष्ववस्थितः ।

नच मत्स्थानि भूतानीत्येवमेव व्यचिकलृपत् ॥ २३५ ॥

यदि सत्यं भवेद्विश्वं सुषुप्ताबुपलभ्यताम् ।

यन्नोपलभ्यते किञ्चिदतोऽसत्स्वप्नवन्मृषा ॥ २३६ ॥

अतः पृथद्वनारित जगत्परात्मनः पृथकप्रतीतिस्तु मृषा गुणादिवत्
आरोपितस्यास्ति किर्मर्थवत्ताधिष्ठानमाभाति तथा भ्रमेण ॥ २३७॥

भ्रांतस्य यद्यद्वमतः प्रतीतं ब्रह्मैव तत्तद्रजतं हि शुक्तिः ।

इदंतया ब्रह्म सदैव रूप्यते त्वारोपितं ब्रह्मणि नाममात्रम् ॥ २३८॥

अतः परं ब्रह्म सदद्वितीयं विशुद्धविज्ञानघनं निरंजनम् ।

प्रशांतमाद्यंतविहीनमक्रियं निरंतरानंदरसस्वरूपम् ॥ २३९ ॥

निरस्तमायाकृतसर्वमेदं नित्यं सुखं निष्कलमप्रमेयम् ।

अरूपमव्यक्तमनाल्यमव्ययं ज्योतिः स्वयं किञ्चिदिदं चकास्ति २४०

ज्ञातुज्ञेयज्ञानशून्यमनन्तं निर्विकल्पकम् ।

केवलाखंडचिन्मात्रं परं तत्त्वं विदुर्बुधाः ॥ २४१ ॥

अहेयमनुपादेयं मनोवाचामगोचरम् ।

अप्रमेयमनाद्यंतं ब्रह्म पूर्णमहं महः ॥ २४२ ॥

तत्त्वं पदाभ्यामभिधीयमानयोर्ब्रह्मात्मयोः शोधितयोर्यदीत्यम् ।

श्रुत्या तयोस्तस्वमसीति सम्यगेकत्वमेव प्रतिपाद्यते मुहुः ॥ २४३ ॥

ऐक्यं तयोर्लक्षितयोर्न वाच्ययो-

र्निंगद्यतेऽन्योन्यविरुद्धधर्मिणोः ।

खद्योतभान्वोरिव राजमृत्ययोः

कूपांबुराश्योः परमाणुमेवोः ॥ २४४ ॥

तयोर्विरोधोऽयसुपाधिकलिपितो न वास्तवः कश्चिदुपाधिरेषः ॥

ईशस्य मायामहदादि कारणं जीवस्य कार्यं शृणु पञ्चकोशम् ॥२४५॥

एताबुपाधी परजीवयोस्तयोः सम्यद्दनिरासे न परो न जीवः ।

राज्ञ नरेद्रस्य भटस्य खेटकस्तयोरपोहे न भटो न राजा ॥२४६॥

अथात आदेश इति श्रुतिः स्वयं निषेधति ब्रह्मणि कलिपितं द्वयम् ।

श्रुतिप्रमाणानुगृहीतबोधात्तयोर्निरासः करणीय एवम् ॥ २४७ ॥

नेद नेदं कलिपितत्वान्न सत्य रज्जौ दृष्टव्यालवत्स्वप्नवच्च ।

इथ दृश्य साधुयुक्त्या व्यपोहा ज्ञेयः पश्चादेकभावस्तयोर्यः ॥२४८॥

तत्त्वं तौ लक्षणया सुलक्ष्यौ तयोरखंडैकरसत्वासिद्धये ।

गाल जहत्या न तथा ऽजहत्या किंतुभयार्थात्मिक्यैव भाव्यम् ॥२४९॥

। देवदत्तोऽयमितीह चैकता विरुद्धधर्मांशमपास्य कथ्यते ।

था तथा तत्त्वमसीति वाक्ये विरुद्धधर्मानुभयन्त्र हित्वा ॥२५० ॥

। अद्य चिन्मात्रतया सदात्मनोरखंडभावः पारिचीयते बुधैः ।

। व महावाक्यशतेन कथ्यते ब्रह्मात्मनोरैक्यमरखंडभावः ॥ २५१ ॥

। स्थूलमित्येतदसन्निरस्य सिद्धं स्वतो व्योमवदप्रतकर्यम् ।

। तो मृषामात्रमिदं प्रतीतं जहीहि यत्त्वात्मतया गृहीतम् ।

। साहमित्येव विशुद्धबुद्ध्या चिद्धि स्वमात्मानमरखंडबोधम् ॥२५२॥

मृत्कार्यं सकलं घटादि सततं मृत्मात्रमेवाभित-

स्तद्वत्सज्जनितं सदात्मकमिदं सन्मात्रमेवाखिलम् ।

यस्मान्नास्ति सतः परं किमपि तत्सत्यं स आत्मा स्वयं

तस्मात्तत्त्वमसि प्रशात्ममलं ब्रह्माद्वय यत्परम् ॥ २५३ ॥

निद्राकलिपितदेशकालविषयज्ञात्रादि सर्वं यथा

मिथ्या तद्वदिहापि जाग्रति जगत्त्वज्ञानकार्यत्वतः ।

यस्मादेवमिदं शरीरकरणप्राणाहमाद्यप्यसत्

तस्मात्त्वमसि प्रशांतममलं ब्रह्माद्वयं यत्परम् ॥ २५४ ॥

जातिनीतिकुलगोत्रदूरं नामरूपगुणदोषवर्जितम् ।

देशकालविषयातिवर्ति यद्ब्रह्म तत्त्वमसि भावयात्मनि ॥ २५५ ॥

यत्परं सकलवागगोचरं गोचरं विमलबोधचक्षुपः ।

शुद्धचिद्घनमनादिवस्तु यद्ब्रह्मं तत्त्वमसि भावयात्मनि ॥ २५६ ॥

षडभिखर्मिभिरयोगि योगिहृद्भावितं न करणैर्विभावितम् ।

बुद्ध्यवेद्यमनवद्यभूति यद् ब्रह्म तत्त्वमसि भावयात्मनि ॥ २५७ ॥

आंतिकविपतजगत्काश्रयं स्वाश्रयं च सदसद्विलक्षणम्

निष्कलं निरूपमानमृद्धिमद् ब्रह्म तत्त्वमसि भावयात्मनि ॥ २५८ ॥

जन्मवृद्धिपरिणत्यपक्षयव्याधिनाशनविहीनमव्ययम् ।

विश्वसृष्टयवनधातकारणं ब्रह्म तत्त्वमसि भावयात्मनि ॥ २५९ ॥

अस्तमेदमनपास्तलक्षणं निस्तरंगजलरशिनिश्वलम् ।

नित्यमुक्तमविभक्तमूर्तिं यद् ब्रह्म तत्त्वमसि भावयात्मनि ॥ २६० ॥

एकमेव सदनेककारणं कारणांतरनिरासकारणम् ।

कार्यकारणविलक्षणं स्वयं ब्रह्म तत्त्वमसि भावयात्मनि ॥ २६१ ॥

निर्विकल्पकमनल्पमक्षरं यत्क्षराक्षरविलक्षणं परम् ।

नित्यमव्ययसुखं निरंजनं ब्रह्म तत्त्वमसि भावयात्मनि ॥ २६२ ॥

यद्विभाति सदनेकधा भ्रमान्नामरूपगुणविक्रियात्मना ।

हेमवत्स्वयमविक्रियं सदा ब्रह्म तत्त्वमसि भावयात्मनि ॥ २६३ ॥

यच्चकास्त्यनपरं परात्परं प्रत्यगेकरसमात्मलक्षणम् ।

सत्यचित्सुखमनंतमव्ययं ब्रह्म तत्त्वमसि भावयात्मनि ॥ २६४ ॥

उक्तमर्थमिममात्मनि स्वयं भावय प्रथितयुक्तिभिर्धिया ।

संशयादिरहितं करांबुवत्तेन तत्त्वनिगमो भविष्यति ॥ २६५ ॥

स्वंबोधमात्रं परिशुद्धतत्त्वं विज्ञाय संघे नृपवच्च सैन्ये ।

तदात्मनैवात्मनि सर्वदा स्थितो विलापय ब्रह्मणि दृश्यजातम् ॥ २६६ ॥
बुद्धौ गुहायां सदसद्विलक्षणं ब्रह्मारिति सत्यं परमद्वितीयम् ।
तदात्मना योऽन्न वसेष्ठुहाया पुर्नं तस्यांगगुहाप्रवेशः ॥ २६७ ॥

ज्ञाते वस्तुन्यदि बलवती वासनाऽनादिरेपा
कर्ता भोक्ताप्यहमिति दृढा यास्य संसारहेतुः ।

प्रत्यग्घट्यथात्मनि निवसता सापनेया प्रयत्ना-
न्सुकिं प्राहुस्तदिह मुनयो वासनातानव यत् ॥ २६८ ॥

अह ममेति यो भावो देहाक्षादावनात्मनि ।

अध्यासोऽय निररतव्यो विदुपा स्वात्मनिष्टया ॥ २६९ ॥

ज्ञात्वा स्व प्रत्यगात्मान बुद्धितदवृत्तिसाक्षिणम् ।

सौऽहमित्येव सदवृत्त्यानात्मन्यात्ममति जहि ॥ २७० ॥

लोकानुवर्तन त्यक्त्वा त्यक्त्वा देहानुवर्तनम् ।

शास्त्रानुवर्तन त्यक्त्वा स्वाध्यासापनयं कुरु ॥ २७१ ॥

लोकवासनया जंतोः शास्त्रवासनयापि च ।

देहवासनया ज्ञान यथावैव जायते ॥ २७२ ॥

संसारकारागृहमोक्षमिच्छोरयोमय पादनिबद्धशृंखलम् ।

वदति तत्ज्ञाः पट्टवासनात्रयं योऽस्माद्विमुक्तः समुपैति-सुक्तिम् ॥ २७३ ॥

जलादिसंपर्कवशात्प्रभूतदुर्गंधधूतागरादिव्यवासना ।

सघणेनैव विभाति सम्यज्विधूयमाने सति बाह्यगेषे ॥ २७४ ॥

अंतःश्रितानतदुरंवासनाधूलीविलिता परमात्मवासना ।

प्रज्ञातिसघर्षणतो विशुद्धा प्रतीयते चदनगधवत्सुटा ॥ २७५ ॥

अनात्मवासनाजालैस्तिरोभूतात्मवासना ।

नित्यात्मनिष्ठ्या तेषा नाशे भाति स्वय सुष्टु ॥ २७६ ॥

यथा यथा प्रत्यगवस्थित मनस्तथा तथा मुचति वाह्यवासनाः ।

निःशेषमोक्षे सति वासनानामात्मानुभूतिः प्रतिवधशून्या ॥ २७७ ॥

स्वात्मन्येव सदा स्थित्या मनो नश्यति योगिनः ।
 वासनानां क्षयश्चातः स्वाध्यासापनयं कुरु ॥ २७८ ॥
 तमो द्वाभ्यां रजः सत्त्वात्सत्त्वं शुद्धेन नश्यति ।
 तस्मात्सत्त्वमवष्टम्य स्वाध्यासापनयं कुरु ॥ २७९ ॥
 प्रारब्धं पुष्यति वपुरिति निश्चित्य निश्चलः ।
 धैर्यमालंब्य यत्नेन स्वाध्यासापनयं कुरु ॥ २८० ॥
 नाहं जीवः परं ब्रह्मेत्यतद्ब्यावृत्तिपूर्वकम् ।
 वासनावेगतः प्राप्तस्वाध्यासापनयं कुरु ॥ २८१ ॥
 श्रुत्या युक्त्या स्वानुभूत्या ज्ञात्वा सार्वात्म्यमात्मनः ।
 कच्चिदाभासतः प्राप्तस्वाध्यासापनय कुरु ॥ २८२ ॥
 अनादानविसर्गाभ्यामीषनास्ति क्रिया मुनेः ।
 तदेकनिष्ठया नित्यं स्वाध्यासापनय कुरु ॥ २८३ ॥
 तत्त्वमस्यादिवाक्योत्थब्रह्मैकत्वबोधतः ।
 ब्रह्मण्यात्मत्वदादर्थाय स्वाध्यासापनय कुरु ॥ २८४ ॥
 अहंभावस्य देहेऽस्मिन्निःशेषविलयावधि ।
 सावधानेन युक्तात्मा स्वाध्यासापनय कुरु ॥ २८५ ॥
 प्रतीतिर्जीवजगतोः स्वप्रवद्धाति यावती ।
 तावन्निरंतरं विद्वन्स्वाध्यासापनय कुरु ॥ २८६ ॥
 निद्राया लोकत्वार्तायाः शब्दादेरपि विसृतेः ।
 कच्चिन्नावसरं दत्त्वा चिंतयात्मानमात्मनि ॥ २८७ ॥
 मातापित्रोर्मलोदभूतं मलमासमयं वपुः ।
 त्यक्त्वा चांडालवहूर ब्रह्माभूय कृती भवे ॥ २८८ ॥
 घटाकाशं महाकाश इवात्मानं परात्मनि ।
 विलाप्याखंडभावेन तृष्णा भव सदा मुने ॥ २८९ ॥
 स्वप्रकाशमाधिष्ठानं स्वयभूय सदात्मना ।

ब्रह्मांडमपि पिंडांड त्यत्यतां मलभाडवत् ॥ २९० ॥

चिदात्मनि सदानदे देहाखडामहधियम् ।

निवेश्य लिगमुत्सृज्य केवलो भव सर्वदा ॥ २९१ ॥

यत्रैष जगदाभासो दर्पणांतः पुर यथा ।

तद्ब्रह्माहमिति ज्ञात्वा कृतकृत्यो भविष्यसि ॥ २९२ ॥

यत्सत्यभूत निजखृपमाद्यं चिदद्वयानंदमखृपमक्रियम् ।

तदेत्य मिथ्यावपुरुत्सृजैतन्द्वैलूपवद्वेपसुपात्तमात्मनः ॥ २९३ ॥

सर्वात्मना दृश्यमिदं मृपैव नैवाहमर्थः क्षणिकत्वदर्शनात् ।

जानाम्यहं सर्वमिति प्रतीतिः कुतोऽहमादेः क्षणिकत्व सिद्धेत् ॥ २९४ ॥

अहंपदार्थस्त्वहमादिसाक्षी नित्य सुपुत्रावपि भावदर्शनात् ।

क्रूते ह्यजो नित्य इति श्रुतिः स्वयं तत्प्रत्यगात्मा सदसद्विलक्षणः ॥ २९५ ॥

विकारिणां सर्वविकारवेत्ता नित्योऽविकारो भवितु समर्हति ।

मनोरथस्वप्नसुषुसिपु स्फुट पुनः पुनर्दृष्टमसत्त्वमेतयोः ॥ २९६ ॥

अतोऽभिमान त्यज मांसपिडे पिंडाभिमानिन्यपि बुद्धिकल्पिते ।

कालत्रयाबाध्यमखडबोध ज्ञात्वा स्वमात्मानमृपैहि शांतिम् ॥ २९७ ॥

त्यजाभिमान कुलगोत्रनामखृपश्रेष्ठाद्वशवाश्रितेपु ।

लिंगस्य धर्मानपि कर्तृतादीस्त्यक्त्वा भवाखंडसुखस्वखृपः ॥ २९८ ॥

संत्यन्ये प्रतिबधाः पुसः संसारहेतवो दृष्टाः ।

तेषामेक मूलं प्रथमविकारो भवत्यहंकारः ॥ २९९ ॥

यावत्स्यात्स्वस्य संबधोऽहंकारेण दुरात्मना ।

तावन्न लेशमात्रापि मुक्तिवार्ता विलक्षणा ॥ ३०० ॥

अहंकारप्रहान्मुक्तः स्वखृपमुपपद्यते ।

चद्रवद्विमलः पूर्णः सदानन्दः स्वयंप्रभः ॥ ३०१ ॥

यो वा पुरे सोऽहमिति प्रतीतो बुद्ध्या विकल्पसत्तमसत्तिमूढया ।

तस्यैव निःशेषतया विनाशे ब्रह्मात्मभावः प्रतिबंधशून्यः ॥ ३०२ ॥

ब्रह्मानंदनिर्धिर्महाबलवताहंकारघोराहिना

संवेष्टयात्मनि रक्ष्यते गुणमयैश्वंडैस्त्रिभिर्मस्तकैः ।

विज्ञानारख्यमहासिना द्युतिमता विन्छिद्य शीर्षत्रयं

निर्मूल्याहिमिमं निधिं सुखकरं धीरोऽनुभोक्तुं क्षमः ॥ ३०३ ॥
यावद्वा यत्किंचिद्विषदोपस्फूर्तिरस्ति चेद्वेहे ।

कथमारोग्याय भवेत्तद्वदहंतापि योगिनो मुक्त्यै ॥ ३०४ ॥

अहमोऽत्यंतनिवृत्या तत्कृतनानाविकल्पसंहृत्या ।

प्रत्यक्तत्त्वविवेकादयमहमस्मीति विंदते तत्त्वम् ॥ ३०५ ॥

अहंकर्त्तर्यस्मिन्बहुमिलि मातिं सुन्च सहसा

विकारात्मन्यात्मप्रतिफलजुपि स्वस्थितिमुषि ।

यदध्यासात्प्राप्ता जनिमृतिजरादुःखबहुलाः

प्रतीचश्चिन्मूर्तेस्तव सुखतनोः संसृतिरियम् ॥ ३०६ ॥

सदैकखृपस्य चिदात्मनो विभोरानंदमूर्तेरनवद्यकीर्तेः ।

नैवान्यथा काप्यविकारिणस्ते विनाहमध्यासममुष्य संसृतिः ॥ ३०७ ॥

तस्मादहंकारमिमं स्वशङ्खं भोक्तुर्गले कंटकवत्प्रतीतम् ।

विन्छिद्य विज्ञानमहासिना स्फुटं भुक्त्वात्मसाम्राज्यसुखं यथेष्टम् ॥ ३०८ ॥

ततोऽहमादेविनिवर्त्य वृत्तिं संल्यक्तरागः परमार्थलाभात् ।

तूष्णीं समास्त्वात्मसुखानुभूत्या पूर्णात्मना ब्रह्मणि निर्विकल्पः ॥ ३०९ ॥

ससूलकृत्तोऽपि महानहं पुनर्द्युष्टेखितः स्याद्यदि चेतसा क्षणम् ।

संजीव्य विक्षेपशतं करोति नभस्वता प्रावृषि वारिदो यथा ॥ ३१० ॥

निगृह्य शत्रोरहमोऽवकाशः क्वचिन्देयो विषयानुचितया ।

स एव संजीवनहेतुरस्य प्रक्षीणजंबीरतरोरिवांबु ॥ ३११ ॥

देहात्मना संस्थित एव कामी विलक्षणः कामयिता कथं स्यात् ।

अतोऽर्थसंधानपरत्वमेव भेदप्रसक्त्या भववंधहेतुः ॥ ३१२ ॥

कार्यप्रवर्धनाद्वीजप्रवृद्धिः परिदृश्यते ।

कार्यनाशाद्वैजनाशस्तस्मात्कार्यं निरोधयेत् ॥ ३१३ ॥

वासनावृद्धितः कार्यं कार्यवृद्धया च वासना ।

वर्धते सर्वथा पुंसः संसारे न निवर्तते ॥ ३१४ ॥

ससारबधविच्छिल्यै तदद्वय प्रदहेद्यतिः ।

वासनावृद्धिरेताभ्यां चितया द्वियया वहिः ॥ ३१५ ॥

ताभ्यां प्रवर्धमाना सा सूते संसूतिमात्मनः ।

त्रयाणा च क्षयोपायः सर्वावस्थासु सर्वदा ॥ ३१६ ॥

सर्वत्र सर्वतः सर्वं ब्रह्ममात्रावलोकनम् ।

सद्ग्राववासनादादर्थात्तत्रय लयमक्षुते ॥ ३१७ ॥

क्रियानाशो भवेच्चितानाशोऽस्माद्वासनाक्षयः ।

वासनाप्रक्षयो मोक्षः सा जीवन्मुक्तिरिष्यते ॥ ३१८ ॥

सद्वासनास्मूर्तिविजृमणे संति ह्यसौ विलीना त्वहमादिवासना ।

अतिप्रकृष्टाप्यरुणप्रभाया विलीयते साधु यथा तमित्वा ॥ ३१९ ॥

तमस्तमःकार्यमनर्थजालं न दृश्यते सत्युदिते दिनेशो ।

तथाऽद्वयानदरसानुभूतौ नैवास्ति बंधो न च दुःखग्रहः ॥ ३२० ॥

दृश्य प्रतीत प्रविलापयन्त्वय सन्मात्रमानंदघनं विभावयन् ।

समाहितः सन्बहिरतर वा काल नयेथाः सति कर्मबंधे ॥ ३२१ ॥

प्रमादो ब्रह्मनिष्ठायां न कर्तव्यः कदाचन ।

प्रमादो मृत्युरित्याह भगवन्त्रहणः सुतः ॥ ३२२ ॥

न प्रमादादनर्थोऽन्यो ज्ञानिनः स्वस्वरूपतः ।

ततो मोहस्ततोऽहंधीस्ततो बंधस्ततो व्यथा ॥ ३२३ ॥

विषयाभिमुखं दृष्ट्वा विद्वांसमपि विसृतिः ।

विक्षेपयति धीदोषैर्योषा जारमिव प्रियम् ॥ ३२४ ॥

यथा प्रकृष्टं शैवालं क्षणमात्रं न तिष्ठति ।

आवृणोति 'तथा-माया प्राङ्ग-वापि पराऽद्व्युमुखम् ॥ ३२५ ॥

लक्ष्यच्युतं चेद्यदि चित्तमीपद्महिर्मुखं संनिपत्तेत्तरततः ।

प्रमादतः प्रच्युतकेलिकदुकः सोपानपञ्चौ पतितो यथा तथा ॥ ३२६ ॥

विषयेष्वाविशच्चैतः संकल्पयति तद्गुणान् ।

सम्यक्संकल्पनाल्कामः कामात्पुंसः प्रवर्तनम् ॥ ३२७ ॥

ततः रवरूपविभ्रशो विभ्रष्टस्तु पतत्यधः ।

पतितस्य विना नाश पुनर्नारोह ईक्षयते ।

संकल्पं वर्जयेत्तस्मात्सर्वानर्थस्य कारणम् ॥ ३२८ ॥

अतः प्रमादान्न परोऽस्ति मृत्युर्विवेकिनो ब्रह्मविदः समाधौ ।

समाहितः सिद्धिमुपैति सम्यक्समाहितात्मा भव सावधानः ॥ ३२९ ॥

जीवतो यस्य कैवल्यं विदेहे च स केवलः ।

यत्किञ्चित्पश्यतो भेद भयं ब्रूते यज्ञःश्रुतिः ॥ ३३० ॥

यदा कदा वापि विपश्चिदेप ब्रह्मप्यनतेऽप्यणुमात्रभेदम् ।

पश्यत्यथामुष्य भयं तदैव यद्वाक्षितं भिन्नतया प्रमादात् ॥ ३३१ ॥

श्रुतिसृतिन्यायशतैर्निपिद्धे दृश्येऽत्र यः स्वात्ममर्ति करोति ।

उपैति दुःखोपरि दुःखजात निपिद्धकर्ता स मलिम्लुच्चो यथा ॥ ३३२ ॥

सत्याभिसंधानरतो विमुक्तो महत्त्वमात्मीयमुपैति नित्यम् ।

मिथ्याभिसंधानरतस्तु नश्येद् दृष्टं तदेतद्यद्चोरचोरयोः ॥ ३३३ ॥

यतिरसदनुसांधिं बधहेतु विहाय

स्वयमयमहमस्मीत्यात्मदृष्ट्यैव तिष्ठेत् ।

सुखयति ननु निष्ठा ब्रह्मणि स्वानुभूत्या

हरति परमविद्याकार्यदुःखं प्रतीतम् ॥ ३३४ ॥

बाह्यानुसंधिः परिवर्धयेत्फलं दुर्वासनामेव ततस्ततोऽधिकाम् ।

ज्ञात्वा विवैकैः परिहृत्य बाह्य स्वात्मानुसंधिं विदुधीत नित्यम् ॥ ३३५ ॥

बाह्ये निरुद्धे मनसः प्रसन्नता मनःप्रसादे परमात्मदर्शनम् ।

तस्मिन्सुदृष्टे भवबंधनाशो बहिर्निरोधः पदवी विमुक्तेः ॥ ३३६ ॥

कः पंडितः सन्सदसद्विवेका श्रुतिप्रमाणः परमार्थदर्शी ।

जानन्हि कुर्यादसतोऽवलंबं खपातहेतोः शिशुवन्मुसुक्षुः ॥ ३३७ ॥

देहादिससक्तिमतो न मुक्तिर्मुक्तस्य देहाद्यभिमत्यभावः ।

सुसत्स्य नो जागरण न जाग्रतः स्वप्रस्तयोर्भिन्नगुणाश्रयत्वात् ॥ ३३८ ॥

अर्तवहिः स्व स्थिरजगमेषु ज्ञानात्मनाधारतया विलोक्य ।

त्यक्ताखिलोपाधिरखडखपः पूर्णात्मना यः स्थित एष मुक्तः ॥ ३३९ ॥

सर्वात्मना वधनिमुक्तिहेतुः सर्वात्मभावात् परोऽस्ति कथित् ।

दृश्याग्रहे सत्युपपद्यतेऽसौ सर्वात्मभावोऽय सदात्मनिष्ठया ॥ ३४० ॥

दृश्यस्याग्रहण कथ नु घटते देहात्मना तिष्ठतो

वाद्यार्थानुभवप्रसक्तमनसस्तत्त्विया कुर्वत् ।

सन्यस्ताखिलधर्मकर्मविषयैनिल्यात्मनिष्ठापरै-

स्तत्त्वज्ञैः करणीयमात्मनि सदानदेन्द्रियभिर्यत्नतः ॥ ३४१ ॥

सर्वात्म्यसिद्धये भिक्षोः कृतश्रवणकर्मणः ।

समाधि विदधात्येपा शांतो दात इति श्रुतिः ॥ ३४२ ॥

आखडशक्तेरहमो विनाशः

कर्तुं न शक्यः सहसापि पंडितैः ॥

ये निर्विकल्पाख्यसमाधिनिश्चला-

स्तानतरानतभवा हि वासनाः ॥ ३४३ ॥

अहबुद्धैव मोहिन्या योजयित्वावृत्तेवलात् ।

विक्षेपशक्तिः पुरुषं विक्षेपयति तद्वृणैः ॥ ३४४ ॥

विक्षेपशक्तिविजयो विपमो विधातुं

निःशेषमावरणशक्तिनिवृत्यभावे ।

दृग्दृश्ययोः स्फुटपयोजलवद्विभागे

नश्येतदावरणमात्मनि च स्वभावात् ।

निःसंशयेन भवति प्रतिबधशून्यो

निक्षेपणं नहि तदा यदि चेन्सृपार्थे ॥ ३४५ ॥

सम्यग्विवेकः स्फुटबोधजन्यो विभक्त्य दृग्दृश्यपदार्थतत्त्वम् ।
छिनात्ति मायाकृतमोहबंधं यस्माद्विमुक्तस्य पुनर्न संसृतिः ॥ ३४६ ॥
परावैकत्वविवेकवहिर्दहत्याविद्यागहन ख्येपम् ।
किं स्यात्पुनः संसरणस्य वीजमद्वैतभाव समपेयुषोऽस्य ॥ ३४७ ॥

आवरणस्य निवृत्तिर्भवति च सम्यक्पदार्थदर्शनतः ।

मिथ्याज्ञानंविनाशस्तद्विक्षेपजनितदुःखनिवृत्तिः ॥ ३४८ ॥
एतत्रितयं दृष्टं सम्यग्रञ्जुस्वरूपविज्ञानान् ।

तस्माद्वस्तुसतत्त्वं ज्ञातव्यं बंधमुक्तये विदुषा ॥ ३४९ ॥

अयोऽग्नियोगादिव सत्समन्वयान्मात्रादिरूपेण विजृंभते धीः ।

तत्कार्यमेतत्रितयं यतो मृषा दृष्टं भ्रमस्वभमनोरथेषु ॥ ३५० ॥

ततो विकाराः प्रकृतेरहंमुखा देहावसाना विषयाश्च सर्वे ।

क्षणेऽन्यथाभावितया ह्यमीपामसत्त्वमात्मा तु कदापि नान्यथा ॥ ३५१ ॥

नित्याद्वयाखंडचिदेकरूपो बुद्ध्यादिसाक्षी सदसद्विलक्षणः ।

अहंपदप्रत्ययलक्षितार्थः प्रत्यक्सदानंदघनः परात्मा ॥ ३५२ ॥

इत्थं विपश्चित्सदसद्विभज्य निश्चित्य तत्त्वं निजबोधदृष्ट्या ।

ज्ञात्वा स्वमात्मानमखंडबोधं तेभ्यो विमुक्तः स्वयमेव शाम्यति ॥ ३५३ ॥

अज्ञानहृदयग्रंथेर्निःशेषविलयस्तदा ।

समाधिनाऽविकल्पेन यदाद्वैतात्मदर्शनम् ॥ ३५४ ॥

त्वमहमिदमितीयं कल्पना बुद्धिदोषात्

प्रभवति परमात्मन्यद्वये निर्विशेषे ।

प्रविलसति समाधावस्य सर्वे विकल्पे

विलयनमुपगच्छेद्वस्तुतत्त्वावश्वत्या ॥ ३५५ ॥

शांतो दांतः परमुपरतः क्षांतियुक्तः समाधिं

कुर्वन्नित्यं कल्यति यतिः स्वस्य सर्वात्मभावम् ।

तेनाविद्यातिभिरजनितान्साधु दश्चा विकल्पान

ब्रह्माङ्गत्या नित्रसति सुख निष्क्रियो निर्विकल्पः ॥ ३५६ ॥

समाहिता ये प्रविलाप्य वाक्यं श्रोत्रादि चेतः स्थमह चिदात्मनि

; त एव मुक्ता भवपाशवैर्णान्ये तु पारोक्ष्यकथाभिद्यायिनः ॥ ३५७ ॥

उपाधिभेदात्तत्त्वयमेव भिद्यते चोपाध्यपोहे तत्त्वयमेव केऽग्नः ।

तस्मादुपाधेविविद्याय विद्वान्वसेत्सदा कल्पसमाधिनिष्ठया ॥ ३५८ ॥

सति सक्तो नरो याति सद्ग्रावं हैकनिष्ठया ।

कीटको भ्रमरं ध्यायन्नमरत्वाय कल्पते ॥ ३५९ ॥

कियातरासक्तिमपारय कीटको ध्यायन्यथां शुलिभावमुच्छति ।

तथैव योगी परमात्मतत्त्वं ध्यात्वा समायाति तदेकनिष्ठया ॥ ३६० ॥

अतीव सूक्ष्म परमात्मतत्त्वं न स्थूलदृष्ट्या प्रतिपञ्जुर्महति ।

भूमाधिनात्यंतसुसूक्ष्मवृत्त्या ज्ञातव्यमार्यं रतिशुद्धवृद्धिभिः ॥ ३६१ ॥

यथा सुवर्णं पुटपाकशोधितं त्यक्त्वा मलं खात्मगुणं समुच्छति ।

तथा मनः सत्त्वरजस्तमोमलं ध्यानेन सत्यज्य समेति तत्त्वम् ॥ ३६२ ॥

निरतराम्यासवशात्तदित्थं पक्कं मनो ब्रह्मणि लीयते यदा ।

यदा समाधिः स विकल्पवर्जितः स्वतोऽद्वयानदरसानुभावकः ॥ ३६३ ॥

समाधिनाऽनेन समस्तवासनाग्रेयेविनाशोऽखिलकर्मनाशः ।

अंतर्वहिः सर्वत एव सर्वदा खरखपविस्फूर्तिरयत्नतः स्यात् ॥ ३६४ ॥

श्रुतेः शतगुणं विद्यान्मनन मननादपि ।

निदिद्यास लक्षण्गुणमनत निर्विकल्पकम् ॥ ३६५ ॥

निर्विकल्पकसमाधिना स्फुट ब्रह्मतत्त्वमवगम्यते ध्वम् ।

नान्यथा चलतया मनोगतेः प्रत्ययातरविभिश्चितं भवेत् ॥ ३६६ ॥

अतः समाधतत्त्वं यर्तेद्विद्यिः सदा निरंतरं शांतमनाः प्रतीच्चि ।

विच्छसय ध्यातमनाद्यविद्यया कृतं सदेकतत्वविलोकनेन ॥ ३६७ ॥

योगस्य प्रथम द्वारं वाङ्मनोरोधोऽपरिग्रहः ।

निराशा च निरीहा च नित्यमेकांतशीलता ॥ ३६८ ॥

एकांतस्थितिरेद्रियोपरमणे हेतुर्दमश्वेतसः:

संरोधे करणं शमेन विलयं यायादहंवासना ।

तेनानंदरसानुभूतिरचला ब्राह्मी सदा योगिन-

स्तस्माच्चित्तनिरोध एव सततं कार्यः प्रयत्नान्मुनेः॥ ३६९॥

चाचं नियच्छात्मनि तं नियच्छ बुद्धौ धिय यच्छ च बुद्धिसाक्षिणि ।

तं चापि पूर्णात्मनि निर्विकल्पे विलाप्य शांति परमां भजस्व ॥ ३७० ।

देहप्राणेद्रियमनोबुद्ध्यादिभिरुपाधिभिः ।

यैर्यैर्वृत्तेः समायोगस्तत्तद्वावोऽरय योगिनः ॥ ३७१ ॥

तन्निवृत्या मुनेः सम्यक्सर्वोपरमण सुखम् ।

संदृश्यते सदानन्दरसानुभवाविष्टुवः ॥ ३७२ ॥

अंतस्त्यागो बहिस्त्यागो विरक्तस्यैव युज्यते ।

त्यजत्यंतर्बहिःसंग विरक्तस्तु मुमुक्षया ॥ ३७३ ॥

बहिस्तु विषयैः सग तथांतरहमादिभिः ।

विरक्त एव शक्नोति त्यक्तुं ब्रह्मणि निष्ठितः ॥ ३७४ ॥

वैराग्यबोधौ पुरुषस्य पक्षिवत्पक्षौ विजानीहि विचक्षण त्वम् ।

विमुक्तिसौधाग्रतलाधिरोहण ताभ्यां विना नान्यतरेण सिध्यति ॥ ३७५ ॥

अत्यंतवैराग्यवतः समाधिः समाहितस्यैव दृढप्रबोधः ।

प्रबुद्धतत्त्वस्य हि बंधमुक्तिर्मुक्तात्मनो नित्यसुखानुभूतिः ॥ ३७६ ॥

वैराग्यानं परं सुखस्य जनकं पश्यामि वश्यात्मन-

स्तच्चेच्छुद्धतरात्मबोधसहितं स्वाराज्यसाम्राज्यधुक् ।

एतद् द्वारमजस्वमुक्तियुवर्तेयस्मात्वमस्मात्परं

र्सर्वत्रासपृहया सदात्मनि सदा प्रज्ञां कुरु श्रेयसे ॥ ३७७ ॥

आशां छिदि विषोपमेषु विषयेष्वेषैव मृत्योः सृति-

स्त्यकत्वा जातिकुलाश्रमेष्वभिमतिं मुञ्चातिदूराल्कियाः ।

देहादावसाति त्यजात्मविषणां प्रज्ञां कुरुष्वात्मनि

त्वं द्रष्टास्यमलोऽसि निर्द्वयपरं ब्रह्मासि यद्वस्तुतः ॥ ३७८ ॥

लक्ष्ये ब्रह्मणि मानस दृढतरं सम्पाप्य बाह्यद्विद्यं

स्वस्थाने विनिवेश्य निश्चलतनुश्वोपेक्ष्य देहस्थितिम् ।

ब्रह्मात्मैक्यमुपेत्य तन्मयतया चाखंडवृत्त्यानिश्च

ब्रह्मानंदरस पिबात्मनि मुदा शून्यैः किमन्यैर्भ्रमैः ॥ ३७९ ॥

अनात्मचिंतनं त्यक्त्वा कश्मल दुःखकारणम् ।

चिंतयात्मानमानन्दरूपं यन्मुक्तिकारणम् ॥ ३८० ॥

एष स्वयं योतिरशेषसाक्षी विज्ञानकोशे विलसत्यजस्तम् ।

लक्ष्यं विधायैनमसद्विलक्षणमखंडवृत्त्यात्मतयानुभावय ॥ ३८१ ॥

एतमन्द्विलक्षण्या वृत्त्या प्रत्ययांतरशून्यया ।

उहेखयन्विजानीयात्स्वस्वरूपतया स्फुटम् ॥ ३८२ ॥

अत्रात्मत्वं दृढीकुर्वन्नहमादिषु संत्यजन् ।

उदासीनतया तेषु तिष्ठेद्विष्टपटादिविन् ॥ ३८३ ॥

विशुद्धमतःकरण स्वरूपे निवेश्य साक्षिण्यवबोधमात्रे ।

शनैः शनैर्निश्चलतासुपानयन्पूर्णं स्वमेवानुविलोकयेत्ततः ॥ ३८४ ॥

देहेद्रियप्राणमनोऽहमादिभिः स्वाज्ञानकलौतैरखिलैरुपाधिभिः ।

विमुक्तमात्मानमखंडरूपं पूर्णं महाकाशमिवावलोकयेत् ॥ ३८५ ॥

घटकलशकुसूलसूचिमुख्यैर्गगनसुपाधिशतैर्विमुक्तमेकम् ।

भवति न विविध तथैव शुद्धं परमहमादिविमुक्तमेकमेव ॥ ३८६ ॥

ब्रह्मादिस्तंबपर्यता मृपामात्रा उपाधयः ।

ततः पूर्णं स्वमात्मान पद्येदेकात्मना रिथतम् ॥ ३८७ ॥

यत्र भ्रात्या कल्पित यद्विवेके तत्त्वात्रं नैव तस्माद्विभिन्नम् ।

भ्रातेर्नाशे भ्रातिद्रष्टाहितत्त्वं रज्जुस्तद्विभ्रमात्मस्वरूपम् ॥ ३८८ ॥

स्वयं ब्रह्मा स्वय विष्णुः स्वयमिद्रः स्वय शिवः ।

स्वयं विश्वमिदं सर्वं स्वस्मादन्यन्तं किञ्चन ॥ ३८९ ॥

अंतः स्वयं चापि बहिः स्वयं च स्वयं पुरस्तात्स्वयमेव पश्चात् ।
स्वयं ह्यवाच्यां स्वयमप्युदीन्यां तथोपरिष्ठात्स्वयमप्यधस्तात् ॥ ३९० ॥
तरंगफेनभ्रमबुद्धुदादि सर्वं स्वरूपेण जलं यथा तथा ।
.चिदेव देहाद्यहमंतमेतत्सर्वं चिदेवैकरसं विशुद्धम् ॥ ३९१ ॥

सदेवेदं सर्वं जगद्वगतं वाऽमनसयोः

सतोऽन्यन्नारत्येव प्रकृतिपरसीम्नि स्थितवतः ।

पृथक् किं मृत्खायाः कलशघटकुंभाद्यवगत

वदत्येष भ्रांतस्त्वमहमिति मायामदिरया ॥ ३९२ ॥

क्रियासमभिहारेण यत्र नान्यादिति श्रुतिः ।

ब्रवीति द्वैतराहित्यं मिथ्याव्यासनिवृत्तये ॥ ३९३ ॥

आकाशवन्निर्मलनिर्विकल्पनिःसीमनिष्ठंदननिर्विकारम् ।

अंतर्बहिःशून्यमनन्यमद्ययं स्वयं परं ब्रह्म किमस्ति बोध्यम् ॥ ३९४ ॥

वक्तव्यं किमु विद्यते ऽत्र बहुधा ब्रह्मैव जीवः स्वयं

ब्रह्मैतजगदाततं तु सकलं ब्रह्माद्वितीयं श्रुतेः ।

ब्रह्मैवाहमिति प्रवुद्धमतयः संत्यक्तव्याद्याः स्फुटं

ब्रह्मीभूय वसति सततचिदानंदात्मनैव ध्वम् ॥ ३९५ ॥

जहि मलमयकोशोऽहथियोत्थापिताशा

प्रसभमनिलकल्पे लिंगदेहेऽपि पश्चात् ।

निगमगदितक्तीर्ति नित्यमानदमूर्ति-

स्वयमिति परिचीय ब्रह्मरूपेण तिष्ठ ॥ ३९६ ॥

शवाकारं यावद्भजति मनुजस्तावदशुचिः

परेभ्यः स्यात्क्लेशो जननमरणव्याधिनिलयः ।

यदात्मानं शुद्धं कलयनि शिवाकारमचलं

तदा तेभ्यो मुक्ते भवति हि तदाह श्रुतिरपि ॥ ३९७ ॥

स्वात्मन्यारोपिताशेषाभासवस्तुनिरास्तः ।

स्वयमेव परं ब्रह्म पूर्णमद्वयमक्रियम् ॥ ३९८ ॥

समाहितायां सति चित्तबृत्तौ परात्मनि ब्रह्मणि निर्विकल्पे ।

न दृश्यते काश्चिदय विकल्पः प्रजल्पमात्रः परिशिष्यते ततः ॥ ३९९ ॥

असल्कल्पो विकल्पोऽयं विश्वमित्येकवस्तुनि ।

निर्विकारे निराकारे निर्विशेषे भिदा कुतः ॥ ४०० ॥

द्रष्टुर्दर्शनदृश्यादिभावशून्यैकवस्तुनि ।

निर्विकारे निराकारे निर्विशेषे भिदा कुतः ॥ ४०१ ॥

कल्पार्थाव इवात्यंतपरिपूर्णैकवस्तुनि ।

निर्विकारे निराकारे निर्विशेषे भिदा कुतः ॥ ४०२ ॥

तेजसीव तमो यत्र प्रलीनं भ्रातिकारणम् ।

अद्वितीये परे तत्त्वे निर्विशेषे भिदा कुतः ॥ ४०३ ॥

एकात्मके परे तत्त्वे भेदवार्ता कथं वसेत् ।

सुषुप्तौ सुखमात्राया भेदः केनावलोकितः ॥ ४०४ ॥

नद्यास्ति विश्वं परतत्त्वबोधात्सदात्मनि ब्रह्मणि निर्विकल्पे ।

कालत्रये नाष्यहिरीक्षितो गुणे नद्यबुद्धिदुर्मुग्गतृष्णिकायाम् ॥ ४०५ ॥

मायामात्रमिदं द्वैतमद्वैतं परमार्थतः ।

इति द्वृते श्रुतिः साक्षात्सुपुत्तावनुभूयते ॥ ४०६ ॥

अनन्यत्वमधिष्ठानादारोप्यस्य निरीक्षितम् ।

पंडितै रञ्जुसर्पादौ विकल्पो भ्रातिजीवनः ॥ ४०७ ॥

चित्तमूलो विकल्पोऽयं चित्ताभावे न कक्षन् ।

अतश्चित्तं समाधेहि प्रलयश्चूपे परात्मनि ॥ ४०८ ॥

किमपि सततवोध केवलानदरूप

निस्तप्तममतिवेलं नित्यमुक्तं निरीहम् ।

निरवधि गगनाभं निष्कलं निर्विकल्प

ह्यदि कलयति विद्वान्न्रह पूर्णं समाधौ ॥ ४०९ ॥

प्रकृतिविकृतिशून्यं भावनातीतभावं

समरसमसमानं मानसंबंधदूरम् ।

निगमवचनसिद्धं नित्यमस्मत्प्रसिद्धं

ह्यदि कलयति विद्वान्न्रह पूर्णं समाधौ ॥ ४१० ॥

अजरममरमस्ताभासवस्तुस्वरूपं

स्तिमितसलिलराशिप्रख्यमाख्याविहीनम् ।

शमितगुणविकारं शाश्वतं शांतमेकं

ह्यदि कलयति विद्वान्न्रह पूर्णं समाधौ ॥ ४११ ॥

समाहितांतःकरणः स्वरूपे विलोकयांत्मानमखंडवैभवम् ।

विञ्छिधि बंधं भवगंधगंधितं यत्नेन पुंस्त्वं सफलीकुरुष्व ॥ ४१२ ॥

सर्वोपाधिविनिर्मुकं सच्चिदानन्दमद्ययम् ।

भावयात्मानमात्मस्थं न भूयः कल्पसेऽध्वने ॥ ४१३ ॥

छायेव पुंसः परिदृश्यमानमाभासरूपेण फलानुभूत्या ।

शरीरमाराच्छववन्निरस्तं पुनर्न संघर्त्त इदं महात्मा ॥ ४१४ ॥

सततविमलबोधानन्दरूपं समेत्य

त्यज जडमलरूपोपाधिमेतं सुदूरे ।

अथ पुनरपि नैष स्मर्यतां वांतवस्तु

स्मरणविषयभूतं कल्पते कुत्सनाय ॥ ४१५ ॥

समूलमेतत्पारिदिद्य वहौ सदात्मनि ब्रह्मणि निर्विकल्पे ।

ततः स्वयं नित्यविशुद्धबोधानन्दात्मना तिष्ठति विद्वरिष्ठः ॥ ४१६ ॥

प्रारब्धसूत्रग्रथितं शरीरं प्रयातु वा तिष्ठतु गोरिव स्नक् ।

न तत्पुनः पश्यति तत्त्ववेत्ताऽनन्दात्मनि ब्रह्मणि लीनवृत्तिः ॥ ४१७ ॥

अखंडानन्दमात्मानं विज्ञाय स्वस्वरूपतः ।

किमिन्द्वन्द्वस्य वा हेतोर्देहं पुष्णाति तत्त्ववित् ॥ ४१८ ॥

ससिद्धस्य फले लैतर्जीवनमुनस्य योगिनः ।
 वहिरतः सदानन्दरसास्वादनमात्मनि ॥ ४१९ ॥
 वैराग्यस्य फलं बोधो बोधस्योपरतिः फलम् ।
 स्वानंदानुभवाच्छातिरेष्यैषोपरतोः फलम् ॥ ४२० ॥
 यद्युत्तरोत्तराभावः पूर्वपूर्वं तु निष्कङ्गम् ।
 निवृत्तिः परमा तृतीरानद्वैञ्जुपमः स्वतः ॥ ४२१ ॥
 दुष्टदुःखेष्वनुद्वेगो विद्यायाः प्रस्तुतं फलम् ।
 यक्षुतं भ्रातिवेलायां नानाकर्म जुगुस्तिम् ।
 पश्चान्तरो विवेकेन तत्कथं कर्तुमर्हति ॥ ४२२ ॥
 विद्याफलं स्यादसतो निवृत्तिः प्रश्निर्दर्शनफलं तर्दनितम् ।
 तज्जाज्ञयोर्यन्मृगतुष्णिकादौ नो चेद्विदो दृष्टफलं किमस्मात् ॥ ४२३ ॥
 अज्ञानहृदयं यर्थिविनाशो यद्यशेषतः ॥
 अनिष्ठोर्विक्षयः किं प्रवृत्तेः कारणं स्वतः ॥ ४२४ ॥
 वासनानुदयो भौग्ये वैराग्यस्य परोऽवधिः ।
 अहंभावोदयाभावो बोधस्य परमोऽवधिः ।
 लीनवृत्तेरनुपत्तिर्मर्यादोपरतेस्तु सा ॥ ४२५ ॥
 ब्रह्माकारतया सदा स्थिततया निर्मुक्तवाद्यार्थधी-
 रन्यावेदितमोग्यमोगकल्नो निदालुबद्धालब्द ।
 स्वमालोकितलोकच्छगदिं पश्यन्कन्त्रिहृदयधी-
 रास्ते कश्चिदनंतपुण्यफलमुग्धन्यः स मान्यो भुवि ॥ ४२६ ॥
 स्थितप्रज्ञो यतिरयं यः सदानन्दमनुते ।
 ब्रह्मार्थेव विलीनात्मा निर्विकारो विनिष्क्रियः ॥ ४२७ ॥
 ब्रह्मात्मनोः शोधितयोरेकभावावगाहिनी ।
 निर्विकल्पा च चिन्मात्रा वृत्तिः प्रज्ञेति कथ्यते ।
 सा सर्वदा भवेद्यस्य स्थितप्रज्ञः स उच्यते ॥ ४२८ ॥

यस्य स्थिता भवेत्प्रज्ञा यस्यानंदो निरंतरः ।

प्रपञ्चो विस्मृतप्रायः स जीवन्मुक्त इष्यते ॥४२९॥

लीनधीरपि जागर्ति यो जाग्रद्धर्मवर्जितः ।

बोधो निर्वासनो यस्य स जीवन्मुक्त इष्यते ॥४३०॥

शांतसंसारकल्पः कलावानपि निष्कलः ।

यस्य चित्तं विनिश्चितं स जीवन्मुक्त इष्यते ॥४३१॥

वर्तमानेऽपि देहेऽस्मिष्ठायावदनुवर्त्तनि ।

अहंताममताभावो जीवन्मुक्तस्य लक्षणम् ॥४३२॥

अतीताननुसंधानं भविष्यदविचारणम् ।

औदासीन्यमपि प्राप्ते जीवन्मुक्तस्य लक्षणम् ॥४३३॥

गुणदोषविशिष्टेऽस्मिन्स्वभावेन विलक्षणे ।

सर्वत्र समदर्शित्वं जीवन्मुक्तस्य लक्षणम् ॥४३४॥

इष्टानिष्ठार्थसंप्राप्तौ समदर्शितयाऽऽत्मनि ।

उभयन्नाविकारित्वं जीवन्मुक्तस्य लक्षणम् ॥४३५॥

ब्रह्मानंदरसास्वादासक्तचित्ततया यतेः ।

अंतर्बहिरविज्ञानं जीवन्मुक्तस्य लक्षणम् ॥४३६॥

देहेद्रियादौ कर्तव्ये ममाहंभाववर्जितः ।

औदासीन्येन यस्तिष्ठेत्स जीवन्मुक्तलक्षणः ॥४३७॥

विज्ञात आत्मनो यस्य ब्रह्मभावः शुर्वेवलात् ।

भववंधविनिर्मुक्तः स जीवन्मुक्तलक्षणः ॥४३८॥

देहेद्रियेष्वहंभाव इदंभावस्तदन्यके ।

यस्य नो भवतः क्वापि स जीवन्मुक्त इष्यते ॥४३९॥

न प्रत्यव्रह्मणोर्भेदं कदापि ब्रह्मसर्गयोः ।

प्रज्ञयो यो विजानाति स जीवन्मुक्तलक्षणः ॥४४०॥

साधुभिः पूज्यमानेऽस्मिन्पाडधमानेऽपि दुर्जनैः ।

समभावो भवेद्यस्य स जीवन्सुकलक्षणः ॥४४१॥
यत्र प्रविष्टा विषयाः परेरिता नदीप्रवाहा इवं वारिराशौ ।
लिन्नति सन्मानतया न विक्रियामुत्पादयन्त्येप यतिर्विमुक्तः ॥४४२॥

विज्ञातब्रह्मतत्त्वस्य यथापूर्वं न संसृतिः ।

अस्ति चेन्न स विज्ञातब्रह्मभावो वहिर्मुखः ॥४४३॥

प्राचीनवासनावेगादसौ संसरतीति चेत् ।

न सदेकत्वविज्ञानान्मंदीभवति वासना ॥४४४॥

अत्यंतकामुकस्यापि वृत्तिः कुठति मातरि ।

तथैव ब्रह्मणि ज्ञाते पूर्णानन्दे भर्तीपिणः ॥४४५॥

निदिघ्यासनशीलस्य वाद्यप्रत्यय ईक्ष्यते ।

ब्रवीति श्रुतिरेतस्य प्रारब्धं फलदर्शनात् ॥४४६॥

सुखादनुभवो यावत्तावत्प्रारब्धमिष्यते ।

फलोदयः क्रियापूर्वो निष्क्रियो न हि कुत्रचित् ॥४४७॥

अह ब्रह्मेति विज्ञानात्कल्पकोटिशतार्जितम् ।

संचितं विलयं याति प्रवोधात्समर्कमवत् ॥४४८॥

यत्कृतं स्वप्रवेलायां पुण्यं वा पापमुल्यणम् ।

सुसोत्त्वितस्य किं तत्स्यात्स्वर्गाय नरकाय वा ॥४४९॥

स्वमसंगमुदासीन परिज्ञाय नभोः यथा ।

न लिष्यते यतिः किंचित्कदाचिद्वाविकर्मभिः ॥४५०॥

न नभो धंट्योगेन सुरागंधेन लिप्यते ।

तथात्मोपाधियोगेन तद्वैमैव लिप्यते ॥४५१॥

ज्ञानोदयात्पुरारब्धं कर्म ज्ञानान् नश्यति ।

अदत्त्वा स्वफलं लक्ष्यमुद्दिश्योत्सुष्टवाणवत् ॥४५२॥

व्याघ्रबुद्धया विनिर्मुक्तो वाणः पश्चात् गोमतौ ।

न तिष्ठति छिनत्येव लेद्यं वेगेन निर्भरम् ॥४५३॥

प्रारब्धं बलवत्तरं खलु विदां भोगेन तस्य क्षयः

सम्यज्ञानहुताशनेन विलयः प्राक्संचितागामिनाम्
ब्रह्मात्मैक्यमवैक्यं तन्सयतया ये सर्वदा संस्थिता-

स्तेषां तत्रतयं नहि क्वचिदपि ब्रह्मैव ते निर्गुणम् ॥ ४५४ ॥

उपाधितादात्म्यविहीनकेवलब्रह्मनैवात्मनि तिष्ठतो मुनेः ।

प्रारब्धसङ्घावकथा न युक्ता स्वप्रार्थसंबंधकथेव जाग्रतः ॥ ४५५ ॥

नहि प्रबुद्धः प्रतिभासदेहे देहोपयोगिन्यपि च प्रपञ्चे ।

करोत्यहंतां ममतामिदंतां किंतु स्वयं तिष्ठति जागरेण ॥ ४५६ ॥

न तस्य मिथ्यार्थसर्वनेच्छा न संग्रहस्तज्जगतोऽपि दृष्टः ।

तत्रानुवृत्तिर्यदि चेन्मृषार्थे न निद्रया मुक्त इतीष्वते ध्वनम् ॥ ४५७ ॥

तद्वत्परे ब्रह्मणि वर्तमानः सदात्मना तिष्ठति नान्यदीक्षते ।

सूर्तिर्यथा स्वप्नविलोकितार्थे तथा विदः प्राशनमोचनादौ ॥ ४५८ ॥

कर्मणा निर्मितो देहः प्रारब्धं तस्य कल्प्यताम् ।

नानादेरात्मनो युक्तं नैवात्मा कर्मनिर्मितः ॥ ४५९ ॥

अजो नित्यः शाश्वत इति ब्रूते श्रुतिरमोघवान् ।

तदात्मना तिष्ठतोऽस्य कुतः प्रारब्धकल्पना ॥ ४६० ॥

प्रारब्धं सिद्ध्यति सदा यदा देहात्मना स्थितिः ।

देहात्मभावो नैवेष्टः प्रारब्धं त्यज्यतामतः ।

शरीरस्यापि प्रारब्धकल्पना भ्रांतिरेव हि ॥ ४६१ ॥

अव्यस्तस्य कुतः सत्त्वमसत्त्वस्य कुतो जन्मिः ।

अजोतंस्य कुतो नाशः प्रारब्धमसतः कुतः ॥ ४६२ ॥

ज्ञानेनज्ञानकार्यस्य समूलस्य लयो यदि ।

लिष्टंत्ययं कर्थं देह इति शंकावतो जडान् ।

समाधानुं बाह्यदृष्ट्यां प्रारब्धं वदति श्रुतिः ॥ ४६३ ॥

नातु देहादिसत्यत्वबोधनाय विप्रक्षिताम् ।

यतः श्रुतेरभिप्रायः परमार्थैकगोचरः ॥ ४६४ ॥
 परिपूर्णमनाद्यन्तमप्रमेयमविक्रियम् ।
 एकमेवाद्वयं ब्रह्म नेह नानास्ति किञ्चन ॥ ४६५ ॥
 सदधनं चिदधनं नित्यमानदधनमक्रियम् ।
 एकमेवाद्वयं ब्रह्म नेह नानास्ति किञ्चन ॥ ४६६ ॥
 अत्यगोकरसं पूर्णमनतं सर्वतोमुखम् ।
 एकमेवाद्वयं ब्रह्म नेह नानास्ति किञ्चन ॥ ४६७ ॥
 अहेयमलुपुदेयमनादेयमनाश्रयम् ।
 एकमेवाद्वयं ब्रह्म नेह नानास्ति किञ्चन ॥ ४६८ ॥
 निर्गुणं निष्कलं सूक्ष्मं निर्विकल्पं निरंजनम् ।
 एकमेवाद्वयं ब्रह्म नेह नानास्ति किञ्चन ॥ ४६९ ॥
 अनिरूपस्वरूपं यन्मनोवाचाभगोचरम् ।
 एकमेवाद्वयं ब्रह्म नेह नानास्ति किञ्चन ॥ ४७० ॥
 सत्समृद्धं स्वतःसिद्धं शुद्धं बुद्धमनीष्टशम् ।
 एकमेवाद्वयं ब्रह्म नेह नानास्ति किञ्चन ॥ ४७१ ॥

निरस्तरागा विनिरस्तमोर्गाः शांताः सुदांता यतयो महांतः ।
 विज्ञाय तत्त्वं परमेतदंते प्राप्ताः परां निर्वृतिमात्मयोगात् ॥ ४७२ ॥
 भवानपीदं परतत्त्वमात्मनः स्वरूपमानंदधनं विचार्य ।
 विद्युय मौहं स्वमनःप्रकल्पितं सुक्तः कृतार्थो भवतु प्रबुद्धः ॥ ४७३ ॥
 समाधिना साधु विनिष्ठलात्मना पश्यात्मतत्त्वं सुटबोधचक्षुषा ।
 निःसंशयं सम्यगवेक्षितश्वेच्छृतः पदार्थो न पुनर्विकल्पते ॥ ४७४ ॥
 स्वस्याविद्यावंधसबंधमोक्षात्सत्यज्ञानानंदरूपात्मलब्धौ ।
 शास्त्रं युक्तिर्देशिकोक्तिः प्रमाणं चांतःसिद्धा स्वालुभूतिः प्रमाणम् ॥ ४७५ ॥
 वंधौ भोक्षणश्च तृतीश्च चित्तारोग्यक्षुर्धादयः ।
 स्वेनैव वेदा यज्ञानं परेषामानुमानिकम् ॥ ४७६ ॥

तदस्थिता बोधयन्ति गुरवः श्रुतयो यथा ।

प्रज्ञयैव तरेद्विद्वानीश्वरानुगृहीतया ॥ ४७७ ॥

स्वानुभूत्या स्वयं ज्ञात्वा स्वमात्मानमखंडितम् ।

संसिद्धः संमुखं तिष्ठेनिर्विकल्पात्मनात्मनि ॥ ४७८ ॥

वेदांतसिद्धांतनिरुक्तिरेषा ब्रह्मैव जीवः सकलं जगच्च ।

अखंडरूपस्थितिरेव मोक्षो ब्रह्माद्वितीयं श्रुतयः प्रमाणम् ॥ ४७९ ॥

इति गुरुवचनाऽनुशृतिप्रमाणातपरमवगम्य सतत्त्वमात्मयुक्या ।

प्रश्नमितकरणः समाहितात्मा कञ्चिदचलाकृतिरात्मनिष्ठितोऽभूत् ॥ ४८० ॥

कंचित्कालं समाधाय परे ब्रह्मणि मानसम् ।

उत्थाय परमानंदादिदं वचनमब्रवीत् ॥ ४८१ ।

बुद्धिर्विनष्टा गलिता प्रवृत्तिर्ब्रह्मात्मनोरेकतयाधिगत्या ।

इदं न जानेऽप्यनिदं न जाने किंवा कियद्वा सुखमस्त्वपारम् ॥ ४८२ ॥

वाचा वक्तुमशक्यमेव मनसा मंतुं न वा शक्यते

स्वानंदामृतपूरपूरितपरब्रह्मांबुधैर्वैभवम् ।

अंभोराशिविशीर्णवार्षिकशिलाभावं भजन्मे मनो

यस्यांशांशलवे विलीनमधुनानंदात्मना निर्वृतम् ॥ ४८३ ॥

क्व गतं केन वा नीतं कुत्र लीनमिदं जगत् ।

अधुनैव मया दृष्टं नास्ति कि महदद्वृतम् ॥ ४८४ ॥

किं हेयं किमुपादेयं किमन्यलिङ्गं विलक्षणम् ।

अखंडानंदपीयूषपूर्णे ब्रह्ममहार्णवे ॥ ४८५ ॥

न किञ्चिददं प्रश्नामि न शृणोमि न वेद्यहम् ।

स्वात्मनैव सदानंदरूपेणास्मि विलक्षणः ॥ ४८६ ॥

नमो नमस्ते गुरवे महात्मने विमुक्तसंग्राय सदुत्तमायं ।

नित्याद्वयानंदरसस्वरूपिणे भूम्ने सदापारदयांबुधाम्ने ॥

यत्कटाक्षशिसांद्रचंद्रिकापात्पूतस्वतापजश्रमः ।

प्रासवानहमखंडवैभवानन्दमात्मपदमक्षयं क्षणात् ॥ ४८८ ॥
 धन्योऽहं कृतकृत्योऽहं विमुक्तोऽहं भवप्रहात् ।
 नित्यानन्दस्वरूपोऽहं पूर्णोऽहं तदनुग्रहात् ॥ ४८९ ॥
 असंगोऽहमनंगोऽहमलिंगोऽहमसंगुरः ।
 प्रशातोऽहमनतोऽहममलोऽहं चिरंतनः ॥ ४९० ॥
 अंकर्त्ताहमभोक्ताहमविकारोऽहमक्रियः ।
 शुद्धबोधस्वरूपोऽहं कैवलोऽहं सदाशिवः ॥ ४९१ ॥
 द्रष्टुः श्रोतुर्वक्तुः कर्तुर्भौक्तुर्विभिन्न एवाहम् ।
 नित्यनिरतरानिष्ठियनिःसीमासंगपूर्णबोधात्मा ॥ ४९२ ॥
 नाहमिदं नाहमदोऽप्युभयोरवभासकं पर शुद्धम् ।
 बाह्याभ्यतरशून्यं पूर्णं ब्रह्माद्वितीयसेवाहम् ॥ ४९३ ॥
 निरूपममनादितत्वं त्वमहमिदमद इति कल्पनाद्वूरम् ।
 नित्यानन्दैकरसं सत्यं ब्रह्माद्वितीयमेवाहम् ॥ ४९४ ॥
 नारायणोऽहं नरकातकोऽहं पुरांतकोऽहं पुरुषोऽहमीशः ।
 अखडबोधोऽहमशेषसाक्षी निरीश्वरोऽहं निरहं च निर्ममः । ॥ ४९५ ॥
 सर्वेषु भूतेष्वहमेव संस्थितो ज्ञानात्मनांतर्बहिराश्रयः सन् ।
 भोक्ता च भोग्य स्वयमेव सर्वं यद्यत्पृथगदृष्टमिदंतया पुरा ॥ ४९६ ॥
 मध्यखडसुखांसोधौ बहुधा विश्वर्वीचयः ।
 उत्पद्यते विलीयंते मायामारुतविभ्रमात् ॥ ४९७ ॥
 स्थूलादिभावा मयि कल्पिता भ्रमादारोपिता नु स्फुरणेन लोकैः ।
 काले यथा कल्पकवल्सरायनत्वादयो निष्कलनिर्विकल्पे ॥ ४९८ ॥
 आरोपित नाश्रयदूषकं भवेत्कदापि सूढैर्मतिदोषदूषितैः ।
 नार्दीकरोत्यूषरभूमिमागं मरीचिकावारिमहाप्रवाहः ॥ ४९९ ॥
 आकाशवल्लेपविदूरगोऽहमादित्यवद्वास्यविलक्षणोऽहम् ।
 अहार्यवनित्यविजित्वलोऽहमंभोधिवृत्तारविवर्जितोऽहम् ॥ ५०० ॥

न मे देहेन संबंधो मेघेनेव विहायसः ।

अतः कुतो मे तद्वर्मा जाग्रत्त्वमसुपुस्यः ॥ ५०१ ॥

उपाधिरायति स एव गच्छति स एव कर्मणि करोति भुक्ते ।

स एव जीर्णन्मियते सदाहं कुलादिवनिश्चल एव संस्थितः ॥ ५०२ ॥

न मे प्रवृत्तिर्न च मे निवृत्तिः सदैकरूपरय निरंशकस्य ।

एकात्मको यो निबिडो निरंतरो व्योमेव पूर्णः स कथं नु चेष्टते ॥ ५०३ ॥

पुण्यानि पापानि निरिद्रियस्य निश्चेतसो निर्विकृतेर्निराकृतेः ।

कुतो ममाखंडसुखानुभूतेश्वर्ते द्यनन्वागतमित्यपि श्रुतिः ॥ ५०४ ॥

छायया स्पृष्टमुष्णं वा शीतं वा सुष्ठु दुष्ठु वा ।

न स्पृशत्येव यत्किंचित्पुरुषं तद्विलक्षणम् ॥ ५०५ ॥

न साक्षिणं साक्ष्यधर्माः संस्पृशन्ति विलक्षणम् ।

अविकारमुदासीनं गृहधर्माः प्रदीपवत् ।

‘देहेद्रियमनोधर्मा नैवात्मानं स्पृशन्त्यहो ॥ ५०६ ॥

रवेयथा कर्मणि साक्षिभावो वहेयथा दाहनियामकत्वम् ।

रजोर्यथारोपितवस्तुसंगस्तथैव कूटस्थचिदात्मनो मे ॥ ५०७ ॥

कर्तापि वा कारयितापि नाहं भोक्तापि वा भोजयितापि नाहम् ।

द्रष्टापि वा दर्शयितापि नाहं सोऽहं स्त्रयंज्योतिरनीष्टगात्मा ॥ ५०८ ॥

चलत्युपाधौ प्रतिबिंबलौल्यमौपाधिकं मूढधियो नयति ।

स्वार्बिकभूतं रविवद्विनिष्क्रियं कर्तास्मि भोक्तास्मि हतोऽस्मि हेति ॥ ५०९ ॥

जले वापि स्थले वापि लुठत्येष जडात्मकः ।

नाहं विलिष्ये तद्वर्मैर्घटधर्मैर्भो यथा ॥ ५१० ॥

कर्तृत्वभोक्तृत्वखलत्वमत्ताजडत्वबद्धत्वविमुक्ततादयः ।

बुद्धेर्विकल्पा न तु संति वरुताः स्वस्मिन्परे ब्रह्मणि केवलेऽद्वये ॥ ५११ ॥

संतु विहाराः प्रकृतेर्दशधा शतधा सहस्रधा वापि ।

किं मेऽसंगचितेस्तैर्न धनः कच्चिदंवरं स्पृशति ॥ ५१२ ॥

अव्यक्तादि स्थूलपर्यंतमेतद्विश्वं यत्राभासमात्रं प्रतीतम् । १
 व्योमप्रस्त्रं सूक्ष्ममाद्यंतहीनं ब्रह्माद्वैतं यत्तदेवाहमस्मि ॥ ५१३ ॥
 सर्वाधारं-सर्ववस्तुप्रकाशं सर्वाकारं सर्वगं सर्वशून्यम् ।
 नित्यं शुद्धं निश्चलं निर्विकल्पं ब्रह्माद्वैतं वत्तदेवाहमस्मि ॥ ५१४ ॥
 अत्यप्त्यस्ताशेषमायाविशेषं प्रत्यग्न्युपं प्रत्ययागम्यमानम् ।
 सत्यज्ञानानतमानंदरूपं ब्रह्माद्वैतं यत्तदेवाहमस्मि ॥ ५१५ ॥
 निष्क्रियोऽस्यविकारोऽस्मि निष्कलोऽस्मि निराकृतिः ।
 निर्विकल्पोऽस्मि नित्योऽस्मि निरालंबोऽस्मि निर्द्वयः ॥ ५१६ ॥
 सर्वात्मकोऽहं सर्वोऽहं सर्वातीतोऽहमद्वयः ।
 केवलाखंदवोधोऽहमानदोऽहं निरंतरः ॥ ५१७ ॥
 स्वाराव्यसाम्राज्यविभूतिरेषा भवत्कृपाश्रीमहिमप्रसादात् ।
 म्लासा मया श्रीगुरुवे महात्मने नमो नमस्तेऽस्तु पुनर्नमोऽस्तु ॥ ५१८ ॥
 महास्वमे मायाकृतजनिजरामृत्युगहने
 भ्रमंतं क्लित्यत बहुलतरतापैरनुदिनम् ।
 अहंकारव्याघ्रव्यायितमिममत्यंतकृपया
 प्रबोध्य प्रस्वापात्परमवितवान्मामसि गुरो ॥ ५१९ ॥
 नमस्तस्मै सदेकस्मै कस्मैचिन्महसे नमः ।
 यदेतद्विश्वरूपेण राजते गुरुराज ते ॥ ५२० ॥
 इति नतमर्वलोक्य शिष्यवर्यं समधिगतात्मसुखं प्रबुद्धतत्त्वम् ।
 ग्रमुदितद्वद्यः स देशिकेन्द्रः पुनरिदमाह वचः परं महात्मा ॥ ५२१ ॥
 ब्रह्मप्रत्ययसंततिर्जगदतो ब्रह्मैव सत्सर्वतः
 पश्याव्यात्मदृशा ग्रशात्मनसा सर्वास्ववंस्यास्वपि ।
 रूपादन्यदवेक्षितं किमभितक्षुष्मतां दृश्यते
 तद्वद्वलविदः सतः किमपरं बुद्धेविहारास्पदंम् ॥ ५२२ ॥
 कस्तां परानंदरसानुभूतिमुत्सृज्यं शून्येषु रमेत विद्वान् ।

चंद्रे महाङ्गादिनि दीप्यमने चित्रेंदुमालोकयितुं क इच्छेत् ॥ ५२३ ॥

असत्पदार्थानुभवे न किंचिन्न व्यास्ति त्वासिन् च दुःखहानिः ।

तदद्वयानंदरसानुभूत्या तृतः सुखं तिष्ठ सदात्मनिष्ठया ॥ ५२४ ॥

स्वमेव सर्वर्था पश्यन्मन्यमानः स्वमद्वयम् ।

स्वानंदमनुभुंजानः कालं नय महामते ॥ ५२५ ॥

अखंडबोधात्मनि निर्विकल्पे विकल्पनं व्योग्नि पुरः प्रकल्पनम् ।

तदद्वयानंदमयात्मना सदा शांतिं परामेत्य भेजस्व मौनम् ॥ ५२६ ॥

तृष्णीमवस्था परमोपशांतिर्बुद्धेरसत्कल्पविकल्पहेतोः ।

ब्रह्मात्मना ब्रह्मविदौ महात्मनो यत्राद्वयानंदसुखं निरंतरम् ॥ ५२७ ॥

नास्ति निर्वासनान्मौनात्परं सुखकुदुक्तमम् ।

विज्ञातात्मस्वरूपस्य स्वानंदरसपायिनः ॥ ५२८ ॥

गच्छंस्तिष्ठन्तुपविशज्ज्यानो वान्यथापि वा ।

यथेच्छं च वसेद्विद्वानात्मारामः सदा मुनिः ॥ ५२९ ॥

न देशकालासनादिग्यमादिलक्ष्याद्यपेक्षा प्रतिबद्धवृत्तेः ।

संसिद्धतत्त्वस्य महात्मनोऽस्ति स्वेवदने का नियमाद्यपेक्षा ॥ ५३० ॥

घटोऽयमिति विज्ञातुं नियमः कोऽन्वेष्यते ।

विना प्रमाणसुष्टुतं यस्मिन्सति पदार्थधीः ॥ ५३१ ॥

अथमात्मा नित्यसिद्धः प्रमाणे सति भासते ।

न देशं नापि वा कालं न शुद्धिं वाप्यपेक्षते ॥ ५३२ ॥

देवदत्तोऽहमित्येतद्विज्ञानं निरपेक्षकम् ।

तद्वद्वह्नविदोऽप्यस्य ब्रह्माहमिति वेदनम् ॥ ५३३ ॥

भानुनेव जगत्सर्वं भासते यस्य तेजसा ।

अनात्मकमसत्तुच्छं किं तु तस्यावभासकम् ॥ ५३४ ॥

वेदशास्त्रपुराणानि भूतानि सकलान्यपि ।

येनार्थवांति तं किं तु विज्ञातारं प्रकाशयेत् ॥ ५३५ ॥

एष स्वयज्योतिरनंतशक्तिरात्माऽप्रमेयः सकलानुभूतिः ।

यमेव विज्ञाय विमुक्तवधो जयत्ययं ब्रह्मविदुत्तमोत्तमः ॥ ५३६ ॥

न खिद्यते नो विपर्यैः प्रमोदते न सत्यते नापि विरज्यते च ।

स्वस्मिन्सदा क्रीडति नंदति स्वयं निरंतरानंदरसेन तृसः ॥ ५३७ ॥

क्षुधा देहव्यथां त्यक्त्वा बालः क्रीडति वस्तुनि ।

तथैव विद्वान् रमते निर्ममो निरहं सुखी ॥ ५३८ ॥

चिताशून्यमदैन्यमैक्षमशनं पान सरिद्वारिषु

स्वातंत्र्येण निरंकुशा स्थितिरभीर्निद्रा शमशाने वने ।

वस्त्र क्षालनशोषणादिरहितं दिग्वास्तु शश्या मही

संचारो निगमांतवीथिषु विदां क्रीडा परे ब्रह्मणि ॥ ५३९ ॥

विमानमाळव्यं शरीरमेतद्गुनक्त्यशेषान्विषयानुपस्थितान् ।

रेच्छ्या बालवदात्मवेत्ता योऽव्यक्तलिंगोऽननुपक्वाह्यः ॥ ५४० ॥

दिगंबरो वापि च सांबरो वा त्वगंबरो वापि चिदबरस्थः ।

उन्मत्तवद्वापि च बालवद्वा पिशाचवद्वापि चरत्यवन्याम् ॥ ५४१ ॥

कामानीष्कामरूपी सक्षरत्येकचरो मुनिः ।

स्वात्मनैव सदा तुष्टः स्वयं सर्वात्मना स्थितः ॥ ५४२ ॥

कचिन्मूढो विद्वान्काचिदपि महाराजविभवः ।

कचिदभ्रातः सौभ्यः कचिदजगराचारकलितः ।

कचित्पात्रीभूतः कचिदवमतः काप्यविदित-

श्वरत्येव प्राङ्मः सततपरमानंदसुखितः ॥ ५४३ ॥

निर्धनोऽपि सदा तुष्टोऽप्यसहायो महाबलः ।

नित्यतुसोऽप्यभुंजानोऽप्यसमः समदर्शनः ॥ ५४४ ॥

अपि कुर्वन्कुर्वाणश्वाभोक्ता फलभोग्यपि ।

शरीर्यप्यशरीर्येष पारिच्छिन्नोऽपि सर्वगा ॥ ५४५ ॥

अशरीरं सदा संतसिमं ब्रह्मविदं कचित् ।

प्रियाप्रिये न रृशतरतथैव च शुभाशुभे ॥ ५४६ ॥
 स्थूलदिसंबंधवतोऽभिमानिनः सुख च दुःखं च शुभाशुभे च ।
 विष्वस्तवंधस्य सदात्मनो मुनेः कुतः शुभं वाप्यशुभं फलं वा ॥ ५४७ ॥
 तमसा ग्रस्तवद्धानादग्रस्तोऽपि रविर्जनैः ।
 ग्रस्त इत्युच्यते भ्रात्या ह्यज्ञात्वा वस्तुलक्षणम् ॥ ५४८ ॥
 तद्वद्देहादिवधेभ्यो विमुक्तं ब्रह्मवित्तम् ।
 पश्यन्ति देहिवन्मूढाः शरीराभासदर्शनात् ॥ ५४९ ॥
 अहिर्निर्वयनां वाऽयं मुक्त्वा देहं तु तिष्ठति ।
 इतस्ततश्चात्यमानो यस्तिवित्प्राणवायुना ॥ ५५० ॥
 स्वोतसा नीयते दारु यथा निम्नोन्नतस्थलम् ।
 दैवेन नीयते देहो यथाकालोपभुक्तिपु ॥ ५५१ ॥
 प्रारब्धकर्मपरिकल्पितवासनाभिः
 संसारिवच्चरति भुक्तिषु मुक्तदेहः ।
 सिद्धः स्वयं वसति साक्षिवदन्त्रतूष्णी
 चत्रस्य मूलभिव कल्पविकल्पशून्यः ॥ ५५२ ॥
 नैवेद्रियाणि विषयेषु नियुक्त एप
 नैव त्रियाफलमपीषदवेक्षते स
 स्वानंदसांदरसपानसुमत्तचित्तः ॥ ५५३ ॥
 लक्ष्यालक्ष्यगतिं त्यक्त्वा यस्तिष्ठेत्केवलात्मना ।
 शिव एव स्वयं साक्षादयं ब्रह्मविदुत्तमः ॥ ५५४ ॥
 जीवन्नेव सदा मुक्तः कृतार्थो ब्रह्मवित्तमः ।
 उपाधिनाशाद्वैव सद्ब्रह्माप्योति निर्द्वयम् ॥ ५५५ ॥
 शैलूषो वेषसद्ग्रावाभावयोक्ष्य यथा पुमान् ।
 तथैव ब्रह्मविच्छेष्टः सदा ब्रह्मैव नापरः ॥ ५५६ ॥

यत्र क्वापि विशीर्णं सत्पर्णमिव तरोर्वपुः पतलात् ।

ब्रह्मीभूतस्य यतेः प्रागेव हि तच्चिदश्मिना दग्धम् ॥ ५५७ ॥

सदात्मनि ब्रह्मणि तिष्ठतो मुनेः पूर्णाद्वयानंदमयात्मना सदा ।

न देशकालाद्युचितप्रतीक्षा त्वद्भासंसविदीपंडविसर्जनाय ॥ ५५८ ॥

देहस्य मोक्षो नो मोक्षो न दंडस्य कर्मडलोः ।

अविद्याद्वद्यग्रंथिमोक्षो मोक्षो यतस्ततः ॥ ५५९ ॥

कुल्यायामथ नद्यां वा शिवक्षेत्रैऽपि चत्वरे ।

पर्णं पतति, चेत्तेन तरोः किं तु शुभाशुभम् ॥ ५६० ॥

पत्रस्य पुष्पस्य फलस्य नाशवदेहेद्विद्यप्राणधिया विनाशः ।

नैवात्मनः स्वस्य सदात्मकस्यानंदाकृतेर्वृक्षवदास्त चैषः ॥ ५६१ ॥

प्रज्ञानधन इत्यात्मलक्षणं सत्यसूचकम् ।

अनूद्योपाधिकस्यैव क्रथयन्ति विनाशनम् ॥ ५६२ ॥

अविनाशी वा अरेऽयमात्मेति श्रुतिरात्मनः ।

प्रब्रवीत्यविनाशित्वं विनश्यत्सु विकारिषु ॥ ५६३ ॥

प्राणाणवृक्षतटृणधान्यकटांबराद्या

दग्धा भवन्ति हि मृदेव यथा तथैव ।

देहेद्विद्यासुभन्मादि समस्तदृश्यं

ज्ञानाभिदग्धमुपयाति परात्मभावम् ॥ ५६४ ॥

विलक्षणं यथा ध्वांतं लीयते भानुतेजसि ।

तथैव सकलं दृश्यं ब्रह्मणि प्रविलीयते ॥ ५६५ ॥

घटे नष्टे यथा व्योम व्योमैव भवति स्फुटम् ।

तथैवोपाधिविलये ब्रह्मैव ब्रह्मवित्स्वयम् ॥ ५६६ ॥

क्षीरं क्षीरे यथा क्षितं तैलं तैले जलं जले ।

संयुक्तमेकतां याति तथात्मन्यात्मविन्मुनिः ॥ ५६७ ॥

एवं विदेहकैवल्यं संन्मात्रत्वमखंडितम् ।

ब्रह्मभावे प्रपद्यै पृथिवीर्वर्तते पुनः ॥ ५६८ ॥
 सदात्मैकत्वविज्ञानदधाविद्यादिवर्षणः ।
 असुष्य ब्रह्मभूतत्वाद्विलेणः कुत उद्धवः ॥ ५६९ ॥
 मायाकलृतौ बंधमोक्षौ न स्तः स्वात्मनि वस्तुतः ।
 यथा रज्जौ निष्क्रियायां सर्पभासविनिर्गमौ ॥ ५७० ॥
 नावृतेः सदसत्त्वाभ्यां वक्तव्ये बंधमोक्षणे ।
 नावृतिर्विलेणः काचिदन्यासावादनावृतम् ।
 यद्यस्त्यद्वैतहानिः स्यादद्वैतं नो सहते श्रुतिः ॥ ५७१ ॥
 बंधं च मोक्षं च मृषैव मूढा बुद्धेर्गुणं वस्तुनि कल्पयन्ति ।
 द्वगावृतिं भेदकृतां यथा रवै यतोऽद्वयासंगचिदेकमक्षरम् ॥ ५७२ ॥
 अस्तीति प्रत्ययो यश्च यश्च नास्तीति वस्तुनि ।
 बुद्धेरेव गुणावेतौ न तु नित्यस्य वस्तुनः ॥ ५७३ ॥
 अतस्तौ मायया कलृतौ बंधमोक्षौ न चात्मनि ।
 निष्कले निष्क्रिये शांते निरवद्ये निरंजने ॥
 अद्वितीये परे तत्त्वे व्योमवत्कल्पना कुतः ॥ ५७४ ॥
 न निरोधो न चोत्पत्तिर्वं बंधोः न च साधकः ।
 न मुमुक्षुर्न वै मुक्त इत्येषा परमार्थता ॥ ५७५ ॥
 सकलनिगमचूडास्वांतसिद्धांतरूपं
 परमिदमतिगुह्यं दर्शितं ते मयाद्य ।
 ॥ अपगतकांलिदोषे कामनिर्मुक्तबुद्धिं
 स्वसुतवदसकृत्वा भावयित्वां मुमुक्षुम् ॥ ५७६ ॥
 इति श्रुत्वा गुरोर्वाक्यं प्रश्रयेण कृतानोतिः ।
 स तेन समनुज्ञातो यथौ निर्मुक्तबंधनः ॥ ५७७ ॥
 ८ गुरुरेवं सदानंदसिंधौ निर्ममानसः ।
 पावयन्वसुधां सर्वा विच्चार निरंतरम् ॥ ५७८ ॥

इत्याचार्यस्य शिष्यस्य संवादेनात्मलक्षणम् ।
 निखपितं मुमुक्षुणां सुखबोधोपपत्तये ॥ ५७९ ॥
 हितमिममुपदेशमादियंतां विहितनिरस्तसमस्तचित्तदोषाः ।
 भवसुखविरताः प्रशांतचित्ताः श्रुतिरसिका यतयो मुमुक्षुवो ये ॥ ८० ॥
 संसाराध्वनि तापभानुकिरणप्रोद्भृतदाहव्यथा-
 खिनानां जलकांक्षया मरुभुवि श्रांत्या परिभ्राम्यताम् ।
 अत्यासन्सुधांबुधिं सुखकरं ब्रह्माद्यं दर्शय-
 न्त्येषा शंकरभारती विजयते निर्वाणसंदायिनी ॥ ५८१ ॥

इति श्रीमत्परमहंसपरिव्राजकाचार्यस्य श्रीगोविंदभगवत्पूज्यपादशिष्यस्य
 श्रीमच्छंकरभगवतः कृतौ विवेकचूडामणिः समाप्तः ॥